

WERKEN UITGEGEVEN DOOR

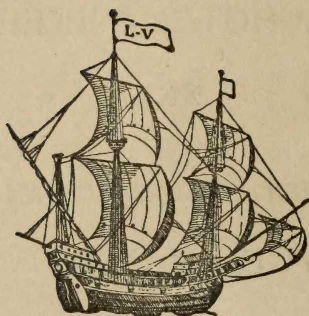
DE LINSCHOTEN-VEREENIGING

XXXIX

HET ITINERARIO VAN JAN HUYGEN VAN LINSCHOTEN

1579—1592

DERDE DEEL

L·V

UITTREKSEL UIT DE STATUTEN

ART. 2.

De Linschoten-Vereeniging heeft ten doel de uitgave in het oorspronkelijke, van zeldzame of onuitgegeven Nederlandsche zee- en landreizen en landbeschrijvingen.

Werken van anderen aard worden slechts uitgegeven, indien daartoe bijzondere aanleiding bestaat.

ART. 3.

De Vereeniging bestaat uit eereleden, donateurs en gewone leden.

Over het toetreden der leden beslist het Bestuur.

De gewone leden betalen een jaarlijksche bijdrage van vijftien gulden.

Donateurs zijn zij, die een bijdrage in eens van ten minste ƒ 500.— aan de Vereeniging schenken, of jaarlijks een contributie van minstens ƒ 40.— betalen.

ART. 4.

Het lidmaatschap loopt van den eersten Januari tot den laatsten December.

De leden, die niet langer als zoodanig wenschen aangemerkt te worden, moeten daarvan aan den Secretaris vóór den eersten December schriftelijk bericht zenden. Bij gebreke daarvan blijven zij aansprakelijk voor de bijdrage van het volgend jaar.

ART. 5.

De leden ontvangen een exemplaar van de werken, die door het Bestuur aangewezen zijn voor het jaar of de jaren, waarvoor zij hunne contributie hebben betaald.

Voor alle nadere inlichtingen wende men zich tot den Secretaris-Penningmeester, Lange Voorhout 9, 's-Gravenhage.

REGELEN VOOR DE UITGAVEN DER LINSCHOTEN-VEREENIGING

---

1. Zooveel mogelijk zal elke Zee- of Landreis, dan wel Landbeschrijving, *afzonderlijk* worden uitgegeven. Slechts bij al te geringen omvang van een dezer, kan een andere tekst toegevoegd worden aan de uitgave; deze toe te voegen tekst moet evenwel aansluiten in onderwerp, of den hoofdtekst aanvullen. Groote teksten worden in meer dan een deel gesplitst.

2. Voor elke uitgave wordt den bewerker als eisch gesteld: dat zij bevat als Inleiding een korte *Biographie* van den schrijver van 't reisverhaal; een uiteenzetting van de *Aanleiding tot de reis;* en een *Bibliographie* van eventueele vroegere drukken van het reisverhaal; voorts opheldering in den vorm van *Noten* onder den tekst, daar waar de tekst opheldering vereischt, en een *Register* (of *Registers*), benevens een lijst van geraadpleegde werken met plaats en jaar van uitgave aan 't slot.

3. De bewerker heeft vrijheid, in zijne Inleiding het resultaat eener reis ook te beschouwen in zijn verband met later ondernomen reizen naar dezelfde streek of streken.

4. De noten onder den tekst moeten *sober* blijven, en niet vervallen in uitweidingen. Is er echter bepaalde noodzakelijkheid om dieper in te gaan op het een of ander gedeelte van den tekst, dan mag dat geschieden in eene *Bijlage* achteraan. Ook hier echter blijft soberheid plicht.

5. De tekst zelve, moet *met de grootste nauwkeurigheid* herdrukt worden naar de beste oudere uitgave, c. q. nauwkeurig gedrukt naar het handschrift dat voor de uitgave dient. De origineele paginatuur van dien standaarddruk, dan wel van het handschrift, wordt in de uitgaven der Linschoten-Vereeniging tusschen groote haken [ ] doorloopend mede-opgenomen.

6. Als algemeene regel geldt dat de tekst *onverkort* wordt gedrukt. Uitlatingen zijn slechts dan veroorloofd, als het iets geheel onbelangrijks geldt. De bewerker moet dan echter in een noot toch rekenschap geven van wat hij weg liet.

7. Indien er voor de kennis van eene bepaalde Zee- of Landreis, behalve de aan den druk ten grondslag gelegde tekst, in archieven of bibliotheken nog andere bronnen bestaan, moeten deze bij de uitgave gebruikt en (indien noodig) in inleiding, noten of bijlagen verwerkt worden.

8. Het opnemen van kaarten en platen wordt aan den bewerker overgelaten, in overleg met de Commissie van voorbereiding.

Werken der Linschoten-Vereeniging

I. **DE REIS VAN JAN CORNELISZ. MAY** naar de IJszee en de Amerikaansche kust, 1611–1612. Verzameling van bescheiden, uitgegeven door S. MULLER FZ. 1909. Met 2 kaarten. gr. 8vo. **/ 12.50**

HENRY HUDSON IN HOLLAND. An inquiry into the origin and objects of the voyage which led to the discovery of the Hudson River by HENRY C. MURPHY. Reprinted, with notes, documents and a bibliography, by WOUTER NIJHOFF, Hon. Secretary to the „Linschoten-Vereeniging". 1909. *uitverkocht*

II. **ITINERARIO.** Voyage ofte schipvaert van Jan Huygen van Linschoten naer Oost ofte Portugaels Indiën, 1579–1592. Uitgegeven door H. KERN. 1910. 2 dln. Met portret, 3 kaarten en 5 platen. gr. 8vo. **/ 25.—**

III. **KORTE HISTORIAEL** ende Journaels Aenteyckeninge van verscheyden voyagiens in de vier deelen des wereldtsronde, als Europa, Africa, Asia ende America gedaen door d. DAVID PIETERSZ. DE VRIES. Uitgegeven door H. T. COLENBRANDER. 1911. Met portret, 2 kaarten en 18 platen. gr. 8vo. **/ 12.50**

IV. **DE REIS VAN MR. JACOB ROGGEVEEN** ter ontdekking van het Zuidland, 1721–1722. Verzameling van stukken, uitgegeven door F. E. Baron MULERT. Met een aanhangsel over de waarnemingen der kompasmiswijzing op Roggeveen's tocht, verricht door W. VAN BEMMELEN. 1911. Met 3 kaarten en 2 platen. gr. 8vo. **/ 12.50**

V. **BESCHRIJVINGE** ende historische verhael van het Gout Koninckryck van Gunea anders de Gout-custe de Mina genaemt, liggende in het deel van Afrika, door P. DE MAREES. Uitgegeven door S. P. L'HONORÉ NABER. 1912. Met 1 kaart en 21 platen. gr. 8vo. **/ 12.50**

VI. **TOORTSE DER ZEEVAART** door DIERICK RUITERS, 1623 — SAMUEL BRUN'S Schiffarten, 1624. Uitgegeven door S. P. L'HONORÉ NABER. 1914. Met 1 kaart en 1 plaat. gr. 8vo. **/ 12.50**

VII. **DE EERSTE SCHIPVAART** der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595–1597. Journalen, documenten en andere bescheiden, uitgegeven en toegelicht door G. P. ROUFFAER en J. W. IJZERMAN. **Eerste deel.** d'Eerste boeck van Willem Lodewycksz. 1915. Met titelplaat, 2 portretten, 8 kaarten en 47 platen. gr. 8vo. **/ 25.—**

VIII. **REIZEN VAN JAN HUYGHEN VAN LINSCHOTEN** naar het Noorden, 1594–1595. Uitgegeven door S. P. L'HONORÉ NABER. 1914. Met 14 platen en 4 kaarten. gr. 8vo. **/ 20.—**

IX. **DIRCK GERRITSZ. POMP,** alias Dirck Gerritsz. China. De eerste Nederlander die China en Japan bezocht, 1544–1604. Zijn reis naar en verblijf in Zuid-Amerika. Grootendeels naar Spaansche bescheiden bewerkt door J. W. IJZERMAN. 1915. Met 2 kaarten. gr. 8vo. **/ 12.50**

X. **DE OPEN DEURE** tot het verborgen heydendom, door ABRAHAM ROGERIUS. Uitgegeven door W. CALAND. 1915. Met titelplaat. gr. 8vo. *f* **12.50**

XI. **REIZEN IN ZUID-AFRIKA** in de Hollandse tijd. Uitgegeven door E. C. GODÉE MOLSBERGEN. **Eerste deel.** Tochten naar het Noorden, 1652–1686. 1916. . . . . . . *uitverkocht*

XII. **REIZEN IN ZUID-AFRIKA** in de Hollandse tijd. Uitgegeven door E. C. GODÉE MOLSBERGEN. **Tweede deel.** Tochten naar het Noorden, 1686–1806. 1916 . . . . . . *uitverkocht*

XIII. **DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE** in Cambodja en Laos. Verzameling van bescheiden van 1636–1670. Uitgegeven en toegelicht door HENDRIK P. N. MULLER. 1917. *uitverkocht*

XIV. **REIZEN VAN WILLEM BARENTS, JACOB VAN HEEMSKERCK, JAN CORNELISZ. RIJP** en anderen naar het Noorden, 1594–1597. Verhaald door GERRIT DE VEER. Uitgegeven door S. P. L'HONORÉ NABER. **Eerste deel.** 1917 . . . . *uitverkocht*

XV. **REIZEN VAN WILLEM BARENTS, JACOB VAN HEEMSKERCK, JAN CORNELISZ. RIJP** en anderen naar het Noorden, 1594–1597. Verhaald door GERRIT DE VEER. Uitgegeven door S. P. L'HONORÉ NABER. **Tweede deel** (Inleiding en Bijlagen). 1917. . . . . *uitverkocht*

XVI. **JOURNAEL VAN DE REIS NAAR ZUID-AMERIKA** door HENDRIK OTTSEN, (1598–1601). Met inleiding en bijlagen, uitgegeven door J. W. IJZERMAN. 1918. Met 3 kaarten en 5 platen. gr. 8vo. *f* **20.—**

XVII. **DE REIZEN VAN ABEL JANSZOON TASMAN** en **FRANCHOYS JACOBSZOON VISSCHER,** ter nadere ontdekking van het Zuidland (Australië) in 1642–1644. Met inleiding en aanteekeningen uitgegeven door R. POSTHUMUS MEYJES. 1919 . . . . *uitverkocht*

XVIII. **VERHAAL** van het vergaan van het jacht „de Sperwer" en van het wedervaren der schipbreukelingen op het eiland Quelpaert en het vasteland van Korea (1653–1666). Met eene beschrijving van dat rijk, door HENDRIK HAMEL. Uitgegeven door B. HOETINK. 1920. Met 1 kaart en 11 afb. gr. 8vo. *f* **15.—**

XIX. **HENRY HUDSON'S REIZE** onder Nederlandsche vlag van Amsterdam naar Nova Zembla, Amerika en terug naar Dartmouth in Engeland, 1609. Volgens het journaal van ROBERT JUET, uitgegeven door S. P. L'HONORÉ NABER. 1921. Met 4 kaarten en 3 platen. gr. 8vo. *f* **15.—**

XX. **REIZEN IN ZUID-AFRIKA** in de Hollandse tijd. Uitgegeven door E. C. GODÉE MOLSBERGEN. **Derde deel.** Tochten langs de Z.O. Kust en naar het Oosten, 1670–1752. Met inleiding van R. POSTHUMUS MEYJES. 1922. Met 6 kaarten en 8 platen. gr. 8vo. *f* **15.—**

XXI. **DE REIS VAN MAHU EN DE CORDES** door de Straat van Magalhães naar Zuid-Amerika en Japan, 1598–1600. Scheepsjournaal, rapporten, brieven, zeilaanwijzingen, kaarten, enz. Uitgegeven en toegelicht door F. C. WIEDER. **Eerste deel.** De uitreeding en de scheepstocht. 1923. Met 22 platen en 3 kaarten. gr. 8vo. *f* **15.—**

XXII. **DE REIS VAN MAHU EN DE CORDES** door de Straat van Magalhães naar Zuid-Amerika en Japan, 1598–1600. Scheepsjournaal, rapporten, brieven, zeilaanwijzingen, kaarten, enz. Uitgegeven en toegelicht door F. C. WIEDER. **Tweede deel.** De Straat van Magalhães. 1924. Met 8 kaarten, 48 afbeeldingen en facsimile's en 11 uitslaande tabellen. gr. 8vo. *f* **15.—**

XXIII. **HESSEL GERRITSZ.,** Beschryvinghe van der Samoyeden Landt en Histoire du pays nommé Spitsberghe. Uitgegeven door S. P. L'HONORÉ NABER. 1924. Met 5 kaarten, 1 plaat en 1 afb. in den tekst. gr. 8vo. *f* **10.—**

XXIV. **DE REIS VAN MAHU EN DE CORDES** door de Straat van Magalhães naar Zuid-Amerika en Japan, 1598–1600. Scheepsjournaal, rapporten, brieven, zeilaanwijzingen, kaarten, enz. Uitgegeven en toegelicht door F. C. WIEDER. **Derde deel.** Het eerste Hollandsche schip in Japan. 1925. Met 2 kaarten en register op de 3 deelen. gr. 8vo. *f* **12.50**

XXV. **DE EERSTE SCHIPVAART** der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595–1597. Journalen, documenten en andere bescheiden, uitgegeven en toegelicht door G. P. ROUFFAER en J. W. IJZERMAN. **Tweede deel.** De oudste journalen der reis: Verhael (1597), Journael (1598), Van der Does (HS.). 1926. Met 15 kaarten, 18 pl. en 6 facs. gr. 8vo. *f* **35.—**

XXVI. **DE STICHTING VAN NEW-YORK** in Juli 1625. Reconstructies en nieuwe gegevens ontleend aan de van Rappard Documenten, door F. C. WIEDER. 1925. Met 28 kaarten en platen. gr. 8vo. *f* **15.—**

XXVII. **DE REIS OM DE WERELD** door Olivier van Noort, 1598–1601. Met inleiding en aant., uitgegeven door J. W. IJZERMAN. **Eerste deel.** 1926. Met portret, 2 kaarten, 35 platen en 2 facs. gr. 8vo. *f* **15.—**

XXVIII. **DE REIS OM DE WERELD** door Olivier van Noort, 1598–1601. Met inleiding en aant., uitgegeven door J. W. IJZERMAN. **Tweede deel.** 1926. Met 11 kaarten en platen. gr. 8vo. *f* **15.—**

XXIX. **DE EERSTE NEDERLANDSCHE TRANSATLANTISCHE STOOMVAART** in 1827 van Zr. Ms. Stoompakket Curaçao, door J. W. VAN NOUHUYS. **Eerste deel.** Het Journaal. 1927. Met 7 platen en 2 kaarten. gr. 8vo. *f* **10.—**

XXX. **DE ZEEUWSCHE EXPEDITIE NAAR DE WEST** onder Cornelis Evertsen den Jonge, 1672–1674. Nieuw Nederland een jaar onder Nederlandsch Bestuur. Uitgeg door C. DE WAARD. 1928. Met 7 pl. en kaarten. gr. 8vo. *f* **12.—**

XXXI. **DE REMONSTRANTIE** van W. Geleynssen de Jongh, uitgeg. door W. CALAND. 1929. Met 1 kaart en 1 port. gr. 8vo. *f* **6.—**

XXXII. **DE EERSTE SCHIPVAART** der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595–1597. Journalen, documenten en andere bescheiden, uitgegeven en toegelicht door G. P. ROUFFAER en J. W. IJZERMAN. **Derde deel.** Verdere bescheiden betreffende de reis. 1929. Met 1 kaart, 3 platen en 10 facsimile's. gr. 8vo. *f* **25.—**

XXXIII. **REISEN VAN NICOLAUS DE GRAAFF.** Gedaan naar alle gewesten des Werelds. Beginnende 1639 tot 1687 incluis. — Oost-Indise Spiegel. Uitgegeven en toegelicht door J. C. M. WARNSINCK. 1930. Met 2 kaarten en 7 platen. **/ 20.—**

XXXIV. **JOANNES DE LAET.** Iaerlyck verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie in derthien Boecken. **Eerste deel,** boek I—III (1624-1626), uitgegeven door S. P. L'HONORÉ NABER. 1931. Met portret, 4 kaarten en platen en een overzichtskaart der Antillen. **/ 12.50**

XXXV. **JOANNES DE LAET.** Iaerlyck verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie in derthien Boecken. **Tweede deel,** boek IV—VII (1627–1630), uitgegeven door S. P. L'HONORÉ NABER. 1932. Met 2 overzichtskaarten, 2 portretten en 2 platen. gr. 8vo. **/ 12.50**

XXXVI. **REIZEN IN ZUID-AFRIKA** in de Hollandse tijd, uitgegeven door E. C. GODÉE MOLSBERGEN. **Vierde deel.** Tochten in het Kafferland, 1776–1805. 1932. Met 1 kaart en 13 platen. gr. 8vo. **/ 15.—**

XXXVII. **JOANNES DE LAET.** Iaerlyck verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie in derthien Boecken. **Derde deel,** boek VIII—X (1631–1633), uitgegeven door S. P. L'HONORÉ NABER. 1934. Met 2 overzichtskaarten, 1 portret en 3 platen. gr. 8vo. **/ 12.50**

XXXVIII. **DE REIS VAN JORIS VAN SPILBERGEN** naar Ceylon, Atjeh en Bantam, 1601–1604. 1933. Met 19 kaarten en afbeeldingen. gr. 8vo. **/ 12.50**

XXXIX. **ITINERARIO.** Voyage ofte scheepvaert van Jan Huygen van Linschoten naer Oost ofte Portugaels Indien, 1579—1592. **Derde deel.** Beschryvinghe van de gantsche custe van Guinea, Manicongo, etc., uitgegeven door C. P. BURGER JR. en F. W. T. HUNGER. 1934. Met 3 kaarten en 1 portret. gr. 8vo. **/ 12.50**

Alle deelen zijn gebonden in linnen band, kop verguld.

Zij, die als lid toetreden tot de Linschoten-Vereeniging (jaarlijksche contributie ƒ 15.—) kunnen één exemplaar van de hierna genoemde werken ontvangen als volgt:

1909.	I.	De Reis van Jan Cornelisz. May, 1611-1612	voor ƒ 10.—
		Henry Hudson in Holland	*uitverkocht*
1910.	II.	Itinerario van Jan Huygfn van Linschoten, 1579-1592. 2 dln.	voor ƒ 20.—
1911.	III.	Korte Historiael ende journaels aenteijckeninge van verscheyden voyagiens, door D. David Pietersz. de Vries, 1618-1644	voor - 10.—
	IV.	De Reis van Mr. Jacob Roggeveen, 1721-1722	voor - 10.—
1912.	V.	Beschrijvinghe van het Gout Koninckryk van Gunea, door P. de Marees	voor - 10.—
	VI.	Toortse der Zeevaart, 1623, door Dierick Ruiters—Samuel Brun's Schiffarten, 1624	voor - 10.—
1913.	VII.	De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597. Deel I. d'Eerste boeck van willem Lodewycksz.	voor - 20.—
1914.	VIII.	Reizen van Jan Huyghen van Linschoten naar het Noorden, 1594-1597	voor - 16.—
	IX.	Dirck Gerritsz. Pomp, alias Dirck Gerritsz. China, 1544-1604. Zijn reis naar en verblijf in Zuid-Amerika	voor - 10.—
1915.	X.	De Open Deure tot het verborghen heydendom, door Abraham Rogerius	voor - 10.—
	XI.	Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd. Deel I. Tochten naar het Noorden, 1652-1686	*uitverkocht*
1916.	XII.	Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd. Deel II. Tochten naar het Noorden, 1686-1806	*uitverkocht*
	XIII.	De Oost-indische Compagnie in Cambodja en Laos, 1636-1670	*uitverkocht*
1917.	XIV.	Reizen van Willem Barents, e. a. naar het Noorden, 1594-1597. Deel I.	*uitverkocht*
	XV.	Reizen van Willem Barents, e. a. naar het Noorden, 1594-1597. Deel II	*uitverkocht*
1918.	XVI.	Journael van de reis naar Zuid-Amerika, door Hendrik Ottsen, 1598-1601	voor ƒ 16.—
1919.	XVII.	De Reizen van Abel Janszoon Tasman en Franchoys Jacobszoon Visscher, 1642-1644	*uitverkocht*

1920.	XVIII.	Verhaal van het vergaan van het jacht de „Sperwer", 1653-1666	voor *f* **12.—**
1921./1922.	XIX.	Henry Hudson's Reize onder Nederlandsche vlag, 1609	voor - **12.—**
	XX.	Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd. Deel III. Tochten langs de Z.O. Kust en naar het Oosten, 1670-1752 . .	voor - **12.—**
	XXI.	De Reis van Mahu en de Cordes door de Straat van Magalhães naar Zuid-Amerika en Japan, 1598-1600. Deel I	voor - **12.—**
1923./1924.	XXII.	De reis van Mahu en de Cordes door de Straat van Magalhães naar Zuid-Amerika en Japan, 1598-1600. Deel II . . .	voor - **12.—**
	XXIII.	Hessel Gerritsz., Beschryvinghe van der Samoyeden Landt en Histoire du Pays nommé Spitsberghe	voor - **8.—**
	XXIV.	De reis van Mahu en de Cordes door de Straat van Magalhães naar Zuid-Amerika en Japan, 1598-1600. Deel III . . .	voor - **10.—**
1925.	XXV.	De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597. Deel II. De oudste journalen der reis	voor - **28.—**
1926./1927.	XXVI.	De Stichting van New-York in Juli 1625	voor - **12.—**
	XXVII.	De reis om de wereld door Olivier van Noort, 1595-1601. Deel I	voor - **12.—**
	XXVIII.	De reis om de wereld door Olivier van Noort, 1598-1601. Deel II	voor - **12.—**
	XXIX.	De eerste Nederlandsche Transatlantische Stoomvaart in 1827 van Zr. Ms. Stoompakket Curaçao. Deel I . . .	voor - **8.—**
1928./1929.	XXX.	De Zeeuwsche expeditie naar de West	voor - **10.—**
	XXXI.	De remonstrantie van W. Geleynssen de Jongh.	voor - **5.—**
	XXXII.	De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597. Deel III. Verdere bescheiden betreffende de reis	voor - **20.—**
1930./1931.	XXXIII.	Reisen van Nicolaus de Graaff gedaan naar alle gewesten des Werelds, 1639-1687. Oost-indise Spiegel	voor - **16.—**
	XXXIV.	Joannes de Laet. Iaerlyck verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie in derthien Boecken. Deel I.	voor - **10.—**
	XXXV.	Joannes de Laet. Iaerlyck verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West Indische Compagnie in derthien boecken. Deel II	voor - **10.—**

1932–1933	XXXVI.	REIZEN IN ZUID-AFRIKA IN DE HOLLANDSE TIJD. Deel IV. TOCHTEN IN HET KAFFERLAND, 1776-1805	voor *f* **12.—**
	XXXVII.	JOANNES DE LAET. IAERLYCK VERHAEL VAN DE VERRICHTINGHEN DER GEOCTROYEERDE WEST-INDISCHE COMPAGNIE IN DERTHIEN BOECKEN. Deel III	voor *f* **10.—**
	XXXVIII.	DE REIS VAN JORIS VAN SPILBERGEN NAAR CEYLON, ATJEH EN BANTAM, 1601-1604 .	voor *f* **10.—**
1934.	XXXIX.	ITINERARIO VAN JAN HUYGEN VAN LINSCHOTEN, 1579—1592, Deel III	voor **f 10.—**

Wat inhoud en uiterlijk betreft sluiten zich de onderstaande werken aan de uitgaven der L.-V. aan. Zij worden voor de leden der L.-V. tegen verminderden prijs verkrijgbaar gesteld.

BALDAEUS, AFGODERYE DER OOST-INDISCHE HEYDENEN	voor *f* **9.—**
BURGER, DE DEURVAERT BIJ NOORDEN OM NAAR CATHAY ENDE CHINA	voor - **5.—**
DE VILLIERS, STORM VAN 'S-GRAVESANDE	voor - **7.50**
WARNSINCK, DE RETOURVLOOT VAN PIETER DE BITTER	voor - **6.—**
WESSELS, EARLY JESUIT TRAVELLERS IN CENTRAL ASIA, 1603-1721	voor - **9.—**
IJZERMAN, CORNELIS BUYSERO TE BANTAM, 1616-18	voor - **7.50**

ITINERARIO

VOYAGE OFTE SCHIPVAERT VAN

JAN HUYGEN VAN LINSCHOTEN

NAER OOST OFTE PORTUGAELS INDIEN

1579—1592

DERDE DEEL

BESCHRYVINGHE VAN DE GANTSCHE CUSTE VAN GUINEA, MANICONGO, ETC.
VOLCHT NOCH DE BESCHRYVINGHE VAN WEST INDIEN, MET HARE CAERTE

UITGEGEVEN DOOR Dr. C. P. BURGER Jr. EN Dr. F. W. T. HUNGER

MET PORTRET, 3 KAARTEN EN AFBEELDINGEN

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1934

PRINTED IN THE NETHERLANDS

INHOUD

Platen en Kaarten

Kaartjes en Afbeeldingen in den tekst

VOORREDE

In 1910 verscheen als tweede uitgaaf van de Linschoten-vereeniging het Itinerario *van Jan Huygen van Linschoten, uitgegeven door Prof. H. Kern. De beide deelen geven den tekst van het eigenlijke reisverhaal met portret, drie kaarten en vijf platen. Daarbij de inleiding, in 1885 door P. A. Tiele geschreven voor de Engelsche uitgaaf van de Hakluyt-Society, nu in het Nederlandsch vertaald, gevolgd door den herdruk van een opstel van Robidé van der Aa, naar aanleiding van die Engelsche uitgaaf in hetzelfde jaar 1885 in den* Nederlandschen Spectator *verschenen.*

De oorspronkelijke uitgaaf omvat meer dan het reisverhaal. Tiele beschreef als „tome II" het „Reys-geschrift", als „tome III" de „Beschryvinghe van de gantsche Custe van Guinea, Manicongo, Angola .... Volcht noch de beschryvinge van West-Indien int langhe." De uitgever had eene omgekeerde volgorde bedoeld. Hij geeft dat zeer nauwkeurig aan, en de gedachtengang is duidelijk. Op het reisverhaal, dat zelf de volledige beschrijving bracht van de Indische landen, moest die van Africa volgen, waarover de reisbeschrijving slechts onvolledige mededeelingen gaf, en vervolgens America, dat er buiten lag. Zoo zou het werk een gids worden voor alle werelddeelen. En dan gaf hij als tweede deel het Reys-geschrift waarin alle opgaven betreffende de coersen ter zee zoo volledig mogelijk waren bijeenverzameld.

Deze beide werken, Beschryvinghe en Reys-geschrift, verdienen even zeer een herdruk als het reisverhaal zelf.

De beschrijving van Africa, en van America, nu als Derde deel van de nieuwe uitgaaf van het Itinerario herdrukt, is op zichzelve een boek van beteekenis. Ze bracht aan onze voorouders iets geheel

nieuws. Wat vóór dien tijd alleen te vinden was in Spaansche en Portugeesche reisjournalen en geschiedboeken, en in historische en geographische werken in verschillende talen, maar nergens als overzichtelijk geheel, werd hier in een leesbaar boek in de eigen taal aan den Nederlandschen lezer geboden.

Na den herdruk van dit belangrijke werk zal moeten volgen die van het Reys-geschrift, *door Naber als „het belangrijkst gedeelte" van het Itinerario gekenschetst. Zie „Reizen van Jan Huyghen van Linschoten naar het Noorden" uitgeg. d. S. P. l'Honoré Naber.*

Voor latere voltooiing van de uitgaaf van het groote werk van Linschoten blijft dan nog de taak over, te zorgen voor eene nieuwe algemeene inleiding, voor de volledige reeks van de prenten en kaarten, en eene bibliographie en prentbeschrijving van het geheele werk.

B.

INLEIDING

DE KAARTEN EN DE BESCHRYVINGHE

Wat de uitgever en de auteur van het *Itinerario* bedoelden met de toevoeging van eene reeks van kaarten en daarbij aansluitende beschrijvingen achter Linschotens reisverhaal, wordt in den zeer uitvoerigen titel van de *Beschryvinghe* — hierachter in facsimile weergegeven — uiteengezet. De titel geeft in vijf zinsneden het plan aldus aan:

(1). Beschryvinghe van de gantsche Custe van Guinea, Manicongo, Angola, Monomotapa, ende tegen over de Cabo de S. Augustijn in Brasilien, de eyghenschappen des gheheelen Oceanische Zees; Midtsgaders harer Eylanden, als daer zijn S. Thome, S. Helena, 't Eyland Ascencion, met alle hare Havenen, diepten, droochten, sanden, gronden, wonderlijcke vertellinghen vande Zeevaerden van die van Hollandt, als oock de beschryvinghe vande binnen landen.

(2). Midtsgaders de voorder beschryvinge op de Caerte van Madagascar, anders 't Eylandt S. Laurens ghenoemt, met de ontdeckinge aller droochten, Clippen, mennichte van Eylanden in dese Indische Zee liggende, als oock de ghelegentheyt van 't vaste landt vande Cabo de boa Esperança, langhs Monomotapa, Zefala, tot Mossambique toe, ende soo voorby Quioloa, Gorga, Melinde, Amara, Baru, Magadoxo, Doara, etc. tot die Roo-Zee toe, ende wat u dan voort vande beschryvinge ontbreect, hebdy in 't boeck van Ian Huyghen van Linschoten int lange;

(3). Met oock alle de navigatien van alle vaerden die de Portugesche Piloten ende Stier-luyden oyt beseylt hebben, uyt haer Zee-caert-boecken ende geexperimenteerde stucken ghetrocken, ende in ons tale in 't licht ghebracht.

(4). Daerom is de oncoste van dese nette, perfecte Caerten ghedaen, met oock dese beschryvinghe daer op, om dat sulcks eyste aen 't heerlijck werck van Ian Huyghen voorschreven.

(5). Volcht noch de beschryvinge van West Indien int langhe, met hare Caerte.

Wat sub (1) wordt omschreven vindt men op blz. 2—13 van de *Beschryvinghe* (blz. 1—40 van deze uitgaaf), en op de daarbij behoorende kaart, hier als Kaart I gegeven. Sub (2), de zee met eilan-

den en kust oostelijk van Kaap de Goede Hoop, is veel korter beschreven op blz. 13—16 (blz. 40 en v. van deze uitgaaf); daarbij wordt met recht verwezen naar het *Itinerario* zelf, waarin over deze landen reeds veel was meegedeeld (zie dl. I, blz. 15—25). Uitdrukkelijk wordt hier gesproken van de beschryvinge „op de Caerte"; dit is de kaart, die hare plaats eigenlijk heeft bij pag. 6 van het Itinerario; wij geven haar hier als Kaart II. Sub (3) wordt heel nauwkeurig het *Reys-geschrift* aangeduid, dat immers in de eerste plaats de navigatien uit de zeekaartboeken der Portugeesche piloten weergeeft. Het schijnt wel dat de dus gestelde titel (1)—(3) zoowel de beschrijving van America, als de navigatien die aan de zeilaanwijzingen van de Portugeezen nog zijn toegevoegd, uitsloot. Onder het werken zou dan het plan zijn uitgebreid, om het werk tot een volledigen gids te maken voor de vaart naar Oost en West. De korte aanduiding, sub (5) gegeven van de beschrijving van West-Indië met hare Caerte (Kaart III) ziet er uit als eene latere toevoeging.

Daarvóór, sub (4), hebben we de motiveering van de toevoeging van de kaarten met de beschrijving. Ze leert ons twee dingen. Vooreerst is ook hier, als sub (2), de vermelding van de kaarten op den voorgrond gebracht. Ten tweede zien we ook hier, als sub (2), dat het niet de auteur is, die tot de uitbreiding van het werk besluit, maar de uitgever, vol waardeering voor „'t heerlijck werck van Jan Huyghen" en bereid tot belangrijke uitgaven omdat naar zijne meening het werk zulks eischt.

We zien uit dit alles, dat in het plan de kaarten vooraan komen, daarbij de beschrijving, en vervolgens het Reys-geschrift waarin de navigaties zijn aangegeven. En zoo moesten de stukken ook in het volledige boek op elkaar volgen. Dit geeft het Register, achter het complete werk geplaatst, nauwkeurig aan.

Het Register geeft een uitvoerigen inhoud van het *Itinerario* zelf, en laat dan volgen:

> Volcht die Register vande Figueren ende Caerten die in de Itinerario behooren, ende waer datse ghestelt moeten werden, tot een memorie vande Boeck-binders, als oock om te weten hoe dat de Caerte van Guynea, Congo, ende Angola, met die van de Antillas, Brasilien, ende de beschryvinghe van de selfde contreyen (waer van de folien niet ghenumereert en zijn) ghebonden moeten werden, om in goeder ordre en vervolch te comen.

In „die Register van de Figueren" zijn ook opgenomen de door Linschoten bij zijn verhaal gegeven kaarten, die van

Moçambique, en de zeer groote van Goa, en van Angra op Tercera. Deze worden daarom niet genoemd in het lijstje van de door den uitgever toegevoegde kaarten, dat volgt.

Caerten inde selfde Itinerario

De Generale Caerte vande gheheele vaert naer Indien (wereldkaart), pag. 4.

De Caerte vande Cabo de boa Esperança af tot by 't Roode Meer, etc. (onze kaart II) . . . . pag. 6.

De Caerte van 't Roode Meer af, de Custen van na Ormus, Indien, Seylon tot Bengalen toe, etc. (dl. I, blz. 30) . . . . pag. 10.

De Caerte van Mallacca, Samatra, d'Eylanden van Iava, Maluco, China, de Philippinas, ende Iapon.etc, (dl. I, blz. 70) . . . . pag. 22.

De Caerte van Guinea, Angola, tot de Cobo (sic) de boa Esperança toe (onze kaart I) . . . . pag. 160.

Volghende terstont de deschriptie van Guinea, Congo, Angola, tot voorby de Cabo de Esperança, etc.

Alsdan de Caerte van de Antillas, ende Brasilien (onze kaart III), en terstont daer nae de beschryvinghe van America, midtsgaders de deelen der selver, als Noua Francia, Florida, d'Eylanden diemen Antillas, Cuba, Iucaya, Iamaica, etc. noemt.

Eynde der Register vant eerste Boeck d'Itinerario.

De uitgever vat dus het reisverhaal met de kaarten en de daarbij behoorende Beschryvinghe op als één geheel, dat hij noemt „'t eerste Boeck d'Itinerario".

Als tweede boek is dan blijkbaar bedoeld het Reysgheschrift, waarvan het Register op drie volle folio-bladzijden volgt, met aan het einde deze aanteekening:

De Caerten ende afbeeldinghe van alle de voorsz. Navigatien, machmen sien inde Itinerario, ter plaetsen daer de beschryvinghe vande selfde landen ghedaen wort, als int register des selfden aenghewesen is.

Hier wordt met de aanduiding „de Itinerario" weder dat eerste boek, het reisverhaal met de daarbij aansluitende Beschryvinghe bedoeld. Nog volgt het „Register van 't Extract vande renten ende Incomsten des Conincks van Spaengien, mette genealogye ofte afcomste der Coninghen van Portugal, etc.", een stuk dat achter het Reys-geschrift is gedrukt, met eigen — later tusschengevoegden — titel en opdracht. Achter het register komen nog opgaven van „Sommighe fauten ofte erraten", zoowel „inde Itinerario" als in het Reys-geschrift; in de Beschryvinghe schijnen geene drukfouten te zijn gevonden.

Komen we terug op de Beschryvinghe, dan moeten we allereerst

de kaarten, die immers in den gedachtengang van den uitgever de eerste plaats innemen, nader bekijken.

We zien dus een stel van zes kaarten, niet van Jan Huyghen zelf, maar door de zorg van den uitgever bij zijn werk gevoegd. De „Generale Caerte", een wereldkaart door Plancius ontworpen, zal later gereproduceerd en besproken moeten worden.

Hier hebben we te doen met de vijf kaarten, die tezamen een overzicht geven van alle landen en zeeën waarop de groote vaart naar Oost en West ging. Zij vormen tezamen een heel interessant kaartwerk van het laatst der 16e eeuw, en we mogen er, al staat die er niet op, in gedachte wel den naam van Petrus Plancius aan verbinden. Of de uitgever Cornelis Claesz hem voor dit werk heeft geraadpleegd weten we niet, maar zeker is het een vrucht van de samenwerking tusschen den grooten uitgever en den grooten geograaf. Cornelis Claesz had „doer de directie van Mr. Peeter Plancius, doch tot zynen costen becomen van Bartholomeo de Lasso cosmographo ende meestre van de zeevaert des Conincx van Spaengien", „25 particuliere zeecaerten, vervattende alle de zeecusten vanden gantschen eertbodem", en hij had een octrooi voor de uitgave ervan van de Staten-Generaal verkregen. We hebben in de laatste 30 jaren, vooral door de studies van Dr. F. C. Wieder, een aantal van de door hem krachtens dit octrooi uitgegeven kaarten herkend. Ik beschreef er eenige van in „De Amsterdamsche Boekdrukkers", dl. IV, Wieder gaf een overzicht in het Tijdschrift v. h. Aardrijkskundig Genootschap 1918, en veel vollediger in de Monumenta Cartographica, dl. II. Zij zijn gegraveerd door Johannes en Baptist van Doetecum.

De kaarten van het Itinerario vormen een eigen reeks, waarin de stof, grootendeels wel uit dezelfde of overeenkomstige bron geput, eenigszins anders gegroepeerd en bewerkt is. Ze zijn ontworpen en geteekend door de bekende kaartengraveurs Arnoldus en Henricus van Langren.

We behoeven de uitvoerige opgaaf van al wat de kaarten inhouden, die de graveur zelf op elke kaart in rijke omlijsting in twee talen heeft gegeven, hier niet te herhalen, maar we zullen de drie kaarten, waaraan de *Beschryvinghe* zich aansluit, en die hier in facsimile zijn gegeven, wat nader bekijken.

Onze kaart I moet volgens de opgaaf bij blz. 160 van het Itinerario haar plaats vinden; dat wil, daar het reisverhaal met blz 160 eindigt, zeggen, dat de kaart onmiddellijk daarna moet volgen, en

dan „terstont" de „deschriptie van Guinea" etc. Bekijken we allereerst de kaart; zij is ontworpen en gegraveerd door Arnoldus F. a Langren: zij beeldt een groot deel van den zuidelijken Atlantischen Oceaan af (Oceanus Aethiopicus) met de kust van Africa, Guinea, Congo en verder tot de Kaap de Goede Hoop, langs noordkant en oostzijde, een stukje Braziliaansche kust met Pernambuco en Kaap S. Augustino aan den westrand, het eiland Tristaom da cunha in het uiterste zuiden. In de zee, waar slechts weinige eilanden zijn en dus veel ruimte is, staat de tweetalige titel in eene rijke omlijsting met het wapen van Portugal, hooger een mijlschaal van Duitsche en Spaansche mijlen, en onderaan twee afbeeldingen van de eilanden Ascension en S. Helena. Verdere ruimten zijn aangevuld door schepen, dieren en windrozen en versierde bijschriften, waardoor de geheele kaart een zeer fraai kunstwerk is geworden.

Vergelijken we de kaart met de beschryvinghe, dan blijkt het, dat er weinig verband tusschen beide is; graveur en auteur hebben onafhankelijk van elkaar gewerkt. De kaart geeft heel veel, dat niet in de beschrijving wordt genoemd, en wat daar wel vermeld is vindt men op de kaart vaak niet, of anders voorgesteld. Natuurlijk kan men er de beschrijving in hoofdtrekken wel op volgen. Vooral de reeks van kapen, in Guinea C. das Palmas en C. de tres Puntas, in Congo en verder zuidelijk C. de Lopo Gonsalvez, C. Ledo, C. Negro, C. de Boa Esperança en C. das Aguilhas, dienen tot orienteering. Ook de eilanden in den oceaan vindt men gemakkelijk. De bijzonderheden in de landbeschrijving laten echter vaak in den steek; voor Congo bleek het wenschelijk het kaartje van de Nederlandsche uitgaaf van het werk van Pigafetta in den tekst af te beelden, omdat daarop de rivieren die in den tekst genoemd worden, alle zijn te vinden. De groote kaart geeft wel den breeden Congo-mond en laat, zooals de tekst aangeeft, den stroom uit het groote Zaire-meer komen, waaruit, naar men aannam, ook de Nijl voortkwam; men ziet ook dezen noordwaarts stroomend aangegeven. Daarentegen geeft het Congo-kaartje het kleinere meer bezuiden den Congo-stroom en daarmede verbonden, en waaruit een heele reeks rivieren hun weg naar zee vinden. Hoe de cartografen zich het geheele stelsel van meeren en stroomen dachten, zien we op een merkwaardig kaartblad door Wieder in de *Monumenta cartographica* (dl. II, pl. 40) weergegeven. Het is een blad van een groote wereldkaart van Henricus van Langren naar Plancius van omstr. 1598—1600. De naieve voorstelling, dat groo-

te binnenzeeën de rivieren voeden die naar verschillende richtingen afstroomen is in de zestiende eeuwsche geographie zeer verbreid.

Kaart II, ook door Arnoldus van Langren geteekend en gegraveerd, beeldt den Indischen Oceaan af met Madagascar en tal van eilanden en ondiepten. De Africaansche kust begint er ten oosten van kaap Aguilhas, in aansluiting bij kaart I, doorloopend tot niet ver van kaap Guardafui, dien men hier niet meer vindt, maar op de aansluitende kaart bij het Itinerario gegeven (dl. I, blz. 30). Ook hier is de overeenstemming met de Beschryvinghe zeer gebrekkig. Voor zoover deze laatste op het werk van Pigafetta berust, is de spelling der namen steeds anders, op de kaarten Portugeesch, in den tekst Italiaansch; ook de mijlenschaal met Duitsche en Spaansche mijlen klopt niet met den tekst, die Italiaansche mijlen opgeeft naast „die onse”. De bewerking en versiering van de tweede kaart komt geheel met die van de eerste overeen: ook weer tweetalige uitvoerige titel, Duitsch-Spaansche mijlschaal, windrozen, schepen en dieren, maar geene grootere afbeeldingen; immers de zee is in sterke mate gevuld door de tallooze, vaak sierlijk voorgestelde eilanden en ondiepten.

Over de Beschryvinghe bij deze beide kaarten slechts ééne opmerking. Zij toonen ons den Nijl, voortkomende uit twee groote meren, oost en west op nagenoeg gelijke breedte liggende, en gevoed uit bronrivieren die afstroomen van de Maanbergen; en de tekst bestrijdt juist, op gezag van Odoardus Lopez, deze voorstelling (zie blz. 50 en 52). Overigens behoeft hier over dit onderwerp niets te worden gezegd. De hier achter volgende studie over Bernardus Paludanus en het aandeel van dezen geleerde in de afwerking van het Itinerario, door Dr. F. W. T. Hunger, en de door dezen aan den tekst van deze Beschryvinghe toegevoegde noten, geven de noodige toelichting.

De tekst bij deze beide kaarten, „Beschryvinghe van Guinea, Manicongo ende Angola” enz. vormt een geheel op zich zelf: daarna volgt met eigen bovenschrift de „Beschryvinghe van America”. Deze beide stukken zijn niet van ééne hand. We hebben te doen met twee auteurs, die we beiden reeds kennen uit het Itinerario zelf, dat geschreven is door Jan Huyghen van Linschoten, en met aanteekeningen voorzien door Bernardus Paludanus. Dat beiden ook deel hebben aan het opstellen der Beschryvinghe, zegt Linschoten zelf ons in de opdracht van een werk, dat hij na de voltooiïng van het Itinerario heeft vertaald, en dat in 1598 bij Jacob

Lenaertsz Meyn te Enkhuizen en bij Cornelis Claeszoon te Amsterdam is verschenen, de „Historie Naturael ende Morael van de Westersche Indien" door Josephus de Acosta. Linschoten draagt dit werk op aan Schout, Burgemeesteren en Vroetschap van Enkhuizen; hij schrijft hun:

Hoewel ick, achtbare seer wijse Heeren, geerne beken my seer aengenaem te zijn, te verstaen het verhael, t' welcke wy van de Oost-Indische Landen ende Vaert, hebben tvoorleden Iaer uyt den Druck laten gaen, niet alleen wel getrocken, maer (dat my noch veel heuchlijcker gheweest is om hooren) door de naevolgende ervarentheyt, bevonden te zijn met de waerheyt over een te dragen, niet min versekert van de beschrijvinghe van gantsch West-Indien, die wy, door hulpe des Hoogh-gheleerdenDoctoris Paludani, daer by ghevoeght hebben: Soo heb ick my nochtans, int mijne selfs, soo niet connen vernoeghen, als wel, in de teghenwoordighe verclaringhe, van de naestgeseyde Landen, die wy V. E. hier mede seer danckelijcken voordraghen, bemerckende in alle stucken des Schrijvers voornemen in dien hoogher ghenomen, cierlijcker vervaet, ende scherpsinnigher uytghevoert te zijn, dan mijn oeffeninghe ende gheringh verstandt bedroech, ofte noch soude bedraghen, ...

Tiele schreef in zijn *Mémoire* (1867) op grond van deze woorden de *Beschryvinghe* geheel aan Paludanus toe. Later schijnt hij echter te hebben ingezien, dat dit niet juist was; immers in de inleiding tot de Engelsche uitgaaf van het Itinerario (1885) — de vertaling in onze uitgaaf dl. I, blz. XXII — schrijft hij: „Deze berichten .... werden gecompileerd met de hulp van Paludanus". De onpersoonlijke uitdrukking „werden gecompileerd" laat in 't midden *wie* dan de schrijver mag geweest zijn. En toch spreekt Linschoten duidelijk van de beschrijving van West-Indië als „'t mijne selfs" in tegenstelling tot het werk van Acosta. Hiervan is hij eenvoudig de vertaler; we mogen dus wel aannemen dat hij van de Beschryvinghe de auteur zelf is.

Van welken aard is dan de samenwerking geweest tusschen Linschoten en Paludanus? Voor het *Itinerario*, waar telkens eene „Annotatio Paludani" precies wordt aangeduid, en zelfs met andere letter gedrukt, is dit heel duidelijk. Voor de *Beschryvinghe* moeten we het uit het werk zelf opmaken. Het blijkt overtuigend uit de woorden zelve dat de Beschryvinghe van Africa geheel het werk van Paludanus is; herhaaldelijk verwijst hij daar naar de voorwerpen in zijn naturalien-cabinet; men kan dit of dat „by my sien" of ook wel in den derden persoon „mach men by Paludanum sien". In de Beschryvinghe van America komen slechts enkele zulke mededeelingen voor, en dan uitsluitend in den derden per-

soon. Nergens voelen wij hem daar als auteur, en wij mogen dit deel van het werk wel persoonlijk aan Jan Huyghen van Linschoten toeschrijven. al erkent deze ook hiervoor de hulp van den geleerden vriend. Waarin die precies bestond, is niet aan te geven; hij zal het plan met hem hebben besproken; ook moeilijkheden die zich bij het werk van compileeren en vertalen voordeden, en heeft misschien ook bijdragen van zijne hand ingelascht.

Hiertoe zullen we niet moeten rekenen de passage, die met afwijkende letter is gedrukt (blz. 18, hier blz. 57), daar hier juist kustbeschrijving en afstanden worden gegeven, en men de hulp van Paludanus eer daar zou moeten zoeken, waar van producten van de landen sprake is.

In hoofdzaak mogen we dus de Beschryvinghe geografisch tusschen de beide auteurs verdeelen, die van Africa aan Paludanus toeschrijven, die van America als werk van Jan Huyghen zelf beschouwen. Op grond van deze scheiding hebben we de bewerking van de uitgaaf verdeeld; die van het stuk van Paludanus heeft Dr. F. W. T. Hunger op zich genomen, die met eene volledige bestudeering van het leven en de werkzaamheid van den Enkhuizenschen geleerde bezig is. Hij geeft hierachter eene inleidende korte levensbeschrijving van hem, daar eene eigenlijke biographie nog niet is geschreven; en hij geeft bij de Beschryvinghe van Africa de noodige verklarende aanteekeningen.

DE KAART EN DE BESCHRIJVING VAN AMERICA

Op de beschrijving van Africa moest volgens den uitgever volgen „de Caerte vande Antillas, ende Brasilien (onze kaart III), en terstont daer nae de beschryvinghe van America, midtsgaders de deelen der selver".

De kaart beeldt niet alleen de Antillas en Brasilien af, maar, zooals de omschrijving op de kaart zelve aangeeft, „alle de Zeecusten des gheheelen Zuyderschen deels van America, genaempt Peruviana". Voor verdere bijzonderheden zij naar onze facsimileafbeelding verwezen. Alles is volgens denzelfden tekst „seer correctelijck ghetrocken ende na d'allerbeste Spaensche pas-caerten oversien ende verbetert". Dit laatste mag juist zijn, maar in haar geheel geeft de kaart niet rechtstreeks een Spaansch voorbeeld, maar de teekening van Plancius weer. We kennen die nu in drie verschillende staten, de groote te Valencia bewaarde wereldkaart

van 1592, door Wieder in de Monumenta Cartographica (dl. II) onder ons bereik gebracht, de particuliere kaarten in de Amsterdamsche Universiteitsbibliotheek berustend, en de kaart van Leendert Rans, door Hendrick van Langren, naar een latere wereldkaart van Plancius, waarvan Wieder ook groote stukken in reproductie gaf. Op de wereldkaart van 1592 is door den beschadigden staat en door de zware kleurlaag van sommige deelen niet alles duidelijk te zien; van de kaart van Rans heeft Wieder wel groote deelen van America weergegeven, maar niet de zuidpunt; van de speciale kaarten is juist deze zuidpunt gemakkelijk te bestudeeren in het facsimile, door de Linschoten-Vereeniging gegeven bij het werk over Dirck Gerritsz Pomp, al. China, door J. W. IJzerman (Werken dl. IX, 1915). Daarbij is eene uitvoerige toelichting gegeven door Dr. F. C. Wieder (blz. 162 en v.). We zien op al deze kaarten in hoofdzaak dezelfde voorstelling die „Arnoldus Florentius a Langren, Author et sculptor" op onze kaart geeft.

Langren heeft het geheele werelddeel, met Plancius *Peruviana* genoemd, afgebeeld met het Westen boven; rechts de geheele groep der Antillen, een deel van Midden-America en het zuidoostelijke deel van Noord-America; links het Zuidland, door Plancius *Magellanica* genoemd, hier alleen met den naam Terra del Fuego. De teekening komt, zooals gezegd, geheel met die op de Plancius-kaarten overeen; de afwijkende voorstelling op de particuliere kaart van het zuidelijk deel door Plancius in een karton gegeven, is hier niet overgenomen. Wat in de afbeelding meest in het oog valt zijn de twee merkwaardige afwijkingen van de werkelijkheid, waarop Wieder reeds de aandacht vestigde in de aangehaalde toelichting (blz. 164).

„Twee punten vereischen in de eerste plaats een verklaring. De Zuidzeekust verloopt zeer geprononceerd Zuidoost-Noordwest, in strijd met de werkelijke richting, zoodat op de kaart land afgebeeld is, waar de zee stroomt. Neemt men zijn koers op deze kaart, uit de straat van Magalhães komende, dan verwijdert men zich veel verder van het land dan men denkt. Het tweede punt is het groote vaste land, dat zich ten zuiden van de Straat Oost-West uitstrekt, waardoor de Straat van Magalhães de eenige toegang schijnt van den Atlantischen Oceaan tot de Stille Zuidzee."

Voor de verklaring van deze in ons oog zonderlinge voorstelling mogen we hier naar Wieder's uiteenzetting verwijzen. Hij verwerpt de opvatting dat de Spanjaarden opzettelijk de kaart zou-

den hebben vervalscht, om voor anderen de vaart door de Straat te bemoeilijken, en toont overtuigend aan, dat onvolkomen lengtebepaling oorzaak is geworden van de te groote breedte, op de kaarten aan het werelddeel gegeven, eene fout die theoretici die ook de onbekende zuidwestelijke kustlijn wilden aanvullen, als van zelf drong, aan deze lijn eene onjuiste richting te geven. Heel belangrijk is ook wat zijne nasporing over het Zuidland leert, dat nl. reeds Drake de open zee ten zuiden van Vuurland had gevonden, maar dat de onjuiste overlevering zich ondanks deze ontdekking heeft gehandhaafd. Plancius volgde de Spaansche overlevering, en wat Langren ons geeft komt, zooals we reeds zeiden, geheel met de teekening van Plancius overeen.

De geheele kust van het werelddeel heeft eene aaneensluitende rij namen van rivieren, kapen, baaien en plaatsen, ook de minst bekende deelen van de kust zijn in alle bijzonderheden beschreven. Zoo toont ook het Zuidland niet alleen langs de Straat eene reeks namen, maar deze reeks zet zich oostelijk en westelijk voort, precies als op de Planciuskaart van het Zuidelijk deel van Peruviana.

De graveur heeft ook deze kaart als een kunstwerk versierd met fraaie omlijstingen van de beide uitvoerige titels, Latijn en Nederlandsch, met een dubbele mijlenschaal, met scheepsafbeeldingen, zeemonsters en een windroos; en in het binnenland met afbeeldingen van menschen en dieren. In Brazilië ziet men de wreede menscheneters in hun bedrijf, in Patagonie de reuzen; verder enkele dieren, zooals de Haute of Hay met een lange mededeeling over dit dier dat in Brazilië leeft. Deze afbeeldingen en bijschriften zijn ook aan de kaarten van Plancius ontleend.

Komen we nu tot de Beschryvinghe van America, dan merken we dadelijk op, dat zij zich veel meer bij de kaart aansluit dan die van Africa. Na eene algemeene inleiding van nog geen drie kolommen gaat de auteur over tot de detailbeschrijving, met deze woorden: „Ende omdat onse Caerte niet verder en strect dan tot Florida, sullen hier af beginnen ende een weynigh deses landts gheleghentheydt verhalen" (col. 18*a*). Na de uitvoerige beschrijving van dit land „volcht die beschryvinghe van die Custe van Florida, soo veel onse Caerte daer af houdt" (col. 20*b*). Eene uitvoerige beschrijving van de Antillen breekt deze kustbeschrijving af; ze wordt daarna voortgezet om de geheele Golf van Mexico, en dan volgt „een kort verhael van Noua Hispania ofte Nieu Spaengien"

(25*b*). De verdere beschrijving volgt de Noord- en Oostkust van Zuid-Amerika tot de straat van Magalhães, met enkele mededeelingen over het Zuidland „Magellanica" (57*a*). Daarna de westkust, weer „beginnende van Panama" zuidwaarts, De kustbeschrijving wordt afgewisseld met zeer uitvoerige landbeschrijvingen vooral van Brazilië (39*a* —56*b*) en van Peru (57*b*—81*a*), aan de voornaamste werken van vreemde schrijvers ontleend.

Welke waren deze auteurs? Tiele die de Beschryvinghe geheel voor een werk van Paludanus aanzag, geeft dit in deze woorden aan (Mémoire, p. 91): „Paludanus a, entre autres, profité pour son travail de la description du Congo par Lopez, de celle du nouveau monde de Petrus Martyr, du voyage au Brésil de Jean de Léry et du livre d'Oviedo sur l'Amérique." Bij den tekst zal zooveel mogelijk worden aangewezen, uit welke van deze bronnen Linschoten voor elke landbeschrijving heeft geput. En daarbij zal het blijken dat Tiele zelfs de voornaamste bronnen niet alle heeft genoemd; Le Moyne's beschrijving van Florida en het werk van Benzo zijn voor heel uitvoerige partijen door Linschoten afgeschreven of geëxcerpeerd. Even zoo voor Peru de bekende historiewerken van Aug. de Zarate en Pedro Cieza de Leon. En daarnaast kunnen we twee voorname andere bronnen aanwijzen: het groote kaartwerk van Petrus Plancius en de daarbij behoorende tekst, ons in de Engelsche vertaling van Blundeville bewaard, nu door Wieder uitgegeven — en de kaart zelve van Arnoldus van Langren (onze kaart III), waarvan hij de kustbeschrijving soms letterlijk volgt, soms in uittreksel geeft en met afwijkingen. Nog moet den auteur, behalve deze in druk uitgegeven werken, eene volledige kustbeschrijving van het werelddeel ten dienste hebben gestaan.

DE TWEE DRUKKEN VAN DE BESCHRYVINGHE, EN DE TIJD VAN VERSCHIJNEN

Van de Beschryvinghe bestaan twee drukken, beide met het jaartal 1596, van inhoud geheel gelijk, maar door kleine spellingverschillen te onderscheiden. Wat hiervan de oorzaak mag zijn, schijnt een onoplosbaar raadsel. Uit sterken afzonderlijken verkoop van dit deel van het Itinerario is het zeker niet te verklaren; dien zou men zich eer kunnen voorstellen van het eigenlijke reisverhaal en van het Reys-geschrift, dan van dit zuiver aanvullende gedeelte.

Hoe het zij, we hebben die twee drukken, en kunnen ze het gemakkelijkst onderscheiden door op twee dingen te letten: ten eerste op de als titelvignet gebruikte wereldkaartjes, ten tweede op de nummering der bladzijden en de signatuur.

Het titelvignet van den druk, dien wij met Tiele als den oudsten beschouwen, en waarnaar deze herdruk is genomen, is een wereldkaartje in twee halfronden; men ziet het op ons gefacsimileerd titelblad (verkleind) afgebeeld. Het andere titelblad heeft een gelijksoortig wereldkaartje in een gerekt ovaal vlak met bovenschrift Typus orbis terrarum en onderschrift Domini est terra et plenitudo eius; hier (eveneens verkleind) afge-

beeld. Beide kaartjes zijn door Iodocus Hondius gegraveerd, ze behooren tot de reeks gegraveerde kaartjes die de geheele wereld in beeld moesten brengen, waarvan we er gaandeweg in uitgaven van Cornelis Claesz. telkens weer een of meer zien, en die hij later (1598—1599) tot een heel rijk en interessant atlasje in klein formaat, het „Caert-thresoor", heeft vereenigd. (*Het Boek* 1929 blz. 289 en v.).

Geografisch zijn deze kleine kaartjes natuurlijk niet van groote beteekenis. Toch geven ze tot een paar opmerkingen aanleiding. De traditioneele voorstelling van de vier groote landen om den Noordpool, die we nog op de wereldkaart van Plancius vinden, is

hier prijsgegeven; oostelijk zien we alleen Nova Zembla aangegeven, westelijk ontbreekt elke noordkust-lijn, zoodat Noord-America zich tot de Pool schijnt uit te strekken. Het groote Zuidland is gehandhaafd, met Vuurland en Nova Guinea als onderdeelen. America is als één werelddeel benaamd; de Planciaansche namen Mexicana en Peruviana ontbreken, als ook Magellanica. Zuid-America heeft een westkust die niet noordwestelijk, maar bijna recht noordelijk loopt, wat vooral op het kaartje in halfronden in het oog valt; op het andere minder, door den eigenaardigen loop dien de daar gebezigde projectie aan de meridianen geeft.

Het tweede punt van verschil tusschen de beide drukken is dit: die met de wereld in halfronden, door ons voor de oudste genomen, heeft evenals de andere deelen van het Itinerario eene pagineering, loopende van 1 tot 82, en eene signatuur van A—G. De andere druk, met de wereld op één langwerpig vlak, heeft ongenummerde bladzijden en signatuur met sterretjes en kruisjes.[1] De firma Mart. Nijhoff bezit een exemplaar, met dit laatste kaartje, waarvan de eerste 16 bladzijden niet genummerd zijn, de volgende (17—82) wel; dus Africa in den lateren, America in onzen oudsten druk. De Leidsche Universiteits-bibliotheek heeft er een (1372 B11), waarin het titelblad en blz. 15—82 in onzen oudsten druk, maar daartusschen, blijkens signatuur en bovenschriften, blz. 3—14 van de uitgaaf van 1605. Opmerking verdient, dat de opsteller van het register (zie hiervóór blz. XXII) een ongepagineerd exemplaar vóór zich had.

Ten slotte nog enkele woorden over den tijd van verschijnen van het Itinerario; we hebben de volgende jaartallen. De wereldkaart met den naam van Petrus Plancius als auteur, die trouwens uitsluitend in latere drukken gevonden is (zie dl. II, blz. 254), heeft het jaartal 1594; die met het adres van Joh. Bapt. Vrient die in den oudsten druk zit, is zonder jaartal. Van de vijf kaarten van de Langrens heeft alleen die van Oost-Azië een jaartal, en wel 1595. Dit jaartal vindt men ook op den titel van het Reysgeschrift, maar de andere titelbladen, van het Itinerario zelf[2]), van

[1]) Moes, die in de *Amsterdamsche Boekdrukkers en Uitgevers in de 16e eeuw*, (II blz. 128—130) de beide drukken in omgekeerde orde beschrijft (n°. 360 en 361) geeft, bij vergissing, aan beide de sign. A—G.

[2]) Moes beschrijft in de *Amsterd. Boekdrukkers* na de uitgaaf van 1596 (n°. 358) een „variant" zonder jaartal (n°. 359, in dl. II blz. 127). Dit is inderdaad een latere uit gaaf; immers de andere titelbladen hebben de jaartallen 1604 en 1605. Zie Tiele, *Mémoire* blz. 93; Nijhoff in dl. II van onze uitgaaf, blz. 257.

de beide drukken der Beschryvinghe, en van het achter het Reysgeschrift gevoegd Extract van de incomsten des Conincks van Spaengien hebben het jaartal 1596. Nog verdient opmerking dat het Octroy, voorin het Itinerario gedrukt, gedateerd is van 8 October 1594 (dl. I, blz. XLI), en dat volgens Tiele's beschrijving (*Mémoire* blz. 84) de opdracht aan de Staten-Generaal gedateerd was „den .... 1595" met oningevulden datum. Dit vind ik in een exemplaar, toebehoorende aan den heer F. C. Wieder. De overige door mij geziene exemplaren hebben: „den 1. Ianuarij An. 1596", zooals ook W. Nijhoff aangeeft in de bibliografie in dl. II (bl. 254).

De bewerker van dl. I van de uitgaaf van „de eerste schipvaert" (Werken Linschoten-Vereen. VII) verzekert met stelligheid dat de uitgaaf van het geheele Itinerario reeds „eind Maart 1595 kant en klaar" was, maar „door den Amsterdamschen uitgever Cornelis Claesz. teruggehouden van publiciteit gedurende dat heele jaar, en pas in het licht gegeven in Jan. 1596" (Eerste Schipvaert, dl. I, blz. XXXII, noot 5). Immers uit de journalen van de reis van Houtman blijkt, dat het boek reeds op die reis is medegenomen.

Tot deze gevolgtrekking hebben we m.i. geen recht. De hier bijeen gestelde jaartallen toonen veeleer dat alleen het Reysgeschrift in 1595 gereed is gekomen, de andere stukken met al de prenten en kaarten eerst tegen het einde van dat jaar of begin 1596. Daarmede verdraagt zich zeer wel, dat men voor de vaart naar Indië in 1595 reeds van den tekst van Itinerario en Reys-geschrift heeft kunnen gebruik maken; hiertoe konden mondelinge of schriftelijke mededeelingen, of de reeds afgedrukte tekstbladen dienen, al was de uitgaaf nog niet geheel voltooid.

Beschryvinghe vande gantsche Custe

van Guinea, Manicongo, Angola, Monomotapa, ende tegen over de Cabo de S. Augustijn in Brasilien / de eyghenschappen des gheheelen Oceanische Zees; Midtsgaders harer Eylanden / als daer zijn S. Thome, S. Helena, 't Eyland Ascencion, met alle hare Havenen / diepten / droochten / sanden / gronden / wonderlijcke vertellinghen vande Zeevaerden van die van Hollandt / als oock de beschryvinghe vande binnen landen.

Midtsgaders de voorder beschryvinge op de Caerte van

Madagascar, anders 't Eylandt S. Laurens ghenoemt / met de ontdeckinge aller droochten / Clippen / menichte van Eylanden in dese Indische Zee liggende / als oock de ghelegentheyt van't vaste landt vande Cabo de boa Esperança, langhs Monomotapa, Zefala, tot Mossambique toe / ende soo voorby Quioloa, Gorga, Melinde, Amara, Baru, Magadoxo, Doara, &c. tot die Roo-Zee toe / en wat u dan voort vande beschryvinge ontbreect / hebdy in't boeck van Ian Huyghen van Linschoten int lange; Met oock alle de navigatien van alle vaerden die de Portugesche Piloten ende Stier-luyden opt beseylt hebben / uyt haer Zee-caertboecken ende geexperimenteerde stucken ghetrocken / ende in ons tale int licht ghebracht.

Daerom is de oncoste van dese nette, perfecte Caerten ghedaen, met oock dese beschryvinghe daerop, om dat sulcks eyste aen't heerlijck werck van Ian Huyghen voorschreven.

Volcht noch de beschryvinge van West Indien int langhe / met hare Caerte.

t'AMSTELREDAM.

By Cornelis Claesz. op't VVater, in't Schrijf-boeck, by die oude Brugghe, A°. M. D. XCVI.

BESCHRYVINGE VAN
GUINEA, MANICONGO ENDE ANGOLA, ENDE VOORTS TOT VOOR BY DE C. DE BOA SPERANÇA, MIDTSGADERS DE EYLANDEN IN ZEE
ligghende, als S. Tome, Ascencion, S. Helena, &c.

[2 a]. Om dat die Indie-vaerders het meeste deel van Aphrica omvaren, so zijn alhier by dit boeck sekere Caerten ghevoecht, die de deelen Aphricæ afteeckenen, daer den cours langs strect, latende dan ligghen achter rugghe die voortreffelijcke Eylanden van Canarien ende van C. Verde, als wel bekent, ende daer tegen over in Aphrica die Coninckrijcken Gualata, Tombuto ende Melli[1]), waer van Gualata seer kleijn is ende arm: van victualie voor gewas, weynich anders dan Milie[2]) hebbende. Tombutum, grooter ende rijcker van volck, Kooren[3]), Beesten, Melck ende Botter, dan arm van Sout. Melli, rijck van Coren, Vleesch ende Cottoen. Comen voorder in Guineam, noch een ander ende machtiger Conincrijcke liggende in Æthiopien, ofte der Swarten landt.

Beschryvinge van drie Coninckrijcken in Aphrica gheleghen.

Om dese sake beter te verstaen, sal men voor eerst aenmercken, dat die ouders Aphricæ afgedeelt hebben in 4. hooft deelen, in Barbaryen, Numidien, Lybien ende Æthiopien, ofte der Mooren landt, uytsluytende Ægypten ende Abexin[4]), nu Priester Iohans land[5]) geheeten, dat ooc Mooren zijn, ende die rechte na der schrift aenwysinge, ende mede onder die Hooft Provincien van Aphrica gerekent hooren te werden: dan hier van machmen die beschryvers van die Werelt, ende insonderheyt van Aphrica lesen.

Aphrica by den Ouden in 4. deelen afghedeelt.

Egypten en Abexin buyten Aphrica ghereken t.

Comende dan weder tot het Coninckrijck van Guinea, waer in die Portugesen ende Fransoysen vele jaren haren handel gedreven hebben: ende daer ons volc nu ooc begint te varen[6]), strect sulcks

---

[1]) Galata en Melli zijn vroegere negerrijken. Met Tombuto is bedoeld de stad Tomboektoe aan den boven-Niger.

[2]) Milie d. i. gierst (Panicum miliaceum L.).

[3]) Onder koorn wordt hier verstaan maïs (Zea Mays L.); zie P. de Marees, Beschryvinghe van de Goutcuste, ed. Naber cap. 26 (blz. 118) en op Pl. 13 bij B (blz. 164).

[4]) D. i. Abessinië.

[5]) Tot in de 17de eeuw stond Abessinië als Regnum Presbyteri Johannis bekend; zie Linschoten, Itinerario ed. Kern, Dl. I, blz. 23, noot 3.

[6]) De allereerste reis van Holland naar de Goudkust geschiedde in 1593 door Barent Eriksz. van Enkhuizen, nadat hij het jaar tevoren die kust bij toeval ontdekt had, zie Naber's inleiding op De Marees, Beschryvinghe, blz. LV.

Watsterckten de Portugesen in Guinea hebben.

aen't Coninckrijck van Melli[1]), ende aen die groote rivier Niger, vast in die lengte van 500. mylen[2]), 'twelck zijn ontrent 100. duytsche. Hier in hebben die Portugesen eenige sterckten, als het Casteel van die Mine[3]), op die Goudt custe. Hier is oock die Greijn Custe, Melegete gheheeten[4]). Also ons volc dit jaer aldaer gheweest

Verhael, waer dat de Hollantsche schepen in Guinea eerst aengecomen zijn, ende wat haer ontmoet is, aen lant comende.

zijn, so zijn zy eerst aengecomen tusschen C. de las Palmas, ende die C. de 3. Puntas, hebben op 20. vadem steeck gront[5]) gevonden, ende met die Jacht na landt varende, zijn ghecomen ontrent een plaetse daer veel hutten stonden, ende een sterckte op een Rotse, waer by vele Swarten waren, daer so na gheschoten werde dat zy afwijcken moesten: Die vlecke was genaemt Achombene[6]), ende het landt Chaine, (ick denck Ginea). Dit Casteelken hebben die Portugesen in, dan ten is niet sterck, ende voor dit Casteelken,

Desghelijcks vande ghelegentheyt van een Casteelken.

ontrent een Gotelinck schoot weeghs[7]) in die Zee, ligghen 2. Clippen, also datmen tusschen die Clippen in, recht nae 't Casteel toe roeyt, ligghende in een cromte. Dit Casteel leyt ontrent 3. ofte 4. mylen van die C. de tres Puntas, een weynich voorder klipachtich ende berghachtich lant, met veel geboomte, ende onder

Bomen 16. oft 17. vadem dick.

anderen, boomen die 16. oft 17. vademen dick int ront zijn[8]); Daer nae ghecomen ontrent een dorp, gheheeten Cermentijn[9]), daer veel

Comanschappen met die van Cermentijn.

volcks ende handelinge ghedaen wert. Alhier haer trafijcke gedaen hebbende int wisselen van Linnen teghens gelt[10]), zijn met goede [2 b].
koelte uyt den z.w. ten z. ende al z.o. aengaende, in twee dagen niet voorder dan op 2. gr. gecomen, alsoo dat zy in 2. etmalen niet meer dan 1 gr. gewonnen hebben hoe wel het moye koelte altoos was, ende dat om den stroom die daer valt, om d'oost n.o. ende

Wat coers

o. ten n. nae de walle toe, also die van die Goudt-havens wil seylen

---

[1]) Zie de Marees ed. Naber, blz. 13, noot. 1.

[2]) Hier worden bedoeld Italiaansche mijlen; Paludanus rekent 5 Ital. mijlen gelijk aan 1 „duytsche" mijl, terwijl Martijn Everart in zijn Hollandsche vertaling van Pigafetta die verhouding als 4 : 1 stelt.

[3]) Het Kasteel (S. Jorge) da Mina, de (Goud-)Mijn, St. George d'Elmina, dat in 1482 door Diogo d'Azambuja werd gesticht.

[4]) Greinkust of peperkust, thans de kust van de Negerrepubliek Liberia. De pepersoort waarnaar deze kust genoemd werd is het zaad van Aframomum meleguata (Rosc.) K. Schum. behoorende tot de Zingiberaceae.

[5]) Zie de Marees ed. Naber, blz. 15, noot 2.

[6]) Zie de Marees, ed. Naber, blz. 210 noot. 2.

[7]) Een goteling was een gegoten ijzeren kanon; hier is dus sprake van een afstand, die met zulk een kanon kon geschoten worden.

[8]) Hier worden ongetwijfeld bedoeld de zg. baobab-boomen (Adansonia digitata L.).

[9]) De Marees spreekt van Kormentin, zie ed. Naber blz. 85.

[10]) Geld d. w. z. goud.

na die C. de Lopo Gonçales, ofte na S. Tome[1]), die moet so zuydelijck aen gaen als hy mach, geenen wint overgevende, dan al ten naesten by, salt noch quaet genoech hebben, ofte vervallen beneden die Caep aen Rio di Gabam, dat is die rivier van Gabam, ofte elders, ofte het moeste wesen dat die wint heel westelijck was, oft dat zy eenighe Dorade[2]) kreghen uyten noorden, ende dat zy also om den zuyden quam, anders ist niet wel doenlijck: want daer zijn wel sommige die daer vijf ofte ses weken over varen.

datmen aen gaen moet vande Gouthavens nae S. Thome ende C. de Lopo Gonsales.

Hier staet te mercken hoe datmen naerder die Linie comt, hoe dat den wint zuydelijcker waeyt, alsoo als men door die Linie comt, den wint z. ende z. ten o. ende wel hooger. Ooc is te noteren, dat alsmen die groote vliegende Visschen siet, datmen alsdan niet verre van S. Thomas is.

Wat winden datter by de Linie Equinoctiael waeyen.

Met het volck van Guinea is wel te trafiqueren, insonderheyt met die, die soo niet bedwongen zijn vande Portugesen, die de menschen weghvoeren, ende daer over gehaedt werden. Het landt is volck-rijck, dan alle vervreemt van Godt, ende van goede discipline, Heydenen ende afgoden dienaers, sonder regel ende ordinantie; abundant van Gout, Olyphants tanden ofte Yvoyr, Greyn, Ethiopische Peper[3]), Rijs, Garste, Boomwolle, ende velerhande vruchten, die my van daer over die 100. onderscheydelijcke alle onbekende ende onbeschrevene soorte gebracht zijn[4]), behalven dat wassen aldaer alderley soorten van groote Boonen, sommige aen boomen[5]), in puelen eender ellebogen groot, ende eender hant breedt, andere roode ende swarte van onse Turcsche boonkens[6]) aert, dan grooter, sommige witte ende ronde, elck in een dopken alleen, ghelijck die Ciceren[7]); noch andere ronde ende cleyne, seer root als Coraelkens, wesende met swarte stiepkens gelijck ooc diergelijcke in Egypten wassen, al waer ick die gesien hebbe[8]), ende worden genoemt Abrus[9]), zijn beschreven van den hooghgeleerden D. Prosper Alpinus, in zijn voortreffelijcke boeck van die Egyp-

Aert en ghewoonte van die van Guinea.

Waren die in Guinea vallen.

D. Paludanus zijn over de 100. derley vruchten uyt Guinea ghebracht.

---

[1]) Het eiland São Thomé in de Golf van Guinee.

[2]) Lees: tornado: hevige wervelstorm.

[3]) Piper aethiopicum, zie Dodonaeus' Cruydeboeck ed. 1644, blz. 1443.

[4]) Paludanus doelt hier op zijn naturaliën-kabinet, waarin deze 100 onbekende Afrikaansche vruchten waren opgenomen.

[5]) Faba arborescens, zie Clusius, Exoticorum historia, lib. III, cap. 7 (1605).

[6]) Phaseolus nigritarum, zie Clusius l.c. blz. 68.

[7]) Clusius, l.c. lib. III, cap. 16, blz. 72.

[8]) Paludanus spreekt hier over zijn vroegere reizen in Egypte, zie de Bijlage.

[9]) Vicia africana, zie Clusius l.c. lib. IV, cap. 87.

tische kruyden[1]), noch wassender andere harde, ghesprinckelde ende ghemarmelde, etc.

Wat vogelen datter in Guinea zijn.

Viervoetige beesten ende vogelen, zijnder in grooter menichte, insonderheyt Pauwen[2]), wilde Hoenderen, grauwe Papegayen, Psittagen ofte Sparweers, kleijn gevogelte[3]), die aen die tacken der boomen seer kunstich hare nesten hangen (als my sodane mede zijn gebracht[4])) om vande ghewormte ende slangen bevrijt te wesen; niet minder overvloet isser van Visch, in somma datter niet gebreect, dan een ontdeckinge, van Christo ende zijn woort, om die arme menschen tot eenige geregeltheyt ende salicheyt te brengen?

Overvloet van Visch.

Het landt is seer heet ende ongetempert voor onse luyden, ende insonderheyt is schadelick die regen, die groote vuijlnisse ende [3 a] wormen by brenght, om datse vocht ende warm, een moeder is van putrefactie[5]), hier door ontstaen vele sieckten, insonderheyt heete Cortsen, Buijck-loop, ende het Roode Melizoen[6]), ende dierghelijcke.

Den reghen in Guinea is oorsaeck van verscheyden sieckten.

Beschryvinge van 't Eylandt S. Thome.

Vervolgende de Custe, passeren zy het Eylandt Principe, ende voorder onder die Linie S. Thomas, also gheheeten, om dat het op des H. Apostels S. Thomas dach[7]) eerst ontdeckt is.

Dit Eylandt is breedt ontrent 60. Italaensche mylen, beloopt 12. van die onse, heeft rontsomme 180. zijn 36. duytsche, is van gedaente by nae ront, overvloedich van Suijcker ende Genghber, ende alderley victualie, om die regen ende vochticheyt des daws, die alle morghens het aertrijcke aldaer ververschen, dienende tot wasdom sulcker vruchten.

Van S. Thome z.o. ten o. aengaende, zijn gecomen voor Rio, ofte Revier van Gabam, waer voor een banc ligt op 3. ende 4. vadem, daer 't dapper bernt om die stroomen die uyt de Rivier ende Zee

Een banck voor Rio Gabam die sorgelijck is.

---

[1]) Prosper Alpinus, de Plantis Aegypti, cap. XXI (1592).

[2]) Pauwen komen in geheel Afrika niet voor. Welke vogels Pigafetta daarvoor aangezien heeft is mij niet duidelijk.

[3]) Hier zijn de veel voorkomende wevervogels bedoeld, die in heele koloniën nesten maken aan de uiteinden der bladeren van palmboomen. Voor een goede afbeelding, zie Büttikofer, Reisebilder, Dl. II, Pl. 24.

[4]) Paludanus' naturaliën-kabinet.

[5]) Putrefactie: verrotting, ontbinding.

[6]) Daarmede werd vroeger bloeddiarrhee aangeduid. Dodonaeus spreekt in zijn Cruyde-boeck (van 1554 en 1563) geregeld over Roode Melizoen. In Joh. van Beverwijck, Schat der ongesontheyt (1644) wordt in cap. VI een hoogst phantastische afleiding van dien naam gegeven.

[7]) Het eiland São Thome werd den 21sten December 1470 door de Portugeezen ontdekt. De zestiende-eeuwsche kaarten en beschrijvingen zetten het op den aequator; in werkelijkheid ligt het iets noordelijker. Zie Itinerario dl. I blz. 13, noot.

tsamen stooten. Dese Revier is wel 2. mylen oft meer breedt, hebbende aen beyde zyden veel geboomten, dan hier ontrent hebben zy geen volck vernomen, waeromme voortgevaren na gelegentheyt der winden, nu aen die wal, nu daer af: Die Custe streckt hier zuyen ende noorden; is geheel ondiep, datmen wel een mijl ofte anderhalf van die wal niet en heeft over 12. ofte 13. vadem diepte, ende naderhant by 't lant op een halve myle 4. 5. 6. ofte 7. vadem, dan men mach na genoech by comen, om datter is klare steec gront, ende ghemeenlijck heeft men des nachts koelte van 't landt, gheheeten Vento di Terra [1]), insonderheyt na by wesende; Een weynigh voorder begint die Custe wat westelijcker, na die C. di Lopez Gonçalim toe, al waer zy ettelicke dagen gelegen hebben, met dat volck handelende, dan weynich uytrechtende, om dat die Fransoysen voor een corte tijt daer geweest waren, ende alles bedorven hadden, ende om dat zy alhier eenige dagen gebleven hebben, so hebben zy vele vreemde manieren van dit volck geannoteert.

Diepte langs de custe van Rio Gabam.

Eerstelijcken belanghende hare Religie, en weten van God ofte zijn ghebodt gants niet, de sommige aenbidden de Sonne ende Mane; andere sekere boomen [2]), ofte die aerde, om dat zy daer voetsel van genieten; Achtent ooc voor onweert op die aerde te spouwen; Gaen weynich over straet, ofte hebben een groot, breet, bloot Mes in haer handen; Zy zijn alle, soo Mans als Vrouwen gepickeert [3]) op veelerhande manieren, seer vreemt, dit doen zy met Messen, snyden in die huijt, ende strijcken daer eenige smeringen met verwe vermengt in. Zy en sullen niet drincken sonder eerst wat uyt den pot ofte kanne te gieten [4]); Drincken ooc niet over maeltijt, dan na die voleyndet is, drincken zy eenen hertigen dronck waters, oft van haren wijn de Palma [5]), ofte water met honich gesoden ende vermenght.

Religie ende manieren vant volck by de selfde Cabo di Lopes Gonsalim.

Des morgens oft door den dagh by een comende, ofte haren Oversten groetende, in teecken van reverentie, vallen zy op haer knien, kloppende met die handen te samen, ende so lange sitten-

Gebruijck in goeden dach biedingh.

---

[1]) D. i. de landwind die, volgens Gramberg, van N. tot N. N. W. waait en (in verband met den overheerschenden luchtstroom) minder sterk is dan de zeewind, zie Gramberg, Schetsen blz. 21 en 22.

[2]) Fetisch-dienst, zie de Marees ed. Naber, cap. 16 en op Pl. 5 bij A. (blz. 66, 67).

[3]) D. i. getatoueerd.

[4]) Volgens Naber is dit een hulde aan de aarde, om deze eerst wat te drinken te geven, l. c. blz. 246, noot. 2.

[5]) Deze palmwijn wordt gewonnen uit de bloeiwijze van den wijnpalm. (Raphia vinifera Beauv.).

de, tot dat hy weder clopt, anders kloppen zy ooc elcks eens tegens malcanderen, met dese woorden, Fuio, Fuio, Fuio [1]), daer mede zy ooc geleyde ende pas gheven, ende alles goets daer door verstaen. Het volc des lants is seer genegen tot diverye tegens die vreemde, dan niet tegens haer eygen volck; Ende het Vrouwen volck seer genegen tot onkuijsheyt ende hoererye, insonderheyt met vreemde natien, 'twelck daer oock geen schande is. Sommige mans zijnder oock die ronde bussen aenden hals dragen van [3 b] schorssen gemaeckt, cleyne ende groote, niet ongelijck die bussen, die men alhier by ons in die herbergen hanght voor die armen, dan willen gheensins toelaten datmen siet watter in is [2]). Het loopen meesten deel Mans ende Vrouwen bloots hoofts, het hayr wonderlijck geschoren ende gevlochten, doch alle cort, eenighe draghen hoetgiens [3]), die gemeenlijck uyt basten van boomen, ofte Indische Noten [4]) gemaeckt werden. Sommighe dragen oock bosschen van vederen ende pluymen, die met yserkens aen 't hayr vast gemaeckt zijn, ghelijcker my veelerley soorten mede ghebracht zijn, van deze hoetgiens ende vederen [5]). Daer zijn sommige die gaten hebben in die bovenste lippe, ende ooc door 't binnenste van die neuse. In die gaten der lippen steken zy stucken van Elpen been, van die groote van eenen Daelder, met een steel daer in dat gat sluytende, 'twelck inghesteken zijnde, comt boven aenden Neus ende over den mont. Sommighe hebben ooc wel ringen door 't middelschot van die nuese ofte door die lippen hangen; andere zijnder ooc die kleyne hoornkens ofte tanden daer door steken ende dragen: als zy meenen tot een ciraet; andere doorbooren ooc die onderste lippe, ende spelen daer met die tonghe door. Veel van die Mannen ende Vrouwen dragen ooc ringen door die ooren waer van de sommige 7. ofte 8. loot swaer zijn; Sommige hebben daer stocxkens door steken, 5. ofte 6 vingheren lanck.

Nature ofte gheneghentheyt van die van Guinea.

Ghedaente van Hoeykens ende Vederboschen.

Waerme, ende hoe datse haer aengesicht vercieren.

Oorringhen van 7. ofte 8. loot swaer.

Voorder, belangende haer kleedinge, hebben niet dan een matken van basten van boomen gemaeckt, 'twelck root gheverwet is, om haer schamelheyt te bedecken. Op sodanighe matkens

---

[1]) De Marees schrijft (l.c. blz. 246), dat die lieden fino, fino, fino roepen en verklaart op blz. 251 regel 5 dat fino in de landstaal „goet" zou beteekenen.

[2]) Naber verklaart die ronde bussen om den hals als amuletten, die zoo maar niet aan iedereen worden getoond en waarnaar men eigenlijk ook niet behoort te vragen, l.c. blz. 247, noot 2.

[3]) D. z. hoedjes.

[4]) Vruchten van den cocospalm (Cocos nucifera L.).

[5]) Paludanus' ethnographische verzamelingen.

hanghen die sommighe vellen van Apen, Meercatten, ofte andere wilde dieren, met een Belle int midden, ghelijck by ons die Koeyen ofte Schapen aen gehangen wert. Hare lichamen schilderen zy root, met verwe van root hout gemaect, gelijck my mede daer van daen gebracht is [1]); geeft een goede verwe, dan is veel lichter als Brasili hout[2]): zy maken ooc dicwils d'een ooge root, ende het ander wit ofte geel, ende noch wel een streeck ofte twee doort aengesicht.

Hoe datse haer lichamen verciëren.

Het meestendeel deses volcks draecht eenen riem ofte bant om 't lijf van een Buffels huijt, met het hayr noch daer aen, welcke comt voren ontrent een handt breedt nae by een, aen elck eynde een stuck uytstekende, ende wert voren met een kleijn bandeken vast gebonden, ende voor op den buijck hebben zy een cort ende breedt yseren Mes steken, die scheyde ooc van yser wesende [3]). Dese banden zijn sommighe een handt breedt, sommige 2. sommighe 3. ende oock wel breeder: Beneffens dese Messen, ghebruijcken zy noch werp Messen, met 3. oft 4. hoecken (als men oock by my sien mach [4])) die gantsch vreeslicken zijn. Boven dit so hebben de Vrouwen ten meesten deel groote yseren, oft roode coperen ofte tennen ringen om de beenen, sommige een, sommige twee, die dickwils 3. ofte 4. onser ponden swaer zijn, rontsom die beenen bycans sluytende, also datmen nauwelick weten mach hoe zy die daeromme ghecreghen hebben. Dese worden oock van sommighe mans ghedraghen, dan niet so veel. Daer zijn ooc sommige Vrouwen die voorschootgiens draghen van Biesen ghemaeckt, gelijcker my ooc mede ghebracht zijn [5]), ende dus vele belanghende hare cleedinghen ende vercierselen des lichaems, die grouwelijc ende mismaeckt zijn, niet weyniger disordre is in haer huijs houdinge, leven als beesten, ende slapen op der aerden op matten: Haren cost nemen
[4 a] zy van groote witte wortelen der aerden, Iniamos [6]) geheeten, lieffelijck van smake, gelijc die spaensche Batatis [7]) ofte Castanien: worden ghesoden ende gebraden, ende andere wortelen, ende Suycker riet; Ende Bananas zijn vruchten van boomen, so d'Indische

Gheweer dat het meestendeel des volcks draecht.

Ysere ringhen om der Vrouwen beenen van 3. ofte 4. pont.

Vrouwen Voorschotten van Biesen.

Wat Iniamas ende Bananas zijn.

[1]) Paludanus' ethnographische verzamelingen.

[2]) Zie de Marees ed. Naber. blz. 243, noot 1.

[3]) Op Pl. 20 bij de Marees ed. Naber zijn die menschen afgebeeld met hun buikbanden en hunne messen. (blz. 245).

[4]) Paludanus' ethnographische verzamelingen.

[5]) Ibidem.

[6]) D. z. de wortels van verschillende Dioscorea-soorten.

[7]) D. z. zoete aardappelen (Ipomoea batatas Poir).

Vygen in dit boeck geheeten worden[1]), lanc gelijc Comcommeren, ende uyt den soeten suer, lieflijck van smaeck; Eten oock ten tyden visch ofte vleesch, dan leggent altemael in eenen back by den anderen, waerom zy haer setten gelijck een hoop beesten, ende drincken niet, dan nae den eeten. Die oversten eeten gemeenlijc alleen uyt een tennen back, d'andere uyt een leelijcke aerde, sittende op een matken op die aerde uytgespreyt. Die Vrouwen, haren meesten arbeyt is water ende vruchten te halen, ende die te koken. Haer gevoech sullen zy geensins op der aerden doen: achten sulcks voor groot quaet, dan hebben hier toe groote kuylen in d'aerde gegraven; Sommige mans maken matkens, ende verhandelen die tegens malcanderen; gebruycken gheen gheweer ofte Messen, dan vuysten ofte stocken tegens den vyanden, allerley hostiliteyt[2]), na die maniere des landts; Zijn beter gewapent, dan die by die Mine woonen met Spiessen, Bogen met Pylen, Rondassen[3]) in die lengte gevlochten van basten van boomen ende dierghelijcke; Haer Trommelen zijn onder naw ende boven wijt[4]); Cornetten van Oliphants tanden; Alle dese instrumenten ende wapenen zijn my mede ghebracht[5]). Ons volck in Rio di Gabam, oft die Revier van Gabam[6]) komende op sekere Eylanden, zijn ingevoert van een Swarte, die een grooten tant hadde door zijn overste lippe uytstekende, met een breedt Mes in zijn handen ende zijn gheheel lichaem gepickeert, als verhaelt: Bracht haer in een hutte onder die Swarten, al waer eenige Tapeten van schorsen van boomen op die aerde nedergeleyt waren, zy daerop sittende, ende op geen ander saken lettende, wert haer op die schouderen geclopt ende aengewesen opwaerts met deze woorden Mani[7]) Gabam, zy niet gedenckende ofte wetende wat het was, saghen om hooghe al waer een swart mensche sat, op sekere trappen verhooght, schier onbe-

Wat gebruijc de Oversten in haer eeten hebben.

Wat de vrouwen meesten arbeyt is.

Beschryvinghe vant gheweer datse tot de oorloch ghebruycken.

Wat dat ons volck in Rio de Gabam beieghent is.

---

[1]) Linschoten ed. Kern Dl. I blz. 226 en de plaat bij blz. 230.

[2]) D. i. vijandschap.

[3]) Rondassen zijn schilden; zie voor de verschillende hier genoemde wapens bij de Marees ed. Naber op Pl. 6 bij blz. 90.

[4]) Die trommels zijn afgebeeld bij de Marees ed. Naber op Pl. 5 bij blz. 66.

[5]) Paludanus' ethnographische verzamelingen.

[6]) D. i. de tegenwoordige ± 70 km lange en gemiddeld 16 km breede mond van de Komo-rivier in Fransch Equatoriaal Afrika, welke wijde uitmonding in de zee thans nog Gaboen heet.

[7]) Mani is het Congoleesche woord voor „Heer" of „Vorst", welke benaming blijkbaar ook aan de Gaboen gangbaar was. Verg. Brun, Schiffarten, ed. Naber bl. 8, noot 2 en 3 en verdere Congo-literatuur. Ook Ruiters, Toortse der Zee-vaart ed. Naber, blz. XXXVII regel 23.

weeghlijck, gelijck een Afgodt, met vele ketenkens van beenkens ende ringen omhangen, vreeselick om aen te sien [1]); Dese hadde aen zijn voeten liggen eenige swarte Vrouwen met Olyphants steerten, hem die Vliegen afkeerende ende wint makende [2]), daer uyt zy verstonden dat hy een Heer moest wesen van sulcken Eylandt, zijn terstont op een knie ghevallen, reverentie doende na die wyse des lants, in haer handen kloppende, so langhe tot dat die Mani ofte Heere weder teecken gaf, ende klopte in zijn handen, doen zijn zy opgestaen, ende haer zijn vereert van dese heerlijcke Matkens [3]) van basten gemaeckt, als Coninckliјcke presenten, ghelijck men die selvighe eenigerhande soorten met het Linnen by my sien mach [4]). Andere uyt die Jacht van ons volck, zijnde ghecomen aen een ander uytloop der selfder Revier van Gabam, ontrent 2. mylen opgevaren, zijn by een groot Dorp gecomen ontrent die riviere ligghende, also na by, datmen met eenen steen op die hutten werpen mochte, ende op 2. schips lenghte na by de wal wesende, hebben daer het ancker inde gront gesmeten, alwaer stonden over die 1000. Swarten op 't landt, soo mans, vrouwen als Kinders, daer van eenighe Spiessen, andere Messen, ende diergelijcke geweer hadden, ende riepen met luyder stemme Io, Io [5]), ende andere woorden, kloppende tsamentlijcken in haer handen, nae die maniere des landts, 'twelck vreemt was om te sien ende hooren. Een weynich daer nae is een sekere Swarte, die zy 4. oft 5. mylen daer
[4 b] van ingenomen hadden, int water getreden, ende aen landt gegaen; Aen landt comende, viel hem dat volc, ende principalick dat Vrou-volck om 't lijf, also dat hy niet voort conste comen, singhende gelijcker hant, ende hem bestroyende met groen gras datmen nauwelijcks sien oft hooren mocht. Desen aen land wesende, en lieten zy van haer ghewoel niet na, dan hoe langer hoe meerder, dansende ende springhende, snydende al het gras dat aen die strant stont, met hare Messen af. Onder tusschen isser een uyt die Vlecke ghecomen, hebbende eenen langen stoc in die hant, alst

Ons volck vallen den Man te voet en cloppen in haer handen. Werden met Matkens vereert vande Mani.

Verhael wat het ander volc beiegent is opte selve revier Gabam.

Wonderlijcke manier vande Swarte, als zy ons volck gesien hebben.

---

[1]) Deze episode is afgebeeld bij de Marees ed. Naber op Pl. 19 rechts, bij blz. 244.

[2]) De staart van den Afrik. olifant eindigt in een kwast van lange stijve borstels, die hem min of meer geschikt maakt voor vliegenwaaier. Hij is echter, volgens Naber, voornamelijk het teeken van vorstelijke waardigheid, zie de Marees, ed. Naber, blz. 100 noot 4.

[3]) Die „matkens" uit de Congostreken zijn nog vermaard; zie Brun, l.c. ed. Naber, blz. 10, noot 2 en 3.

[4]) Paludanus' ethnographische verzamelingen.

[5]) De Marees schrijft (l.c. blz. 69), dat die lieden I. Ou, I. Ou. riepen.

scheen eenich bevel te hebben, verbiedende d'ander af te laten van sulcke gekrijsch, ende van 't water te rugge dryvende, dan het holp niet, door die menichte die daer vergadert was; Oock so is die Swarte, die ons volc uyt die Jacht daer hadde ghewesen, met een Canuyten [1]), (soo heeten zy haer schuytkens) weder aen boort gecomen, met hem brengende 2. mans ende een outachtich wijf: die welcke een van des oversten vrouwe was, ende die selfde was int midden met wat groenicheyt bemaelt, ende hadden in elcke hant een groen tacxken, wenckende met beyde die handen, ende die ander 2. mannen kloppende die handen tsamen, bediedende, so zy daer uyt verstaen konden, na die maniere des lands, alle vrede des vrientschap. Met dit volc zijnder 2. uyt die Jacht [2]) aen lant ghevaren, al waer van 't volck sulcken remoer ende blyschap gethoont is, met dansen, singen ende springen, ende dierghelijcke gesten. Aldus nae den oversten toegaende, is wel die helft van dit volck gevolcht, insonderheyt de Vrouwen achter ende voren, loopende ende springende, gelijck uytsinnighe menschen, ende het meesten deel hebbende van die bre ende groote messen in de hant, kloppende die also te samen, dattet vreeslijc was om te sien, dan ten was gheen wonder dat dit volck aldus veel speels maeckte: want zy hadden noyt Witten gesien, die daer noch tot geener tijt getrafiquert hadden. Daer waren wel Portugesen voor inde Revier geweest, dan niet soo veel mylen opwaerts: want zy waren wel 8. oft 10. mylen van't schip, ende die revier was gelijcke wel ontrent dit dorp, (twelck Cermentijn geheeten is) meer als een myle breedt, over d'ander zyde een ander dorp liggende. Voor dit dorp ligghende met een Jacht, schoten zy eens met een steen-stuck, waer door al het volck te rugghe liep, verbaest zijnde, dan quamen ghelijcke wel stracx weder. Ende als sommighe van ons scheeps volck gingen na den oversten, werden zy met beyde armen geleydet al singhende ende vrolijcke teeckenen bewijsende, dat daer witten in haer landt waren. By den oversten zijn huijs comende, twelc van riet gemaect was hebben by nae een half ure ghewacht al eer hy uyt quam, ondertusschen liet dat volc dat ghevolcht was, niet af van singen ende dansen. Als nu den oversten quam, worden hem eerst 3. Matten ende 2. stoelen, een groote ende een kleyne

Wat teeckenen de Swarte ghebruijcken om vrientschap te versoecken.

Twee van ons volck varen totte Swarte.

Met wat geraes en ander manieren zy die totten Oversten ghebracht hebben.

De Swarte bewysen groote vreucht datter Witten int landt zijn.

Ghedaente van des Oversten huijs.

---

[1]) D. i. cano, zie voor afbeeldingen hunner canos bij de Marees, ed. Naber, op Pl. 8 en 9 [1]—[2] bij blz. 121 en 124/125.

[1]) Het jacht was gewoonlijk een zware sloep, die men in losse stukken meenam en ter plaatse voor gebruik in elkaar zette; zie de Marees, ed. Naber blz. 7 noot 2.

gebracht van eenige Swarten die na volchden. Hy was over zijn lijf, als oock in 't aenghesicht wit ghemaeckt met Krijt, ofte met ander witsel, ende hem werde een sacxken met witsel na ghedraghen. Op zijn hooft hadde hy een Mutse van een vel vol van vederen, ende een Keten van beentgiens ghemaeckt, meer als 100. mael om den hals ende om armen ende beenen. Inden stoel sittende, quam by hem een outachtich wijf, hem van dit witsel langhende, dede ghelijck of hy zijn handen daer mede ghewassen hadde, stroyde die reste in zijn aengesicht, ende stack als doen beyde zijn handen om hoogh, ende zijn Wijf wert ooc witsel ghe-
[5 a] gheven: Dit ghedaen zijnde, begonste die Vrouwe te singhen ende te dansen ten huijswaert uyt, haer volgende ende van ghelijcken doende alle die andere Vrouwen: daer na sprack die Heere sommige woorden, ende riep den Swarten die ons volck mede ghebracht hadden van die vorige plaetse, hem seggende dat ons volck wellecom was, die handen tsamen cloppende, met dese woorden, Fuio, Fuio [1]), als gewoonlijck, ende na andere propoosten seyde hy dat sy Yser souden halen, datter tanden ghenoech waren, hebben also ghedaen, ende sekere tanden gheruijlt.

Desghelijcks vanden Oversten selfs midtsgaders vermael van zijn kleederen ende wit ghemaeckt aensicht, etc.

Dese riviere als gheseyt is, is seer breet, vol van Crocodillen ende Zee-peerden [2]), heeft veel inwijcken, strect zuyd oost int afvaren van Cermentijn, laveerden inden nacht wel 2. ofte 3. uren, dan raeckten twee mael aenden grondt. Int vervolgen van haer reyse, zijn een Eylant ghepasseert in die mont van die reviere liggende, ghelijcker vele zijn, om dattet leech slecht landt, ende vol boomen is, dit wordt gheheeten Caracombo. Van dit Eylandt is ghecomen aen onse schepen een Canutien met 18. persoonen, hebbende by haer een trommelken met een uytghehoolde stock, daer op zy speelden; aen boort comende, isser 4. ofte 5. overgetreden, daer onder een was geheel wit toeghemaeckt int aengesicht over die burst ende armen. Dese hadde een groen meyken [3]) in die handt, met een schelleken, ende oock een gebreyt dinck, van die groote van een Mussche, oft wat grooter, ende hadde oock witsel in zijn handen, 'twelck hy opt schip stroeyde, ende ginck met het schelleken alle het schip langes ringelende, ende als zy wat spraken ofte wy oock, so schelde hy recht oft hy eenige consecratie ofte benedictie gaf: daer nae sittende, ende in zijn woorden

Van't Eyland Caracombo is aen onse schepen gecomen een scheepken met 18. persoonen in ons schip comende met wonderlijcke ceremonien.

---

[1]) Fuio, fuio; zie hiervoor blz. 6 noot 1.

[2]) D. z. hippopotami.

[3]) D. i. een groen takje.

bevende, gelijck een mensche die beseten is, oft die een bevende kortse heeft, werter ghelanght eenen grooten pot met Wijn de

Varen wederom aen 't landt, wysen ons mede aent landt te varen, 'twelck wy deden, ende ons yser ende andere waren mede brachten.

Palma, daer zy den anderen af toe droncken, wel ontrent een half ure gheduerende, zijn daer na weder in haer schuijtken gegaen, ende nae landt gevaren, hebben ons oock daer henen gewesen, om te comen ruylen, ghelijck wy deden, ons Yser daer brenghende, inrydende int palleys des Oversten, hier wesende ende het dorp doorgaende, hebben onder anderen gesien een kleyne hutte, ontrent 3. voeten hoogh, boven ghedeckt met een dack, ter zyden wat open, onder welcke stont een kleyne galge, daer aen een cleijn knick-hoornken[1]) hinck, daer sommigh goet in was, dat zy niet

Vertellinghe van vele vreemde dingen die zy aen landt zijnde gesien hebben.

besien wilden hebben[2]), ende beneven die galghe stont een stocxken, met een doodts hooft daer op van een jonck kint, int eene ooge hebbende een beenken bykans gelijck die Schelvisschen int hooft hebben, (by ons maecktmen die Peerden toomen, ende die honden hals banden hier af). Beneden aen 't

Onsen schipper vant daer een snuijt van een swert Visch die by D. Paludanus te sien is.

stocxken lach allerley gebeente van visch ende van gedierten, onder anderen, lach aldaer oock een snuijt van een Pristis[3]), 'twelck onse luyden een swert Visch noemen, was sonder tanden, dat die schipper voor my mede nam, ende my ghebracht heeft[4]), vraghende wat dit mochte beduyden, seyden zy datter een doodt was. In een ander dorp wesende, ende dat doorgaende, sagen sitten een hoop

Hoorden in een hutte veel gesancks, om oorsake datter een doot was.

mans, wel tot 20. toe voor een duere van een hutte, waer onder sommighe schenen van die overicheyt te zijn, in die hutte was sulcken ghesanck van allerley stemmen, kleijn ende groot, dat het wonder om hooren was, vraghende wat sulcks beduyden, seyden datter een doode was. Die Vrouwen in barens noot zijnde, isser

Een Vrouwe in barens noot zijnde, loopen alle daer toe te besien wat zy te werelt sal brenghen.

gants gheen schaemte, loopter al toe wat wil, ionck ende out, [5 b]
mans ende jonghers, ghelijck die Vrouwen, die dueren open stellende; Eensdeels is te verwonderen, dat die kinderen alle besneden worden[5]), dat zy nochtans gheen wet ofte regel, ofte kennis van Godt hebben. Het lant is vruchtbaer als gheseyt is, van allerley

---

[1]) Zoogenaamde kinkhoorn, d. i. de schelp van een kieuwslak (Triton), waarin men „het ruischen der zee" zoo duidelijk hoort.

[2]) Hier moet waarschijnlijk gedacht worden aan een fetischhut zooals bijna ieder dorp er een heeft en waarin de dorpstoovenaar regeert.

[3]) Clusius, l.c. blz. 135 met afb.

[4]) Paludanus' naturaliën-kabinet.

[5]) De besnijdenis schijnt hier onder allerlei vormen bij beiderlei sexen voor te komen, ofschoon zij aan de kust van Guinee geen algemeen gebruik is, zie de Marees ed. Naber, blz. 240.

vreemde vruchten, vol van dieren ende vogelen van veellerley aert, groote ende kleyne; men vindt boomen, daer aen die tacken van eenen boom, over die 100. vogels nesten hanghen[1], wonderbaerlijck in een gevlochten, dat het een lust om aen te schouwen is; hange neder aen sekere stroeyen draetkens, vast aen een tacke, om der Slangen willen, daer uyt dat die jonghskens niet en mochten vernielt werden. Dese nestkens zijn my oock veel mede ghebracht[2], schoon om sien, ende dus vele belangende die Custe van Guinea, volcht voorder die Custe van het machtighe Coninckrijck Congo[3].

Alhier is veel ghevogelte, aen eenen tack van eenen boom hangen dickwils over de hondert nesten.

Die Ouden hebben een opinie ghehadt, dat dit landt niet bewoont en was, ende noemden dat selvige Torridam Zonam[4], dat is, een plaetse des aertbodems, die gantselijck door die hitte der Sonnen verbernt is, dan zijn geheel bedrogen gheweest; want ghelijck betuijcht Odoardus Lopez[5], Portugees, die daer lange gewoont heeft, met vele andere Portugesen, is aldaer goet woonen; Die lucht boven aller meeninge also ghetempert, datmen des winters gheen felle coude ghevoelt, die aldaer niet anders en is, als den Herfst tot Roomen, ghebruijcken geen voeder[6] ofte bont, noch veranderinge van kleederen, noch soeckent vuer niet, soo ist oock niet kouder op 't hooghste der bergen, alst is in die evene velden, doch int generael ist inden winter warmer dan inden somer, ende dat om die ghestadigen reghen, insonderheyt op den middach, twee uren voor ende na den eeten, welcke hitte seer qualijck is om verdraghen voor ons luyden: Het volck des landts is swarte, doch sommighe van die vrouwen een weynich treckende nae't geele, hebben meest swart ende gekrolt hayr, andere ros ofte root, zijn van middelbare groote, den Portugesen hier in niet ongelijck. Die

Die Ouden hebben dit machtige Coninckrijck Congo voor woest ende onwoonbaer geacht, twelc nu contrarie blijckt.

Inden winter warmer als inden somer, welke warmte seer quaet om verdragen is.

Hebben op't hooft swart oft root ghekrolt hayr.

[1] Dat zijn de nesten van wevervogels, zie blz. 4 noot 3.

[2] Paludanus' naturaliën-kabinet.

[3] Hier eindigt de zelfstandige beschrijving van Paludanus die hij waarschijnlijk aan persoonlijke berichten van Barent Erickz. van Enkhuizen ontleend heeft, zie de Bijlage: Bernardus Paludanus en zijn werk.

De volgende tekst is een door Paludanus verrichte, doch zeer verkorte vertaling van Pigafetta, Relatione del reame di Congo et delle circonvicine contrade, dat in 1591 te Rome het licht zag. Van dit oorspronkelijke, in het Italiaansch geschreven werk gaf Cornelis Claeszoon, de uitgever van het Itinerario, in 1596 een volledige Nederlandsche vertaling in het licht, onder den titel: „De beschrijvinghe vant groot ende vermaert Coninckrijck van Congo, etc. Overgheset deur Martijn Everart.” Paludanus' beschrijving begint hier met cap. II van Pigafetta.

[4] Zona torrida: verschroeiende aardgordel.

[5] Odoardus Lopez, zie de Bijlage: Bernardus Paludanus.

[6] D. z. gevoerde kleederen.

Hare ooghappelen van veellerley coluer.

ooghappelen hebben zy van veellerley colueren, swart ende Zeeverwich; die lippen niet soo dick als die van Nubien ende andere Swarten, haer aenghesicht alderhandt, vet, magher, middelbaer, die Portugesen ghelijck, ende niet andere Swarten van Guinea, die mismaeckt ende leelijck zijn. In die lenghte van dagh ende nacht, is weynich onderscheyt: want in 't gheheele jaer scheelt het nauwelijck een quart van een ure, soo men mercken kan;

Haren winter begint int midden van Martius, haren somer ten midden van September.

Haren winter dan geruymelijck sprekende, begint in onze Lente, ontrent int midden vande Meert, ende haren Somer int midden van September; Inden winter reghent het aldaer gestadelijcken vijf maenden aen een, namentlijcken, April, Mey, Iunij, Iulij, Augustus, in welcke tijt weynich klare daghen zijn, ende die reghen valt daer so heftich met soo groote droppelen, dat het te verwonderen is,

Des winters isser ghestadighen regen, ende des somers ghe stadighe droochte.

welck water altesamen van die dorre aerde werdt ingetrocken: so dat die voorgaende wermte ghedroocht is, in welcke tijdt het nauwelijck in ses maenden reghent. Hier door werden oock die Reviere met dick slymich water[1]) vervult, ende over't lant lopende bevochten het aertrijck.

Die winden die op die selvighe Somers tijt ghestadich wayen, zijn, de welcke Hippocrates, ende na hem Iulius die eerste Roomsche[2]) Keyser met een Griecksche name genoemt hebben Etesios[3]), [6 a]

De noordtweste wint waeyt gestadich des jaers hier sekeren tijt, brenght vele mist ende reghen mede.

dat zijn noord westen van die Portugesen Vento maestro, ofte generale gheheeten, als ordinarie in die tijt des jaers in dat landt, die oock oorsaken zijn van den reghen, door't opdryven van veel mists ende nevels op 't hooghste der berghen, die aldaer aenstootende ende naderhandt in water resolverende, met regen het aerdtrijck vervullen; Hier door comt het, datmen siet die hooghe

Den reghen maeckt grooten wasdom inde reviere.

berghen met nevel bedeckt alst regenen sal. Dese ghestadigh-duerende regen dan, is oock oorsake van die wasdom der groote Revieren, die in Ethiopien ende Egypten zijn, gelijck Niger ende Nilus, ende alle andere daer ontrent, so eens deels in die Midlandsche Zee, andere in de groote Oceanum inloopen, bevoechtende ende vruchtbaerheyt brengende in die dorre landen daer zy door loopen: door haer slijm ende vetticheyt die zy met haer brengen. Nu om dat het jaerlijcks in onse somers tijt ('twelck haer winter is) int Rijcke van Congo ende Æthiopien meestendeel regent, so ist ooc niet te verwonderen dat aldaer die revieren grooter worden

[1]) D. w. z. vol slib.

[2]) Roomsche: Romeinsche.

[3]) Etesiae d. z. passaatwinden; zie Plinius, Hist. Nat. lib. II, cap. 47.

ende overloopen, dan in die voordere ende seer drooge landen, gelijck Egypten is (uytghenomen Alexandrien ende die plaetsen daer ontrent) daer het nummermeer regent, is ghehouden voor een seer vreemdt ende wonderbare sake, hoe die Reviere van Nilus soo hoogh mochte wassen van dick troubel water, ende dat alle jaers op een sekere tijdt, sonder int aller minste daer af te wijcken, ververschende het aerdtrijck, ende ghevende voetsel menschen ende dieren, waer door die Ouden dese Reviere sacrificien ghedaen hebben, die noemende als Ptolomeus in zijn vierde boeck aenteeckent, een goeden Geest [1]); Ende noch huydens daechs houden veel Christenen sulcks voor een mirakel: want sonder sulck wasdom des waters moesten zy van hongher vergaen, haer leven (gelijck Johannes Chrysostomus seyt[2])) aen het wasdom deses waters hangende. So zijn dan die Noordt westen winden, die by ons des somers wayen, 'twelck haer winter is, die daer dryven ende vergaderen wolcken ende damp op die hooge gheberchten ende doen reghenen, om welcker regens wille (als oock geseyt is) haren winter niet so kout en valt, ghenererende in sodane warme provintien law water. Dese reghenen dan, zijn oorsake van het wasdom der Reviere Nilus, ende andere revieren deser plaetsen, daer van die ouden so veel questien ende fabulen vertelt hebben: Maer in haren Somer, 'twelck onsen Winter is, wayen contrarie winden van die vorighe, als nae 't Compas te rekenen zuydt oosten ende noordoosten, die welcke sonder alle twyfel kout zijn, als van die jegen partye vanden Polo Antarctico[3]) wayende, ende alle die landen verkoelende, ghelijck oock even onse winden alhier in onse landen doen, ende gelijck zy aldaer by haer maken een heldere schoone lucht, alsoo komen zy ons toe met veelvoudighe reghen, door een sekere naturele disposition des aerdtbodems van den Hemel ende vande climen ghegouverneert wesende door die hooghe voorsieninghe van God die den Hemel afgedeelt heeft, ende den loop der Sonnen ende andere Planeten op sulcken maniere, dat alle ghedeelten des aerdtbodems van haer licht ghenieten in warmte, en koude, ende int byblyven met seer groote proportie ende evendrachticheyt, ende voor seker, so die frischeyt ofte verkoelinge

In Egypten regenet nimmermeer, het landt wordt bevochtighet met het overloopen vande riviere Nilus ende den slijm diet water mede brenght maket vet.

De Christenen houdent voor een mirakel het overloopen van dese Reviere, anders moest dit lant woest blijven.

In haren somer wayen hier z.o. ende n.o. winden, welcke oorsaken zijn dat de groote hitte met dese winden ghetempert worden.

Ten ware niet mogelijc voor het volck alhier de groote hit-

[1]) D. i. ἀγαθὸς δαίμων.

[2]) Een der grootste kerkvaders der Oostersche Kerk uit de 4de eeuw (347—407), naar wien ook wel de Oostersche of Byzantijnsche liturgie der Katholieke Kerk genoemd wordt.

[3]) D. i. de Zuidpool.

te te lyden, ten ware de verkoelende deser coelwaeyende winden.

van sodane winden niet ververschede die landen van Ethiopien ende van Congo, ende andere omliggende landen, ten waer niet moghelijcken te lyden die hitte. Dese selfde koelte ghenieten oock [6 b] die Inwoonders van Griecken landt, ende van die Eylanden van Candien, ende Cypres, ende die van cleyn Asien, als oock die van Syrien ende Ægypten, die daer leven door het verquicken van dese voorghenoemde Maestrale, n. w. ofte w. winden, die wel te rechte met die Griecksche namen Zoephoroi[1]), dat is, Levent brengende, geheeten worden. So is oock te letten, dat noch int gheberchte van Æthiopien, noch in Congo, ofte andere naestligghende plaetsen nimmermeer en sneeut ooc niet op 't hooghste der berghen, ten ware dan voorder na die C. di buena Sperança[2]) toe, oft in andere sekere plaetsen, van die Portugesen Snee-berghen geheeten, ghelijckmen ooc niet en vindt Ys ofte Snee in Congo, die boven Gout geestimeert souden worden, om die dranc daermede te verkoelen, alsoo dat die Revieren niet toenemen mogen, door't smelten des sneus, dan door het ghestadich reghenen van die vijf winters maenden, ghelijck gheseyt is[3]).

Snee ofte Ys soude in Congo boven gout gheestimeert zijn.

De revieren vermeerderen haer door de ghestadigen reghen inde 5. wintermaenden.

Nu weder comende tot ons voornemen, mach men nae Congo varen op tweederley manieren, oft door die hooge Zee op S. Helena, ende so verder over ofte langs die Custe van Aphrica, op het Eylandt van S. Thomas, nae die Capo van Lupo Gonzales[4]), liggende op eenen graed, aen die zuydzyde van die Linie wesende ontrent 21. duytsche mylen van S. Thomas, ende van daer seyltmen met windt van 't landt, altoos neffens die Custe heen, ende alle avondt werpt men het ancker op een sekere plaetse, after eenighen hoeck, ofte in een haven, tot dat men comt daermen wesen wil[5]).

Alle avondts langhs tlandt varende, canmen om den eenen hoeck ofte den anderen seker ligghen.

---

[1]) Zephyri, zie Plinius, Hist. Nat. lib. II, cap. 46.

[2]) D. i. Kaap de Goede Hoop.

[3]) Hier eindigt bij Pigafetta cap. II; Paludanus laat cap. III geheel onbesproken en gaat voort met cap. IV.

[4]) D. i. Kaap Lopo Gonçalves.

[5]) Deze alinea waarin twee manieren worden aangegeven om naar de Congo te varen is van Paludanus afkomstig en vormt tegelijk een motiveering waarom hij bij de vertaling, van den oorspronkelijken tekst is afgeweken. Want Pigafetta doet in cap. IV de reis via St. Helena en beschrijft dan de Afr. Westkust van het Z. naar het N. Daarentegen steekt Paludanus hier van S. Thomé direct over naar het vasteland en volgt dan de kust van het N. naar het Z.

Zoodoende is de hier gegeven beschrijving *in volgorde* juist het tegenover gestelde van den tekst van Pigafetta. Martijn Everart heeft in zijn Holl. vertaling de oorspronkelijke reisroute van P. gevolgd. Vergelijk ook de zeilaanwijzingen van Ruiters, zoals die verklaard zijn in Ruiters ed. Naber blz. L.

Het Coninckrijck van Congo [1]) streckt hem tot C. di S. Catharina toe, 'twelck licht aen die zuydt zijde van den Æquinoctiael, ontrent op 2. graden ende een half, vervolgende voorder die Custe, passeertmen eenige bergen ende stranden niet weert te verhalen, tot twee inhammen ofte inwijcken [2]) die de Zee maeckt, eenighe ghelijckheyt hebbende van eenen briel, al waer een goede haven is, gheheeten Baja d'Alvaro Gonzales, dat is, den inhoec van Aluaro Gonzales [3]). Een weynich voorder loopt een kleijn Revierken in die Zee, gheheeten van die Portugesen om zijnder roodicheyt willen, De las Boreras rossas [4]), om dat sodanich water zynen loop heeft over eenighe roode aerde [5]), verwende dat water. Alhier om dese contreye begint eenich hoogh gheberchte, van die selvige Portugesen la Sierra Complida genoemt, dat is, lanck geberchte. Passerende voorts, comt een ander Reviere, geheeten Baja de las Almadias [6]), 'twelck so veel te seggen is, als inhoeck van Barcken, om datter veel Bercken getimmert werden. Inde mont van dese revier liggen 3. Eylanden, daer af het grootste int midden leyt, ende bewoont wert, ontrent dit selvige is een haven voor kleyne schepen, d'andere twee onbewoont; Van hier vertreckende comtmen aen die groote revier van Congo, welcke Zaire [7]) genoemt wert, oorspronck nemende eensdeels uyt de selfde Lack, daer uyt die Nilus voort comt. Dese revier gheeft so overvloedigen water uyt, dat het ongelooflijc is, want al eer zy in die Zee loopt is zy by die 5½. myle breet, ende giet soet water opt hoogste, wel 8. ofte 10. ende somtijts 16. onser mylen [8]) in die groote Zee, waer uyt die Stierluyden

Dese plaetse heet den inhoeck vande Bercken, om dat hier veel houts valt, ende daerom vele bercken ghetimmert worden.

Zaire, de aldergrootste revier van't Coninckrijck Congo giet seer veel waters uyt aen de Zee.

[1]) Het toenmalige koninkrijk van Congo strekte zich uit over de volgende tegenwoordige kustgebieden: Fransch Equatoriaal Afrika, de Portugeesche enclave Cabinda en de 37 km breede kuststrook van Belg. Congo, alsmede de Noordelijke provincies van Angola.

[2]) Ik veronderstel dat hier bedoeld zijn de tegenwoordige Ngowe- en Nkomi-lagune, die aan de kust van Fransch Equatoriaal Afrika vlak bij elkaar voorkomen.

[3]) Aluaro Gonzales, lees vermoedelijk Alvaro Martins (thans Mayumba-baai). Verg. kaart bij Ruiters, ed. Naber.

[4]) Borera, lees (port. barreira): barreiras rossas = roode kleiputten.

[5]) Hier moet gedacht worden aan een hoog ijzerhoudende roodgekleurde leemsoort (lateriet), die in deze streek veel voorkomt.

[6]) Bahia das Almadias (prauwenbaai), thans Kabinda-baai; verg. kaart bij Ruiters, ed. Naber.

[7]) D. i. de tegenwoordige Congo-rivier. Voor de afleiding van den naam Zaire, zie Brun, ed. Naber blz. 17 noot 1.

[8]) Pigafetta geeft zijn maten in Italiaansche mijlen; Paludanus en Martijn Everart hebben die nu herleid in „duytsche mijlen", doch met een verschillende coëfficient, nl. P. stelde 5, daarentegen E. 4. Ital. mijlen gelijk aan één „duytsche" mijl. Zoodoende stemmen hunne opgaven nooit met elkaar overeen, maar verschillen onderling altijd $^1/_{20}$ deel van Pigafetta's oorspronkelijke maat.

rekeningen maken waer ontrent zy zijn, ende men mach ontrent 5. mylen dese revier opwaert varen met grote berken, hooger niet, om des afvals wille, daer zy van een hooge velsen afvalt, als ooc die Nilus, Donouw, ende den Rhijn op sommige plaetsen doen, [7 a] datmen Cataractas noemt, dat zijn waterstortinghen ofte vallen, brenghende sulcken grooten geluyt, datmen seer veer hooren mach. In dese Revier ontrent die Zee, zijn veel Eylanden, alle met veel volcks bewoont, waer over sekere Heeren ghebieden, den Coninck van Congo onderworpen. Het heeft sich op eenighe tijt toeghedragen, dat dese Eylanders teghens den anderen oorloch voerden in sekere schuijtkens, die gemaeckt waren uyt een tronck van een seer grooten boom, Licondo op haer sprake gheheeten[1],

Op dese Reviere maeckt-men schepen uyt een hout die 200. mannen dragen konnen.

daer af sommighe so dick zijn, dat zy niet mogen van 6. mannen omvaemt werden, hoogh ende lanck daer by, na proportie, also dat een van die grootste uytgeholet wesende, by die 200. mannen dragen mach. Dese schuyten roeyen zy met vrye riemen in die handen, varende seer snel voort, een ieghelijck eenen riem houdende, ende een boghe daer by, welcke zy int vechten van haer werpen, ende behelpen haer met den boghe. Int stieren ende wenden deser schuyten, ghebruijcken zy oock niet anders dan even dese riemen. In dese revier houden haer veelerley vreemde gedier-

Crocodillen houden haer in dese revier, ooc Zeepeerden ende Meerswynen, die 500. pont swaer zijn, seer goet van smaeck.

ten, insonderheyt die Crocodil, die seer groot hier gesien wort, ende op haer tale Caiman geheeten[2], ende het Zee-peert, ende een ander dat twee handen schijnt te hebben, ende eenen steert, op die maniere ghelijck een Flessche, 'twelck zy noemen Ambize Angulo, dat is, Meyr swijn[3], om dat het so vet is als een Swijn, hebbende goet smakelijck vleijsch, niet ghelijck een Visch, hoe wel het een Visch is, die niet uyt dat soet water komt: maer eet dat gras vanden Oever der Revieren, ende heeft een hooft ghelijck als een Osse, ende dus-

De Verckens ghevanghen zijnde, moeten voor den Coninc gebracht worden.

danige vintmen die 500. ℔ [4]) wegen. De Visschers dese vanghende, zijn ghehouden den Coninck die te brenghen op lijf straffe.

Alhier comt weder eenen uythoeck, die zy heeten Capo di Padran[5]), ende een weynich wyder van die reviere Lelunda[6]); die uyt

---

1) Vermoedelijk: Adansonia digitata L.

2) Behoorende tot het geslacht Alligator.

3) Dat zijn Sirenia of zeekoeien — Manatus. Clusius gaf reeds van deze uitsluitend in water levende herbivore zoogdieren een uitvoerige beschrijving met een afbeelding, l.c. lib. VI, cap. 18. Zie ook: Beschryvinghe van America blz. 90.

4) Dat zijn Italiaansche ponden.

5) Tegenwoordig Kaap Padrao.

6) Nog heden ten dage Lilundo geheeten.

een kleijn Lac comt, boven int land liggende, waer uyt meer revieren comen, insonderheyt een die Coanza heet, daer af int vervolch ghesproken sal worden. Dese riviere Lelunda, in tyden alst niet en reghent, is seer droogh, datmen die te voete mach over gaen, loopt onder aent gheberchte heen, daer op Congo die hooftstadt ghebout staet. Van hier streckt die cours na die reviere Ambrizi [1]), welck groot is, ende een Haven heeft, loopt ooc niet verre van die stadt Congo, nae die Zee toe. Noch wyder komt men aen een

De Revier Lelunda, daer de hooftstadt Congo ghebout is.

ander Loze [2]) gheheeten, welcke sonder haven is. Ende van hier vaertmen tot Onzo [3]), een ander revier die een goede haven geeft, ende oorspronck heeft uyt het selfde Lac, daer die Nilus uyt comt; noch zuydelijcker volght Lemba, oock een revier, dan geen haven hebbende, noch niet schiprijck wesende. Na dese komt men aen Dande [4]), een seer groote revier, daerop schepen moghen varen van

Op de Revier Dande moghen schepen varen van 100. vaten.

[1]) Dat is de tegenwoordige M'Bridje, aan wier monding de havenplaats Ambrizette ligt.

[2]) De tegenwoordige rivier genaamd Lodje, aan wier monding Oporto do Ambriz ligt, de hoofdplaats van het landschap Ambriz.

[3]) Pigafetta schrijft Ozoni-rivier; hier wordt bedoeld de tegenwoordige Honso-rivier met de havenplaats Mossoelo.

[4]) Deze rivier heeft thans nog denzelfden naam.

100. vaten. Wt dese reviere loopt een arm zuydelijcker op, Bengo [1]) genoemt, makende met Coanza [2]) (een ander seer groote revier) het Eyland Loanda, beyde water stroomen te samen loopende, uytvoeren veel sandts ende slijms, die 't Eylandt vergrooten. Bengo is een groote stroom ofte Revier, die men wel 25. Italiaensche mylen mach opvaren, dat zijn ontrent 5. onser duytsche mylen. Soo leyt dan tusschen beyde dese voorsz. rivieren, het vertreffelijck Eyland Loanda, met zijn haven, die name van 't Eylandt verkrijghende, ende wordt ooc Loanda geheeten [3]), 'twelck te seggen is, even oft plat landt, sonder gheberchte. [7 b]

Opt Eyland Loanda gravende 2. oft 3. palmen diep, als de Zee vol is hebt ghy soet water, ende leech water zynde ist brack.

Dit Eylandt [4]) is ontrent 4. mylen lanck, ende weyniger als een vierendeel eender myle breet, ende op sommighe plaetsen niet meerder als eender boghen schoot, in 't welcke dit seer te verwonderen staet, dat gravende op 't landt twee ofte drie palmen diep, als die Zee vol is, ende op het hooghste, datmen alsdan soet ende drinckbaer water vint, ende die Zee leegh zijnde, ende dan gravende, ist selvige sout ende brack [5]).

Opt Eyland Loanda worden ghevist die schulpkens die in al dit rijck voor gelt wert uytgheheven.

Hoe dese Horenkens ghevist worden.

Op dit Eyland Loanda worden gevisschet die schulpkens, die men int gantsche Coninckrijck van Congo, ende ander omliggende deelen, in plaetse van ghelt gebruijckt ende uytgheeft, welcke visscherye op dese maniere gheschiet: Daer zijn sekere Vrouwen die aen den Oever des Meers haer een weynich in die Zee begheven, ende scheppen eenighe korven op met sandt; Deze ghevult zijnde, brenghen zy die te lande, ende wasschen het sandt van die schulpkens ofte hoornkens [6]), die seer kleijn zijn ende veelderley, doch by haer meest tweederley, sommige mannekens, andere wijfkens gheheeten, welcke die schoonste zijn int aensien van glants ende verwe. Ende oft wel dusdanighe hoornkens op vele stranden van Congo ghevonden werden, so zijn doch dese van Loanda die weertste ende schoonste, ende die alleen gheacht werden, zijn seer

[1]) Pigafetta schrijft Begno; deze rivier heet thans nog Bengo.

[2]) De tegenwoordige Kwanza-rivier.

[3]) São Paulo de Loanda, de tegenwoordige hoofdplaats van de Portugeesche kolonie Angola, welke stad in 1596 gesticht werd.

[4]) Het vroegere eiland Loanda bestaat niet meer want het kanaal dat het van de kust scheidde is thans volkomen aangevuld.

[5]) Pigafetta schrijft in verband met deze merkwaardigheid: „cosa che nell isola di Cadis ancora in Spagna per testimonio di Strabone accadeva." Hier wordt waarschijnlijk bedoeld hetgeen Strabo in zijn IIIde boek, blz. 172 (cap. V, § 6 en 7) medédeelt over een bron die bij de Hercules-tempel te Gades (= Cadix) volgens Polybius zou voorkomen, welk bericht bij Strabo door Posidonius wordt gecritiseerd.

[6]) Hier worden vrijwel zeker de schalen van de Porceleinslak (Cypraea) bedoeld. Vergelijk Brun, ed. Naber blz. 22 noot 1.

subtijl blinckende, ende asverwich, andere sorteringe van coleuren zijn van geender prijs. Voor dusdanighe hoornkens, koopt men aldaer alle dingen, ja selfs Gout ende Silver, ende alle victualie, waer uyt te aenmercken staet, datmen niet alleene int Coninckrijck van Congo, ende naestliggende landen: maer oock in andere plaetsen van Aphrica, ende int rijck van China, ende sommighe deelen van Indien, andere materien van gelt ghebruijckt heeft, als by ons ghebruijckelijcken is, van Gout, Silver ofte Coper, ofte eenige vermenginghe van desen: want in Ethiopien gheven zy Peper uyt voor gelt, ende int Coninckrijck van Tombuto ontrent die Revier Niger, Zee Hoornkens ende Porcelleten [1]), als ooc in China ende Bengala, also dat door die geheele werelt het Metael niet in sulcker weerdicheyt is, gelijck in Europa, ende andere omligghende plaetsen [2]). Op dit Eylandt zijn 7. oft 8. dorpkens, gheheeten nae die tale der landen Libata, waer af het voornaemste genoemt wort die Heylighe Gheest, in 't welcke die Gouverneur resideert, van Congo ghesonden wesende, die aldaer het recht verwaert ende op het visschen deser Slacken-huijskens ofte Zee-hoornkens acht neemt: Hier houden ooc veelerley beesten, Geyten ende wilde Swynen, want die tamme wildt gheworden zijn, ende haer nu in die boschagien onderhouden. Oock groeyt alhier eenen grooten ende wonderen boom, gheheeten Ensanda, altoos groen wesende, van seer vreemde duechden, namentlijcken door zijn tacken die hoogh op wassende, nederwaert werpen sekere dunne draeykens, die welcke rakende op die aerde, wortelen voorts brenghen, waer uyt andere planten ofte boomen voorts spruyten: seer overvloedich vermenichfuldighende [3]). Onder die eerste rinde ofte bast deser boomen, groeyt een sekere sorteringhe van Linnen, 'twelck ghe- klopt ende ghereynight zijnde int breede ende lenghte uyt ghetrocken wert, ende van dit Linnen kleeden zy haer ghemeene ende arme luyden [4]).

Voor dese Hoornkens cooptmen victualie ende alle dingen, oock Gout ende Silver.

Nerghens is het Gout en Silver in sulken weerden als in Europa.

De Gouverneur neemt wel acht opt visschen deser schelpen.

Eenen boom die in veel stammen hem uytbreydet, en al voortwast, is onder den bast vlas daermen Linnen van maeckt.

---

[1]) Die naam staat weer in verband met de porceleinachtige Cypraea-schalen.

[2]) Zoo is o. a. bekend dat vroeger in de kustlanden van de Golf van Guinee de kolanoot het meest gangbare betaalmiddel was. De zg. „Kaurischalen" van Cypraea moneta L. zijn van oudsher een zeer gewild ruil- en betaalmiddel geweest. Nog op de laatste expeditie door Nederlandsch Nieuw-Guinea onder leiding van den heer Kremer zijn die als zoodanig hoofdzakelijk gebruikt geworden.

[3]) Clusius schrijft: „In Loanda insula, ad ostia fluminis Coanza, Regni Congo partem perluentis sita, nascitur arbor Enzanda, ab incolis nuncupata, etc." lib. I, p. 4. Met dezen boom is bedoeld een Ficus-soort, die aan zijn takken luchtwortels vormt.

[4]) Vele Ficus-soorten hebben onder hun schors een vezelige bast, waarvan primitieve kleedingstukken gemaakt kunnen worden.

Maken schepen van hout van Indiaensche Noteboomen.

Op dit Eylandt ghebruijcken zy oock schepen gemaect van Palm, ofte Indiaensche Note boom[1]), die borders te samen gevoecht op de maniere als die Portugeesche Bercken, die met seylen ende [8 a] riemen voorts gaen, ende met dese visschen zy in alle revieren daer ontrent, die seer rijck van visch zijn; oock varen zy daer mede nae 't vaste landt. Op die zyde, welcke daer streckt nae't landt, wassen in sekere diepten boomen, aan die wortelen dalende het

Oesters wassen onder de wortels vande boomen, aen den Oever staende.

water van die Zee[2]), alwaer Oesters groeyen een handt groot wesende, seer goet om te eeten, ende wel bekent van dat volck, die sodanighe noemen Ambiziamatare, 'twelck te seggen is, Visch van steenen. Dit Eylandt op het alder nauste is nae by 't vaste landt, ende de Canael werdt menichmael van dat volck overgeswommen, ende in dese engte sietmen sekere Eylandekens, die ten tyden als die Zee hoogh is, bedeckt zijn met water, ende ten tyden boven water. Ondect wesende, vintmen aen die wortelen des booms, die voorgenoemde Oesters. Nae by dit Eyland aen die buytenste zyde, swemmen ontallijcke veel Walvisschen[3]), die swart schynen

Vechten der Walvisschen maken dat de Indianen Traen krygen.

te wesen, ende vechten tegens een, malcanderen doodende, welcke van die Swarten ghevischt wesende, branden daer Traen uyt, met dit ende met Peck die schepen versorghende. Die voorsz. haven heeft haren mont nae't noorden, wijt ontrent zijnde een halve Italiaensche mijl, daer seer groote diepte is, ende

Op't Dorp S. Paulus woonen Portugesen, die daer gecomen zijn met Wijf en kinderen.

recht tegens over aent vaste land, is dat dorp geheeten S. Paulus[4]), niet vast ofte gefortifieert wesende, bewoont vande Portugesen, die aldaer gevuert zijn met Wijf ende Kinderen uyt Portugael. Dese geheel Canael is seer vischrijck, insonderheyt van Sardijns ende Enchioues[5]), die welcke in winters tyden alsoo veel daer zijn, dat zy van selfs opt landt springen, als ooc veelderley andere goede visschen, Tongen, Stueren, Barbelen, groote Kreeften, die

Overvloet van Visch.

seer gesont ende overvloedich daer zijn, dat het meeste volck hem daer mede gheneert.

---

[1]) Pigafetta schrijft hier over „di palma"; Paludanus verduidelijkt dit nader door ze met den Indiaanschen Notenboom (Cocos nucifera L.) te identificeeren, terwijl Martijn Everart ze voor Dadelboomen (Phoenix dactylifera L.) houdt.

[2]) Hier worden bedoeld Mangrove-boomen (Rhizophoreae). Pigafetta vermeldt daar nog bij, dat de schors van die boomen gebruikt wordt om er ossenhuiden mede te bereiden.

[3]) Pigafetta schrijft dat de walvisschen hier nooit amber in zich hebben, waaruit volgt dat het geen Potvisschen zijn geweest.

[4]) Dat is de tegenwoordige hoofdstad São Paulo de Loanda.

[5]) D. i. ansjovis.

Van Loanda noch wyder varende, comt men aen die Revier Coanza, welcke revier met Bengo een ander voorghenoemt, het Eylandt Loanda maken. So heeft dan Coanza oock haren oorspronck uyt een kleijn Lack, 'twelck een revier maeckt, die daer vloeyt uyt het selfde groote Lack, daer uyt die Nilus, ende meer andere revieren haer beginsel hebben, welck Lack in dese Caerte geheeten wort Zaire ende Zembre, van den ouden Tritonis Lanis, om dat hier in (so men seyt) Zee-goden ende Meerminnen ghevonden werden.

Het Eylandt Loanda.

Int Lac Zaire oft Zembre houden haer veel Meremans ende Meerminnen.

Comende weder tot die Reviere Coanza, is die selvighe int invaren ontrent een halve mijl breedt, ende men mach teghens stroom op met kleijne schuijtkens varen, ontrent 20. onser mylen, dan heeft gheen bysondere haven. Hier ontrent begint het Coninckrijck van Angola[1]), 'twelck wel eertijts oock ghehoort heeft onder het gebiet des Conings van Congo, dan voor weynich jaren, door een seker Gouverneur daer van afgebracht, ende een bysondere heerschappie gheworden, die hem hout voor vrient, ende niet voor onderdaen ofte Vasal des Coninghs van Congo, schickt hem nochtans ten tyden eenighe giften, op de maniere als schattinghe.

Hier begint dat Coninckrijck Angola.

Angola pleech onderdanich te zijn den Coninck van Congo, noch geven zy hem giften.

Van Coanza volcht een uythoeck, genoemt Capo Ledo[2]), om die welcke ghepasseert zijnde, comt men noch aen sommige andere Revieren. Die eerste diemen beseylt, wort Songa geheeten[3]), diemen ontrent 25. Italiaensche, ofte 5. duytsche mylen mach opvaren; Die ander Bengleli[4]), al waer nu eender van die onderdanen des Conincks van Angola het commandement ofte ghebiet heeft,
[8 b] ten lesten comt men aen een middelbare haven van groot goet, ende bequaem voor allerley schepen, gheheeten den inhoeck der Koyen, van sommighe den Oever der Koyen[5]), om dat aldaer groote menichte van Koeyen weyden, wesende plat landt, vruchtbaer van Gras ende allerley victualie, ende men heeft hier oock openbaerlijcken op eenighe tijt te koope ghevonden eenigerley metalen, ende insonderheyt Silver, als Lopez ende Pigafetta zijn over-

De Reviere Songa.

De Reviere Bengleli.

Een haven die gheheeten is de haven vande Koyen, om datter sulcke menichte van Koeyen zijn.

---

[1]) Tegenwoordig de Portugeesche kolonie Angola bij de Congo-rivier. Voor de afleiding van den naam Angola, zie Ruiters, ed. Naber blz. XLVI regel 2.

[2]) Nog heden ten dage heeft die kaap dien zelfden naam.

[3]) Deze rivier heet thans Longa; misschien een drukfout bij Pigafetta, want in zijn tekst staat Songa, doch op zijn kaart Rio Longa.

[4]) Waarschijnlijk de tegenwoordige Koevo-rivier, aan wier monding de plaats Oud-Benguela ligt. Bengleli zal wel een drukfout zijn voor Benguela.

[5]) Baia das Vacas: baai der Koeien.

setter betuyghen, waer uyt dit ten meesten genomen is. Ende dus verre plach te strecken die Custe langhs het groote ende machtighe Coninckrijck van Congo, al waer die meeste vaert ende handelinghe der Portugesen int beginsel der ontdeckinge gheweest is, ende vangt aen 4½. graden, aen die Zuydt zyde van den Æquinoctiael, vervolgende tot op die hoochte van 13. graden, welcke maken 630. Italiaensche mylen, ende 126. duytsche, 5. mylen voor een gerekent. Ende oft wel dit landt, ghelijck oock alle andere provintien vierderley zyden ofte grentsen heeft, oost, west, zuyen ende noorden, soo sal dit ghenoech wesen, dat beschreven is die west zyde deses Coninckrijcks, soo verre het streckt langhs die Zee Custe, diensteliјcken tot die Aphricanische ende Indische navigatie [1]: Hier by sal ick noch voeghen eenighe discourssen. Dit Coninckrijck ende dese vruchtbaerheyt beter ontdeckende, soo staet dan te mercken dat het gheheele rijck van Congo, afghedeelt wort in ses voornaemste Provintien, die gheheeten worden Bamba, Sogno, Sundi, Pango, Batta ende Pemba [2]).

De custe van Angola strecken vanden 4. en half graet, tot den 13. graet.

Dese beschryvinghe is dienstelijck tot die Aphricaensche ende Indische Zeevaert.

Het Conincrijc van Congo is ghedeelt in diversche provintien.

Bamba is die grootste ende die rijckste, strect langhs die Zee custe, van die Revier Ambrisi tot die revier Coanza toe, hebbende onder haer veel Heeren; Dese namen niet noodich te verhalen, worden alle geheeten Mani, dat is Heere, als Mani Bamba, Heer van Bamba, Mani Loanda, Mani Coanza, Heer van Loanda, Heer van Coanza. Dese provintie van Bamba is de sleutel, het schilt ende die bescherminge van 't geheel Coninckrijck Congo, daer uyt alle ghewelt ende tegenstant den vyanden geschiet; want zy wederstaen alle rebellen van die omliggende plaetsen; Hebben dapper volck, die alletijt inde wapenen zijn, den Coninck in allen swaricheden ende rebellen hulpe bewysende. In tijdt van noot, mach hy alleen uyt dese eenige provintie by die 400000. wel gewapende mannen (verstaet nae die maniere des landts) opbrenghen.

De Heeren in Congo heeten Mani Bamba Mani Loanda, etc.

Bamba is de beschermer vant heele Coninckrijck Congo.

De provintie Bamba kan opbrenghen 4. hondert duysent ghewapende mannen nae de maniere des landts.

De voornaemste Stadt van dese provintie light in een even velt, 'twelck hem streckt tusschen die Reviere Loze ende Ambrisi, ende is gheheeten Panza, 'twelck een ghemeene name is van alle steden,

[1]) Tot hiertoe cap. IV van Pigafetta, die zooals ik heb opgemerkt de reis langs Afrika's Westkust in tegenovergestelde richting als Paludanus beschreven heeft, vandaar dat de oorspronkelijke tekst met dit slot aanvangt.

[2]) Paludanus heeft cap. V, VI en VII uit Pigafetta's boek geheel en al overgeslagen, ook de inleiding van cap. VIII, zoodat zijn verhaal hier vervolgd wordt, met: de provincien van het koninkrijk van Congo, waarvan de beschrijvingen in vergelijk met den oorspronkelijken tekst zéér verkort zijn.

al waer die Gouverneur woont: light van die Zee ontrent 100. Italiaensche mylen, 'twelck 20. vande onse zijn. De hooftstat Pansa, daer hem den Gouverneur in onthout.

In dese provintie heeft oorspronck het geberchte, inde welcke Mynen zijn van Silver, ende allerley andere Metalen: streckende nae't Coninckrijck van Angola, seer rijck zijnde, om datmen oock aen die Zee-strandt vindt die Slecken huijskens, die haer dienen voor gelt, so is oock hier die grootste coopmanschap van Slaven, ghebracht zijnde van Angola, welcke die Portugesen alle iaers in groote menichte tot duysenden toe aldaer koopen, ende die vervueren in differente landen, om aldaer te vercoopen. In dese gheberchten zijn Mynen van Gout ende Silver. Hier valt grooten handel van Slaven.

Het volck van dit landt zijn dapper in wapenen, dragen lange ende breede gheweeren ofte rappieren, gelijck die Slavoons ende
[9 a] Switsers, die haer toegevuert werden van die Portugesen; Men vindt so stercke mannen aldaer, dat zy een Slave in eenen slach midden door houwen, ja eenen levenden Osse den kop af; Dat meer is, men heefter ghevonden die het vierde deel van een boote [1]) Wijns, weghende ontrent 325. ponden op haren arm ghedragen hebben. Beneffens dese gheweeren voeren zy oock bogen, daer op zy wel gheoeffent zijn, met langhe Bokelaers [2]) van schorsen tsamen ghevlochten, als men by my sien mach [3]). Dappere Krijghsluyden ende seer stercke mannen, zijn de inwoonders deses landts.

In dese Provintie van Pamba [4]) vintmen veelderley vreemde dieren, als eerstelijcken Olyphanten [5]), die men hier seer veel vindt, om die overvloet der bosschen, weyden ende stroomen die overvloedich water by brenghen, die hier seer groot zijn: want zy wassen die halve tijt haers levens, ghelijck men seyt, ende leven 150. jaren, die in Portugael ende by ons gesien zijn, zijn kleijn, om dat zy jonck, ende tot haer volcomen wasdom niet en zijn ghecomen. Dat dese beesten dus groot werden, mach men ooc afmeten uyt die grootheyt ende swaerheyt sommiger tanden, die daer van ghebracht werden: want men heefter ghevonden die 200. medicinael ponden [6]), het pont van 24. loot gewegen hebben. In die tale van Congo wert een Elephants tant ghenoemt: Mene Manzao, dat is, Olyphants tant; Die jonghe Olyphanten noemen zy Moana Man- In de provintie van Pamba, zijn menichte van Olyphanten, haer leuen is 150. iaer. Worden Olyphants tanden gevonden 200. pont swaer. Hoe die Olyphants tanden op haersprake ghenoemt werden.

[1]) D. i. een groot vat.

[2]) Beukelaar oud-Hollandsche benaming voor schild; waarschijnlijk vernederlandscht van het Fransche „bouclier." (Woordenboek Ned. Taal).

[3]) Paludanus' ethnographische verzamelingen.

[4]) Dit moet natuurlijk zijn Bamba; Paludanus heeft deze drukfout van Pigafetta letterlijk overgenomen.

[5]) Loxodon africanus Blumb.

[6]) 200 med. ℔ = 75 kg.

zo, dat is een jongsken van een Olyphant; Haer ooren zijn niet minder als een der grootste Rondassen [1]) die de Turcken voeren, ses spannen lanck, van ghedaente ofte forme eenes Eys, treckende na

Hoe de Olyphanten haer voor de Vlieghen weten te bescher-men.

de schouderen scherp toe, ende met het kloppen der ooren ende des steerts verdryven zy die vliegen, als oock met het froncelen ofte tsamen persen des vels, die selvighe doodende; Het haer van den steert hebben zy seer dick, als kleyne biesen, swart ende glinserende, ende inden ouden veel schoonder ende stercker dan inden

De haren van Olyphants steerten in grooter waerden gehouden.

jonghen, oock meerder van weerden. Dese hayren werden van die volckeren ghebruijckt, tot verciersels des halses, insonderheyt de Mannen ende edele vrouwen int rijck van Angola, ende de omligghende plaetsen, die seer weert ende lief houdende om des beestes, daer zy afgenomen zyn, ende der hayren schoonheyt ende sterck-

Een hayr uyt haren steert kanmen met handen niet breken, en om die te krygghen stellen zy haer in perijckel haers leuens.

heyt: want zy so sterck zijn, dat men die niet met handen breken mach. Men vint sommighe die haer leven in perijckel stellen om dese hayren te becomen, ende dat op de maniere als volght: Den Olyphant in eenighe engte comende, dat hy hem niet drayen en kan, springhen zy daer op, ofte comen van achteren met scherpe Messen ende snyden die af, die verkoopende, welcke ghevloechten werden, ofte ringhs wyse ofte anders, ende ghedraghen om den hals, om die armen ende aen die vingheren. Dusdanighe heele

Dit ciraet van Olyphants steerten canmen by D. Paludanus sien.

steerten, met die schoenen daer op zy gaen, ende veelderley ringen van dit hayr ghemaect van die Swarten, mach men by Paludanum sien [2]). Die Ouden hebben gheen goede kennisse van die Olyphanten ghehadt, indien dat zy schryven dat zy haer niet konsten buyghen ende dat zy moesten aen boomen rusten, waer door zy stelden

Valsch is de opinie vanden Ouden, dat de Olyphanten haer niet connen buygen.

datmen die vingh, dan die experientie van ons volck, als oock hier te voren van die Portugesen, hebben die sake veel anders bevonden, hare beenen met juncturen [3]), haer konnende buygen, haer twee beenen opheffende aen boomen, om het loof daer af te eeten, ende na het leeghe water te bucken, ende daer uyt te drincken ghelijck men sulcke juncturen ende het ghebeente daer by sien mach by my [4]); Wat veerder belanght die beschryuinghe vanden [9 b] Olyphant, dewijl veel autheuren sodanich beschreuen hebben, achte het niet nootwendich breeder hier te verhalen [5]). Noch so zijn

---

[1]) D. z. schilden.

[2]) Paludanus' ethnographische verzamelingen.

[3]) D. z. gewrichten.

[4]) Paludanus' naturaliën-kabinet.

[5]) Zie bij de Marees, ed. Naber, cap. 32. (blz. 141).

in dese Prouintie veel Tiger[1]) dieren, van ghelijcke forme ende gedaente als die ten tyden in dese landen gesien werden. Het vertelt Lopez van dese beesten een wonderbaerlijcke maniere, ende is, dat zy nemmermeer sullen aenvallen witte menschen, maer wel die swarte, ende ligghende by een te slapen witte ende swarte, sullen zy die swarten dooden ende eeten, ende die witten onbeschadicht laten; In honghers noot nemen zy die beesten (sonder vreese van die huysen) wech, wel verstaende int velt gheen ghedierte vindende: want zy gheenderley soorte van dieren sparen, werden ghenoemt in die tale van Congo, Engoi, zijn wreede beesten ghelijck die Leew, dan anders van hayr ende gepleckt, werden gevangen met vergift, sulcks in vleijs verbergende, ofte in stricken ofte met pylen ofte Roers geschoten. Men hout aldaer die knevelen van den Tiger voor een boos ende schadelijck vergift, daer af ghegheten wesende, een rasende doot volcht, waer door zy oock vanden Coninck ghestraft werden, die het vel brenghen sonder die knevels. Dese selue provintie brenght oock voort een ander ghedierte Zebra[2]) gheheeten, in allen ghelijck een Muijl, alleen daer in uytgesondert, dat het voort teelt, 'twelck die Muijl niet en doet; Dit beest is seer vreemt van hayr: want is van die rugghe graet af tot die buijck toe al gestreept, met dryderley verwe, swart, wit, ende doncker root, die strepen ofte lysten met proportie vervolghende, ende ontrent 3. vingheren breet wesende, ghelijck sulcken figuer ghestelt is int Boeck tot Roomen ghedruckt, datmen daer af sien ende lesen mach[3]). Dese beesten, om dat zy alle jaers voorts teelen, zijnder seer veel, ende alle wilt, ende bouen maten snel int loopen, also dat die Portugesen hier af een spreecwoort hebben: soo snel als een Zebra, willende daermede beduyden die uytterste snellicheyt; Tam ghemaect wesende, souden seer wel dienen in plaetse van Peerden, om te loopen ende te trecken; oock inde oorloch ende andere nootwendighe saken, also dat hier uyt kennelijck is die versorgher der natueren, die alle landen versorcht heeft met nootwendicheyt, soo van beesten als andere dingen, ende victualie der selver: Maer de wijl int gheheel Coninckrijck van Congo gheen Peerden en zijn, ende oock niet en

Wonderlicke vertellinghen van Tiger dieren.

Dat zy gheen witte menschen, maer wel swarten aenvallen te verschueren.

De Tiger dieren heeten zy Engoy.

De knevelen vande Tiger dieren is een boos fenijn, daerom verboden de vellen int openbaer te brenghen sonder de knevels.

Worden in Congo Muylen gheuonden van grooter snelheyt, also dat de Italianen een spreeckwoort daer van hebben.

Dat Godt elck landt tot haer onderhout van als gheeft.

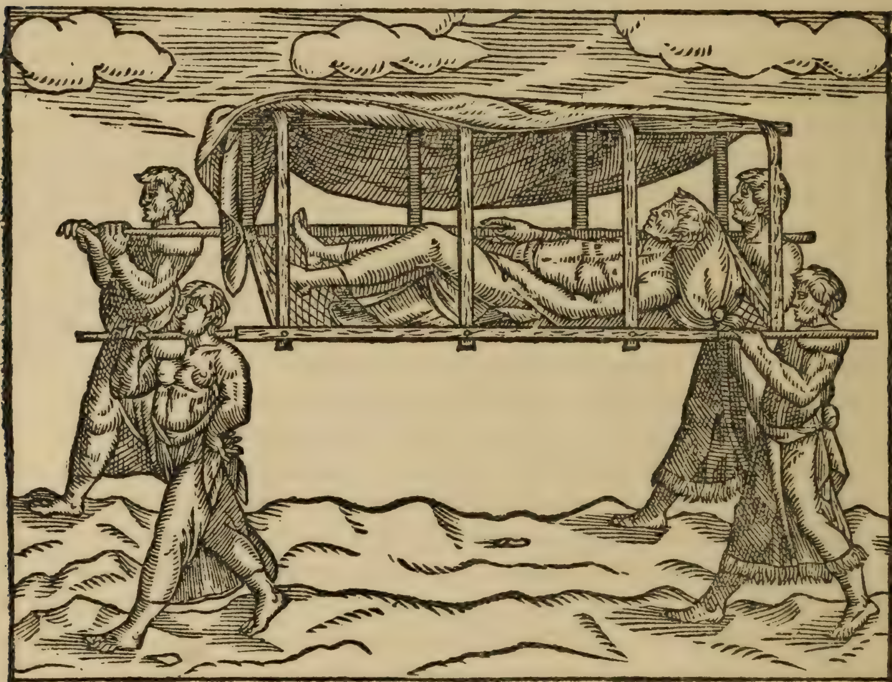
[1]) De echte tijger komt uitsluitend in Azië voor; hier wordt bedoeld de panter of luipaard (Felis pardus L.).

[2]) D. i. Hippotigris zebra L.

[3]) Hier verwijst Paludanus naar de oorspronkelijke Italiaansche uitgave van Pigafetta, waar een plaat van een zebra in voorkomt. Ook in de Holl. vertaling van Martijn Everart is die afbeelding overgenomen.

In plaetse van Peerden ende ander last draghende beesten, ghebruijckt men hier de menschen.

weten te gebruycken, die Ossen [1]) die daer veel zijn, veel min weten dese beesten tam te maken, om sadels daer op te leggen, ende met toomen te regieren, so ghebruijcken zy in plaetse der beesten, dienst van menschen, die daer op afgericht zijn, ende op hoecken vande straten haer houden, d'andere op veelderley manieren te draghen, ofte in sekere Velt-kutsen[2]) liggende (gelijc die Indianen in die Palankijns) ofte op stoelen sittende, als men sien mach in de conterfeytsels int selfde boeck tot Roomen gedruct[3]). Daeromme

die snel begheert voort te wesen in dese landen, ghelijck by ons op die post, die neemt veel Slauen, ende verwisselt die partyen als zy moede zijn, mach alsoo seer haestich zijn reyse volbrenghen.

Een beest Emplanga oock Buffelen ende Wolven.

Men vint noch veelderley andere beesten, daer sommige van die groote eender Osse, sommighe kleijnder, die zy Empalanga heeten; Veel Wilde Buffelen, Wolven die seer nauwe riecken, ende

[1]) Hier wordt waarschijnlijk bedoeld het wilde rund (Bos brachycerus Ow.)

[2]) D. z. hangmatten; Pigafetta geeft daarvan afbeeldingen, waarvan er hier een is gereproduceerd.

[3]) Hier naast ziet men dat soort van draagstoel ook uit Pigafetta overgenomen.

wonder beminnen die Olye, die zy uyt den Palmboom trecken [1]. Vossen, Herten [2], Hinden, Geyten, Conynen, Hasen [3] in seer groote menichte: want zy werden niet ghejaecht noch ghedoodet. Men vint oock alhier veel Zivet-catten [4], die zy tam maken, om die Zivette daer af te nemen, hebbende groote lust aen den rueck.

[10 a]

Vossen, Herten, Hinden, Geyten, Conynen, Hasen in groote menichte.

Slangen ende Aderen zijnder van vreemde ghedaenten by die onse te ghelijcken, ende seer groot: want men vinter die 25. palmen lanc zijn ende 5. breet: den buijck ende de mont soo groot

Oorsake waerom datse de Civet-catte vanghen.

hebbende, dat zy konnen verslinden een Harte, ofte een ander ghedierte van die groote: weyden op 't landt ende bergen ende

Slanghen die 25. palmen lanck zijn.

---

1) De eigenlijke wolf (Canis lupus L.) komt evenmin als de echte vos (Canis vulpes L.) in Afrika voor; daarentegen wel de jakhals (Canis aureus L.) die hier misschien bedoeld kan zijn. Verder nog verschillende soorten van hyaena's. In de Holl. vertaling van Martijn Everart komt een plaat voor, waarop een curieuse voorstelling is afgebeeld van een zg. wolf met een vaatje palmolie op zijn rug.

2) Herten (en hinden) komen in Afrika niet voor, wel antilopen.

3) Wat hazen betreft, zie aant. bij de Marees ed. Naber blz. 136 noot 1, konijnen komen echter in Afrika niet voor.

4) De meest voorkomende soorten van civet-katten zijn: Viverra civetta Schreb. en V. genettoides.

Door wat middel dees Slangen gevangen werden, ende daer nae tot spijs ghebruijckt.

Aderen die de menschen in 24. uren dooden.

Ghedaente van Draken die sommighe Swarten aenbidden.

int water, ghebruijcken beyde elementen. Dese beesten haren buijck vol ghegheten hebbende, blyven dickwils ligghen als droncken ende slapende, ende worden alsdan ghedoodet, ende van dat volck ghegeten, achtende dit vleijsch beter als wy Hoenderen doen moghen. Daer zijn seer veel vergifte Adderen, die den menschen bytende, in 24. uren dooden. Noch zijnder sekere andere beesten, van die groote eenes Rams, op de manier als Draken, die vloghelen ende eenen steert hebben, met eenen langen beck, daer in veel regelen van tanden, eeten raw vleysch, zijn van verwe blau ende groen, ende met een geschildert vel, ende twee voeten; Dese worden van sommighe Swarten aenghebeden. Noch vindtmen aldaer vele Cameleonten [1]), zijn van die groote als een Haghedisse, met een hooge rugge, ende vier voeten, veranderen hare verwen, etc.

Natuer ende ghedaente van den Cameleon.

Verscheyden soorten van water ende landt vogels.

Belangende de ghevogelte, zijnder oock in groote menichte, insonderheyt Indiaensche Hennen, Pauwen [2]), Gansen, Endtvogels, wilde ende tamme Patrysen, Fasanen, Duyven, Tortelduyven seer abondant, als oock Adlers, Valcken, Sperwers, Pellicanen, ende dierghelijcke. Behalven die voorghenoemde, zijnder ooc veel Papegayen, groene ende grauwe: seer schoone roode voghelen, Fiamenghi [3]) gheheeten, ontallijcke soorte van kleijn ghevogelte, niet minder lieflijck van ghesanck, als eenige Canary vogelkens moghen wesen.

Op wat hooghde Songo, de tweede provincie van Congo leyt.

Die tweede provintie van Congo, Songo [4]) ghenaemt, light ontrent die Reviere Zaire ende Loango, strect tot die Reviere Ambrisi, nae't noorden, op 7½. graden, ende endight aen die roode Steenrotsen, die welcke ligghen op die bepalinghe van 't Coninckrijck Loango. Int midden van dese Provintie is een stadt Songo [4]) gheheeten, alwaer die Gouverneur woont: daer af die Provintie oock

Veel Olyphanten, Apen, Meerkatten van veel soorten.

Lijnwaet van Indische Palmboomen.

haren name heeft. In dit landtschap zijn veel Olyphanten, waeromme hier grooten handel is int verwisselen der tanden teghens Yser. Oock zijn hier veelderley Apen ende Meerkatten, groote ende kleyne, van menigherley sorteringhe, daer onder sommighe seer vriendelijck ende lieffelijck zijn, dryven veelderley tijtcortinghen, ende doen alles na wat menschen voor doen. Men maeckt oock in dese Provintie veelderley Lijnwaet van die Indianische Palm boom, daer zy grooten handel mede dryven. Van dusdanighe

[1]) D. z. kameleons. [2]) Zie blz. 4 noot 2. [3]) D. z. flamingo's.

[4]) Songo, Songo. Verm. corrupties van S. Antonio. Zie T. Lewis, The old Kingdom, of Kongo, Geogr. Journal XXXI, 1908, p. 589 vlg.

sorteringhen machmen veelderley by my sien[1]). Zy zijn rijck van Koyen, ende van andere voorghenoemde beesten.

Cleedingh, manieren ende religie van die van Songo.

Belangende haer gheloove, zijn Heydenen, ende aenbidden wat haer ghelieft, houdende die Sonne als die Man, voor den grootsten God, ende die Mane als die vrouwe voor den tweeden. Haer kleedinghe is ghelijck die van Congo, voeren oorloch met haer nabueren, die van Anzicana.

De derde provintie Sundi, oorsaec waerom dees van des Conincx eerste Soon gheregeert wert.

Sundi die derde Provintie is die eerste, ende een beleeninghe des Conincks, waeromme dese alletijt geregiert wert van des Coninghs [10 b] eerst gheboren Soon, ofte van Princen des bloets, die in die regieringhe volghen sullen; light ontrent die stadt Congo, van die Portugesen S. Salvator gheheeten, ende strect van daer ontrent 40. Italiaensche mylen, ofte 8. duytsche mylen, tot aen die Reviere Zaire toe.

Waerme dat haer meeste handelingh is, ende wat gelt zy gebruijcken.

By D. Pal. zijn verscheyden waren van Sundi te sien.

Veel Christal ende Metael.

Waerom dat zy het Yser beminnen.

Die volckeren deses Landts, als oock die van Pango, handelen veel met Sout ende gecoluert Lijnwaet uyt Indien ende Portugal ghebracht, voor haer gelt schelpkens gebruijckende: Zy ontfangen voor dese Waren Linnen vander Palm boom, Olyphants tanden, Zabelen, Marteren, ende eenige banden ofte gordelen van die selvighe Palmbooms bladeren gemaeckt, seer weert gehouden in die landen: gelijckmen sodanige ooc by my sien mach[2]). Het wast in dese Provintie veel Christaels[3]), ende veelerley soorte van Metalen, doch so beminnen zy boven allen het Yser, segghende dat andere Metalen niet nut ofte profytelijck zijn: want uyt het Yser maken zy Messen, Swaerden ende wapenen, ende dierghelijcke instrumenten, nootwendich tot onderhoudinghe der menschelijcken natueren.

Beschryvinge van Pango.

Gelegentheyt van Pango.

Handel van die van Pango.

Pango, die vierde Provintie, is in vorighe tyden een vry Coninckrijck gheweest, zijns selfs regieringhe houdende, streckt nae't noorden aen Sundi, nae 't Zuyen aen Batta, nae 't westen aent landtschap van Congo, ende nae 't Oosten aen die gheberchte van die Sonne. Die voornaemste stadt heet ooc Pango, leyt op die west zyde van de Reviere Barbela, die oorspronck neemt uyt het groote Lack, daer uyt die Nilus vloeyt. Haren handel is eenderley met die van Sundi.

Gelegentheyt van Batta.

Batta, dat 5. landschap grenst nae't noorden aen Pango, ende nae't oosten aen de Revier Barbela, ende streckt voorts aen die

[1]) Paludanus ethnographische verzamelingen.

[2]) Ibidem.

[3]) Sierras de Christal, zie kaartje op blz. 19.

Die voornaemste stadt in Batta. — *Oorsaeck waerom hier Busschieters woonen moghen.* — *Wat volck de Giaquas zijn, haer natuer en ghebruijck.*

gheberchten der Sonne, ende aen die voet van die Salpeeters bergen[1]), ende nae't Zuyden van 't selfde geberchte, voecht hem aen Barbela, tot die verbernde bergh toe. Die voornaemste stadt wort ooc Batta geheeten, al waer die Gouverneur woont, den welcken toeghelaten werden Busschutten, ende dat om oorsake, dewyle oost op, over die gheberchten van die Sonne, ende van Salpeter aen die oost ende west zyde van die Revier Nilus woonachtich is eenigerley volck, Giaquas geheeten van die van Congo, ende in haer eygen land Agag[2]), seer wreedt en strijtbaer, gheneycht om wapenen te handelen, ende rooverye te dryven, van welcke dagelijcksche invallingen gheschieden in die naest liggende landen, ende ten tyden oock in Batta, daeromme het dan noot is, dat zy gerust ende op haer wacht staen om haer te beschermen.

Batta kan 70. duysent ghewapende mannen op brenghen.

Dese provintie mach opbrengen 70. oft 80. duysent wel ghewapende mannen, ende alhier van daen brenght men vele Zabelen ende Fluynen, hebben eenderley handel, ghelijck die van Pango ende Sundi.

Beschryvinghe van Pemba ende Banza. — *Banza siet-men 150. Italiaensche mylen inde Zee.* — *Van hoe veel menschen Bansa bewoont wordt.*

In Pemba, wesende die seste Provintie, ligt de Hooftstadt van Congo, eertijts Banza[3]) gheheeten, dat is 't Hof, ende nu van de Portugesen Sant Salvador, light op een gheberchte, 'tlandwaert in, verre van die Zee, 150. Italiaensche mylen, zijn 30. onsere. Dit gheberchte is groot ende hooch, ende meest steen, die nochtans Yser gheeft, ontrent 2. onser mylen int ronde hebbende al bebout met vele dorpen ende huysen, bewoont met meer dan 100. duysent menschen[4]).

Rijck van Gras, Boomen, Beesten ende Greynen. — *Luco het beste ende profytelijcste Greijn.*

Het aertrijck deser bergen is seer vruchtbaer, door de versche lucht die seer claer ende ghesont is; Geeft oock veel goet waters, den menschen nimmermeer schade ghevende, is rijck van gras ende allerley beesten; van vruchtbare boomen, die altoos groen [11 a] zijn, overvloedich van allerley soorte van Greynen, diemen in die landen ghebruijckt, insonderheyt van eenderley specie, die zy Luco heeten, ende voor het voornaemst ende beste Greijn[5]) houden,

---

[1]) Sierras de sal nitre, zie kaartje op blz 19.

[2]) Giaquas (of Jagas) wie deze waren, zie Brun, ed. Naber blz. 23 noot 2.

[3]) Banza, de hoofdstad van Congo aan de rivier Matadi, enz. zie de kaart achter in Nabers éditie van Ruiters en Brun zoomede den tekst. (Banza = Ambassi = Mbazi a Ekongo = S. Salvador).

[4]) Hiermede eindigt cap. XIII en tegelijk het Eerste Boek van Pigafetta, om in het volgende verder te gaan met cap. I van het Tweede Boek.

[5]) Hier spreekt Paludanus van „greyn" in de beteekenis van graan en niet van peper. Thans wordt bedoeld de gewone Sorgho of Kafferkoren (Sorghum vulgare Pers.)

als wy Terwe, doch is kleijnder, ende heeft eenighe ghelijckheyt met het Mostaert saet, uytghesondert dat het wat grooter is, 'twelcke zy malen op handt muelekens, daer af zy een seer wit meel becomen, blanck, ghesont, ende seer smakelijck broodt ghevende, is van goetheyt niet minder als ons Tarwen broodt, ende dusdanich greijn is in Congo seer veel, 'twelck voor weynighe jaren daer eerst ghebracht is van die Reviere Nilus, insonderheyt van die plaetse daer die Nilus die tweede Lack vervult.

Ghedaente van Luco.

Dit greijn Luco eerst van de revier Nilus gebracht.

Ooc soo isser veel witte Milie ofte Gheers, ghenoemt Mazza di Congo, dat is gheseyt Greijn van Congo, ende oock abundant ofte overvloedich Maiz, dat is, Turcksche Terwe, die welcke aldaer weynich van weerden ghehouden wordt, ende van haer luyden ghenoemt Mazza Manprito, dat is greijn van Portugael, met dit mesten zy haer Verckens. Rijs isser oock overvloedich, dan van gheen weerdie: Dit landt is oock vol van veelderley onderscheydelijcke vruchtbare boomen, alsoo dat het meestendeel van 't gemeene volck, haer van die vruchten onderhouden, als Citroenen, Limoenen, ende insonderheyt seer smakelijcke Oraengie appelen, die niets te soet ofte suer, dan middelbaer zijn, ende worden sonder schade ghegheten. Bananes zijnder oock seer veel, het welcke sommighe meenen dat het vruchten zijn, die in Syrien ende Egypten Muse gheheeten werden, ende in dit boeck Indische Vygen [1]), zijn seer lieffelijck ende welsmakende fruyten, uyt den soeten suer, ende goet voetsel gevende. In die platte velden wassen veelderley specien van Palmboomen, als die Indiaensche Noten [2]), ende die Dayen [3]) voorts brenghen. Noch groeyter een andere soorte van Palmboome, die vorige twee specien gelijck, van die welcke zy nemen Olye, Wijn, Azijn, Fruijt ende Broot [4]). Die Olye persen zy uyt die pulpe van 't fruijt, ghelijckmen doet uyt die Olyven, welcke van verwe ende substantie onse Botter ghelijck is [5]), alleene wat groener, na't geele treckende, die welcke zy ghebruijcken in plaetse van Oly ende Botter, ende branden die oock in Lampen, smeeren oock hare lichamen daer mede, om die selvighe gheradt [6]) te maken, in somma, is goet om te eeten in tijt van noode, ghelijckerwijs alst ons volck overcomen is, die sonder dese Olye van

Turcksche Tarwe, daer mesten zy haer Verkens mede.

Oraengien Limoenen, Citroenen, hier seer goet.

Indische Vyghen, lieflijck ende welsmakende.

Indiaensche Noten Dayen, Palmboomen seer vruchtbaer.

Van dese Palmboom comt Olye, Wijn, Azijn, Fruijt ende broot.

[1]) Zie blz. 8 noot 1.

[2]) D. z. cocosnoten.

[3]) D. z. dadels.

[4]) Met dezen palmboom wordt bedoeld de oliepalm — Elaeis guineensis Jacq.

[5]) Dat is de zg. palmolie.

[6]) D. w. z. lenig.

honger hadden moeten vergaen. Dusdanighe machmen by my oock sien [1]), van die plaetse ghebracht, als ooc den Wijn ende den Azijn van die selvighe Palm-boom. Die wijn tappen zy boven uyt die boomen, die selvighe doorboorende, waer uyt loopt ofte druijpt een sap ghelijck Melck, wesende koel ende fris om te drincken, is ten eersten ghetapt, lieffelijck ende soet, daer na wert het suer, ende ten lesten Azijn, datment tot Salaet ghebruijcken mach: maer versch ghedroncken zijnde, drijft het die urine oftet water af, waer door dat in die landen weynich ghevonden werden, die lenden ofte blasen steen hebben; Hier oock te veel af drinckende, maeckt het droncken [2]), ende gheeft groot voetsel. Het broodt maken zy van die Steenen deser vruchten, welcke zijn van fatsoen gelijck Amandelen; maer veel harder [3]). In dese steenen zijn kerlen seer smakelijck om te eeten, ghesont ende goet voetsel bybrenghende, ende dese gheheele vrucht is soo wel uytwendich [11 b] als inwendich groen, ende wert raw ofte gekockt gegeten. Daer zijn andere boomen die een fruijt voorts brenghen, 'twelcke zy noemen Cola [4]), van die groote eender Pijn-appel, hebbende in sich andere vruchte ghelijck Castanien, in welcke zijn 4. roode ofte incarnate pitkens, die welcke zy in die mondt houden, die zuygende ende knauwende om den durst te blusschen; Dese fruyten in water ghedaen, maken dit selvige suer ende smakelijck, stercken die Mage, ende zijn boven maten goet tot een quade Lever; Andere sorteringhe van wilde Palm-boomen worden daer oock ghevonden, die veelderley eetbare vruchten voorts gheven, waer af die bladeren dienen om die Matkens te maken, die hutten te decken, korfkens ende andere nootwendicheden des huyses te vlichten, ghe-

Door gebruijc van desen Wijn, is niemant metten Steen gequelt.

Waer zy Broodt van maken.

De vruchten vanden boom Cola is lieflijck van smake, ende sterckt de Maghe, is oock goet tot een quade Lever.

D. Paludanus can veelderley sien laten van dese Palmboomen, Matten van bladen ghemaeckt.

---

[1]) Paludanus' naturaliën-kabinet.

[2]) De voorstelling die hier gegeven wordt van het aantappen van den oliepalm en de bereiding van den palmwijn is zeer onduidelijk. Het palmsap wordt meestal verkregen uit de jonge Elaeis-bloeiwijzen (zoowel ♂ als ♀) die zich nog niet ontplooid hebben. In den dikken bloemsteel wordt dan een gat gemaakt en daarin een tuitje gestoken, waarvan het andere uiteinde in een kalebas steekt. Het op deze wijze opgevangen versche palmsap is een aangename frissche drank, die echter spoedig troebel wordt wegens de gisting der daarin aanwezige suiker. Laat men het sap verder gisten, dan ontstaat de zg. palmwijn, die bij overmatig gebruik aanleiding tot dronkenschap kan geven. Na korten tijd is de alcoholische gisting afgeloopen en begint de azijnzure gisting, die tot de bereiding van azijn leidt.

[3]) Dit zijn de zaden van Elaeis guineensis; binnen de steenharde schalen bevinden zich de ronde zaadkorrels — zg. palmkernen — waaruit tegenwoordig in Europa en in Amerika de zeer gewaardeerde palmkernolie wordt gewonnen als uitnemende grondstof voor de plantenboter-fabricatie.

[4]) Cola acuminata (Pal. Beauv.) Schott et Endl.

lijck men veelderley van sodanige sorteringhe by my sien mach[1]).

Noch so zijnder andere boomen, ghenoemt Ogheghe, die fruyten voortbrengen, van ghedaente ghelijck geele Pruymen, lieflijck van rueck ende smaeck. Van dese boomen houwen zy tacken, die zy dicht by een planten, ende aen malkanderen vast maken, gelijck men by ons van Bucken ofte Hagedoornen boomen doet, maken also schuttinghen om haer huysen, die geplantende tacken in een ghevloecht, wassende; Ooc so maken zy hier uyt galeryen ende somerhuijskens om haer daer in te beschermen voor die hitte der Sonnen. Behaluen die voorghenoemde vruchten werden aldaer noch veellerhande ghevonden, seer dienstelijck in die medecijn, ende oock om te eeten, insonderheyt Tamarinden[2]), die uyt den sueren seer lieflijck van smaec, ende in heete cortsen wonder aengenaem zijn. Die Mooren ende Turcken over land reysende, nemen die Pulpe van Thamarinden voor haer, vermenghen die met water, drinckende sulcks tot verkoelinghe der inwendighe hitten, insonderheyt der Lever ende Nieren, oock om sachten camerganck daer af te hebben: gelijck oock Cassia Fistula[3]), die daer abundant is, ende Cederen, Meloenen, Peponen, Concommeren, ende allerley ander aert van aertvruchten, die breeder instructie hier af begeert, die lese Odoardum Lopez, overgheset van Pigafetta, ende tot Roomen ghedruckt,daer uyt dit ten meesten deel ghenomen is.

Beschryvinge van eenen Boom Ogheghe.

De planten van desen boom, daer maken zy haer schuttinghen van.

Vele vruchten inde medecynen goet.

Hier wast veel Cassia Fistula, Meloenen, Pompoenen, Concommeren.

Ende hoe wel die wooninghen in Congo kleijn ende nederigh zijn, soo en ghebreeckt het haer nochtans niet aen die materialen, insonderheyt aen den steen: want daer steens ghenoech groeyt, daermen gheheele columnen ende vierkante stucken van fyne roode Marmer uythouwen mach, dat meer is, men vinter soo groote stucken, dat men uyt een stuck een gheheele kerck soude houwen moghen. Boven die verhaelde sorteringhe van Marmer, vintmen noch berghen van Jaspis, van Porpher, ofte roode Marmer, van witte ende andere colueren, die tot Roomen gheheeten worden Marmer van Numidien, van Aphrica ende Ethiopien, daer af men veellerley columnen tot Roomen siet, ende by my eenighe klooten van dusdanighe Marmoren gheslepen, van Roomen gebracht zijn[4]). Men vint ooc aldaer veelderley gekorlte steenen, onder andere so zijnder waer in seer wonderbaerlijcke Hyacinthen ghe-

Allerley steen in Congo.

Heele bergen in Congo van Jaspis, van Porphir oft roode Marmer, van witte ende ander colueren.

---

[1]) Paludanus' naturaliën-kabinet.

[2]) Zie Linschoten, Itinerario, ed. Kern, Dl. I blz. 49.

[3]) Ibidem, blz. 51.

[4]) Paludanus' naturaliën-kabinet.

Heerlijcke steenen daermen Colomnen Obelisken van can maken.

sprenckelt ligghen, die men uyt nemen mach, ende afscheyden van die ander steenen, daer in zy ghegroeyt zijn. Men mach oock van dese gheheele columnen maken Obelisquen ofte andere wercken, daer in men gespreydet soude sien blincken dese steentgiens. [12 a] Noch so zijnder andere vreemde Steenen, Metael houdende, veelerley van verwen, als daer Coper, int sien groen ende blinckende: daer af men Statuen ende andere wercken, schoon van ghedaente maken mach [1]). So is dan niet het gebreck van materie oorsake der kleijnheyt haerder wooninghen: want noch aen steen, kalck, hout, noch aen beesten om sulcks voorts te brenghen en ontbreeckt, dan alleen aen Steen-houwers, Timmerluyden ende Metselaers, die daer gants geen en zijn, waer door zy haer behelpen met hare hutten [2]). Hier mocht nu verhaelt werden, hoe dat dit Coninckrijck int ontdecken van Oost Indien, int jaer 1490. ende 91. gebracht is door die Portugesen tot het Christelijcke gheloove; Item, hoe schandelijcken dat naederhandt dat volck is verlaten gheworden, doen het Gout begonst te ghebreken: Ick segghe niet door afganck ofte verminderinghe des Goudts, dan dat den Coninck van Congo gheraden was van eenen Portugees selfs, die Myne niet te ontdecken: oock die quade regieringhe der Bisschoppen, Papen ende Monicken aldaer ghesonden, achterlatende: blijckt ghenoech uyt die historie van Lopez beschreven, dat zy niet die salicheyt der arme menschen: (maer veel meer die grootsheyt ende regieringhe, ende haer onmatighe begeerlijckheyt des Goudts te versadigen) gesocht hebben: So heeft noch voor weynich jaren die tegenwoordighe Coninck tweemael zyne gesanten gesonden aen den Coninck van Spaengien, ende den Paus van Roomen, gants vriendelijcken biddende, om Herders ende Leeraers zynes volcks, daer by aenbiedende ende presenterende die ontdeckinghe der rijcke Goudtmynen die in zijn landt zijn, om daer door Dienaers ende Leeraers zynes armen volcks in zijn rijck te trecken, dan in die Christenheyt is, anders te doen, die moet men tsamen hanghen, onderdrucken, vervolghen ende vernielen, doch dit buyten myne professie wesende, hier af veel te spreken [3]).

Die van Congo ghebreeckt Metsers, Steenhouwers om goede huysen te bouwen.

Congo is an. 1491. totten Christen gheloove bekeert.

De Coninck van Congo verbercht den Christenen zyne Goudtmyne.

Den Coninck van Congo schrijft om herders ende leeraers aen Spaengien ende aenden Paus.

---

[1]) Waarschijnlijk malachieten en jaspissen.

[2]) Hier eindigt bij Pigafetta cap. I van het Tweede boek.

[3]) In laatst voorafgaande 22 regels duidt Paludanus op de kerstening die indertijd door de Portugeezen in de Congo was begonnen, doch later niet verder is voortgezet. Hij behandelt dit punt slechts met enkele woorden, omdat het buiten zijn professie ligt, ofschoon Pigafetta daar zeven hoofdstukken (nl. cap. II t./m. VII van het Tweede boek) tezamen 27 bladzijden aan wijdt.

Comende weder tot vervolgh der Custen van Angola, na die groote Cape van Goeder hope toe. Eerst Angola [1]) belanghende, is sulcks boven alle gelooflijckheyt seer volckrijck: oock overvloedich van Silver, Coper ende ander Metael; rijck van allerley victualie ende beesten, insonderheyt Koyen.

De vrucht-baerheyt der kuste van Angola.

In Angola is overvloedich Silver, Coper ende ander Metael, ende gants gheen gebreck van victualie ende beesten, insonderheyt Koyen, nochtans eet dat volck liever Honde-vleijs dan Koyen vleijs, die zy slachten ende duerder betalen, dan eenigh ander vleijs.

Die vrucht baerheyt van Angola, eeten geeren Honde vleijs, haer gelt zijn horenkens.

Haer gelt zijn schulpkens ofte hoornkens, ghelijck ooc die van Congo, als oock die tale, doch onderscheyden van uytsprake in sommighe woorden, als tusschen Spaens ende Portugees. Haren Coninc is eenen Afgoden dienaer ofte Heyden; Zy nemen soo veel Vrouwen als zy selfs willen, waer door so grooten overvloet van volc is, dat Angola alleen by een milioen ghewapende mannen kan op brengen, alle bereyt tot dienste haerder Heeren, inde oorloch te gaen. Dit volck gebruijckt vele glasen Paternosterkens van Venetien [2]), van differente colueren tot haer verciersels om den hals ende armen, noemen die op haer tale Anzolos, ende aen snoerkens ghemaeckt wesende Mizanga.

Angola can opbrenghen ten oorloch een milioen Krijgs-volck ten dienst hares Heeren.

Ghepasseert zijnde het Coninckrijck van Angola, ende die Oever
[12 b] der Koyen, Seno delle Vacche gheheeten [3]), Zuyen aen, tot die swarte Cape ofte uythoeck [4]), die Custe streckt langhs die Zee ontrent 220. Italiaensche mylen. Op dese Custe is vast eenderley landt, ghelijck als in Angola is, ende staet onder tghebiet van vele Heeren, ende van desen swarten uythoeck strect een linie oost aen, afdeelende het geberchte, die men noemt Die koude, die oock in sommighe hooge plaetsen naerder den Æquinoctiael geheeten werden die Sneeberghen van die Portugesen, welcke endighen aen die voet van die Cristal bergen, die name nemende van die overvloedicheyt des Cristals, so zy uyt gheven.

Seno delle Vacche, oft den Oever der Koyen.

Groote overvloet van Cristal.

Wt dese Snee-berghen nemen oorspronck die wateren die de Lack maken, van die Portugesen Dumbea Zocche ghenoemt, ende

---

[1]) De hier geplaatste beschrijving van Angola vindt men bij Pigafetta in de laatste $1^1/_2$ bladzijde van cap. VII van het Eerste boek, welk hoofdstuk eerst in zijn geheel is overgeslagen (zie aant. op blz. 24).

[2]) Dat zijn langwerpige Venetiaansche „beviesen" (kunstkralen), die in Oud-Hollandsche beschrijvingen wel paternosters worden genoemd, zie de Marees ed. Naber blz. 278.

[3]) Gelegen bij de baai der Koeien (baia das Vacas), zie blz. 23 noot 5.

[4]) D. i. C. Negro.

Siluer bergen tot Malomba.

dit Cristal gheberchte streckt voorder nae't noorden, na die Silver berghen tot Malomba toe, al waer endight het Coninckrijck van Congo [1]). Die Revier Coari sulcks afdeelende, vervolgende die custe van 't Coninckrijck van Angola, nae die C. di buena Sperança toe,

Int Coninckrijck Climbebi regiert den Coninc Matama.

streckt die cours langs het Coninckrijcke Climbebi, alwaer regiert den Coninck Matama, ende dit landt streckt hem tot die Revier Bavaghul [2]), oorspronck nemende uyt die geberchten van Luna ofte die Mane [3]), ende te samen loopende met die Revier Magnice, welcke

tLandt byden Tropico Capricorni is gants berghachtich, van volck bewoont die gheen gedurige plaets en hebben.

vloeyt uyt het voorghenoemde groote Lack, ende hier na volcht den Tropicus Capricorni [4]), ende tusschen desen Tropicum ende die C. di buena Sperança en regeert geen eenen Coninck, maer veel differente Heeren. Dit landt is beset met hooge, scherpe ende koude onbewoonde berghen; 't Volck datter is leeft int veldt, ghelijck die Arabiers in hutten, bekleedet met beeste vellen, wilt ruijch volck [5]), ende niet om te betrouwen, laten ooc die vreemdelinghen gheen conversatie oft trafique toe. Hare Wapenen zijn Flitzen [6]) ende Pylen; Haer spyse vruchten der aerden, ende Vleesch der beesten.

In dit gheberchte vande Mane meentmen dat de Reviere Nilus haren oorspronc hadde.

In het gheberchte van die Mane, hebben die Oude gemeent dat de Nilus haren oorspronck hadde, dan qualijck, als te vooren verclaert is.

In dit geberchte nae't westen, leyt een kleijn Lac, Gale gheheeten, uyt het welcke vloeyt de Reviere Camissa, van die Portugesen, die soete Reviere ghenoemt, welcke ontrent den valschen hoeck van die C. di buena Sperança, haren uytloop heeft in die

Dit daerom den valschen hoeck, om dat de schepen daer door bedrogen worden.

Zee; Desen hoeck wort daeromme die valsche ofte onrechte gheheeten, om dat die schepen die van Indien nae Portugal varen, eerst eenen grooten hoeck ofte hooft, ontdecken, genoemt Delli Aguglie [7]), ende daer na dit kleijndere, waeromme zy het noemen dat valsche hooft [8]), wesende ontdect van 't oprechte ende groote hooft. Die spacie die tusschen dese twee hoofden ofte hoecken is, beloopt ontrent 20. duytsche mylen, ende de wyle die selfde uyt-

---

[1]) Hierna ontleent Paludanus zijn verdere beschrijving aan cap. VIII van het Tweede boek van Pigafetta.

[2]) Pigafetta noemt die rivier Bravaghul.

[3]) Het maangebergte der Ouden is zoowel geïdentificeerd met de Kiroenga-vulkanen als met het vergletsjerde Roenzori-gebergte.

[4]) D. i. de Steenbokskeerkring.

[5]) Hier worden bedoeld de Hottentotten.

[6]) D. z. pijlen.

[7]) D. i. Kaap Agulhas of Naaldkaap.

[8]) Waarschijnlijk de thans genoemde K. Hangklip.

steken gelijck twee hoornen, maken zy een Inham ofte Golf [1]), in de welcke die Portugaelsche schepen ten tyden water in nemen uyt die soete voorgenoemde Revier, ende het volck ontrent dese Revier woonende, is ooc swart, (hoe wel die Polus Antarcticus [2]) hem aldaer verheft op 35. graden) als oock die bewoonders van die koude geberchten van die Mane: also dat niet die hitte der Sonne: maer veel meer die eygenschap des landts mogen toeschryven.

Ende om dat dit den alder grootsten hoeck is, die alderverst in die Zee uytstreckt voor alle d'andere van die geheele Werelt, ende seer periculoes om te passeren, (als ooc alle andere uyt hoecken) ende oock om dat die Zee alhier seer schrickelijck tiert, ende dat
[13 a] vande landheftighe winden vallen, die selvighe Zee in groote beroerte stellende, waer door ghebleven zijn soo veel groote schepen van Portugael, ende dewijl van die oude Historie schryvers hier weynich af gheschreven is, voor ende aleer die Portugesen sulcks ontdeckten, achte ick raedtsaem hier die mate ende die sekere erkentenisse te stellen: hoe groot die navigatie zy van Portugael nae Indien, dewijl alleen dese grooten uythoeck om te varen by die 6000. Italiaensche mylen bedraghen: want van die Revier van Ferdinando Poo, al waer dit hooft aenvanght uyt te loopen in die Zee, tot zijn uytterste punt toe, 'twelck wy gheseyt hebben te heeten Delle Aguglie, dat is, van die Naelden, rekent men die Custe langhs van 't noorden tot het Zuyen, meer dan 2200. Italiaensche mylen, ende aen die ander zyde van 't selvighe punt tot die hoeck Guardafu, teghens over het Eylandt van Socotora, telt men die Custe van 't zuyen nae't noorden volgende, over die 3300. Italiaensche mylen, waer van die 1000. tweehondert duytsche maken, beloopen 660. alsoo dat van Lisbona omvarende, die custe van Aphrica, ende die C. di buena Sperança, tot het Coninckrijck van Goa, zijn ontrent 15. duysent Italiaensche mylen. Van daer voorder nae Malacca ende China, is noch soo wyden reyse, dat nimmer van geen volck op aerden soo grooten ende swaren Zeevaert is voorghenomen, als van die Portugesen ghedaen, uytghesondert nu in weynich jaren van sekere Englische Edelluyden, die niet alleen dese reyse: maer vast die gheheele werelt hebben omseylt [3]). Men noemt dit hooft di buena Sperança, dat is, het hooft

Hoe veel mylen dattet is van Lisbona naer Indien.

Van Lisbona tot Goa is 15. duysent Italiaensche mylen seylens, de 1000. Italiaensche mylen, is 200. duytsche mylen.

C. de bona Speransa, oft thooft vande goede Hope.

[1]) Vermoedelijk de tegenwoordige Valsche Baai, tusschen K. de Goede Hoop en K. Hangklip.

[2]) D. i. de Zuidpool.

[3]) Paludanus duidt hier op de reis van Sir Francis Drake die tusschen 1577—'80 de tweede zeevaarder was die de wereld omzeilde, en die van Cavendish, 1586—'88.

van Goeder hope: want alle die schepen die nae Indien seylen, ofte van Indien comen naer Portugael, besorgen alleen dit hooft om te comen, meenen sulcks gheschiet wesende, alle periculen te hebben gepasseert, ende om dese begeerte, hebben ghestelt de name van Goede hope.

Alhier seer goede havens.

Nu om weder te comen ten propooste van die Custe van Aphrica, voorby zijnde Di C. dell' Aguglie, volghen verder vele bequame plaetsen ende havens om schepen te berghen, als die voornaemste gheheeten Seno Formoso, ende Il Seno del Lago, om dat die Zee aldaer maect een Golf ofte Inwijck, inde welcke sekere Eylandekens ende Havenen zijn, ende wat voorder loopt in die Zee die Revier, gheheeten S. Christophoro[1]), in welckes mont drie Eylandekens ligghen, ende noch wyder comt een Revier afloopende door 't land, 'twelck die Portugesen ghenoemt hebben, Terra della Nativita[2]), dat is, tlandt van Christmis, om dat het op dien dagh ontdect is, tot die C. de la Pescheria. Tusschen dese Cape ende die revier Magnice leyt het Coninckrijck Buttua, 'twelck streckt aen die gheberchten van die Mane tot dese Revier toe nae het noorden, al waer het landt Monomotapa[3]) is, ende nae't westen tot die Revier Bauagul.

Int land van Monomotapa zijn veel Gout aderen.

In dit landt zijn veel Gout aderen, ende het volck zijn vast van eenen doene, met die van Monomotapa. Aldus die Custe van die Zee vervolghende, ontdeckt hem die Revier Magnice[4]), alwaer dan begint het Coninckrijck van Sofala, ende het rijck van Monomotapa[5]).

Dese Revier heeft oock oorspronck uyt het selfde Lac, daer uyt de Nilus vloeyt, ende loopt in die Zee, int midden van den Inham, tusschen twee uythoecken, die eene Della Pesscheria, ende d'ander Delli Correnti gheheeten[6]), gheleghen op 23. graden ende een

---

[1]) Zie op de volgende bladzijde noot 1.

[2]) Terra do Natal, zoo genoemd omdat Vasco da Gama dit land op Kerstdag 1497 ontdekt heeft.

[3]) Het eertijds machtige negerrijk onder Monomotapa was ongeveer gevestigd op de plaats van de tegenwoordige Portugeesche kolonie Mozambique in Z. O. Afrika. Over Monomotapa en de Portugeesche aanrakingen daarmede, zie men Theal, History and Ethnography I, p. 291 vgg. (Linschoten ed. Kern, Dl. I, blz. 22).

[4]) Dit moet waarschijnlijk één der rivieren geweest zijn, die in de Delagoa-baai uitmonden.

[5]) Hier eindigt bij Pigafetta cap. VIII van het Tweede boek en vervolgt Paludanus zijn beschrijving uit cap. IX.

[6]) De hier genoemde beide kapen zijn waarschijnlijk tegenwoordig resp. Kaap Sta. Lucia en Kaap Corrientes geheeten.

half, aen die Zuydt zyde van den Polus, onder den Tropicus Capricorni.

[13 b] Tot dese Revier vloyen niet verre van die Zee, drie andere kennelijcke Revieren, waer af die voornaemste die name van S. Christoffel heeft, ende van die Inwoonders des lands Nagoa[1]), om dat het op dien dagh ontdeckt is. Die tweede heeft haren name van een particulier persoon, gheheeten Lorenzo Marchos[2]), om dat hy 't eerst ghevonden heeft; Dese twee Revieren comen vant gheberchte der Manen, die in dat landt Toroa gheheeten werden. Die derde Revier wordt genoemt Arroe, orspronck nemende van d'ander zyde der gheberchten, daer die Goudt Mynen zijn van Monomotapa. Op sommighe plaetsen van dese Revier vintmen corlachtich Gout ghelijck sant. Dese drie Revieren dan te samen loopende, met die groote Revier Magnice, ontrent die Zee, gieten overvloedich water uyt, ende van die mont deser Revieren verspreydet sich het Coninckrijck van Sofala, tot die Reviere Cuama[3]) toe: welcke haren name heeft ontfangen van een Casteelken, die selue name hebbende, bewoont van Mahometanen. Dese Revier van Cuama deelt haer af in seven Ostien[4]), met vijf Eylanden, behalven die opwaert aen zijn, ende alle volckrijck. Dese Revier vloeyt oock uyt die selfde Fonteyne ofte Lack[5]), daer uyt die Nilus comt.

Verhael van een Revier daerGoudtachtich sant ghevonden wordt.

So streckt dan aldus het Coninckrijck van Sofala, tusschen dese twee Revieren Magnice ende Cuama, langhs die Custe van die Zee, doch is kleijn ende met weynich plecken ende steden, waer van het hooft is Sofala; op een Eylandt van die selvige revier ligghende, het gheheele landt die name ghevende, alles bewoont vande Mahometanen, haren Coninck oock van die Secte wesende, onderworpen die Croone van Portugael, ende dat alleen om niet te willen obedieren die regieringhe van Monomotapa.

't Coninckrijck van Sofala leyt tusschen twee Revieren, zijn alle Mahometanen, ende de Croone van Portugael onderdaen.

Alhier in die mont van die reviere Cuama, hebben die Portugesen een sterckte, alwaer veel handelinghe valt van Gout, Yvoor, Ambra, 'twelck op die Custe gevonden wordt van de Slaven, verwisselende sulcks tegens Lijnwaet van Cottoen ende Zyde, ghe-

Inden mont vande revier Cuama hebben de Portugesen een Casteel, hier valt veel handels van Gout, Yvoor en ambra.

---

1) Leon Cahun, le Congo (1883) p. 193 noemt deze rivier Lagoa, die op den naamdag van den H. Christoffel. — 23 Juli — ontdekt is.

2) Lourenço — Marques.

3) Dat is de tegenwoordige Zambesi-rivier.

4) Door de Portugeezen Siete Boccas genoemd, zie Cahun, l.c.p. 194.

5) Met dit meer wordt bedoeld het tegenwoordige Njassa-meer.

De Mahometanen die in dit landt woonen, zijn hier niet gheboren.

bracht wesende van Cambaia [1]). Die volckeren ofte Mahometanen, die teghenwoordich aldaer woonen, zijn in dat landt niet gheboren: maer aleer die Portugesen die custe ontdeckten, quam dit volck uyt vruchtbaer Arabien, met kleyne Bercken aldaer om te handelen, ende nu onderbracht wesende van die Portugesen, zijn daer ghebleven, noch Turcks noch Heydens wesende; In die binnen

Van hier wordt Goudt ghebracht door gants Africa.

landen, tusschen dese twee Revieren, streckt het Rijck van Monomotapa, alwaer overdadich veel Goudt Mynen zijn, 'twelck vervuert wert in alle omliggende plaetsen, soo in Sofala als in gheheel Aphrica, ende sommige hebben dat ghevoelen, dat van dese con-

Het schijnt seker te zijn, dat Salomon hier tGoudt ende Yvooren been heeft laten halen.

treyen Salomon het Gout heeft doen halen, ende het Yvoor, 'twelck oock niet en schijnt onwaerachtich te wesen: want in dit Rijck van Monomotapa worden gesien veel oude heerlijcke ghebouwen, seer kostelijck van timmeragie, uyt steen, kalck ende hout, ghelijckmen diergelijcken niet en siet in die naestliggende provintien.

Den Coninck van Monomotapa heeft vele cleyne Coninghen onder hem.

Die regieringhe van Monomotapa is seer groot, ende streckt verre over vele strijtbare volckeren, alle Heydenen ende Paganen [2]), swart van coluer, ende onversaecht inden oorloch, van middelbare stature, ende snel, ende dese regieringhe zijn veel Conincskens onderworpen, die welcke dickwils teghens hem opstaen; Hare wapenen zijn Flitzen [3]), ende lichte schilden.

Hetkrijghsvolck deses landts is gedeelt in legionen, daer van het legioen der Vrouwen het beste is.

Desen Keyser hout veel Leghers in onderscheyden provintien, [14 a]
afgedeelt in legioenen, op die Roomsche maniere [4]), om zijn groote landt te beschermen, ende zynen staet te onderhouden. Onder zijn oorlochs volck houtmen voor best die legionen der Vrouwen, die in grooter weerden by den Coninck zijn, daer op zijn meeste kracht staet. Dese branden met vuer haer eygen borsten af [5]), om dat zy haer niet beletten soude int schieten, na die oude gewoon-

---

[1]) Cambaya (Sanskrt: Khambhawati, pijlenstad) hoofdplaats van het gelijknamige vasalstaatje in de Noordelijke afdeeling van het presidentschap Bombay, Eng.-Indië, aan de Golf van C. Voorheen een zeer bedrijvige handelsplaats met belangrijken uitvoer van edele metalen en gesteenten, zijden en katoenen manufacturen, specerijen, indigo, enz. Verg. Itinerario cap. 9. (dl. I blz. 41 en v.)

[2]) Synoniem voor heidenen.

[3]) D. z. pijlen.

[4]) D. w. z. als bij de Romeinen.

[5]) Uit hetgeen Paludanus hier mededeelt zou men moeten opmaken dat deze Amazonen hunne beide borsten afschroeiden. Pigafetta schrijft echter uitdrukkelijk dat het enkel hun linker borst was („queste bruciano col foco le loro poppe sinistre"). Daarentegen wordt er in de Oude Geschiedenis steeds gesproken over het verlies van hun rechter borst.

heyt der Amasonen, daer af die oude historien so heerelijcken ghe-schreven hebben; Dese zijn seer snel, moedich ende kloeck int schieten met die boghen; Ghebruijcken inden strijdt een heerlijcke list, veijnsende oft zy te rugge vluchteden, ende geschoort [1]) ofte ghedeelt waren, ende alsoo dickwils dat hooft biedende, ende den vyanden grooten afbrueck doende, insonderheyt die meenende victorie gevoechten te hebben, ende dat door haer krijghs orde-ninghe schooren. Dese ghenieten vanden Coninck sekere plaetsen, alwaer zy alleen woonen, ende voegen sich tot eenighe tyden by de mannen, om voort te teelen, ende soo zy knechtkens voortsbren-ghen, gheven zy die de Mannen, die dochterkens by haer hou-dende.

Dese knechtkens voortsbrengende, die schicken zy de mans toe, de meyskens behouden zy.

Het landt van desen Coninck van Monomotapa leyt op de maniere gelijck een Eylandt, geformeert wesende van die Custe der Zee, ende die Reviere Magnice, met een deel van het Lac, daer uyt die Revier oorspronck heeft, ende die Revier Cuama, ende grenst nae't Zuyden met die Heeren van die C. di buena Spe-rança, ende nae't noorden met het rijck van Monemugi [2]).

De gelegentheyt van het Coninckrijck Monomotapa.

Voorby gheseylt wesende langhs die Custe die Revier van Cua-ma, komtmen ontrent een kleijn rijck, liggende op den Oever des Meers, ende wert gheheeten Angoscia [3]), zynen name ontfanghende van sommige Eylandekens, die de selfde name hebben, recht daer tegen over ligghende, ende oock bewoont vande Mahometanen ende Heydenen, die in kleyne scheepkens haren handel dryven, met die selfde Waren, ghelijck die van Sofala. Een weynich wyder varende, ontdeckt hem het Coninckrijck Moçambique, gheleghen op 14. graden ende een half. Hier af is ghenoech verhaelt int boeck [4]), als oock van 't naestvolghende Eylandt Quiloa, ende van 't groote Eylandt S. Lorenzo, die Canael makende, welcks int in-comen nae't westen 340. Italiaensche mylen breedt is, ende int midden teghens Moçambique op het smalste 170. volgens naer Indien gheheel breedt, veel Eylandekens begrypende.

Beschryvinghe van het rijc Angoscia.

Het Coninckrijc Mosambique leyt op 14. en half graden.

Die schepen van Spaengien naer Indien, ofte van Indien na Spaengien varende, nemen ghemeenlijck haren cours door desen Canael, ten waer zy van die winden anders te doen ghedwonghen

[1]) D. i. verslagen.

[2]) Volgens Cahun (l.c. p. 208): Uniamuezi.

[3]) Angoscia is de Italiaansche schrijfwijze, de Inlandsche naam is Oungoudja voor het eiland van Zanzibar.

[4]) Zie Linschoten, Itinerario, ed. Kern Dl. I, blz. 18—24. Over het eiland S. Lorenzo (Madagascar) I blz. 16.

De goede geleghentheyt eyst beter volck opt Eylandt van S. Laurens.

waren, ende voorwaer dit Eylandt eyste beter volck te hebben, als daer op zijn, om die goede gheleghentheyt wille die 't heeft, van vele sekere havens, ende om die overvloet der soete Revieren ende wateren, welck doen het landt voorts brengen veelderley fruyten ende speceryen, als allerley legumina ofte aerdt vruchten, Boonen, Erwitten, Phaseolen, Rijs, ende andere greynen, Oraengien, Limoenen, Citroenen, ende allerley sorteringe van vleijsch, tamme ende wilde Hoenderen, Swynen, ende Herten, van seer smakelijck vleijsch, om die vetticheyt der aerden, ende overgoede Visschen; De Inwoonders zijn Heydenen, ende sommige van die Mahometanische secte, fraey van verwe ofte mulaten; seer gheneycht ten oorloch, ende tot wapenen, insonderheyt met Boghen ende Hellebaerden van hout.

De vruchtbaerheyt van het Eylandt S. Laurens.

Dit Eylandt is afghedeelt in veelderley regieringhen, alle onder [14 b] den anderen oorloch voerende; Daer zijn veel Mynen van Gout, Silver, Coper, Yser, ende ander Metalen: maer het wilde volck heeft geen ghewoonheyt te trafiqueren buyten landts: maer varen alleen langhs die Custe tot den anderen in schuytkens van eenen boom uytgehoolt, ende het meestendeel deses volcks en laet den vreemdelinghen noch trafijck noch handel op het Eylandt toe: nochtans handelen ten tyden die Portugesen in eenighe van dese havens: maer begeuen haer niet te lande, brenghen daer van daen Ambar grijs, Was, Silver, Coper, Rijs, ende andere dierghelijcke comenschappen.

Mynen van Gout ende Silver, Coper ende Yser.

Beschryvinghe van de volckeren deses Eylands.

In dese Canael, tusschen 't vaste landt van Aphrica ende dit Eylandt, liggen noch vele andere groote ende kleyne Eylanden, alle bewoont vande Mahometanen, onder welcke het voornaemste is S. Christophoro[1]), ende daer na S. Spirito, ende een ander Magliaglie[2]), als oock Comoro, Anzoame, Maiotto[3]), ende dierghelijcke.

Het Conincrijck Mombaza, wiens

Comende weder op die custe van die Zee, ende Chiloa[4]), ghepasseert zijnde, ontdeckt hen daer nae het Koninckrijck Mombaza[5]), ligghende op 3. graden ende een half aen die Zuydt zyde, den

[1]) D. i. het tegenwoordige eiland Juan de Nova.

[2]) Eil. Moheli.

[3]) Deze laatste drie behooren tot de eilandengroep der Comoren, waarvan Comoro en Anjouan (Johanna) onder Fransch protectoraat staan, terwijl Mayotte onder onmiddelijk Fransch gezag staat.

[4]) Chiloa, alias Kiloa (Kilwa) of Quiloa, 8° 58′ Z.B.

[5]) Mombasa, de hoofdstad van het tegenwoordige Britsch Oost-Afrika op het gelijknamige eiland vóór de kust. Er bestaan hier nog ruïnes uit den vroegeren Arabischen en Portugeeschen bloeitijd.

name ontfangende van een seker Eyland oock so gheheeten, al-waer op een schoone stadt met seer fraye huysen gelegen is, verciert met beelden ende figueren, waer af den Coninck een Mahometaen is, de welcke hem opposerende teghens die Portugesen, is hem gegaen ghelijck die van Chiloa, dat zy inghenomen ende gheplundert hebben, alwaer die Portugesen veel Goudts, Silver, Peerlen ende Lijnwaet van Cottoen, Zyde ende Goude Lakens ende dierghelijcke ghevonden hebben.

hooftstadt vande Portugesen gheplundert is, daer vindende veel Gout, Silver ende Peerlen.

Dit Eylandt grenst aen Chiloa ende Melinde, ende is bewoont van Heydenen ende Mahometanen, die onderworpen zijn die regieringhe van Monemugi.

Noch verder seylende, comt men aen 't Coninckrijck Melinde [1], 'twelck oock kleijn is, het welck hem streckt langhs den Oever des Meers, tot die Revier Chimamchi, ligghende op die hooghte van 2½. graden, ende die Reviere opwaerts, streckt het tot een seker Lack Calice gheheeten, ontrent 100. Italiaensche, ofte 20. duytsche mylen. In dit landt, ontrent den Oever des Meers, is een seer groote stadt, bewoont bykans van wit volck, alle Heydenen ende Mahometanen. Haer huysinghe zijn bykans ghetimmert op die maniere van Portugael; Die Schapen zijn aldaer bykans eens so groot als in Portugael, met steerten, diemen voor een quartier rekenen mach, weghende ten tyden 25. ofte 30. ponden [2]. Die vrouwen aldaer zijn blanck, ende vercieren haer op die maniere van Arabien, seer hovaerdich ende pompues, met Zyden lakenen; Draghen aen den hals, om die armen ende beenen gouden juweelen, ringen ende armbanden, ende gaen bedeckt met haren aenghesichten, in maniere ghelijck die Egyptische Vrouwen, mogen niet gesien ofte bekent werden oft zy willen selfs. In dese stadt is een goede haven om schepen in te bergen, ende int ghemeen is dit volck seer vriendelijck, oprechtich in haer woorden ende handel, ende houden goede gemeenschap ende eenicheyt met vreemdelingen, insonderheyt met Portugesen, haer wel vertrouwende, ende tot geenen tyden leet doende.

Het Conincrijck Melinde streckt hem langhs de Zee tot de Reviere Chimamchi.

Schapen eens so groot als in Portugael, haren steert wegende 25. ende 30. pont.

De hooftstat van Melinde light 100. Italiaensche mylen int landt.

Ghedaente ende manieren der Vrouwen.

In die Zee tusschen dese twee hoofden van Mombaza ende Melinde, liggen drie Eylanden, waer af het eerste Momfie, ende

[1]) Het havenstadje Melinda (3° 13′ Z.B.) ligt aan den mond van de Sabaki-rivier in Britsch Oost-Afrika; nu onbeteekenend, maar met een groot verleden. Ook hier zijn nog vele ruïnes uit den Arabischen en Portugeeschen bloeitijd. Vasco da Gama stak van hieruit den 14den April 1498 over naar Calicut.

[2]) De vetstaartige schapen zijn thans welbekend; zie Linschoten, Itinerario, ed. Kern, Dl. I, blz. 19.

Dry Eylanden, Momfie, Zanzibar ende Pemba, het volck wit van coluer, seer rijck.

het tweede Zanzibar, het derde Pemba gheheeten is [1]), alleen van [15a] Mahometanen bewoont, die wit van coluer zijn, rijc ende overvloedich, niet geoeffent om wapenen te handelen: maer die aerde te bouwen. In dese Eylanden wast veel Suijckers, twelck zy met kleyne schuytkens brengen aen 't vaste landt, met andere vruchten van die Eylanden. Landtwaert in, boven die 3. voornoemde Coninckrijcken, Chiloa, Melinde ende Mombaza, strect sich breedt

Het rijck Monemugi strect hem tot Priester Jans lant, wordt uyt Cambayen hier ghebracht Cottoen ende Lijnwaet.

ende wijt uyt het rijck van Monemugi, het welcke streckt nae't zuyen aen 't rijcke van Moçambique, ende met die van Monomotapa, by die Reviere Coauo, ende aent westen met die reviere Nilus, tusschen die twee Lacken, ende nae het noorden streckt sulckes aen Priester Jans landt [2]); Hout vrede met die drie voorgenoemde Coninghen,ende goede onderhandelinghe om die traficque van Cottoen, Lijnwaet, 'twelck uyt Cambayen daer ghebracht wort in zijn landt, ende andere diergelijcke saken, die uyt Indien ghebracht worden, 'twelck zy verwisselen tegens Gout, Silver, Coper ende Yvoor: maer aen die ander zyde nae Monomotapa, heeft hy ghedurighe oorloch, ende die so wreedt ende bloedich, dat men nauwelijck bekennen mach by wat partye die victorie

Hebben altoos ghestadighen oorloch, daer de Amazones de voorvechters zijn teghens haer partye.

gheweest is; want op dese contreyen comen te samen twee machtige partyen, ende die ten besten gheoeffent zijn totten oorloch voor alle andere Aphricanen: want van wegen die van Monomotapa, comen int veldt die Vrouwen, Amazoni gheheeten, daer af verhaelt is, ende van die zyne van Monemugi, die Giachi [3]), also geheeten van die van Moncongi, ende in haer sprake Agagi, die welcke in vorighe tyden seer plachten te plagen het Coninckrijck van Congo, die niet minder zijn in sterckheyt ende dapperheyt als die Amazones. Dit volck heeft voor een ghewoonheyt, dat zy

Dese menschen maken haer seer afgryselick leelijck, twelck by haer mannelijck is.

haer aenghesicht, ende insonderheyt haer bovenste lippen branden met gloeyende yser, ende maken alsoo strymen ende linien: ooc keeren zy die oogedecksels opwaert ende omme, zijnde swart van vel, glants ghevende, het witte der ooghen, in soodanighe swartheyt, dat by die teeckenen des aenghesichts, schynen vreemde ende schrickelijcke monsteren te wesen; Zy zijn leelick ende groot van lichaem, ende leven als beesten int velt, eetende menschen

---

[1]) Deze eilanden zijn thans nog bekend onder de namen Mafia, Zanzibar en Pemba.

[2]) D. i. Abessinië.

[3]) Dit is de Italiaansche schrijfwijze van den naam van dat volk; door Martijn Everart worden ze Jachas genoemd. Volgens Cahun moet de Fransche uitspraak Djatcha of Djakha zijn. Verg. blz. 32 noot 2.

vleesch. Inden oorloch zijn zy boven maten coragieus, ende comen met schrickelijck ghebaer aen om haer vyanden te verschricken: haer wapenen zijn werp pylen, die zy met alle kloeckheyt weten te ghebruijcken [1]).

Connen met werp pylen snel werpen.

Comende weder tot die Custe, ende voorby zijnde het Coninckrijck van Melinde, nae de C. Guarda fuy [2]), ligghen noch veel ander plaetsen, bewoont van witte Mahometanen, onder welcke sommighe goede havens hebben, daer schepen van vreemde plaetsen met haer coopmanschappen comen, waer af die voornaemste plaetse gheheeten is Pate [3]), die tweede Brava [4]), die derde Magadoxo, de vierde Affion, ende hier nae streckt breedt ende wijt uyt dat voortreffelijcke hooft Guarda fuy, het welcke om zijnder grootheyt willen, verre uytstekende in die Zee, wordt van allerley schepen, die van Indien, Arabien, Ormus, ende andere plaetse comen, bekent; Ende ontrent desen uythoeck wachten die Portugesen vast alle jaers op die Turkische schepen, die met kostelijcke waren, sonder oorlof van die Portugesen varende, alhier aengerandet ende gheplundert werden, om dat zy presumeren heeren van die trafijcque ende [15 b] handel te wesen, ende willen andere natien sulcks niet toe laten.

Voorby Melinde zijn goede havens, als Pate, Brava, Magadoxo.

Aende Cabo Guarda fuy liggen de Portugesche schepen alle iaren. en wachten op de Turckesche schepen, haer beroouende die sonder haer oorlof op Indien handelen.

Om dese C. de Guarda fuy gheseylt zijnde, ende den cours nemende nae't Roode Meer, ontdeckt men noch ander steden ende havens, van Mahometanen bewoont, waer af die eerste gheheeten is Meth [5]), d'ander wat voorder Barbora [6]), ende hier zijn die leste blancke menschen, daer na volghen Swarten, ende men comt wyder tot Ceila [7]), Dalaca, Malaca, ende Carachin, ende dese Custe noemen zy op haer tale Baragiam, al waer swart volck woont, wel gheoeffent in wapenen, ende haer kleedinghe vant midden tot boven toe is van Cottoene lijnwaet. Die voornaemste onder haer dragen Cappoten, welcke zy Bermissi [8]) noemen. Dit landt is rijck van Gout, Yvoor, Metael, ende allerley victualie. Van hier comt men aen die mont vant roode Meer, in die welcke een Eylandt leyt, Babel-

Wijst aen sekere goede havenen inde mont van't roode Meer, hier woonen al Swarten ten oorloch gheoeffent.

Dit landt is rijck van gout, Yvoo-

---

1) Hier eindigt bij Pigafetta cap. IX van het Tweede boek en vervolgt Paludanus zijn beschrijving met het Xde of laatste capitel van het gansche werk.

2) Gardafui of Ras Asir, rotskaap aan het Oosteinde van het schiereiland Somaliland, de meest Oostelijke punt van Afrika. Zie hier en verder de kaart dl. I blz. 30.

3) D. i. Patta, ten N. O. van Witu, op 2° 5′ Z. B.

4) D. i. Brava of Barawa, op 1° 7′ Z. B.

5) D. i. Mahet.

6) D. i. Berbera.

7) D. i. Zeila.

8) D. z. boernoes, mantels met een kap die de Somalis dragen.

ren ende ander Metael.

mandel[1]) gheheeten, ten beyden zyden van dit gaet een Canael int roode Meer, waer af die nae het westen streckende 15. Italiaensche ofte 3. duytsche mylen breedt is, waer door alle schepen uyt ende in varen, die Canael aen d'ander zyde liggende, is ondiep, vol droochten, van sanden ende Clippen, alsoo dat die gheheele mont ontrent 6. duytsche mylen wijt is, waer af die eene Cape, aen die Aphricanische zyde gheleghen, genoemt wort Rasbel[2]), ende het ander aen die zyde van vruchtbaer Arabien, Ara[3]), waer ontrent dat oock Aden die gheweldighe coopstadt comt, waer af in 't boeck mentie ghemaeckt is[4]). Dese Golf loopt inwaert tot Swes[5]) toe, ligghende van die incomste ontrent 1200. Italiaensche mylen, ende is aen beyde zyden gants droogh ende ondiep, ende vol Eylandekens, heeft int midden alleen diepte, daer die schepen in varen moghen, ende dat door die groote schueringe van 't water, die Canael suyver ende diep houdende, ende het sandt aen beyde zyden opwerpende.

Beschryvinghe van de sanden, droochten ende clippen vant roode Meer.

Aden, de gheweldige coopstadt in Arabien.

Openbaert de diepte die't roode Meer heeft.

Nu om een weynich te spreken van Priester Jan, die die grootste ende machtichste Heer is van gantsch Aphrica, begint zijn landt van 't incomste des Rooden Meers, tot het Eylandt Siene[6]) toe, ghelegen onder den Tropico Cancri[7]), uytghenomen die Custe vant selfde Meer, het welcke hem den Turck ontrent voor 50. jaren afgenomen heeft, also dat zijn regieringe nae't noordtwesten ende oosten is meestendeel vant Roode Meer, ende nae't noordtoosten Egypti, ende die woestynen van Nubien, ende naet zuyen aen Monomugi, in maniere dat rekenende int generael die grootheyt der landen, daer over dese Christen Coninck commandeert, mach int ronde 4000. Italiaensche mylen bedragen. Die hooftstadt daer hy ten meesten resideert ende zijn hof houdet, is geheeten Belmalechi[8]), zijn regieringhe streckt over vele landen ende Co-

Hier vanghet aen het rijck van Priester Jan.

De hooft stat daer Priester Jan hem onthout, is Belmalechi, zyne Hovelin-

[1]) Het eiland Perim, gelegen in de straat Bab-el-Mandeb.

[2]) D. i. Ras of Kaap Beiloel.

[3]) D. i. Amra.

[4]) Zie Linschoten, Itinerario, ed. Kern Dl. I, blz. 26 en 30.

[5]) D. i. Suez.

[6]) Syene, zoo heette in het Grieksch het tegenwoordige Assoean of Aswan, de hoofdstad van El-Hedoed, de Zuidelijkste provincie van Egypte. Deze stad ligt aan den Nijl, aan het Noordeinde van den eersten waterval. Pigafetta vergist zich hier echter met Khartoem, want Abessinië heeft zich nooit tot Assoean uitgestrekt.

[7]) Kreeftskeerkring.

[8]) Volgens Cahun (l.c. p. 209) zou dat zijn Amba-Magdala. Amba beteekent vesting, terwijl de naam Magdala overeen zou moeten komen met de bijbelsche plaatsnaam Migdol.

ninckrijcken, die rijck ende overvloedich zijn van Gout, Silver, Edel gesteenten, ende allerley soorten van Metalen. Zijn volck is van veel colueren, wit, swart, ende tusschen tween, van goede stature ende proportie. Die Hovelingen ende Heeren vant landt bekleeden haer met Zyde lakenen, verciert met Goudt ende klenodien.

ghen kleeden haer met Zyde, met Gout ende ghesteenten doorwrocht.

Alhier in dit land zijn wetten van kleedinghen ghelijck in Portugael, onder die graden der menschen: want sommige zijnder die 't niet toeghelaten is andere kleedinghe, dan van Vel-werck te draghen.

In dit landt zyn Wetten vande cleedinghen ghelijck in Portugael.

Dit volck zijn Christenen[1]), doch houden eenighe ceremonien van die Joden[2]) ende oude wet, ende op die feeste van onse lieve Vrouwe
[16 a] inden Oost, comen alle onderworpen Coninghen ende voornaemste Heeren in die voorgenoemde stadt te samen, om het feest te houden, brengende met haer de schat ende den tribuijt, die zy jaerlijcks gheven moeten: Ende op dese feeste comt het volck in Pelgrimagie, om die feeste te onderhouden. Men doet op dien dagh een groote ende ghemeene processie, ende van die kercke daer zy uytgaen, nemen zy een beelt van onse Vrouwe, gelijck een mensche gheheel van Goudt ghemaeckt zijnde, in die plaetse van ooghen, hebbende twee groote Robynen, ende die reste van 't gheheele beelt is verciert met konstigh werck, ende veellerley ghesteente, ende dit beelt wordt gedragen op een gouden berrye[3]), seer constich ghemaeckt.

Op ons lief Vrouwen dach inden somer comen inde coopstadt Belmalechi te samen alle de kleyne Coninghen ende ander Heeren, mede brengende haer tribuijt, wordt dan een proces generael ghehouden, met groote toeloopinghe des volcks.

In dese processie komt mede in eygener persoone Priester Jan, op een gulden Karre, ofte op een Olyphant, in ghelijcken verciert, gantschelijcken met klenodien, edel ghesteenten, ende met so seer vreemde ende costelijcke goude Lakenen, dat het niet om te ghelooven en is. Om dese feest ende dit beeldt te sien, loopt so grouwelijcken volck te samen, datter veel door 't ghedrangh doot blyven.

De Costelijckheyt van Priester Jan.

Men noemt desen Coninck Priester Jan, met een verkeert woordt: want het rechte is Bel Jan, Bel beteeckent het hooghste, perfeckste ende excellenste van eenighe saken, ende Gian, Heere ofte Prince: 'twelck dan toe comt alle die de heerschappie ofte ghebiet hebben.

So is dan Belgian te seggen die voornaemste ofte hooghste Prince, ende behoort dese tytel aen een gevoecht zijnde, alleen den

[1]) De Abessiniërs zijn monophysitische Christenen.

[2]) De Falascha, een hamietische volksstam in Abessinië zijn joden.

[3]) D. i. een draagbaar.

Desen Coninck heeft den toename van David, ghelijck ons Keyseren Cesaris ofte Augusti.

Coninc toe; Ende dese heeft ooc die toenaem van David, gelijck onse Keyseren, Cæsares heeten, ofte Augusti.

Alhier mochtmen ooc een weynich discorreren [1]) van den Nilus, die gheen oorspronc heeft in Belgians landt, noch oock niet uyt die gheberchten van die Mane, ofte als Ptolomeus schrijft van die twee Lacken, die hy stelt int midden, tusschen oosten ende westen, met die distantie van ontrent 450. Italiaensche mylen van een: want op die hooghte van die selfde Polus, daer Ptolomeus die twee voorgenoemde Lacken stelt, leyt ooc het Coninckrijck van Congo ende van Angola, na het westen, ende aen d'ander zyde nae't oosten het rijck van Monomotapa, ende het rijck van Sofala, met distantie van die eene Zee tot die ander [2]), van ontrent 1200. Italiaensche mylen.

Discoureert hier vande reviere Nilus.

Nu so betuijcht Odoardus, dat in dese contreyen niet meer dan een Lack alleen bevonden wordt, het welcke leyt op die grensen van Angola ende Monomotapa, het welcke heeft die grootte van ontrent 195. Italiaensche mylen, ende van dit Lac alleen, hebben wy goede informatie ende sekerheyt van die van Angola, ende aen die ander oost zyde van die van Sofala ende Monomotapa, gheen mentie int minste makende van eenighe ander Lacken, daeromme men hier uyt besluyten mach, dat op die selfde hooghte van graden gheen ander Lacken aldaer zijn; wel is waer, datter noch twee ander Lacken zijn; maer gantsch contrarie ghelegen van die, daer af Ptolomeus gheschreven heeft: want hy, ghelijck gheseyt is, leyt die zyne niet even tusschen westen ende oosten, ende die, soo men tegenwoordelijcken siet, zijn ghelegen tusschent zuyden nae't noorden vast met een rechte linie, met die wyde van een ontrent 400. mylen [3]). Sommighe luyden van dit landt hebben een opinie, dat die Nilus oorspronck neemt uyt dat eerste Lack [4]), ende daer na verberghse haer onder die aerde, ende weder het voortcomen, [16 b] 'twelck oock sommige andere ontkennen, dan Odoardus betuijcht, dat die warachtichste opinie hier af is, dat die Nilus haer niet onder die aerde verberght, maer dat zy door eenighe schrickelijcke

Andere opinie vanden oorspronck vande reviere Nilus, comende van onder het geberchte daer gheen

---

[1]) D. w. z. een gesprek voeren.

[2]) D. w. z. van den Atlantischen Oceaan tot den Indischen Oceaan.

[3]) Volgens Ptolemaeus lagen de bronmeren van den Nijl op ongeveer eenzelfde geographische breedte, daarentegen geeft Pigafetta als zijn meening te kennen, dat het twee meren zouden zijn die op vrijwel eenzelfde geographische lengte zouden liggen. Volgens zijn kaart moeten daarvoor het tegenwoordige Njassa- en Victoria-meer worden aangezien.

[4]) Njassa-meer.

ende woeste valleyen, sonder seker Canael vloeyt, daer gheen menschen handelen, ende datmen daer om seyt, dat zy onder die aerde daelt [1]).

menschen en noch comen woonen.

Soo vloeyt dan warachtelijcken die Nilus uyt dit eerste Lac [2]), het welcke leyt op 12. graden, nae die Polus Antarcticus, welck Lack bycans rondtsomme becingelt is met seer hooghe berghen, van welcke die so nae 't oosten liggen, gheheeten worden Cafates, ende rotsen van Salpeter ende van Silver aen d'een zyde, ende aen d'ander zyde ander gheberchten, alwaer Nilus dan daelt ontrent 400. mylen, recht nae't noorden, ende comt in een ander grooter, 'twelck die inwoonders een Zee ofte Meer noemen [3]), om dat het grooter is alst vorige, heeft in die breede 220. mylen, ligghende recht onder die linie. Van dit tweede Lack heeft men sekere informatie van die Anzich, naestgrensende aen Congo, die welcke handelen in die contreye, ende segghen daer by, dat in dit Lack volck is, welck in groote schepen varen, die schryven konnen, gewichte ende mate gebruijcken, d'welck zy niet hadden in die deelen van Congo, die oock hare wooningen ofte huysen timmerden van steen ende kalck, gelijck vast, in manieren met het volck van Portugael, daer uyt men argumenteren ende afmeten mach, dat Priester Jans land niet verre van daen is. Van't voornoemde tweede Lack, loopt die Nilus nae het Eyland Meroe [4]), wesende die distantie tusschen beyden 240. onser mylen, tot die welcke dan andere revieren loopen, als de reviere Colues [5]), &c. liggende op die grense van Melinde.

Inde revier Nilus leyt een Zee die 220. Italiaensche mylen groot is.

Loopen vele revieren inde reviere Nilus.

[1]) De Nijl wordt bij het stroomen tusschen moerassige met waterplanten begroeide oeverlandschappen soms zoo'n wildernis van vegetatie, dat zijn wateren daardoor geheel afgedekt worden. Deze volkomen verborgenheid van het water door allerlei water- en moerasplanten, (voornamelijk Aeschynomene Elaphroxylon Taub en Cyperus Papyrus L.) mag misschien oudtijds de veronderstelling hebben gewekt, dat de Nijl tijdelijk onder den grond was verdwenen.

[2]) Njassa-meer.

[3]) Victoria-meer.

[4]) Meroë, oudtijds beroemd eiland in Abessinië tusschen de Nijlarmen Astapus en Astaboras met een gelijknamige stad in het Noorden, sedert onheugelijke tijden een machtige priester- en handelstaat, de wieg der Egyptische beschaving. Opgravingen 1909—'10 door Sayce en Garstang, zie Garstang, Meroë, the city of Ethiopians. (1911).

[5]) Op de oorspronkelijke kaart van Pigafetta staat de Rio Golues, die zijn water ontvangt uit het Lago Colue. Ik zou nu de veronderstelling willen maken dat de rivier Colues met de tegenwoordige Sobat-rivier moet geïdentificeerd worden, die bij de plaats Sobat ter rechterzijde in den Nijl valt. Het vroegere Lago Colue zou dan moeten geweest zijn het tegenwoordige Rudolfsmeer, gelegen op de grens van het Abessinische Rijk, Oeganda-protectoraat en Britsch O. Afrika. Dat Rudolfsmeer moet eertijds veel grooter zijn geweest dan thans en het wordt vanzelf nog voortdurend kleiner, zoodat het zelfs tegenwoordig geen afwatering meer heeft. De Sobat-rivier vloeit er dus nu niet meer uit, doch vroeger naar alle waarschijnlijkheid wèl.

Die Nilus comende aen 't Eyland Meroe, deelt sich in twee stroomen, ende omcingelt een hooch landt geheeten Meroe; Op die rechte zyde van Meroe, nae't oosten toe, loopt een ander revier, ghenoemt Abagni[1]), spruytende uyt een Lac Bracina[2]), welcke revier streckt langhs Priester Jans landt, tot het voornoemde Eylandt toe, ende aen die ander zyde naet westen, loopen andere revieren, onder welcke is Saraboe. Dese revier inde Nilus comende ende omloopende 't Eylandt van Meroe, vereenicht haer veel breeder weder te samen in een Canael ofte stroom door Ethiopien, die den name heeft Ethiopien boven Egypten, strect tot den afval toe, al waer die Nilus in een hooge valleye te samen loopende ende sluytende, naderhant van die hoochte afvalt, ontrent 't Eylandt Siene[3]), met sulcken schrickelijcken geluyt, dat die luyden daer ontrent meestendeel doof oft herthoorich zijn, ende van hier door Egypti landt loopende, bevocht zy dat gheheele landt, ende maeckt het vruchtbaer, ende loopt naderhant in de Midlandsche Zee, tegens Cyperen over, ende dat voornamelijcken met 2. schiprijcke stroomen, behalven d'andere, waer af die eene tot Rossetto, een dagh reysens van Alexandrien in die Zee loopt, d'ander tot Pelusio, nu Damiata geheeten. Concluderende dan dese sake, soo is d'oorsake vant wasdom des Nili in Egypten, ende Zaire in Congo, ende des Nigri in Ethiopien, alle op eenen tijt die overvloedige regenen, die 5. maenden gestadich in Congo, ende die omliggende plaetsen vallen: Wat belangt die custe van Aden, langhs vruchtbaer Arabien, ende voorby die golf van Persien na Goa toe, is ghenoechsaem ontdect in ditboeck[4]), daer toe ick den Leser remittere.

Ontrent dat eyland Siene maeckt dese reviere sulcken afval, dat het volck daer bywoonende doof oft half doof zijn.

Den ghestadighen regen in Congo ende ander ontrent gelegen plaetsen, maken dat den Nilus sekeren tijt in Egypten overvloeyt.

FINIS.

---

1) Vermoedelijk wordt hier bedoeld de tegenwoordige Abaï-rivier in Abessinië, de bovenloop van den Blauwen Nijl of Bahr-el-Azrak.

2) Bijna zeker het tegenwoordige Tana-meer in Abessinië, bronmeer van den Blauwen Nijl, eerst Abaï geheeten.

3) Syene, zie blz. 48 noot 6.

4) Zie Linschoten, ed. Kern Dl. I, blz. 30—44.

[17 a] # BESCHRYVINGE VAN AMERICA MITSGADERS DE DEELEN DER SELVER, ALS NOVA FRANCIA, FLORIDA, DE EYLANDEN DIEMEN ANTILLAS,

Iucaya, Cuba, Iamaica, &c. noemt, desghelijcks vande gheleghentheyt, hoochte der graden, ende streckinghen hoe veel mylen die vanden anderen ghescheyden ligghen, midtsgaders de vruchtbaerheyt ende overvloedicheyt vande dieren, Voghelen, Visschen, ende aerdt-ghewassen des selven landts, als mede de manieren, ghedaenten, kleedinghen, ende Religien, ende de voornaemste gheschiedenissen der menschen die inde selve landen woonen, etc.

Alsoo den Autheur dese voyagie, als ook den Drucker groote costen ende moeyten ghedaen hebben in dit Boeck te brenghen, eenighe seeckere ende perfecte Caerten van America[1]) : om dat menichmael die Indische Schepen in 't henen varen oft weder keeren, op dese custen vervallen, insonderheyt op die Brasiliaensche, die alhier haer meest ontdect, heeft het haer oock goet ghedocht eenige kleyne beschryvinge van 't selfde landt hier by te stellen, den goethertighen Leser also aenwysende die voornaemste plaetsen daer huydens daeghs die meeste Schipvaert valt, hopende dat den Leser daer inne een goet genoeghen sal hebben, ende sulcken werck ten besten in danck aennemen. Oorsacek van dese beschryvinghe.

Het vierde deel van die Werelt, 'twelck wy huydens daeghs Americam ofte West Indien noemen[2]), is om zijnder verheyt wille, den Ouden onbekent ghebleven, tot op het jaer naer Christi onses Salichmakers gheboorte, 1492. doen sulcks eerst van Christophoro Columbo Genevoys is ontdeckt, ende vijf jaren daer nae van Americo Vespucio, die uyt bevel des Conincks van Castilien derwaert ghevaren zijnde, het gheheele landt nae zynen name Americam ghenoemt heeft, wort oock om zijnder grootheyt, een nieuwe werelt gheheeten, ende streckt na die opinie ende meeninghe Postelli[3]), van den eenen Pool tot den anderen, uytghesondert by die strate van Magellana, al waer het endight op 52. graden aen die zuydt zyde vanden Æquinoctiael; Dit landt wert van velen, velerley afghedeelt, sommighe stellent alleen voor een deel des gheheelen werelts; noement het vierde deel, ende met eenen name

Oorsaeck waer om America byden Ouden onbekent was.

Wanneer, en door wie het selve ontdeckt is.

Waer om dat het America ghenoemt is.

Verscheyden deelinghen van America.

---

[1]) Zie kaart III.

[2]) Deze inleiding is ontleend aan Jac. Le Moyne, Narratio Floridae, Lat. uitg. 1591, Duitsche uitg. 1592 (2e stuk van Theod. de Bry's America).

[3]) Guillaume Postel was een vermaard 16-eeuwsch geleerde, omstr. 1580 op hoogen leeftijd gestorven. Hij was een zeer veelzijdig man; hier wordt waarschijnlijk gedoeld op zijn werk De Universitate, Par. 1563. Over zijne taalstudies wordt een en ander medegedeeld in *Het Boek* 1928, 321 en v.

Americam, andere maken uyt dit gheheele landt twee andere deelen der Werelt, die selvighe afdeelende in 6. deelen, als Asiam, Aphricam, Europam, Mexicana, ofte Nieu Spaengien, Peruanam, ende Magellanicam, alst seste deel daer by voeghende[1]), 'twelck noch weynich ontdeckt is; andere deelent in drie deelen, in Peru, Nieu Spaengien, anders Mexico, ende Nieu Vranckrijck: die 't eerst ghevonden hebben, hebbent voor een deel ghehouden, daer nae die Spaengiaerts meerder landt ontdeckende, deeldent af in tween, in Mexico ofte Nieu Spaengien ende Peru, daer na die Fransoysen noch verder ontdeckende, hebbent nieu Vranckrijck, het landt van haer ghevonden, alsoo ghenoemt 'twelck naederhandt van den Spaengiaerden, die Fransoysen daer uyt dryvende,

Wie Magellanica, het seste deel vande werelt eerst ghenoemt heeft.

onder Nieu Spaengien ghereeckent wert; ten lesten die Strate van Magellan ontdeckt zijnde, is alst seste deel Magellanica van Petro Plantio, Dienaer des Godtlijcken woordts daer by ghestelt[2]): Maer alsoo onse Caerte niet veerder streckt dan tot eenighe limiten van Noua Francia, naementlijcken tot die province Florida, sullen weynich hier af verhalen, ende voort gaen tot die ander deelen, ende sekeren voornoemde Eylanden in onse Caerte Antillas ofte [17b]
voorlanden gheheeten, dat zy voor 't vaste landt ligghen[3]), ende sulcks beschermen ende bedecken, ghelijck een Henne hare Kieckens doet onder haer vleughelen.

Wie Nova Francia ofte nieu Vranckrijck eerst gevonden ende ontdect heeft.

Dat landt dan, twelck na den Polum Arcticum, ofte naer 't noorden streckt, is ghenaemt Noua Francia, ofte Nieu Vranckrijck; Want Anno 1524. Iohannes Verrazanus[4]) van Florents gesonden wesende vanden Coninck Francisco den eersten, ende zijn Moeder als Gouvernantin van Vranckrijck, in die nieuwe Werelt heeft die gheheele Custe by naest ontdeckt, beghinnende van den

Waer de Coninck van

Tropico Cancri, ontrent op 24. graden, tot op 50. toe, ende noch veerder nae 't noorden, aldaer oprechtende des Conincks van

---

[1]) Dit is de indeeling van Petrus Plancius; zie „Blundeville's description of Plancius' planisphere" uitgeg. door F. C. Wieder, Monumenta cartographica II blz. 47 1e kol., en 50/51. De kaart van Arnold van Langren (onze kaart III) neemt de benaming *Peruviana* voor Zuid-America over.

[2]) Dit, en hetgeen over „onze Caerte" volgt, is door Linschoten tusschengevoegd. In de volgende alinea volgt hij weder Le Moyne.

[3]) De Antillas komen reeds geruimen tijd voor de ontdekkingsvaarten van Columbus — in zeer primitieve teekening — op kaarten voor. Zie: Will. H. Babcock, Legendary islands of the Atlantic 1922 (*Het Boek* 1931 blz. 283 en v.).

[4]) De vermelding van de ontdekkingsreis van Verazzano is mede aan Le Moyne ontleend. Veel meer daarover geeft het werk van Ramusio „Delle navigationi et Viaggi", ook door Linschoten geregeld geraadpleegd, dl. III (Venetia 1565), blz. 420.

Vranckrijcks wapenen ende standers: alsoo dat dit landt hier toe naederhandt den name van Nieu Vranckrijck ende van Villagagno Francia, Antarctica [1]) gheheeten; Die breede van dit landt is van 25. graden, tot op 54. nae't noorden: die lenckte van 280. tot 330. waer af het ooste deel van die teghenwoordighe schryvers Norumbega genoemt is, streckende tot de Golf Gamas, al waer sulcks van Canada onderscheyden is. Ontrent dit land, 'twelck niet kleijnder is dan Europa, ofte die gheheele Christenheyt, ligghen vele Eylanden, onder andere Terra di Laborador[2]), na Groenlandt streckende [3]), al waer ontrent vele schepen, soo van den Spaengiaerden, als oock Fransoysen ende Enghelschen toeghevoecht, ghesocht hebben, eenige strate ofte pas na die Oost-Indische aromatique Eylanden, dan al te vergeefs, hebben haer selven meest geconsumeert, ende veel Ys ende Sneeus ghevonden. Het volck van dit Eylandt is fraey gheproportioneert van lijf ende leden: wel ghestelt ende bequaem om te arbeyden; Zy schilderen haer lichamen om schoon te wesen, ende draghen Silvere ende Coperen ringen aen die ooren; Haer cleedinghe is Bont-werck, Fluynen, Marteren ende dierghelijcke, des Winters het bonte binnen naer 't lijf, ende des somers contrarie dragende, ghelijck oock die Lappen ende Vinnen doen; Zy omgorden haer met Cottoen banden, ofte met pesen van Visschen ofte dierghelijcke dinghen; Haer meeste spyse is Visch, insonderheyt Salm, hoewel zy voghelen ende fruijt ghe-
[18 a] noech hebben. Haer huysen zijn van hout gemaeckt, 'twelck zy overvloedich hebben, bedect met Visch vellen ofte beesten huyden; Op dit landt seytmen Griffoens te wesen ende witte Beyren ende Voghelkens. Noch light alhier een landt op 44½. graden, Baccalaos geheeten, die name ontfangende van sommighe Visschen, sulcken name hebbende, die daer ontrent so overvloedich zijn dat zy oock die schepen int seylen beletten [5]).

Vranckrijcks wapenen in Nova Francia eerst opgherecht zijn.

Groote van Nova Francia.

Norumbega, het ooste deel van Nova Francia.

Terra di Laborador is vol berghen ende Boscayen, daer in veel wildts ende voghelen, dit landt light van Fayal 460. mylen, ende streckt langs die Snee Revier, Rio Nevado tot 200. mylen, van daer tot die Baya de Maluas ooc 200. mylen, aen die zuydtzyde heeft het der Duyvelen Eylandt ende andere, alsmen in die Caerte sien mach [4]).

---

[1]) Dit is eene vergissing van Linschoten. *Francia Antarctica* is de naam, gegeven aan de Fransche kolonie in Brazilie, door Villegagnon gesticht, door Thevet (Cosmographie universelle) en Lery (3e stuk van de Bry's America) beschreven.

[2]) Ook dit naar Le Moyne. Labrador wordt dikwijls als eiland vermeld.

[3]) Wat hier volgt is ontleend aan Ramusio, III 417 en v.

[4]) Ontleend aan Ramusio t.a.p. „Die caerte" is de kaart van Ramusio p. 425, waarop de „Isola de demoni" is aangegeven. Dit is een naklank van een oude fabel; op de zoogenaamde wereldkaart van Ruysch in de Romeinsche Ptolemaeus-uitgaaf van 1508, staat ongeveer op dezelfde plaats: Apud has insulas quando nautae perveniunt, illuduntur a demonibus, ita ut sine periculo non evadunt. Zie *Het Boek* 1931 blz. 51 en v.

[5]) Tot zoo ver naar Ramusio. Volgt de kunstbeschrijving, in afwijkenden druk.

TERRA DE LABORADOR

ISOLA DE DEMONI

TERRA NVOVA

LEVANTE

Golfo di Castelli

Mōte de trigo

Bonno uiste

Bacalaos

C. breton

C. desperāza

C. delas

Isola de Brertoni

Vado ū la terra nuoua

De oostkust van Noord-America, naar Ramusio, Navigationi.

Dit landt Baccalaos strect 900. mylen, namentlijcken van die C. di Bacalaos tot Florida, die rekeninghe nemende aldus:

Van 't punt Baccalao, tot die Baya del Rio, zijn 70. mylen.

Van Baya del Rio, tot Baya de los Islos 70. mylen.

Van hier tot Rio Fundo noch 70. mylen.

Van daer tot Cabo Baxo, 160. ende weder tot die Riviere van S. Anthonio 100. mylen.

Van daer tot des fursten Capo, 180. mylen. Ende wyder tot die Capo van Sint Elena, 110. mylen.

Van S. Elena tot die Punta van Canaveral ofte den riethoeck 100. mylen.

Voorts tot Florida 40. mylen, Somma 900. mylen.

Dit is die groote deses landts, waer af die minste latitudo van die Linea Æquinoctiael 48. graden, ende een halve houdt. Dit landt is aen die Zee-cant veel volckrijcker als elders, ende ghelijck Nederlandt, om dat zy op een hoochte liggen, doch dit wel so kout. Dit landt heeft veel Eylanden ontrent hem ligghen, als zijn: Curia regia, Baya Bica stella, Het hooft vande Hope, Die C. der Britonen.

Al eer men tot Florida comt, is by die Reviere Iordan die province Cichora, hier comt dicht aen een ander Guada Lupa ghenoemt.

Die west zyde van Noua Francia [1]), heeft veel Provintien nu ontdeckt ende bekent, als daer zijn Quivira, Cevola, Astatlan, Tetlichichimichi. Die zuydtzy van [2]) Florida, om dat sulcken landt op den Palm dach, welck die Spaengiaerden Floridum Pascha noemen, van Iohannes Pontio Legionensi, int jaer 1512. ghevonden is, niet om die groenicheyt ofte bloeyentheydt des landts, als Theveth gheschreven heeft [3]), die noort zyde van Noua Francia is noch niet ontdeckt.

Quivira. Cevola. Astatlan. Tetlichichimichi, zijn provintien, aen de West zyde van Nova Francia.

Ende om dat onse Caerte niet verder en strect dan tot Florida, sullen hier af beginnen, ende een weynigh deses landts gheleghentheydt verhalen, om dat dese province memorabel is, daer vele Spaengiaerden ende Fransoysen haer leven ghelaten hebben, om dat die voornaemste ende bekentste is van gheheel nieu Vranc-

---

[1]) Dit weer in gotischen druk; het is weder aan Le Moyne ontleend.

[2]) Lees: De zuidzij van Nova Francia is het land Florida, dus genoemd omdat ...

[3]) André Thevet, La Cosmographie universelle, T. II Paris 1575, p. 1001. Thevet bestrijdt de afleiding van Floridum Pascha; volgens hem is de naam Florida ouder, door Fransche ontdekkers gegeven om den rijken plantengroei.

kerijck, waer toe die Fransoysen haer Schipvaert ghehadt hebben; oock eenighe sterckte by tyden Caroli noni, welcke van zynen

Carelsburgh, een sterckte in Florida.

name Carels burgh gheheeten werdt, dan is van die Spaengiaerden gewonnen, ende die Fransoysen alle doot gheslaghen, boven beloofte ende eere, insonderheydt van die welcke haer vrywillich in hare handen ghegheven hadden; dan alsoo mijn meeninghe niet en is Historien te verhalen, remittere den Leser tot die boecken die daer af gheschreven zijn [1]).

Beschryvinge van den hoec van Florida.

FLORIDA heeft eenen hoeck verre in die Zee, zuyden uytstekende, tonghsche wyse, ghefurmeert ende streckende 100. mylen, die mate comende van die benedenste noorder hoeck tot het zuydtlijcke punt toe.

Cichora. Bahama. Lucaya, Eylanden van Florida.

Gelegentheyt van't Eylandt Cuba. Waer Mare Catayum leyt.

Desen uythoeck, ghelijck geseyt is, is lanck ende smal, gelijck Italien, lanck 100. ende breedt 20. ofte 50. mylen, op 't alder- [18 b] breedtste. Heeft aen die oost zyde die Eylanden Cichora, Bahama ende Lucaya, aen die west zyde Nieu Spaengien, ende de Golf van Mexico, wordt afghedeelt van Nieu Spaengien, door het landt van Anavaca, aen de noordt zyde grenst het aen't vaste landt, teghens die punt over naer 't zuyen, 25. mylen in die Zee, licht het vermaerde Eylandt Cuba, anders Isabella gheheeten, die Zee die tusschen desen uythoeck van Florida ende Yucatan doorloopt, wordt genaemt Mare Catayum, van anderen die Golf Ferdinandi Cortesy, ofte die Golf van Florida, ofte die Golf van Mexico.

Ghedaente van Florida.

Wat boomen in Florida wassen.

Hatle ghebruycken de Floridos

Florida is een plat lant, door het welcke vele Rivieren loopen, ende dat selfde bevochtighen ende vruchtbaer maeckende; aen die Oever der Zee sandich, alwaer veel Pijn-boomen groyen, doch sonder Nootkens ofte pitten; oock veel Aeckers, wilde Kersen, Moerbesien, Castanien die wilder van smaeck zijn als die onse; Veel Mastix boomen, Cederen, Cipressen, Laurieren, Palm-boomen, Huls ende wilde Wijngaerden aen die naeste boomen op klimmende, ende eetbare Druyven voortbrenghende; Oock eenighe aert van Mispelen, die grooter ende beter zijn dan die onse; Daer zijn oock Pruymen schoon van aensien: maer niet goet van smaeck, Oock zijn daer Framboysen oft Hinnebesien, ende sommighe seer cleyne ronde besekens, lieflijck van smaeck, onse Clappe besien niet ongelijck. Daer groeyen oock wortelen, welcke

---

[1]) Hiermede verwijst de auteur naar het werk van Le Moyne, die de geschiedenis van dezen moord en wat daar verder op gevolgd is, uitvoerig verhaalt. De volgende landbeschrijving is weer in hoofdzaak aan Le Moyne's inleiding ontleend.

zy op hare spraecke Hatle noemen, van die welcke zy in hongers noot broot maken. *in plaets van broot.*

Van viervoetige beesten zijn daer overvloedich, Herten, Hinden, Reen, Geyten, Beyren, Luypaerden, Lupen, ende veellerley aert van Wolven, wilde Honden, Hasen, Conynen, etc. Die Voghelen die zy hebben, zyn Paeuwen, Patrysen, Papegaeyen, Duyven, Ringh-duyven, Turtelduyven, Meerlen, Kraeyen, Havicken, Valcken, Meerlijns, Reyghers, Cranen, Oyvaers, wilde Gansen, Enden, water Ravens, witte, roode, swarte ende asverwighe Reygers, ende veelderley ander watervogelen; Crocodilen zijnder in soo groote menichte, dat het niet om seggen en is, die dickwils die luyden al swemmende aengrypen ende vernielen, oock zijnder veelderley specien van Slanghen, ende een ghedaente van een dier, die Aphricanische Leew niet onghelijck. Gout ende Silver daer mede zy haren handel doen, becomen zy (nae haer verclaren) uyt die schepen, die op de Cape stranden, 'twelck ooc niet ongeloofflijck schijnt, om dat die meeste Schepen ontrent dese punte ofte Cape blyven, soo is oock op desen hoeck meerder gelts dan in 't noorder deel. Oock vertellen zy dat in die gheberchten Apalatcyæris Goudt ghevonden wordt. Alhier groeyt oock die wortel China, die door Keyser Caerle een groote name verkreghen heeft[1]), ende van die Medicijns veel ghebruijckt werdt, waer mede oock sommighe willen pocken[2]) ghenesen. Behalven die voorghenoemde, zijnder noch veellerley saden ende kruyden, daer uyt menigherley sorteringhe van verwen ghemaeckt konnen worden, seer profytelijcken voor die Schilders, om daer mede te schilderen, die Inwoonders weten die wel te ghebruijcken, om Vel-werck van allerley coleuren te verwen.

Verhael vande viervoetighe dieren ende Voghelen die in Florida met menichte zijn.

Crocodilen in Florida met grooter menichte.

Veelerley soorte van Slanghen.

Waer door datse haer Gout en Silver kryghen.

Die wortel China groeyt in Florida.

Veel kruyden en saden in Florida.

So veel het volck aengaet, zijn uyt den swarten, geel ende leelijck, nochtans sterck ende van goede proportie des lichaems.
[19 a] Hare schamelheyt bedecken zy met seer schoone bereyde Hertevellekens; Het meest deel van 't volck schilderen hare lichamen; oock die armen ende die gyen met schoone aerdighe figueren, welcke verwen niet uytgaen ofte afghewasschen moghen worden,

Beschryvinge des volcks van Florida.

Haer gedaente, kleederen, ende verciersele.

---

[1]) In 1546 verscheen te Venetie: Andreae Vesalii Bruxellensis.... Epistola, rationem modumque propinandi radicis Chynae decocti, quo nuper invictissimus Carolus v. Imperator usus est, pertractans. Door dit werk is het middel vooral bekend geworden. De echte radix Chinae kwam uit China; Zie Garcia ab Horto, *Aromatum et simplicium hist.* Ed. Car. Clusius, 4e ed. 1593 p. 145. Ook Linschoten, *Itinerario* c. 77 (II blz. 41).

[2]) „pocken" d.i. syphilis. Nog in dezen tijd wordt in de Chineesche geneeskunst de wortel als antisyphiliticum aangewend.

so zijn zy int vel ingheprickelt ende ghewreven; Zy hebben swart hayr tot die huepen toe, lanck zijnde, twelck zy fraey ende kunstich weten op te binden. In haren handel zijn zy gheheel gheveijnst ende ontrou, nochtans stout ende onversaecht in wapenen ende inde oorloch, daer toe zy ghebruijcken boghen ende pylen, waer af die pesen ghemaeckt zijn uyt Herten darmen ofte van 't vel, onderscheydelijck gheverwet, ende dat soo schoon ende aerdigh, datment hier in dese landen niet verbeteren mochte, in plaetse van die yseren punten, doen zy visch-tanden ofte scherpe houtkens daer aen. Hare Jongelingen doen zy oeffenen in loopen, boochschieten ende Balspelen [1]; Hebben oock groote vermakelijckheidt int jaghen ende visschen. Haer Coninghen voeren ghestadich oorloch; niemandt haerder vyanden die zy overweldigen, sparende, dan die stracks dat hooft afslaende, om die huijt met dat hayr te hebben, welcke zy thuijs comende, als triumph teeckenen opsteecken; Vrouwen ende kinderen sparen zy, die by haer behoudende ende opvoedende. Vande oorloch thuijs comende, beroepen zy alle hare onderdanen, ende maken drie daghen ende nachten feest ende goet chier, met singhen ende dansen.

Manieren int handelen van die van Florida.

Wat wapenen die van Florida gebruycken.

Hoe ende waer in zy de jonghelingen oeffenen.

Waerom datse haer verwonnen vyanden onthoofden.

Vrouwen ende kinderen werden, overwonnen zijnde, niet ghedoot.

Die oude Vrouwen die zy hebben, gheven zy die huijt met dat hayr, van die hoofden harer vyanden afghesneden in die handen, dwinghende haer om te dansen, ende Lofsanghen de Sonne te singhen, als door welcke zy victorie bevochten hebben: Zy hebben geen religie ofte eenige kennisse vanden waerachtigen God, dan eeren in plaetse van dien, als oock andere Americanen, die Sonne ende die Mane. Haer Priesteren vreesen zy, ende betrouwen haer veel, om dat het groote Toovenaers, teecken beduyders, ende Duyvels aenroepers zijn, ende door vreeslijcke dinghen ten tyden voortsbrengen; Dese selfde Priesters zijn oock hare Medicijns ende Chirurgijns, om welcke oorsaecke zy altoos eenen sack met Cruyden ende Medecynen omme draghen, die siecken te ghenesen, die ten meesten deel Pocken hebben: want zijn seer heet ende wonder gheneghen tot onkuijscheyt, waer door het comt dat zy die Vrouwen ende Maechden, Kinderen der Sonnen noemen. Een yeder heeft zijn eyghen Vrouwe, uytbesondert die Coninck, die't toe ghelaten is twee ofte drie te hebben, nochtans met die conditie, dat die eerst ghetroude gheeert wordt voor die anderen, ende alleen voor die Coninghinne ghehouden, hare Kin-

Wat manieren zy ghebruijcken int triumpheren van haer vyanden.

Die Sonne ende Mane zijn Goden van die van Florida.

Waer op datse haer betrouwen.

Wat de grootste sieckte in Florida is.

Echte staet onderhouden by die van Florida.

Wat Vrouwe voor de Coninghen

[1]) Bij Le Moyne is een prent gegeven (XXXVI) waarop deze oefeningen zijn afgebeeld.

deren die goederen ervende, ende die regeringhe op haer comende. De Vrouwen besorghen alle het huijs-werck, ende dese swangher gheworden zijnde, worden van haer mans niet meer bekent; Eeten oock geen spyse van haer aengheroert, op die tijdt als zy haer sieckte hebben. Boven dit, soo is dit gheheele landt vol Hermaphroditen, dat zijn halfslachtighe, ofte die beyde naetueren hebben, die ghehouden werden om het werck te doen, ja oock om ammonitie ende provande inden oorloch te draghen[1]. Dese schilderen haer aengesichten, ende vlechten in 't hayr eenige vogels vederen, dat zy dies te aensienlijcker ende schricke-
[19 b] lijcker schynen mochten; Haer voorraet van provyande is Broodt ende Meel van Maiz, Honich, het Meel roosten ende braden zy, om dat het te langer goet blyven mach. Ten tyden laten zy haer oock ghebraden visschen nadragen die ghedroocht werden. In honghers noot eeten zy veel onsuyverheyts, oock sandt ende kolen onder dat meel roerende. Inden oorloch treckt die Coninck voor aen, eenen staf in die eene handt houdende, ende in d'ander een Boghe, ende den koker met zijn pylen op die schouderen, d'andere volghen hem met boghen ende pylen in 't hayr draghende ofte in kokers. In t' aencomen ende inden slach roepen ende krijsschen zy met schrickelijck getier, als oock alle andere Barbaren, Turcken ende Tarteren doen. De oorloch sullen zy niet aenveerden, voor ende al eer zy eerst daer af ghemeene raet ghehouden hebben, comen daer omme alle morghens te samen, houden in haer vergaderinghe ende by een comste, een seer vreemde maniere, daer wel op te letten is: want tsamen gecomen zijnde, setten zy haer ontrent den Coninck ten beyde zyden, in forme ofte ghedaente van een halve Mane, die Coninck int midden op eenen stoel alleen, van neghen ronde houten te samen gheleyt sittende, op dat hy voor andere bekent mach wesen, daer na comen zy alle hem reverentie ende eere doende, met een groetenisse, van den oudtsten beginnende, die handen over het hooft opheffende ende sprekende: Ha, he, ya, ha, ha, die ander daer op antwoordende: Ha, ha. Die groetenisse ghedaen zijnde, set hem een yeghelijck op zijn banck, ende indien men van eenighe sware ernstelijcke sake handelen sal, soo doet die Coninck die Priesteren, welck zy Iavas noemen, ende Ouderlinghen roepen, van een yeghelijck zijn gevoelen ende meeninghe vraghende: Onder tusschen ghebiet den

onder houden wert.

Veel Hermaphroditen in Florida.

Waer toe die ghebruyckt werden.

Kleedinge van de Hermaphroditen.

Wat voorraet tot den oorloch die van Florida ghebruycken.

Maniere hoe die van Florida ten oorloch trecken.

Hoe zy haer oorloch aenveerden ende beginnen.

Vreemde ghewoonte in haer raetslaghen.

Met wat maniere ende woorden zy den Coninck groeten inden raet sittende.

---

[1]) Afgebeeld op pl. XVII bij Le Moyne.

Casina een dranck den sweet dry-vende. Waer toe, wanneer ende hoe zy die ghe-bruycken.

Coninck sekere Vrouwen, dat zy Casinam ('twelck een dranck is van eenighe bladeren gheperst) koken, welcke daer na als zy ghe-kockt is, afgheclaert wordt. Aldus dan die Coninck met zijn edelen in ordinantie sittende, comt die schencker voor hem staen met uytghereckte armen in die hoochte, hem ende den bysittenden, die desen dranck drincken sullen, segenende ende gheluck wen-schende: neemt daer nae den dranck ende geeft den Coninck, ten eersten een groote Parle moeder schelpe vol van die selfde heete dranck, voorts gebiedende den anderen oock te geven. Desen

Desen dranck wert in grooter waerden by die van Florida ghehouden

dranck achten zy seer hoogh, ende houden die in grooter waerden, sullen die oock niemant inde vergaderinghe laten drincken, voor ende aleer hy eenighe manlijcke daet inden oorloch bewesen heeft. So is oock desen dranc van sulcke cracht, dat zy terstont als hy ghedroncken is tot sweeten verweckt, daeromme welcke die drinc-ken ende niet in en houden: maer terstont overgeven, dien wort

Oorsake waeromme wie gheen bevel inde oorloch hebben mach.

Haren dranck maeckt datmen 24. uren vas-ten mach.

gheen sware sake toebetrout, mach oock geen offitie ofte bevel inde oorloch bedienen, als onbequaem: want men moet menichmael inde oorloch treckende, twee ofte drie daghen vasten, waer toe dan desen dranck voorderlijck is: want die ghedroncken wesende, mach men hem 24. uren van alle dranck ende spyse onthouden, waer door zy oock inde oorloch reysende, die Hermaphrodyten veel Flesschen vol van desen dranck nae laten draghen, welck het lichaem onderhoudet, voedet ende stercket, sonder dat hooft int minste te beswaren [1]).

Maniere ende tijt van sayen in Florida.

Zy saeyen tweemael des jaers haer Maiz ofte Terwe, naementlijcken in Meerte ende inde Hoymaent, ende sulcx [20 a] op een landt, wordt in drie maenden rijp ende bequaem om in te samelen, die ander ses maenden rustet die aerde, ende blijft onbe-bout.

Groote Pompoe-nen ende water Me-loenen.

Zy hebben aldaer seer groote Pompoenen ende water Meloe-nen, oock goede Boonen. Het aertrijck messen zy niet: maer branden dat kruijt af, 'twelck in die ses maenden van selfs opghe-slaghen was, ende makent also vet met dese assche, als oock op vele plaetsen in Italien geschiet.

Waer mede zy de aerde omploe-ghen.

Die aerde omploegen ende graven zy met een houten spit ofte schuppe, ende werpen teenemael in een putken 2. ofte drie greynen Maiz, op de maniere als men by ons erwitten plandt.

Bevelen die de Co-ninck ghe-biet eer-men saeyt.

Als men dat Coren saeyen sal, ghebiet die Coninck door een van zyne Dienaers, dat het volck haer versame-len om het aerdtrijck te bearbeyden ende om te delven, doet als dan veel van die voorghenoemde dranck maecken, om die aer-

1) Nic. Monardis (*Arom. et simpl. hist.* 1593 p. 355–359) beschrijft s. v. Sassafras een boom die in Florida groeit, met groote geneeskracht.

beyts luyden daer af te schencken; die vergaderde Terwe brenghen zy te samen in ghemeyne schueren: waer af een yeghelijck nae zijn verdienst ende weerdicheyt wert ghegheven. Zy saeyen gants sober ende spaerlick, niet meer dan zy vermoeden datter van doen sal wesen voor ses maenden, sorghen niet wyder. Oock soo vertrecken zy alle jaers in Boscayen des Winters, 3. ofte 4. maenden daer blyvende, haer generende in seeckere hutkens met Palm tacken ghedeckt, ondertusschen Akers, vleijsch van Herten, Visch ende Oesters, Paeuwen ende ander Voghelen eetende, alle haer spyse braden zy op kolen, ende maecken die eenighsins hart ende gaer door den roock ende hitte; Onder andere spysen eeten seer gheerne Crocodilen vleijsch, 'twelck wit ende schoon schijnt, ghelijck Calf vleijsch: maer heeft eenen smaeck na verrotte Moschus: yemandt sieck wesende , in plaetse van aderlaten, is by haer een gewoonte dat die crancke op die plaetse daer hy die meeste pyne bevindt, van hare Priesters ofte Medecijns soo langhe ghesoghen werdt tot datter bloet uyt comt.

Alle de Terwe wert in ghemeene schueren vergaert, en elck zijn deel ghegheven.

Wat woonplaetsen zy swinters verkiesen.

Spyse die zy dan gebruijcken.

Ghedaente ende smaeck van Crocodilen vleesch.

Die Vrouwen in Florida zijn groot ende kloeck, ende alleens ghecoleurt ghelijck die mannen, ende oock over 't lichaem, armen ende beenen ghepickeert, ende met verwen die niet af en gaen, inghestreken: maer die Vrouwen als zy eerst ter Werelt comen, zijn soo swart geel niet: maer veel witter, die swart geele verwe maken zy haer selven met eenighe smeeringhe, als hier te lande die Tarteren ofte Heydenen doen, welcke smeeringhe zy doen met eenighe Olye in haer ceremonien: oock verandert haer naetuerlijcke witte verwe, door dien dat zy naeckt gaen, ende door die hitte der Sonnen verbranden: soo zijn oock dese Vrouwen wonder rasch ende kloeck, ghelijck die van Egypten, konnen swemmen over groote Revieren, die kinderen met eenen arm vast houdende, oock op die alderhoochste boomen te climmen, die int gheheele landt ghevonden werden[1]).

Ghedaente ende kleedinghe van die Vrouwen van Florida.

Oorsake waeromme dat de Vrouwen daer soo swert werden.

Die voornaemste Provincien van Florida, die de Spaengiaerden voor ende nae ghevonden ende ontdeckt hebben, zijn dese navolghende: Ten eersten Panuca, op die grensen van Nieu Spaengien ligghende, ontdeckt van Franco de Garay, anno 1518. die veel Spaengiaerden aldaer ghelaten heeft, van die wilden doot ge-
[20 b] smeten, ghevilt ende ghegheten, ende die vellen ghedrooght zijn-

Provincien van Florida. Panuca is de voornaemste.

Veel Spaengiaerden werden verslagen

[1]) Hier eindigt Le Moyne de landbeschrijving om voort te gaan met zijn historieverhaal. De volgende landbeschrijving komt gedeeltelijk overeen met die van Sebastian Münster in zijn „Cosmographia", blz. 1704.

in't innemen van Panuca. de in haer tempelen gehangen voor memorialen ende victory teeckenen. Dit volck is seer onkuijsch, hielden openbare bordeelen, daer zy des nachts te samen liepen, zy doorbooren die neuse ghelijck die ooren, om yet daer aen te hanghen, zy raspen hare tanden om die schoon te maken, trouwen niet voor 40. jaren, hoe wel die dochters van 10. ofte 12. jaren al gheschoffiert zijn.

Tijt wanneer datse trouwen.

Anavares, Albardaosia, Jaguazia, Apalachia, Autia, Samovia, landschappen van Florida.

Gelegentheyt van't beste deel van Florida.

Noch ligghen in Florida die landtschappen Anavares, Albardaosia, Iaguazia, Apalachia, Autia, Samouia, ende andere, alle eenderley religie ende maniere van leven onderhoudende, verre verscheyden van Godtvreesentheyt, politie, menschelijckheyt ende redelijckheyt. Het beste ende vruchtbaerste deel van Florida grenst aen nieu Spaengien, tot die Reviere ende landtschap Panuco, welcke Reviere sulcke groote stroomen in die Zee uyt gietet, dat die selvighe mogen goede havens voor schepen verstrecken.

Volcht die beschryvinghe van die Custe van Florida, soo veel onse Caerte [1]) daer af hout.

S. Elena op 32. graden, heeft een schoone Revier.

De streckinghe van den uytersten hoeck van Terra di Laborador tot die Capo van S. Elena toe, ligghende in Florida, is hier voren ghestelt, volcht wyder die aenteeckeninghe die onse Caerte settet, beginnende van S. Elena, 'twelck leyt op 32. graden, dit is een seer breede ende schoone Reviere, die alle andere van die gheheele Noordt Custe verre te boven gaet, waeromme zy van den Fransoysen ghenoemt is Porto Real, ofte Conincklijcke Haven [2]), hebbende bevonden voor in die Reviere 10. vadem waters. Ontrent dese Reviere zijn veel bosschayen van Eeken ende Cederen hout, daer in veel Herten ende Wildt, oock veel Indiaensche Paeuwen hielden. Die mondt van die Reviere is breedt drie mylen, ende heeft 2. uythoecken, waer af die eene nae't westen, d'ander nae't noorden streckt; Op dese Reviere hadden die Fransoysen een vasticheyt ghetimmert, genoemt Charle fort, ofte Carls burgh [3]), ende men wil segghen dat dese Reviere streckt tot die Reviere Iordan toe, ende uytcome in d'ander Zee. Tusschen beyde dese hoecken, voor in die mondt van die Reviere, light een schoon Eylandt vol van boomen.

Oorsaeck waerom datse Porto Royal ghenoemt wert.

Streckinghe van verscheyden plaetsen.

[1]) Kaart III. De beschrijving van hier af volgt de kaart, met invoeging van beschrijvingen uit het werk van Le Moyne.

[2]) Beschrijving bij plaat V van Le Moyne.

[3]) Le Moyne plaatst de Carlsburgh op een eiland in de rivier May (pl. IX en X).

Van S. Elena tot die Rio secco, rekent men 40. Spaensche mylen die welcke 17½. eenen graedt maecken, ende dese Reviere light op 31. graden. Fiume secco, op 31. graden.

Van Rio secco zijn 20. mylen tot S. Croce, ende van daer tot die punte van Cannaveral, (welck leyt op 28. graden) zijn oock 40. mylen. S. Croce. C. di Canaveral op 28. graden.

Alhier moeten wy een weynich stille houden, ende dese Custe, welcke naederhandt van die Fransoysen eyghentlijcker ontdeckt ende beschreven is, een weynich betrachten [1]).

Soo rekenen die Fransoysen van S. Elena zuyden op varende die Custe langhes 4. fransche mylen, al waer light die Reviere Magnus ofte Grandis, dat is die groote Reviere. De Revier Magnum ofte magnus.

Daer na Guade, ofte so in onse Caerte staet Guate, ende voorder Bellum ofte Bellus, van daer tot Gironda, wyder tot Garumna, ende voorts tot Charenta, van Charenta tot Ligerim ofte die Loire ses mylen. Guate, Bellus, Gironda, Garumna, ofte Garona, Charenta, Ligeris, Axona, Sequana.

Van die Loire tot Axona, in welcker revieren mont oock een Eylandt light, ende in onse Caerte R. di S. Pero, gheheeten is.

Van Axona tot Sequana, ofte die Seine, om dat zy die reviere, die door Paris nae Ruanen loopt, ghelijck was, light ses mylen van
[21 a] Axona, ende alle dese 9. Revieren ligghen binnen die spacie van 60. fransche mylen. Die Seyne verlatende, ende zuydtwaert aen die strant volghende, passeert men sekere cleyne revieren, als Ay, Serrauahi, ende daer nae comt men aen die groote Reviere Maius, van den Fransoysen ghenoemt, dat is die Reviere vanden Mey, om dat zy op den eersten dagh van Mey van Landoniero ghevonden is, light 14. mylen van die Sequana ofte Seyne; Hier ontrent stonden vele roode ende witte Moerbesie-boomen, aen welcks bovenste tacken vele Zijdt-wormen hinghen; Van dese Reviere comt men aen een Golf die wat landtwaert in streckt, al waer Landonerius eerst uyt Vrancrijck aen quam, ende sach daer ontrent in die Zee veel Meyr Swynen ofte Delphinen, byde mont van een Reviere, d'welck hy nae dese Visschen die Reviere van die Delphinen ofte Meyr Swynen ghenoemt heeft. Aen die zuydtzyde van die Golf, light het Fransche hooft, ontrent 30. graden van die Linie alsoo gheheeten, om dat die Fransoysen daer eerst aen quamen, ende dese Cape is niet hoogh: maer een vlacke strandt, ende met seer groote ende hooghe Bosschagien ende boomen besettet. Ay. Sarrauahi. Maius, een reviere die op den eersten dagh der Meymaent gevonden is. F. Delphin, gheseyt Meyr Swynen, in dese Reviere veel gevonden, daerom de Reviere daer nae ghenoemt.

[1]) Linschoten heeft hier verschillende kustbeschrijvingen, zoo goed het ging, tot één gemaakt. Eenige van de Fransche riviernamen vindt men bij Le Moyne op pl. IIII.

Die Fransche Cape. Cannaveral.

Van die Fransche Cape comt men tot Cannaveral, een ander Cape, 35. mylen van die Fransche Cape gheleghen, die name hebbende van 't Riet. Die Spaengiaerden als oock onse Caerte laten vele van dese Revieren blyven, ende die grootste van haer ghestelt zijn die namen verandert: want die Reviere van Mey noemen zy Matanca.

Matanca. S. Augustijn. S. Matheo. S. Pedro.

Die Seyne noemen zy S. Augustijn.

Die Garumna noemen zy S. Mathæo, ende die groote S. Pero.

Cape de la Florida.

Van Cannaveral tot die Capo de la Florida, heeft men 40. mylen ende tusschen dese twee Capen ligghen vele vlacken, die Cape light op 25. graden: Voor die Cape ligghen vele Clippen, die zy Martyres ofte Martelaren noemen, ende aen d'ander zyde kleyne Eylandekens, gheheeten Testudines, dat zijn Schilt-padden, om dat zy die ghedaente van sulcken beesten hebben. Die punt van Florida heeft in die breete 20. mylen, ende men heeft van daer tot Ancon Baxo 100. mylen, 'twelck is ghelegen vijftich mylen oost ende west met Rio Secco, 'twelck is die breete van Florida.

Martyres. Testudines. Ancon Baxo. Rio Secco.

Beschryvinghe sommigher Eylanden, die teghens dese Custe van Florida over ligghen [1]).

De Zee van Florida vol bancken, clippen, Eylanden meer dan 400. Lucaya ofte Jucaya. Bahama.

Eerstelijcken[2]) is aen te mercken, dat dese gheheele Zee van Florida vol Eylanden, Clippen, Bancken, Platen, ende dierghelijcke sorghelijcke plaetsen light, ende aengaende die Eylanden zijn der kleynen meer dan 400. behalven die groote Lucaiæ gheheeten, de andere alle die name ghevende, ende Bahama, welck alle noordt af ligghen van Cuba ende S. Dominico, die ghemeene opinie is dat dese Eylanden alle aen een zijn gheweest, aen die groote, ende door't scheuren van die Zee van den anderen ghedeelt, ghelijck oock die opinie is van Sicilien ende Italien, ligghen op 17. ende 18. graden; Het volck van dese Eylanden zijn blancker ende beter gheproportioneert dan die van Cuba ende Spangnuola, insonderheyt die Vrouwen, die seer schoon zijn, om welcke oorsake willen vele van de vaste landen daer zijn ghetrocken met der woon, als [21 b]
van Florida, Cichora ende Iucatan, om dat daer meerder beleeft-

Op de Eylanden Lucaya ende Bahama is seer schoon Vrou-volck daerom op 't vaste

---

[1]) De auteur breekt hier de kustbeschrijving af voor eene uitvoerige beschrijving van de Antillen. Deze is geput uit de Indische Historie van Gonzales de Oviedo. Linschoten vond die in het reeds eerder door hem gebruikte verzamelwerk van Ramusio, deel III. Hier en daar stemt zijn beschrijving geheel overeen met Sebastian Münster.

[2]) Wat hier volgt schijnt gedeeltelijk ontleend aan Seb. Münster, pag. 1789/90.

heydt was by 't volck, als in andere Eylanden, ende vele onder- scheyt in die tale; Hier af is die ghemeene opinie ghecomen, dat men ghemeent heeft, dat hier d'Amasones, dat zijn Vrouwen die d'eene burst branden, woonen souden, ende dat hier een Fonteyne was, die de oude jonck maeckte[1]). Dit Mans volck gaet naeckt, uyt- besondert in tijdt van den oorloch, ende op hare feesten, ende dan- sen, alsdan doen zy een cleet van Cottoen aen, ende van veelderley ghecoleurde vederen, schoon ghewrocht, ende op het hooft groote vederbosschen. Belanghende die Vrouwen, is by haer een seer vreemde maniere; Die gehoude Vrouwen, ofte die by gheleghen hebben, bedecken haer schamelheydt van't midden tot op die knien, met eenighe Mantelkens, nets wyse ghevlochten van Cot- toen, daer in sekere bladeren door gesteken zijn, anders gaen zy naect, tot dat zy hare stonden becomen, als dan noodighen zy hare vrienden, ende maken een groote feeste ofte bancket, gelijck ofter bruyloft ware, alle teeckenen van blyschap doende, ende als dan dat kleet voorhangende, ende sulcks dragende soo langhe zy onghetrout blyven. Haer Heeren zijn zy boven maten onder- danich, jae al gheboden die dat zy haer selven van een Bergh souden afsmyten, ofte yet anders heetende, sullent niet naelaten, hoe groot perijckel oock daer in gheleghen is, ende dat sonder te vragen waeromme, alleen om des ghebodts willen. Hier staet aen te mercken, waer in des Conincks regieringhe bestaet, die niet veerder streckt als van't Saeyen, Jaghen ende Visschen, al wat ghesaeyt, gheplantet, ghejaecht ende ghevischt wert, ofte smin- sten ghedaen, is alleen in des Conincks zijn macht ende ghebiet, die sulcke wercken uytdeelt, ende een yeghelijcken ghebiet wat hy doen sal. Die vergaerde vruchten werden inde schueren te samen ghebracht, ende worden daer uyt het gheheele jaer door een yeghelijcken nae die groote ende veelvoldicheydt zynes huijs- ghesins uytghedeelt, also dat hare Heeren niet anders zijn dan Coninghen der Byen, dispensiers ende uytdeelders der ghemeene goederen, ach wat een gulden tijdt hadden dese goede luyden, daer noch mijn noch dijn ghebruijckt werden, als oorspronck ende fonteynen van alle twist ende oneenicheyt, die nae den Oost niet anders dan met Balspelen, met Visschen ende Jaghen haer behiel- pen, daermen niet hoorde van eenighe kyvagie van rechten ofte pleyten, daer alleen des Conincks willekeur voor een Wet ghehou-

landt seer begeert.

Hier segghen de Ouden, dat de Amasones souden woonen.

Een Fonteijn die de ouden jonck maken.

Maniere van kleedinghe.

De Vrouwen houden groote feest als een bruyloft als zy eerst haer stonde krygen, ende dan haer schamelheyt eerst decken.

Boven maten groot gebodt deser Heeren over haer ondersaten 'twelc tot inder doot onder houden wort.

Hare vruchten worden in schueren te samen gebracht ende daer nae van hare Coninck elck nae grootheyt zijns ghesinde uytghedeelt.

Hoe beschamen dese luy-

[1]) Twee overoude sagen, die men in de beschrijvingen van vreemde landen altijd weer ontmoet. Zie over de Amazonen hiervóór blz. 42, no. 5.

den de Christenen.

den wert, ende die sminsten in allen met een seer gheringhes te vreden waren. Zy visten eenighe roode steenkens uyt schelpen, seer aenghenaem ende weerdt by haer, 'twelck zy aen die ooren droeghen. Noch andere die zy weerder ende kostelijcker achteden, die zy uyt groote snecken ofte slacken hersenen kreghen: welcks vleijsch seer smakelijck ende goet om te eeten was, seer schoon vuer-root ende doorsichtich ghelijck Robynen, dat men die nauwelijck van den anderen erkennen mocht, waer af die Slacke ghenoemt is op haer sprake Cohobo, ende die steenkens Cohibici. Zy vergaderen oock uyt het sandt van die Oever des Meyrs eenighe doorsichtighe steenkens geel, swarte, ende van andere verwen, daer af zy halsbanden ende andere diergelijcke juweelen maken [22a] om die hals, armen ende beenen te draghen. In vele plaetse van dese Eylanden hebben zy gheen vleijsch, eetent oock niet; Haer spyse is visch, ende broot van Maiz, sommighe wortelen ende eenighe fruyten. Het volck van dese Eylanden vervuert zijnde naer S. Dominico ofte nae Cuba, storven om dat zy vleesch aten, om dat haer die Spaengiaerden min ofte meer vleijsch gaven. In sommighe van dese Eylanden zijn soo veel Duyven ende andere Voghelen, die haer nesten maken op die boomen, dat veel volcks, die van 't vaste landt, als oock die van die Eylanden comen ende vanghender schuijtkens vol, ende varender mede wech; die boomen daer in zy nestelen, zijn van ghedaente ghelijck Granateboomen, ende die basten daer af hebben eenighe ghelijckenisse in smaeck met die Caneel, ende wat beter ende heet ghelijck Genghber, ende rieckende als Naghelen, worden nochtans niet onder die Speceryen gherekent. Onder andere fruyten hebben zy eene sorteringhe in haer tale gheheeten Iaruma, smakelijck ende ghesont ontrent anderhalve span lanck, van ghelijckenisse als een Vyghe in weeckheyt; die boom is oock int loof den Vygheboom niet onghelijck, ende van de groote ghelijck een populier, niet dicht wesende ghelijck ander boomen, oock niet ydel als Riet: maer vast ghelijck Vlier, daer af die bladeren wonderbaerlijck zijn om wonden te ghenesen, ghelijck sulcks die Spaengiaerts bevonden, hier meer af te verhalen is niet noodich. Dese Eylanden van Lucaya zijn nu alle desolaet ende onbewoont: want om dat zy selven geen Gout hadden, hebben die Spaengiaerden veel duysent menschen hier af vervoert, ende die int Gout soecken vernielt ende vermoort[1]).

Slecken seer smakelijck. Wt deser slecken steenkens ghehaelt, by haer seer weert, ende die inde ooren hanghende. Cohobo. Cohibici. Swarte steenkens die doorsichtich zijn daer zy banden van maken, die zy om den hals, beenen ende armen draghen. Dese inwoonders vermogen gheen vleijsch te eten. Duyven ende ander ghevoghelte in soo grooter menichte, datter heele schuyten mede geladen werden. Jaruma, een lieflicke boomvrucht. Dese Eylanden zijn onbewoont.

---

[1]) Linschoten houdt zich telkens in, wanneer hij op het onderwerp van de Spaansche gruwelen komt. Daarover was het publiek trouwens voldoende ingelicht door het

Volgen andere Eylanden ontrent dese Custe gelegen, voor eerst Cuba, een van die voornaemste onder die Antillas.

CVBA [1]) een ander seer groot Eylandt onder die Antillas ghetelt, ende anno 1492. van Columbo eerst ontdeckt ende ghevonden, welck hy genoemt heeft Fernandinam ende Iohannam, oock Alpha ende Omega, na Petri Martyres ghevoelen [2]) : wort oock van andere het Eylandt van S. Iacob ghenoemt, nae die voornaemste Stadt, die van weghen die groote haven, als oock van weghen der groote trafijcque die aldaer ghedreven wert; heeft aen die oost zyde het Eylandt S. Dominigo, aen die westkant Iucatan, naer 't noorden den grooten uythoeck van Florida, ende die Eylanden Lucaya, naer 't zuyden het Eylandt Iamaica, alle in dese onse Caerte ghestelt. Cuba, soo vele die forme aengaet, mach vergheleken worden een Willigen bladt, om dat sulcks langher dan breeder is: want heeft in die lenghte van 't eene eynde, oost af, tot het ander ten westen 300. mylen, van 't noorden tot dat zuyden, 70. mylen, in die breede op sommige maer 15. ende op sommige 19. mylen. Het midden des Eylandts light op die longitudo van 91. graden, ende op die latitudo ofte hooghte van 20. Men heeft dit Eylandt lange tijt voor een vast landt gehouden, om zijnder grootheyt wille, 'twelck niet te verwonderen is: want die inwoonders selfs niet anders ofte beters wisten, dan dattet geen eynde en hadde, oock lange na der Spaengiaerden aencomste, om dat dit volck arm ende naeckt is, hem latende met seer wey-
[22 b] nich, ende met zijn eyghen ghenoeghen sonder verder te soecken, sorghende oock niet wat haer ghebueren deden, daeromme en wisten zy oock niet ofter eenigh ander landt was onder den Hemel dan tselfde dat zy bewoonden; Het aertrijck is hoogh, rou, ende scherp van berghen, die Zee op vele plaetsen wit, ende die revieren kleijn, ende van goet water, ende rijck van Gout ende goet Coper; die locht is ghetempert, doch wel soo cout. So wast oock aldaer vele Verwers Krappe ofte Meede, om Wolle, Lakenen ende Leer te

Cuba een der voornaemste Eylanden onder die Antillas, ontdect anno 1492. van Columbo.

Cuba is van ghedaenten als een Willigen blat, is 300. mylen lanck.

Metteneersten meijnde men dat aent vaste landt vast waer, jae de inwoonders selfs.

algemeen verspreide werk van Las Casas: Spieghel der Spaenscher Tyrannie in West-Indien. In 1596 gaf Cornelis Claesz. de Nederlandsche vertaling in herdruk, en daarna verschenen telkens nieuwe uitgaven. Zie De Amsterdamsche boekdrukkers II blz. 134, en Tiele, Mémoire blz. 319 en v.

[1]) Hoofdbron van Linschoten is de zeer uitvoerige beschrijving bij Oviedo (Ramusio III fol. 178—181. Zie ook Seb. Münster pag. 1789. De schrijver van den tekst van het Caert-Thresoor (Cornelis Taemsz., zie *Het Boek* 1929 blz. 302) geeft een kort, maar letterlijk uittreksel uit Linschoten's beschrijving.

[2]) Dit is ontleend aan Oviedo. Zie Ramusio III fol. 90, en fol. 179.

verwen. 'T is oock vol dichte Boscayen, vol Vyvers ende schoone revieren van soete wateren: oock andere Vyvers die sout water van naetuere hebben. In den Bosschen geneeren haer vele Swynen ende Ossen. Die Revieren gieten dickwils Goudt uyt. In dit Eylandt zijn ses steden vande Spaengiaerden bewoont, waer af de eerste ende voornaemste is S. Iacob de residentie ende stoel des Bisschops maer Havana is des gheheelen Eylandts koopstadt, ende der schepen Timmerwerf. Twee voorname aenmerckelijcke dinghen werden van Gonsalo Onetano[1]) in dit Eylandt beschreven: waer af het eerste is, dat alhier een valleye light tusschen twee Berghen, twee ofte drie Spaensche mylen verre streckende, waer in van selfs die natuere sekere seer ronde klooten voorts brengt, datmen die niet ronder door kunst slypen ofte maken mach, ende sulcke in so grooten overvloet, datmen gheheele schepen daer mede ballasten ende laden mochten, welcke ghebruijckt werden int gheschut, in plaetse van looden ofte yseren. Het ander wonder is een bergh niet verre van die Zee, daer uyt Peck vloeyt in groote overvloet, tot in die Zee, al waer het op drijft ende wert herwaert ende derwaert met den winden ghedreven, na dat die waeyen. Dit Peck wert ghebruijckt vanden inwoonders ende Spaengiaerden om haer schepen daer mede te pecken. Het volck van dit Eylandt zijn vast ghelijck die van Hispaniola, doch so isser eenigh onderscheyt in die sprake; Beyde die Mannen ende vrouwen gaen naect: in die bruyloften houden zy een vreemde maniere: want die trout slaept selfs niet ten eerste male by zijn Bruyt; maer wesende een Heere, noodicht alle Heeren, ende die verwaren sulcks voor hem. Soo het een Coopman is, soo bewaren sulcks die Coopluyden, ende eenich Boer wesende, doent die Heeren ofte die Papen; Om een gheringe ende slechte oorsaken, verlaten die Mannen haer vrouwen: maer die vrouwen mogen om geenderley oorsaken die mans verlaten; die Mans zijn seer onkuijsch, ende leven boos. Het landt heeft groot gewormte ende Slanghen, doch niet vergiftich, ende goet om te vangen, die zy luyden sonder schade eeten, ende dese Slangen onderhouden haer met sekere beestkens, gheheeten Guabiniquinazes, daer af zy menichmael 7. oft 8. in die Magen hebben; Zijn van die groote als Hasen, van gedaente als

Inde bosschen van Cuba vele Ossen ende Verckens.

De Revieren gieten Gout uyt.

Havana is des heelen landts coopstadt ende der Schepen timmerwerf.

Een valeye in Cuba die groene steenen clooten voorts brenght al oft zy ghedraeyt waren.

Een Reviere die Peck uytwerpt in overvloet.

Een Vrouwe de bruyt zynde bewaert een ander haer den eersten nacht.

Sekere Slanghen op Cuba als een Vos niet fenynich ende goet om te eeten.

---

[1]) lees Ouetano. Deze beide „aenmerckelijcke dinghen" lezen we bij Oviedo (Ramusio III) op fol. 48 verso, fol. 181 verso. Zij maakten blijkbaar grooten indruk. Ortelius vermeldt ze kort in zijn *Theatrum*; evenzoo de schrijver van het *Caert-Thresoor.*

Vossen, alleen dat die voeten zijn gelijck de Conyne voeten; het hooft gelijck een Wesel, Vossen steert, lanck hayr als een Das, van verwe een weynich ros; het vleijs smakelijck ende gesont; Dit Eylandt was seer volckrijck, maer nu weynich volcks, dan eenige Spaengiaerden daer op, die andere meest uyt gheroeyt, oock ghestorven door hongers noot.

Het volck op Cuba seer gemindert.

Iamaica [1]).

Tegens Cuba over leyt een ander Eylandt, 'twelck zyn oude name (die 't in vorighe tyden ghehadt heeft) noch behout, wordt
[23 a] gheheeten Iamaica, ende van die Spaengiaerden S. Iacob, light tusschen die 17. ende 18. graden aen dese zyde vanden Æquinoctiael, heeft aen die oost zyde S. Dominico, waer af het ontrent 25. mylen leyt; Nae 't westen die hoeck van Iucatana, nae't noorden Cubam, datter oock 25. mylen af leyt, ofte wat meerder; nae 't zuyden een ander kleijn Eylandt, ghenoemt Lacerana, op een wyde daer af ligghende. Dit Eylandt is ontdeckt van Christophoro Columbo, in zijn tweede navigatie naer dese landen, ende is inghenomen van zijn Soon Don Diego, regierende het Eylandt van S. Dominico, door Iohan di Squibel, ende andere Capiteynen. Die breede deses Eylandts overwint die lenghte, heeft van 't oosten tot den westen ontrent 50. mylen; van't noorden tot den zuyden ontrent 20. wort vanden Spaengiaerden ten meesten bewoont, die inwoonders oock vervuert ende vernielt zijnde door die Spaengiaerden, ghelijck die van Lucaya. Het midden van dit Eylandt heeft die longitudo van 191. die latitudo 18. graden, ende light van die linie 17. graden, aen die noortzyde. Dit Eylandt heeft eenen bergh, haer verhevende van alle kanten: innewaert aen tot int midden van 't Eylandt, ende dat alsoo proportionelijck ofte evendrachtich, datment nauwelijck ghewaer worden mach, is aen die Oever des Meyrs ende tlandt seer vruchtbaer ende vol volcks gheweest, die scherpsinnigher ende cloecker waren, dan andere omligghende Eylanders, so tot den oorloch als oock tot handtwercken; daer groeyt ooc Gout ende seer fyne Boomwolle, is nu vol van ghedierten, die uyt Spaengien over ghevoert zijn ende daer voort teelen, soo is oock dat Verckens vleijsch beter daer, dan in eenich landt. Die voornaemste stadt op dit Eylandt wordt

Het Eylandt Jamaica, ende hoe, ende waer't gheleghen is.

Dit Eylandt is van Christophoro Columbo eerst ontdeckt in zijn navigatie is nu meest met Spaengiaerden bewoont.

Dese inwoonders zijn cloeker als in d'ander Eylanden.

[1]) Zeer uitvoerig bij Oviedo (Ramusio III fol. 195—197). In het *Caert-Thresoor* een bijna letterlijk uittreksel uit deze beschrijving van Linschoten.

Petrus Martir den eersten Abt inde stad nieu Civilien een seer gheleert Man.

gheheeten Hispalis oft Sivilien, om der Abdien willen die daer opghericht is, al waer die eerste Abt gheweest is, Petrus Martyr van Milanen, een seer gheleert Man, die dese Historien ten meesten beschreven heeft [1]).

Hispaniola ofte Haiti [2]).

Het Eylandt Hispaniola heeft vele Eylanden.

Heet oock S. Domingo na de hooftstadt.

Het tweede seer groote Eylandt onder die Antillas ghetelt, is van die eerste inwoonders Quisquæia ofte Quisquesia geheeten, daer na Haiti, ende naederhandt Cipanga; Haiti is te segghen rouwicheyt oft scherpheyt, ende Quisquæia, groot aerdtrijck, Christophorus Columbo, heeftet gheheeten Hispaniola, ende nu so heetment S. Dominico, nae die voornaemste stadt die in 't Eylandt leydt; is ontdeckt anno 1493. Aen die oost zyde van Sint Dominigo, light het Eylandt S. Iohan[3]), ende vele andere; naet westen Cuba ende Iamaica; nae 't noorden die Eylanden van die Canibalen, ende naer middagh, ofte zuyden aen 't vaste landt, die hoeck ofte die C. Vela by Venezuela, ofte kleijn Venegien. Die omloop deses Eylandts bedraecht 350 mylen. Benzo stelt 400. fransche mylen, is vast eens, soo is oock dit Eylandt langher als breeder: want heeft in die lenghte van 't oosten tot den westen 150. mylen, ende van 't noorden tot den zuyden, 40. mylen. Het midden deses Eylandts light op die longitudo van 300. graden, die latitudo 19. In dit Eylandt zijn seer vele ende groote Havenen, groote ende profytelijcke Revieren, als zijn Hatibanico, Iuva, Ozoma, Neyva, Nizao, Nigua, Hayva, ende Yaques, die alle in die Zee uyt loopen, daer zijn noch andere kleijndere als Macorix, Cibao ende Cotui, daer af Macorix seer vischrijck is, ende die ander [23 b]
twee abundant van Gout. In dit Eylandt zijn twee seer vreemde Lacken [4]), het eene door zijn goetheyt ofte profytelijckheyt, het ander door zijn vreemdicheydt; het eene comende uyt die Berghen, al waer die Reviere Nizao oorspronck uyt heeft, en voordeelt niemant; gheeft alleen een vreese, ende weynich zijnder sulckx [5]). Het ander van Xaragua is sout, hoe wel daer seer vele

Hoe zijn ghebuerlanden geheeten zijn, zijn groote ende breede.

Het Eylandt S. Domingo is wel versien van goede Havenen ende seer schoone Revieren.

Twee vremde Lacken.

Een Revie-

[1]) Oviedo (Ramusio III) fol. 196 verso.

[2]) Dit eiland is in alle historiewerken, Petrus Martyr, Oviedo, Benzo, zeer uitvoerig beschreven. Linschoten geeft slechts een kort uittreksel. Nog korter, maar overeenstemmend Ortelius in zijn *Theatrum*, en de schrijver van het *Caert-Thresoor*.

[3]) Porto Rico, ook Boriquen genoemd. Zie hierna.

[4]) Oviedo (Ramusio III) fol. 95.

[5]) De uitvoerigere beschrijving van Oviedo is niet veel duidelijker. Het meer ligt op

soete Revieren in loopen, ende oock veel Visschen in groeyen, ende onder dese seer groote Schilt-padden ende Tiburonen ofte Hayen, is dichte by die Zee, ende heeft 11. mylen int ronde. Die oeveren der revieren waren seer bewoont, uytbesondert die Saline ende schoone haven, ende die reviere Iaques, al waer een groote Bergh van Sout is: oock wast in dit Eylandt veel blaeuwe verwe seer fijn, overdadich veel Brasily hout: Boomwolle, weten nochtans gheen kleederen daer uyt te maken; Ambra, rijcke Mynen van Gout, oock wordt sulcks ghevischt uyt Lacken ende Revieren oock Silver ende ander Metalen, abundant van Suijcker, ende seer vruchtbare grondt; Rodijs, Lattou, Kool wordt aldaer ghesaeyt, zijn op den 16. dagh nae 't saeyen bequaem om te eeten; Meloenen, Comcommeren, Cauwoerden, op den 36. rijp ende seer smakelijck boven alle die in ander landen ghevonden werden. Die figuere deses Eylandts is ghelijck een Castanie bladt. Midden doort Eylandt streckt een steenighe en rouwe kluft van berghen, die ghedaente eender ruggen hebbende, welck Cibani oft Cipangi gheheeten wordt, waer uyt veel Gouts in vorighe tyden ghebracht worde. Van dit gheberchte loopen vier groote Revieren, het gheheele Eylandt in vieren afdeelende, waer af die eene teghens den opganck loopt, ende is Iunna ghenoemt, d'ander tegens den nederganck ende Attibunicus; Die derde, teghen middernacht, Iachem; Die vierde tegens middagh, Naxbam, al waer ontrent vele Brasily hout is, ende Boscayen van sekere Speceryen, dan zijn onse Speceryen niet ghelijck, die zy vermanghelen teghens andere waren, insonderheyt tegens stoelen ende schotelen van swart Eben hout ghemaeckt; op het gheberchte van Cibano light het Casteel S. Thomas. Voorts soo zijnder vele steden in dit Eylandt, onder welcke die voornaemste is S. Dominigo, ghebout van Bartholomeo Columbo, ende die name vercregen, om dat zy op S. Dominici dach aldaer aengecomen zijn, light op een even velt, aen die Oever des Meyrs, op die zyde heeftet over die 500. huysen, al gebout op die spaensche maniere. Aen die west zyde van S. Domingo loopt die Reviere Ozama oft Ozonca in die Zee, alwaer een goede Haven is, daer in men vele schepen bergen mach, waer ontrent liggen seer dichte en groote Boscayen; die meeste handel naet afgaen des Gouts, die alhier gedreven wort, is met Suijcker ende Huyden, want allerley viervoetige beesten uyt spaengien der-

re van sout water.

Seer groote Schilt-padden.

De vruchten van dese landen daer ghesaeyt, was daer seer goet, als Radijs, Latou, Cool, Meloenen, Comcommeren, Cauwoerden.

Iunna.
Attibunicus.
Jachem.
Naxbam.

Bosschagien van Brasilie hout, ende van Speceryen.

Vele steden in dit Eylandt.

Van wien de stadt S. Dominigo ghebout is.

De meeste handel op S. Dominigo is in

een hoogen berg, en men hoort er een vreeselijk geluid. Niemand durft er heen; de schrijver vond één man, die er geweest was, en ook deze wist niets meer te vertellen.

Suycker ende Huyden. waert gevuert seer wonderlicken aldaer voorts teelen, also datter oock Spaengiaerden op land zijn, die 6000. ofte 8000. beesten hebben. Isabella, ende een stadt int selfde Eyland op d'ander zyde ghelegen in een valley. Van die ghelegentheyt deser volckeren hare religie ende maniere mach men lesen die spaensche Historie schryvers die sulcks genoech verclaert hebben; noch sal ic verhalen, twelc te verwonderen is, in dit eylandt zijn sekere wormkens seer gemeen van die inwoonders Cuuero[1]) geheeten, groot wesende als een lidt van een vingher, met vier vleugelkens, twee seer kleyne, ende d'ander twee wat grooter ende harder, die als deck- [24 a]
sels zijn der kleynen. Dese beestkens luchten des nachts als by ons die Nacht-mugghen, welcks licht ende glants niet alleen in die ooghskens is als sterkens, stralende ende glants gevende; maer oock in 't lichaem ofte die zyden van sulcke: want als zy vlieghen ende hare vleughelkens uytspreyen, gheven meer lichts ende glants van haer, dan als zy stille zijn, alhier in dese kleyne Wormkens machmen aenmercken die wonderbare goedertierentheyt ende voorsichticheydt van Godt, ende zijn seer vreemde gaven in zijn schepselen; want door die glants deser cleyne wormen, mach oock die alderduysterste camer in 't midden van die donckerste nacht verlichtet worden: dat men lesen, schryven, ende alle werck doen mach, sonder behulp van eenich ander licht. Item soo yemant eens deser Wormkens in zijn handen draecht, sal gheen minder lucht daer af ghenieten, dan ofte hy een lanteerne ofte fackel droech, ende mach andere daermede voorlichten inder nacht; Die menichte deser Wormkens vermeerdert oock dat licht; want hoe meerder ofte veelder, hoe grooter ende claerder.

Dese Wormen gheven sulcken licht, datmen daer by lesen ende schryven can, ende yemant daer mede voorlichten als met een Lanteerne.

Niet verre van Hispaniola light een ander kleijn Eylandeken Mona, een

---

[1]) Cocuio in den Italiaanschen tekst van Oviedo (Ramusio fol. 168). De beschrijving van dit lichtgevende diertje heeft een heel grooten indruk gemaakt. De Fransche dichter Saluste de Bartas beschrijft dit „vogeltje" als een bijzonder wonderwerk van de schepping. Zacharias Heyns vertaalt zijne verzen aldus:

De Kukuye vol lichts, in 't Spaensch Indien aen zee,
Twee vlammen draecht in 't hooft, en onder d'oxels twee.
By dit schoon helder licht, by dese schoone vueren
De Constenaer wel kan een Conincxs kleedt bordueren:
By 't schijnsel van dit licht, in 't duyster vande nacht
De draeyer van yvoor heeft menich stuck gewracht:
De woeck'raer by dit licht telt menichmael zijn schyven:
De schryver by dit licht in 't duyster me kan schryven.

Hierbij krijgen we nog een Wtlegginghe, aan Oviedo ontleend, en een verwijzing naar Ortelius, die in zijn Caertboeck (*Theatrum*) het wonder ook vermeldt. (Bartas' Werken, d. Z. Heyns 1621. I blz. 218/19). Ook *Caert-thresoor* blz. 41/42.

vruchtbaer Eylandt van Visschen ende Kreeften, weynich bewoont.

Mona ghenoemt[1]), tusschen Hispaniola ende Boriquena ofte S. Iohan, 17. graden aen die noordt zyde van die Linie; Dit Eylandt is kleijn, heeft plat ende even landt, die groote is ontrent drie mylen, bewoont van weynich Indianen ende Christenen, hoe wel sulcks goede wateren heeft, ende rijck is van visch, insonderheyt van seer goede Kreeften.

Boriquen[2]).

Boriquen is bycans vierkant ende wel bewoont.

Van dit Eylandt comt men aen Boriquen, nu ghenoemt S. Iohan, een rijcke haven, heeft aen die oost zyde het Eylandt de S. Croce, ende sekere andere cleyne, nae 't westen ende noorden het Eylandt Hispaniola ofte S. Domingo, 'twelck 25. mylen daer af light, naer 't zuyden den hoeck van Paria, die daer af verscheyden is ontrent 136. mylen; Deses Eylandts lengte is oock meerder dan die breede: want heeft van 't oosten tot den westen 50. mylen, van 't noorden tot den zuyden 18. ende wort afgedeelt in twee deelen int noordt ende zuydt quartier. Het midden van 't Eylandt comt op die longitudo van 303. graden, latitudo 18. graden, is van forme ofte ghedaente bykans vierkantich, vol van volck, ende wel bebout, veel goede havenen ende boscayen hebbende; De inwoonders voeren ghestadichlijcken oorloch teghens die Canibalen ofte menschen eeters. Aen die noordt zyde is dit Eylandt Goudt-rijck gheweest, ende naer middagh vruchtbaer van broot, fruyten, gras ende visschen; Men seydt van dese volckeren, dat zy gheen ghewoonheyt hadden vleijsch te eeten, 'twelck te verstaen is van 't vreemder beesten vleijsch; maer aten wel voghelen, duyven ende dierghelijcken. In andere saken zijnse vast ghelijck met die van Hispaniola, uytghesondert dat zy beter Soldaten zijn, ende ghebruijcken boghen ende pylen. Alhier op 't landt is een seeckere Gomme, die zy heeten Tabunuco, onghesont ende smerigh als Talck, met welcke ende met Olye zy haer Schepen pecken, ende om zijnder bitterheyts wille bewaert het die Schepen wel voor ghewormte; oock groeyt aldaer veel Pockhout, datmen ghebruijckt [24 b] om Pocken ende andere sieckten te ghenesen.[3]) Dit Eylandt is ontdeckt van Christophoro Columbo, in zijn tweede voyagie naer

De inwoonders vueren altoos orloch teghens de Canibalen ofte menscheneters.

De inwoonders zijn goede Crijghsluyden, ghebruijcken boghen ende pylen, hier valt een Gomme, daer zy haer schepen mede pecken.

---

[1]) Oviedo (Ramusio) fol. 169.

[2]) Porto Rico. Hierover Oviedo in zijn 16e boek. (Ramusio f. 168 en v.).

[3]) Nic. Monardis, in *Aromatum et simpl. hist.* ed. Car. Clusius 1593 p. 340 s. v. Guaiacon.

Indien. Men vertelt van die Inwoonders deses Eylandts een seer vreemde ende notable Historie [1]), hoe dat die in die eerste aencomste der Spaengiaerden ghemeent hebben, dat die Spaengiaerts onsterffelijck waren, ende om hier af sekerheyt te hebben, heeft op eenen tijt een van haer Cariquen ofte Heeren, gheheeten Vraioa de Yaguara, eenen Spaengiaert doen nemen, ende ondersocht oft hij onsterffelijck ware ofte niet, hem doende in een Reviere onder 't water steken ende vast houden, om also te sien ofte hy levendich bleve ofte niet, dan versmoort wesende, ende ghebracht zijnde voor den Coninck, heeft daer door sekerheyt verkreghen van haer sterflijckheydt, waer door hy teghens haer opghestaen, ende op eenen tijdt 150. Spaengiaerden, die gheoccupeert waren om Goudt te soecken, ghedoodet heeft.

De inwoonders deses landts meynden dat de Spaengiaerts onsterffelijck waren.

S. Crus, Hay, Hay.

S. Crus, Hay, Hay, oft Ay, Ay.

Van Boriquien comt men aen 't Eylandt S. Crus [2]), in vorighe tyden van die Inwoonders Hay, Hay gheheeten, 'twelck van Canibalen ofte Mensch-eeters bewoont was, als oock die naest aen ligghende Guadalupea, dat zy Quiera, Quiera noemen, welcke Caribes ofte Canibalen in korter tijdt over die 5000. menschen uyt die omligghende Eylanden gherooft hadden ende ghegheten. Daer na komt men aen seer veel andere Eylanden, die niet anders ligghen als een Archipelago, hebben oock die selvighe name, dan die Eylanden zijn vele ghenoemt nae haer figuere ofte ghestaltenisse, ghelijck Anguilla, dat te segghen is een Ael, want die lanck, crom ende smal is. Redonda Maria, om dat het eender spheren ghelijck is, ende seer rondt. Mons serratus, dat is besloten bergh, om dat sulck Eylandt hooghe Berghen rondtsom heeft, vol volcks ende victualie, sommige van Santen ofte Santinnen, als S. Martin, S. Bartholomeo, S. Barbara, Beata Virgo antigua, tot de oude lieve Vrouwen, die alle op eenen streeck ligghen, schoon van aensien, sommighe groen van gras ofte van verwen, andere root, andere blaeuw, geel, violet, dat het een verwonderinghe is voor die voorby varende, konnen oock veelderley verwen daer uyt ghemaeckt worden.

Quera, Quera. Hier op woonen Canibalen die in corter tijt over 5000. menschen van ander Eylanden gherooft ende ghegeten hadden.

Anguilla.

Redonda.

Mons serratus light 36. mylen van Guadalupea teghens middernacht heeft int ronde 40. mylen.

S. Martijn.

S. Bartholomeo

S Barbara.

---

[1]) Oviedo (Ramusio) fol. 174.

[2]) Over S. Crus en de daarna vermelde eilanden, de kleine Antillen, en over de Canibalen die deze eilanden bewonen geven Petrus Martyr en Oviedo herhaaldelijk naricht. Zie o.a. Ramusio III fol. 2—4, 19, 27, 38, en 85.

Guadalupea.

By Antigua leydt Guadalupea, het voornaemste ende grootste Eylandt der Canibalen, vier graden van den Æquinoctiael, heeft in 't ronde over die 130. mylen, ende is met twee stroomen afghedeelt, ghelijck Engelandt ende Schotlandt, alsoo datter bykans twee Eylanden schynen te wesen; Heeft veel heerlijcke Havenen, ende zynen name verkreghen van Onser Vrouwen Di Guadalupea, is vol plecken ende dorpen, elck van 20. ofte 30. huysen, alle van hout ghemaeckt, in't ronde opghebout van seer groote Eecken boomen die zy in d'aerde stellen,daer uyt den omganck der huysen te maecken, daer nae setten sy ander kleijndere, daer onder die de uytwendighe vast houden dat zy niet om vallen ,die hooghste scherpe toppen zijn tsamen gevoecht gelijck Tenten, die zy decken met ghevlochten Palm-bladeren voor die regen, van binnen span-
[25 a] nen zy van die eene cleyne balcke tot die ander, boom wollen touwen, ofte van Biesen ghevlochten, waer op zy legghen Catoenen matrassen, ende hanghende bedden om in te slapen.

Dit landt heeft seven schoone Revieren, die inwoonders worden ghenoemt Carucuerum. Dit land heeft seer schoone groote Papegaeyen onderscheydelijck van andere, achter en voren gheheel root, met langhe vederen, die vleughelen root ghesprenckelt, sommige geel, sommige blaeuw onder een ghemenght, ende dese zijnder soo veel als in onse landen Spreeuwen. Op dit Eylandt groeyt oock een witte Gomme Anime gheheeten[1]),wit Bernsteen niet onghelijck,met dese Gomme het hooft gheroockt wesende, verdrijft den snop ende vercoutheyt. Die selfde Boom brenght voort een vrucht gelijck Daeyen, eender spannen lanck, welcke open ghedaen wesende, wit en soet Meel in heeft. Dese vruchten bewaren zy over Winter, ghelijck men by ons Castanien doet: die Boomen zijn van ghedaente ghelijck Vygheboomen. Beneffens dese, soo hebben zy in dit Eylandt allerley hof vruchten, jae sommigher meeninghe is, dat alle soete vruchten eerst uyt dit Eylandt ghebracht ende verplant zijn, in die naestligghende Eylanden: want het zijn menschen jaghers, om die te vanghen ende te eeten, trecken daeromme etlijcke hondert mylen, ende loopen die landen door wijt ende breet, ende wat zy hier ende daer vonden, dat brachten zy met haer thuijs ende plantedent; Zy zijn onvriendelijck, wreedt ende stuer; laten gheen vreemden ghemeenschap onder haer, beyde

Antigua leyt van Guadalupea ontrent 30. mylen heeft int ronde 40. mylen.

Guadalupea, vande Canibalen bewoont is met eenen stroom vanden anderen ghedeelt.

De Dorpen in Guadalupea van 20. oft 30. huysen dan groote langhe huysen voor vele persoonen.

Wat haer bedden zijn.

In Guadalupa zijn seven schoone revieren ende soo veel schoone Papegaeyen in soorte als by ons Craeyen.

Anime een witte Gomme, seer goet voor verkounisse, de vruchten van den boom daer dese Gomme aen wast is haer Winter Meel.

Alle hofvruchten worden uyt dit Eylant op ander plaetsen ghebracht.

[1]) Nic. Monardis in *Arom. et simpl. hist.* ed. Car. Clusius 1583, p. 315 en v.

De Inwoonders zijn menschen Jagers, wreet cloeck met haer gheweer en Bogen, schietende vergifte pylen.

Mannen ende Vrouwen zijn seer cloeck ende ervaren int schieten met die Boghen, ende dat met vergifte pylen; Als die Mans uytreysen, beschermen die Vrouwen haer recht ende plaetsen met cloeckheyt ende dapperheyt voor alle aenloop, in somma alle berghen ende dalen zijn seer vruchtbaer. In die holle boomen ende in die kluften der Berghen ende Steenrootsen groeyt Honich.

De Mans uyt zijnde, bewaren de Vrouwen met dapperheyt haer dorpen.

Desiada oft Desiderata.

Desiada is 18. mylen van Guadalupa.

Galanta is geseyt Schoon.

Ontrent 18. mylen van Guadalupe tegens den opganck light Desiada, een ander Eyland int ronde 20. mylen groot wesende. Desiada ofte Desiderata, dat is, het begeerde geheeten, om der schoonheyt wille, ende thien mylen van Guadalupea, teghen middagh light Galanta, hebbende int ronde ontrent 30. mylen, is een even ende schoon landt, daer af sulck Eylandt oock den name vercreghen heeft: want Galanta is op Spaensch te segghen Schoon. Hier op wassen welrieckende boomen, schorssen, wortelen ende bladeren, ende oock zijn aldaer groote Egdissen. Neghen mylen

Todos santos.

Barbara.

van Guadalupea, tegens den opganck, ligghen ses cleyne Eylanden, gheheeten Todos los sanctos, ofte alle Heylighen, ende Barbara, daer af te voren geseyt is. Dese zijn seer klippich, steenachtich ende onvruchtbaer: 'twelck die Stierluyden wel moeten aen-

Dominica vol geboomte.

mercken om der periculen willen; Noch voorder leyt Dominica, den name vanden dagh ontfanghende; want op eenen Sondach, diemen op latijn Dominica noemt, ontdeckt is, ende oock een Eylandt der Canibalen, vol ende dicht van boomen, datter nauwelijck een elle vry spacie van aertrijcks was. Hier ontrent comt noch

Madannina anders in onse Caerte Martinino woonen al Vrouwen, op de maniere vande Amasones.

een ander Madannina, ofte het Vrouwen Eylandt [1]), daermen ghemeent heeft datter alleen Vrouwen op woonden, op de maniere [25 b]
als die Amazones ende die Canibalen tot sommighe tyden over trocken, haer by dese Vrouwen leyden, ende Dochters becomende, behielden die by haer, die Soons den Canibalen toe schickende, leydt 40. mylen van Mons Serratus. Hier volghen noch drie Eylanden, behalven die cleyne ende die Clippen, S. Vincent, Granada, S. Luzia.

Comende weder tot die Custe van Florida [2]) aldaer wy't ghelaten

---

[1]) De sage van een vrouwen-eiland en een mannen-eiland vindt men in oude beschrijvingen van verre landen telkens weer. Oudere berichten en kaarten zetten ze in den Indischen Oceaan. Zie *Het Boek* 1916 blz. 49.

[2]) Hier keert de schrijver na de bespreking van de geheele eilandengroep (blz. 21—

hebben, ligghende daer teghens over eenighe cleyne Clippen, die zy noemen Martyres, ende die Eylandekens Tortugas, om die ghedaente die zy hebben van een Schilt-padde. Martyres. Tortugas.

Van die punt van Florida tot Ancon Baxo 100. mylen, light vijftich mylen oost ende west met Rio Secco, 'twelck is die breede van Florida. Ancon Baxo. Rio Secco.

Van Ancon Baxo, 100. mylen tot Rio de Nieues. R. de Nieues.

Van daer tot Revier Flores 20. mylen oft wat meer.

Van Rio de Flores 70. mylen tot die Baya Bahya del Espirito sancto, diemen met een anderen naeme heet la Culata, welcke is in die incomste 30. mylen breedt. R. Flores. B. del Espirito santo. R. Culata.

Van dese Bahya, (welcke leyt op 29. graet) zijn 70. mylen tot die revier Rio de Pescadores. R. de Pescadores.

Van Rio de Pescadores, (welcke light op 28½. graden) heeftmen 100. mylen tot de Reviere Rio de las Palmas, al waer ontrent den Tropicus van Cancer heenen streckt. R. de las Palmas. Tropicus Cancri.

Van Rio de Palmas, tot die Revier Panuco zijn 30. mylen, ende van daer tot Villa riça ofte Vera Crus, 70. mylen, in dese spatie blijft Almeria van Vera Crus, twelck leyt op 19. graden, zijn 30. mylen, tot de Revier van Alvarado, die de Indianen noemen Papaloapan. Panuco. Villa ricca ofte Vera Crus. Almeria. R. Alvarado, ofte Papa Loapan.

Van die Revier Alvarado, tot die Revier Coazacoalço stelt men 50. mylen, van daer tot die Revier Gritalua, heeft men 40. mylen, ende die selfde twee Revieren, zijn gheleghen op ontrent 18. graden. R. Coazacoalco. R. Gritalua. C. Redondo.

Van die Revier Gritalua tot Cabo Redondo, heeftmen 80. mylen, in die streckinghe van die Custe, waer in gheleghen zijn Champoton ende Lazaro. C. di Cotoche ofte Yucatan.

Van Cabo Redondo tot Cabo di Cotoche ofte Iucatan, teltmen 90. mylen, ende leyt ontrent op 21. graden, in voeghen datter zijn 900. mylen in die streckinghe van die Custe van Florida tot Iucatan toe, welck eenen anderen hoeck is, die hem van 't landt af noordtwaerts aen streckt, ende hoe dat hy veerder in die Zee comt, hoe dat hy hem meer verbreyt ende om cromt, ende light 60. mylen af van Cuba, DatEylandt daer af wy gheseyt hebben, het welcke by naest die inloopende Zee, die tusschen Florida ende Iucatan inloopt toe sluijt, welcke Zee van sommighe genoemt wordt die Golfo van Mexico, van anderen die Golfo van Florida, van etlijcke Cortes, die Zee comt in dese Golfe, tusschen Iucatan Iucatan en Florida comen so na aen den anderen, dat schijnt de Zee af te sluyten.

---

25) tot zijne kustbeschrijving terug, daar waar hij die gelaten had, bij de punt van Florida. De eilandekens Tortugas zijn op de kaart (kaart III) aangegeven.

ende Cuba door, met een gheweldighe stroom, ende loopt weder tusschen Florida ende Cuba uyt, sonder datse oyt anders loopt.

Een kort verhael van Noua Hispania ofte Nieu Spaengien [1]).

Nova Hispania.
Panuco.

Het tweede deel van America wordt gheheeten Noua Hispania, ofte Nieu Spaengien, heeft zijn beghin nae't Noorden ontrent die Reviere Panuco, op die grensen van Florida, streckt nae 't Zuyden aen die province Dariena, al waer het afghedeelt wordt van Peru, aen die Oost zyde die groote Zee, ende nae [26 a] den onderganck die zuydt Zee, Mare Australe gheheeten [2]). Dese gheheele landtschap placht in vorighe tyden van die Inwoonders Cichimecan, Culhuacan ofte Coiacan gheheeten te werden, welck volck uyt het landt Culhua boven Xalisco gheleghen, ghecomen was, ende hare wooninghen ghenomen ontrent die Mooren van Tenuchtitlan, al waer huyden ten daghe leyt die stadt Mexico, nu dit selfde volck noch eenighe landen aen ghewonnen hebbende, hebben zy dit verkoren voor 't beste ende voornaemste, sulcks bebouwende ende bewoonende, ende hebben alsoo alle nieuwe ende oude vlecken ende steden onder 't ghebiet van Culhuacan gestelt, die geheele landtschap ghelijcke name behoudende.

Cichimecan Culbuacan. Cojacan.
Culhua, hier in leyt de groote stadt Mexico.

Dit landt is groot, ende heeft veellerley volckeren ende landen onder hem: maer die eerste ende voornaemste van die Spaengiaerden gevonden ende verovert is Mexicana, oock Temistitan ofte Culhuacan, als gheseyt is, geheeten. Andere Provincien zijn Guatimala, Xaliscus, Hondura, Chalcos, Taica, Chamolla, Claortomaca, Huacacholla, ende die Coninckrijcken Michuacan, Tescuco, Tlazcalla, Tenuacan, Maxcalcinco ende Mixtecapan.

Mexicana. Temistitan. Culhuacan.

Mexico ofte Culhuacan [3]), is onder 't ghebiet der Koninghen van Hispanien ghebracht, Anno 1518. door Ferdinande Cortes Marches della Vallo, welck landt Goudt ende Silver rijck is: want vele Revieren mede in haer sandt Goudt afgieten; Die Zee strandt deser landen gheeft veel Peerl Mosschelen, ofte Oesters, daermen die Peerlen uyt vergaert, waer af aldaer groote visscherye ende

Mexico is onder het ghebiet der Coninghen van Spaengien, anno 1518. door Cortesius gebracht, is Gout ende

[1]) Ramusio geeft in dl. III van zijne *Navigationi et viaggi* (fol. 225 en v.) de *Relazioni* van Cortes en andere Spaansche berichten in Italiaansche vertaling, maar geene beknopte landbeschrijving als deze van Linschoten.

[2]) Deze omgrenzing geeft André Thevet in zijne *Cosmographie universelle* II fol. 987.

[3]) De beschrijving die hier volgt, vindt men, iets korter, op de groote wereldkaart van Petrus Plancius. Zie Blundevil, his Exercises p. 568 (uitg. Wieder, in Monumenta Cartographica II p. 52).

coopmanschap is. Oock so zijn alhier int land veel stille staende Lacken ofte Meyren, die door de hitte der Sonnen in Sout veranderen, niet weynigher overvloet isser van Cassia Fistula [1]), als in Egypten, wassende aen boomen, den grooten Walsche Noteboomen gelijck, soo veel die bladeren belanght, met geele bloemkens, daer uyt dan die pypen ofte roers van Cassia groeyen, diemen ghebruijckt om saechten camerganck te maken in heete Cortsen, die Galle ende dat herte bloet te verkoelen ende te suyveren; oock dienstelijck tot preservatie van Lenden-steen ende andere sieckten; oock soo groeyt aldaer int landt in overvloet een vrucht, welcke zy op hare tale Cacao noemen [2]), is gantsch ghelijck een Amandel die uyt die doppe ghedaen is, met een dun vlieskenbedeckt, waer af die korle mach in drie ofte twee deelen ghedeelt werden, doncker geel, met swarte aderkens doorloopende, tsamen die mont treckende, ende onlieflijck van smaeck, is seer weerdt by haer, maecken daer af, ghestooten wesende met water ende hare Peper die zy hebben, eenen dranck die zy kostelijck houden, ende groote Heeren ende vrienden schencken, ghelijck wy Muscadel ofte Malvasie. De Zee die aen dit landt strandet, als oock de Revieren die door 't landt loopen, zijn gheheel visch-rijck, waer in oock Crocodilen ghevonden worden, ghelijck in Egypten: welck vleijsch zy hoogh achten, ende boven allen prysen om te eeten, houdent voor Conincklijck wildt braet; worden aldaer over die 20. voeten groot.

Silverrijck, gheeft vele Oesters daer Peerlen in groeyen.

Soute Lacken, Cassia Fistula, ende zijn ghebruijck.

Cacao, waer af haren besten dranck ghemaeckt wort.

Vischrijcke rivieren, ende Crocodilen 20. voeten lanck, dat by haer voor't beste wiltbraet gheacht wort, ende etent gheerne.

So is oock dit gheheele landt berghachtich ende vol scherpe rootsen, ende groot onderscheet in die sprake, alsoo dat zy d'een noch d'ander qualijcken sonder taelmans verstaen moghen.

Groot onderscheyt in haer sprake, alsoo datmen door Tolcken haer moet verstaen.

[26 b] Die plaetsen daer in die Spaengiaerden haer volck gheplant hebben, zijn ten eersten Compostella, al waer die Bisschop ende des Conincks raden haer woon plaetse hebben.

Item, Colima, welck zy noemen Purification ofte onser Vrouwen reyninghe. In nieu Galicien is die voortreffelijckste Guadalajara, jae het hooft deses rijcks. Mecheocan oock een Bisschoplijck stoel. Cacatula, die stadt der Enghelen, een hooftstadt ende Bisdom. Mexico, een Conincklijcke stadt, jae Coninghinne aller steden der gheheele nieuwe Werelt op een Oever van een Lack ofte Moras gheleghen, ende dat meer is, die merckt ende plaetse selven midden daer in ligghende, datmen niet dan over brugghen daer toe

In Compostella is des Conincks ende des Bisschoppen Raet.

Colima ofte Purification.

Guadalajara. Mecheocan.

---

[1]) *Aromatum et simpl. hist.* ed. Car. Clusius 1593, p. 117 en 370.

[2]) Uitvoeriger hierna in de beschrijving van Nicaragua blz. 88/89.

Cacarula. Mexico een Coninginne aller steden der gheheele nieuweWerelt, daer niet is in te comen dan met brugghen, leyt als Venegien int water.

In Mexico seer veel Tempelen.

mach comen. Dese Lack is ghesouten, ende heeft in die lenghte 6. leucas oft 12. mylen, ende in die breete thien mylen, sonder visschen, dan alleen eenighe kleyne: die men eer Wurmkens als Visschen heeten mach, ende uyt welcker vuylicheyt ende stanck in die Somer die lucht alsoo besmettet ofte gheinfecteert wert, dat het daer door seer onghesont om te woonen is: maer dies niet teghenstaende, is ghelijcke wel van soo veel Coopluyden bewoont, als eenighe ander stadt in gheheel Europa, die stadt is groot, ende heeft wel drie mylen int ronde. Alhier zijn veel tempelen, dat het onmoghelijcken schijnt om te wesen; Die particulariteijt van dien sullen wy in corter tijt overgeset hebben uyt het Spaensch in Nederduijts, door onsen Autheur diemen daer af lesen mach [1]).

Een ander soet Lack.

Mexico. Montezuma die neghende Coninck van Mexico.

De koopmanschappen die uyt nieu Spaengien ghebracht worden, zijn Gout, Silver, Peerlen, Balsem, etc.

P. di S. Anthonio, hier worden de schepen vertimmert.

Iucatan, waerom alsoo gheheeten.

Niet verre van dese Stadt light een ander soete Lack, seer vischrijck, in de welcke, als oock aen die Oever vele steden liggen. Als dese stadt eerst van die Spaengiaerden was inghenomen, regierde aldaer een Coninck, ghenoemt Montezuma, welcke die neghende was onder hare Coninghen, ende doen was dese stadt niet meer dan 140. jaren oudt, 'twelck te verwonderen is, hoe 't moghelijcken is, dat in so weynich jaren soo grooten ende heerlijcken stadt soo verre ghebracht zy. De waren die meest uyt dit land gevuert worden, zijn Gout, Silver, Peerlen, Balsem, Coccinilie, die witte wortel Mecheocan, om te purgieren, Sarsa Pariglia, een ander wortel om te doen sweeten, Swevel, ende Huyden van beesten, oock visch, etc. Ende dus vele van Nieu Spaengien int generael, ende van Mexico int particulier, ende willen niet meer hier af verhalen, om dat onse Caerte weynich daer van aenwijst. Comende dan weder ten propooste ende aenwysinghe van onse Caerte, soo heeft die nederganckl ijcke zyde van 't Eylandt Cuba, eenen uythoeck, genoemt P. de S. Anthonio, welcke bequaem is om water te nemen, ende die schepen te calefaten. Van desen hoeck af varende 65. mylen naer 't vaste landt toe, comt men aen den hoeck van Iucatan, welcke ghelijck een half Eylandt in die Zee uytsteeckt. Tectetan is te segghen in die Indische tale, Ick verstae u niet: want op eenen tijdt als seeckere Spaengiaerden uyt die voorghenoemde Haven van S. Anthonio afghevaren waren

---

[1]) Dit is eene mededeeling van den uitgever. „Iosephus de Acosta, Historie Naturael ende Morael van de Westersche Indien, uyt den Spaenschen in onse Nederduytsche tale overgheset door Ian Huyghen van Linschoten" verscheen in 1598 te Enchuysen bij Jacob Lenaertz Meyn, en te Amsterdam bij Cornelis Claeszoon. Over de tempelen uitvoerig in cap. 12 en 13 van het vijfde boek (fol. 234 en v.).

om nieuwe landen te soecken, ende op dit landt vervielen, door teeckenen vraghende van dit volck, hoe dat het landt gheheeten was, riepen zy O Tectetan, Tectetan, dat is, wy verstaen u niet [1]), ende alsoo hebben die Spaengiaerden dien name corrumperende [27a] van Tectetan, door gheval dit landt Iucatan ghenoemt, hoe wel dat die uyterste hoeck van dien, Eccampi in hare sprake gheheeten was. Dese punt van Iucatan, light op 21. graden, ende men verstaet onder dese name een seer groot landtschap, die van sommighe een peninsula (dat is, een plaetse bycans omcingelt met water) ghenoemt wort: want hoe verder dese uythoeck in die Zee streckt, hoe breeder zy werdt, hoe wel dat zy op 't smalste 80. mylen breedt is, ofte 90. Spaensche: want soo verre ist van Xicalanco.

Eccampi.

Daeromme die Zee-Caerten, welcke dit landt nauwer ofte smaller stellen, seer dwalen, want is lanck vanden opganck totten nederganck 200. mylen, ende ontdeckt van Francisco Hermandez van Cordua, in't jaer 1517. hoe wel niet in 't gheheel, die welcke van S. Iacob uyt Cuba varende, om eenighe landen te soecken, ofte ghelijck andere segghen, om eenigh volck te halen in zijn Mynen te arbeyden, ende comende ontrent het Eylandt Guanaxos alhier ghenoemt Caguanaxa, by die Capo di Honduras, al waer zy goet, vroom, tam ende simpel volck vonden, ende waren Visschers, die gheen wapenen en hadden, noch oorloch voerden, ende quam verder aen eenen onbekende hoeck, daer Sout pannen waren, dien hy die name Donne, dat zijn Vrouwen, ghegheven heeft, om dat aldaer steenen torenkens waren met trappen, ende Cappellekens bedeckt met hout ende stroo, al waer in een seer schoone ordinantie gheset waren sekere vele Afgoden, die gelijck vrouwen schenen, die Spaengiaerden verwonderden haer dat zy huysen van steen saghen, die zy tot noch toe niet ghesien en hadden: ende dat die inwoonders rijck ende proper ghekleedet ginghen met Hemden ende Mantelkens van Cottoen, witte ende oock ghecoleurt zijnde met vederbosschen, juweelen ende pendenten van ghesteente in Goudt ende Silver, ende die Vrouwen bedeckt van 't midden tot beneden toe, en oock dat hooft ende borsten; Zijn oock niet hier ghebleven: maer ghetrocken naer een ander punt, welcke hy die name van Cotoche ghestelt heeft, al waer hem ghemoeteden eenighe Visschers, die door schrick ende vreese vluchteden op 't landt, ende antwoorden ofte riepen hem toe Cotehe, Cotehe, 'twelck te seggen is, thuijs, thuijs, meenende dat zy ghevraecht werden

Franciscus Bordua, heeft dit landt ghevonden Anno 1517. ende daer op ghevonden slecht onnoosel volck, Visschers, ende die tot Slaven in zijne Mynen ghenomen.

Guanaxos. Caguanaxa Capo di Honduras.

Gheventden name C. Donne, somen de Vrouwen noemt, om dat zy in hare Capellekens Afgoden hadden die als Vrouwen saghen.

Volck alhier ghekleet ende verciert met Juweelen.

C. Cotoche is gheseyt

[1]) Deze naamverklaring reeds bij Petrus Martyr, De Orbe novo, 1530, fol. 57.

naer't landt om daer te gaen, al waer van desen hoeck die name van C. Cotehe behouden heeft. Zy vonden aldaer int landt op den Oever des Meyrs een seer groote stadt, welcke zy om der grootheyt willen Alkayr ghenoemt hebben, nae die stadts name die in Egypten leydt [1]), (dan ick achte die niet half soo groot te wesen als zy roepen,) al waer zy vriendelijcken van die inwoonders ontfangen werden, daer in comende, verwonderden haer, om dat zy vonden huysen met hooghe toornen, magnifijcke kercken, gheplaveyde straten, ende groote coopmanschap ende handel; die huysen waren van ghehouwen ende ghebacken steenen, met kalck konstich ghearbeyt, doch met stroo ende kruijt ghedeckt, die cameren die daer in zijn, zijn 10. oft 12. trappen hoogh. Aengaende dit volck is oock ghekleedet, doch niet met Wullen laken, om dat zy gheen Schapen en hebben, dan met Cottoen ghewaet, op veel manieren, seer schoon ende aerdich ghecoleurt; Die Vrouwen zijn oock van 't midden tot op die voeten bekleedet, bedecken oock hare hoofden ende borsten met veellerley sluyeren; soecken [27 b] met alle sorghvuldicheyt haer beenen ende voeten te bedecken, om die niet laten te sien [2]); gaen neerstich te kercken, waer toe die voornaemste ende rijckste haer eyghen gheplaveyde steenen straten hadden, van haer wooninghe af tot die kercke toe, doch zijn Afgoden Dienaers, ende oft zy wel haren Afgoden menschen opofferden, soo eeten zy nochtans der menschen vleijsch niet, ende worden besneden, hoe wel men niet en weet waer van zy sulcks hebben, ten waer dat die Duyvel, die over dese Afgoden Dienaers heerschede, haer sulcks wijs ghemaeckt heeft. In haren handel zijn zy oprecht, ende houden goet gheloove; doen haer coopmanschap sonder gelt, met verwisselinghe, insonderheydt met Cottoen ende kleederen ofte rockskens daer uyt ghemaeckt, sonder mouwen nochtans, ende dit is haer meeste schat die zy hare Heeren op brenghen, ende die zy voor comenschap vervoeren nae Mexico, C. di Honduras, ende nae Cuba, oock soo hebben zy overvloedich veel Byen, Honich ende Was, dan wistent Was niet te ghebruijcken voor der Spaengiaerden aenkomst [3]), Gout ofte Silver Mynen hadden zy gheheel niet, hoe wel het een rou, scherp ende steenachtich landt is, nochtans vruchtbaer van Maiz ofte Turcksche Terwe ,ende overvloedich van visch. In dese landtschap waren

nae huijs, want de Visschers vluchtende, also riepen. In't landt by den Oever een groote stadt ghevonden, gaven die den name Alcairo worden vriendelick ontfanghen, vonden daerin huysen met hooghe toornen, schoone Kercken, schoone coopmanschap ende handel. De Vrouwen bedecken haer seer neerstich van de midden af tot haer voeten, om daer niet besien te zijn. De rijcke hebben gheplaveyde straten van haer huijs af tot de kercke toe. Oprecht in haer handel, sonder gelt, ware om ware, geven oock ware tot schattinghe. Overvloedich van Honich ende veel Turcksche Tarwe.

[1]) Reeds bij Petrus Martyr, De Orbe nove 1530, fol. 57.
[2]) Ook deze beschrijving bij Petrus Martyr l.c.
[3]) 't Zelfde in de beschrijving van Nicaragua, die volgt.

voor der Spaengiaerden aencomste over die 400. duysent inwooners, waer van nauwelijck 8000. over ghebleven en zijn, so zijn zy uytgheroeyt van den Spaengiaerden, eensdeels ghedoodet, eensdeels tot slavernye verkocht ende vervoert in wilde onbewoonde plaetsen om Gout te soecken ende te graven; oock om haer selven voor die Spaengiaerden in Bosschen te verberghen.

Dit land vermocht voor de Spaengiaerden aencomst 4. hondert duysent, ende is ghemindert op 8. duysent.

Guatimala.

Aen Iucatan landtwaert in, komt die provincie ofte landtschap van Guatimala [1]), daer in oock een stadt gheweest is, die selvige name hebbende, die welcke den 8. Septembris, anno 1541. door gheduerigh onweder ende reghen gantschelijcke gheruyneert is, daer in doot blyvende ontrent 120. Spaengiaerden. Des daechs te vorens, al eer dit gheschiede, zijnder sommighe Indianen tot den Bisschop van Guatimala ghegaen, gheheeten Franciscus Maroquin, hem segghende dat zy aen den voet vanden bergh, daer aen die stadt lach so groulijcken ende vreeslijcken gheluijt gehoort hadden, dat het niet om segghen en is, daer op die Bisschop haer straffende, seyde: heb ick v L. niet dickwils vermaent naer sulcken dinghen niet te hooren, terstont daer naer ontrent twee uren nae midtnacht is sulcken overtollijcken water af, ende uyt die Bergh ghevallen, dat zy seer groote steenen met genomen hebben: alles vernielende waer zy aen quamen. Het worden oock in die lucht vreeselijcke stemmen ende geluijt ghehoort, oock eenighe specteren ghesien, daer nae is die stadt op een ander plaetse, drie mijlkens verscheyden van dese, in een even velt nae't oosten streckende herbout, hebbende ontrent 80. ofte 90. huysen van ghebacken steen ghebout, ende met teghelen ghedeckt. In dese provincie gheschieden vele aertbevinghen, als Benzo verhaelt, die daer langhe ghewandelt heeft, anders is in 't landt een sachte ende ghetemperde Lucht, vruchtbaer van Coren, van boomen uyt Spaengien aldaer vervuert, comende weynich voort, van Vyghe-
[28 a] boomen, ende Apriconen, nochtans gheen smakelijcke vruchten hebbende, daer groeyen ooc veel Cacavaren. Belanghende die

De stad Guatimala vant onweder en water gants vernielt, ende zijn 120. spaengiaerts daerinne omghecomen.

Den bisschop straft de Indianen die hem bootschapte dat toecomende onghe luck.

De stad Guatimala wort op een ander plaetse ghetimmert.

Vele aertbevinghe alhier.

[1]) Deze en de volgende landbeschrijvingen zijn naverteld naar Benzo, Novae Novi Orbis historiae. In 1581 verscheen bij Eust. Vignon te Genève eene Latijnsche vertaling door Urb. Calveto. In 1594—1597 gaf de Bry het werk als 4e stuk van America in 't Latijn en in 't Duitsch. Over Guatimala II c. 17 (ed. 1581 blz. 228 en v.)

Religie ende manieren deses volcks, zijn vast eenderley met die van Mexico ende van Nicaragua, waer af volghen sal, dryven oock haren handel te samen: maer om dat dese provintie in onse Caerte niet en staet, is ghenoech hier af, volcht een ander.

Fonduras [1]).

Fonduras, eertijts sterck 410000. inwoonders, nu seer vermindert.

Naest aen Guatimala komt dat groote landschap Fonduras, in welcke eer zy van den Spaengiaerden was inghenomen over die 410000. inwoonders waren, waer van al voor veel jaren nauwelijck 8000. overghebleven zijn, een deel van die Spaengiaerden ghedoodet, een deel vervuert tot slavernye ende gheconsumeert in Goudt te soecken, andere selfs verloopen in woeste plaetsen ende holen der aerden, voor der Spaengiaerden tyrannye vluchtende. In dese provincie hebben die Spaengiaerts vijf steden opghericht, die nauwelijck altesamen 120. oft 130. huysen uyt maken moghen, ende ten meesten deel van riet ende stroo opghebout, oock nu niet seer bewoont, om dat het Goudt 'twelck zy meest soecken beghint te ontbreken. Die voornaemste van dese plaetsen is ghestelt in onse Caerte Truxillo, anders Trugillium ofte Turris Iulia, al waer een Bisdom is. Dese stadt is ghebout op een kleijn berghsken, aen den Oever des Meyrs, op die noordtzyde: die andere steden sullen volghen int verhael van die Custe. Comende dan weder tot die hoeck van Iucatan, leyt daer tegens over een welrieckende lieflijck Eylandt, Cosumel [2]), van een Coninck Cozumelao, wiens voorouderen dat bewoont hebben, alsoo gheheeten, 'twelck vanden uyttersten hoeck van Cuba Porto di S. Anthonio verscheyden is 70. mylen, ende van Iucatan 5. mylen, heeft int ronde ontrent 45. mylen, een plat ende even landt, seer vruchtbaer; daer is oock Goudt: maer van andere plaetsen ghebracht; overvloedich veel Honich ende Was,ende allerley fruyten ende hofkruyden, voghelen ende viervoetighe beesten. In anderen dinghen gantsch ghelijck Iucatana, in kercken, huysen, straten, handelinghe, manieren ende kleedinghen; die huysen zijn sommighe met stroo bedeckt, door dien datter steens ghebreck is: maer in abundantie zijnder oock steenen platen, oock zijn in sommighe huysen Marmoren columnen, ghelijck in Spaengien.

Vijf steden alhier vande Spaengiaerts gebout, te samen sterck 130. huysen.

Truxillo,de principael stadt deser provincie.

Het Eylandt Cosumel, van waer't den name heeft.

---

[1]) Dit uit Benzo II c. 15 (ed. 1581, p. 220 en v.)

[2]) Beschrijving reeds bij Petrus Martyr (ed. 1530 fol. 57 verso). Oviedo lib. 17 cap. X (Ramusio III fol. 182/183).

Die Spaengiaerden in dit Eylandt comende, zijn eerst niet aenghenomen, daer nae wel ontfanghen ende vereert van haer overste, ende naederhandt van den selvighen op een toren ghevuert, ende daer op ghestelt een Cruys, om dat zy den 5. dagh van Mey op Cruijs dach daer aen ghecomen waren, hebben oock het Eylandt S. Crus ghenoemt, doch hout in onse Caerte zyn eyghen oude name. Zy hebben in dese torens camers ghevonden, waer in veel Marmoren ende aerden Afgoden laghen, onder baren, beelden gemenghelt, welcke zy met luyder stemme ende ghesanck aenroepen, ooc met lieflijcke reucken roocken, ghelijck andere Afgodisten ende Heydenen haer huijsgoden deden, ende aldaer volbrenghen zy haren Godtsdienst, dit volck wert oock besneden. Cosumel, anders gheheeten het Eylandt S. Crus, omdat op kruijs dach is ghevonden.

Van den hoeck van Iucatan tot Rio Grande, zijn 110. mylen, R. Grande.
[28 b] ende daer blyven onderweghen La punta de las Mugeres, ende de Bahya de la Ascencion. La punta de las Mugeres. Baya de la Ascencion.

Rio grande light op 16½. graden, ende van daer heeftmen 150. mylen, tot Cabo di Camaron gherekent, op dese wyse, eerst van die groote Rivier tot die haven van Higueras 30. mylen.

Van P. Higueras tot die Haven El Puerto di Cavallos, andere 30. mylen, dit is die tweede plaetse vanden Spaengiaerden tot een Colonia ghemaeckt, ende een dagh reysens van hier light S. Pedro, op een even velt, dichte by berghen, die derde Colonia der Spaengiaerden, ende niet verre van hier loopt die Rivier Vllua, ende die Lack in 't midden, van 't welcke eenighe aerdtachtighe hooghten zijn, ghelijck Eylandekens, met kruijt ende struyvellen bedeckt ende bewassen, ende nae dat die winden waeyen, hier ende daer dryvende. P. Higueras. P. di Cavallos. S. Pedro. R. Vllua.

Van Puerto di Cavallos, tot Puerto del triumpho di la Crus, noch 30. mylen, ende hier tusschen ligghen Guamoreta, S. Iacob ende Truxillo. P. del triumpho de la Croce. Guamoreta. S. Jacao. Truxillo.

Van Puerto del triumpho de la Crus[1]), tot C. de Honduras, andere 30. mylen, ende van daer tot Cabo del Camaron, 20. mylen. C. de Honduras. C. de Camaron.

Van daer tot Cabo de Gracias à Dios, gheleghen op 14. graet, steltmen 70. mylen, dit is ooc een spaensche Colonia ofte stadt van haer luyden ghetimmert ende bewoont, ende tusschen beyden blijft liggen aen dese Custe Carthago, oock een Spaensche stadt. C. de gratias a Dios. Carthago.

Van Gracias à Dios, zijn 70. mylen tot Desaguadera, welcke spruijt uyt het Lack ofte Meyr van Nicaragua, wordt alhier qua- Desaguadera.

---

[1]) Van hier af volgt de kustbeschrijving weder de kaart.

lijck Aguadaco ghenoemt; Alhier sullen wy die Custe wederomme wat verlaten, ende beschryven int corte die provincie ofte landtschap van Nicaragua.

Nicaragua [1]).

Nicaragua, qualijck in die Caerte, Nacaragua gheheeten, is des somers de hette te seer onverdraghelijcken heet, datmen niet dan des snachts can reysen.

Hiergroeyt Balsem.

Wort gheheeten Cacao oft Cacavate, siet hier nae wyder daer af.

Wt Fondura reysende, ende passerende die gruenen ofte fodinen Chiulutecca comtmen aen die province Nicaragua, streckende nae die zuyderZee toe, is een rijck, niet soo seer groot, maer vruchtbaer ende schoon, ende van soo onverdraechlijcker hitten, datmen des somers die wegen om der hitten willen niet ghebruijcken mach by daghe, dan alleen des nachts; Het reghent aldaer ses ghestadighe maenden, van den Mey af beghinnende, die ander ses maenden zijn gheheel droogh, ende die daghen ende nachten even lanck; Honich, Was, Boomwolle ende Balsem groeyter overvloedich, ende veel sorteringhe van vruchten, die in andere provintien niet ghevonden en worden, noch in Hispaniola noch elders, onder andere een maniere van appelen; hebben bykans die ghedaente eender Peyren, ende van binnen een ronde Note, anderhalf mael grooter als onse ghemeene Noten, soet ende lieflijck van smaeck, waer af die Boom groot is, hebbende kleyne bladerkens; Weynich Koeyen zijnder: maer seer veel Verckens, die uyt Spaengien overgevoert zijn om voort te teelen. Het landt heeft vele kleyne Indiaensche Dorpkens, van kleyne riede huijskens met stroo ghedeckt; Hebben oock gheen Metael, hoe wel in die eerste overwinninghe van die Spaengiaerden die Inwoonders eenich ghemeen ende slecht Goudt hadden, 'twelck haer van andere plaetsen toeghevoert worde. Groote menichte isser van Papegaeyen, die groote schade aen 't saet doen, ende souden noch meerder doen ten ware zy door teeckenen van riedt ofte door slingheren ver- [29 a]
dreven werden. Die Spaengiaerden hebben in haer aencomste dese provintie, om haer overvloets willen die zy daer sagen, gheheeten het paradijs van Mahomet, daer zijn seer vele Calcoensche hoenderen, ende een vrucht die zy noemen Cacavate, die welcke zy ghebruycken in plaetse van ghelt, groeyt aen een middelbare groote boom, ende niet dan in warme ende schaduachtighe plaetsen. Soo haest sulcks van die Sonne gheraeckt is, soo vergatet, daeromme wert het ghesaeyt in Boscayen onder boomen ende in vochte plaetsen, 'twelck noch niet ghenoech is: maer die boomen

De Spaengiaerts noemen dese provintie om haer overvloets wille, dat Paradijs van Mahomet.

Cauate, welc zy gebruijcken in plaets van ghelt.

[1]) Naar Benzo II c. 16 (ed. 1581 p. 227—231).

daer by het geplant wort, moeten hooger wesen, ende also te samen ghevlochten, dat zy dese bedecken ende beschermen moghen van die hitte der Sonnen; Die vruchten zijn van gedaente den Amandel steenen gelijck, ende uytghedaen wesende, zijn met een kleijn swart vliesken bedeckt, die pitten uytghedaen zijnde, mach men die in twee ofte drie deelen scheyden, bruyn met grauwe aderkens tsamen treckende, ende onlieflijck van smaec; Als zy dranck daer uyt maken sullen, droogen zy die in een pot by 't vuer, ende daer na kloppen zy die met steenen, dat gheklopte doen zy in uytgheholde Cauwoorden, ende vermenghent al sachtkens met water, ende doen somtyden oock een weynich van haer Peper daer by ende drinckent. Desen dranck is een weynich bitter verkoelt het lichaem, sonder droncken te maken, ende wort van haer luyden in grooter weerden ghehouden door 't gheheele landt voor alle andere dinghen, schencken dese oock groote Heeren, als men by ons Malvasye ofte Hippocras doet. De manieren deser volcken zijn niet onderscheydelijck van die van Mexico, zy eeten menschen vleijsch; hare mantelkens ende lijfrocxkens zijn sonder mouwen; het vier ontsteken zy door 't wryven van twee houtkens teghens malcanderen, ende dit door gheheel Indien; ende oft zy wel Was ghenoech hebben, so wisten zy dat nochtans niet te ghebruijcken: want in plaetse van keerssen, ghebruyckten zy fackelen van Pijn-boom hout. Die tale die zy spreken zijn vielderley, waer af die Mexicaensche die schoonste is, ende die wyder streckt: want men mach daer mede reysen over die 1500. mylen, ende is goet om te leeren. In haer dansen houden zy een vreemde maniere, al waer een duysent drie ofte vier, ja ten tyden meer te samen comen, na die grootheyt ende overvloedicheyt des volcks. Op 't veldt daer zy dansen sullen, by een ghecomen zijnde, keeren zy die plaetse seer schoon, daer nae gaet eener voor aen, die dansers aenvoerende, gemeenlijck het lichaem te rugge waert ende crom draeyende, ten tyden omkeerende, die andere alle sulcke onbequame bewegingen nae volghende, by dryen ofte vieren in gleden gaende; Hare speel-luyden ende tamborins singhen ende spelen eenighe liedekens, daer op die aenvuerder antwoort, ende terstont na hem oock alle d'andere, die eenighe wayerkens in die handt draghen, ende sommighe oock uytgheholde Couwoorden vol steenkens, daer mede ratelende; andere hebben die hoofden met pluymen ende vederen besteken, andere die armen ende beenen met vijftigskens van schulpkens ombonden, die eene over

Den dranck Cacavate gemaeckt by haer so hooch ghe-estimeert als by ons den Ypocras.

Maken vyer met wryven tusschen twee houtkens.

Vreemde maniere van't dansen van't volck Nicaragua.

Maken int dansen den blinden man, d'ander den dooven, ende so voort.

dweers, die ander crom, die lichamen om drayende, sommighe die beenen oft voeten opheffende, d'andere die armen, die eenen den dooven, d'andere den blinden man conterfeytende, ander [29 b] lacchen, andere greyen, met dusdanighe vreemde manieren houde zy hare feesten, en drincken het Cacavate den geheelen dach over tot inder nacht.

Die Schepen welcke over die zuydt Zee nae Nicaragua varen, comen door een enghe stroom, ontrent 25. mylen landtwaert in, tot een dorp Realegio, al waer eenige rieden huysen zijn, van Spaengiaerden bewoont. Hier ligghen die schepen om die goede haven, ende om thouts willen. Een daghreyse van dese plaetse oost aen light Legio, oft Leon, des Bisschops stoel van Nicaragua, is ghebout op die Oever des Lacks, van Francisco Fernendez, als oock Granaten ende andere spaensche steden, op dit selvighe Lack gheleghen, 50. mylen van die ander, bykans op 't ander eynde daer die Lack uytloopt nae die Noordt-Zee: Dese twee steden hebben nauwelijck 80. huysen beyde te samen, die welcke eens deels uyt materie, eensdeels uyt ghebacken steen opghebout zijn.

Legio ofte Leon des Bisschops stoel van Nicaragua.

Van Leon 35. mylen light een bergh, vuer uytwerpende, ende dat so overvloedich, datmen menichmael by nachte 100000. treden die vlam sien mach; Vele Spaengiaerden hebben die opinie ghehadt, dat hier Gout in was, het vuer ghestadich materie ghevende, waer door vele ondersoecks is gheweest, dan alle qualijck gheloont, dan dit niet noodich te verhalen.

Eenen berch vuer uytwerpende hondert duysent treden wijt.

Comende weder tot dit Lack van Nicaragua, waer in zijn seer groote visschen, onder andere een geslachte geheeten in spaensch Manati [1]), de vinnen by 't hooft hebbende, ende ghelijck twee handen. Dese visch is bycans van ghedaente een Otter ghelijck, 35. voeten lanck, 12. voeten dick, het hooft ende die steert hebbende als een Osse, kleyne ooghen, hert ende hayrich vel, licht blauw van coleur, met twee voeten ghelijck die Olyphanten voeten zijn, waer af die wijfkens voort teelen ghelijck Koyen, ende brenghen hare jongen op met hare Mammen. Dese Visschen gheneren haer opt landt ende in't water, zijn tegens den menschen seer vriendelijck, waer af die Indianen een wonderlijcke ongheloofljcke historie verhalen, datter een Coninck is gheweest, gheheeten Caratamayvis, die een kleyne Manate ghevangen hadde, welcke hy 26.

Manatf eenen Visch die beenen heeft als een Oliphant, can opt landt ende onder water gaen oockswemmen.

Een wonderlijcke historie van desen Visch.

[1]) Dit verhaal reeds bij Petr. Martyr (ed. 1530 fol. 50; sommario bij Ramusio III fol. 40); bij Oviedo (Ramusio p. 159—161); bij Benzo II c. 14 (ed. 1581 p. 213).

jaren in een Lack Guainabo, dichte by zijn huijs ligghende, onderhouden heeft door brossemen van broot, welcke visch door lanckheyt van tijt so tam ende mack gheworden is, dat hy den Delphijn, daer af men leest, verre te boven ginc, want op wat tijt des daechs hy van des Conincks dienaers geroepen wert Matto, Matto, welck op Indiaens te segghen is, magnifijck ofte genereus, is hy daer door als een kenbaer teecken uyt die diepte opgecomen, ende uyt die handt ghegeten, is oock uyt dat water in 't huys gecomen om zijn voeder te halen, ende met die kinderen te spelen, ende als yemandt lust halven over die Lack wilde, so nam hy somtijts 8. oft 10. op zijn rugge ende swemde daer mede sonder moylickheyt over; Met desen visch aldus spelende, hebben die Indianen langhe tijdt hare gheneuchte ende lust ghehadt, tot dat hy door eenighe injurie moede ghemaeckt is, ende hem eenen tijdt lanck onderhouden heeft van menschelijcke conversatie: want als eenmael eenen Spaengiaert ondersoecken wilde oft zijn vel oock soo hardt was als men wel seyde, oft door dertelheyt eenen pijl in hem smytende,

Desen Visch comt int huys met de kinderen spelen.

[30 a] die visch hoe wel hy door den worp niet ghequetst wert, heeft nochtans die scherpe punte gevoelt, ende nae die tijdt vermerckende datter ghebaerde ofte ghekleede menschen by der handt waren, riepmen hem vergheeflijcken: want verscheen niet meer, lestlicken als die Reviere Attibunicus, eens seer hoogh wert ende overliep, oock tot dit Lack Guainabo comende, is die visch die stroom ghevolcht, ende weder nae die Zee gheswommen, dusdanighe visschen werden in dat landt seer veel ghesien ende ghevangen: want zy smaeckelijck vleijsch hebben, ghelijck Swynen vleijsch, dat ghesouten nae Nombre de Dios ende andere plaetsen vervuert wordt. Dit Lack van Nicaragua light weynich mylen van die zuydt Zee, ende ontrent 100. van die noordt Zee, loopt door een schiprijck water, 'twelck die Spaengiaerden Desaguadera, dat is afwateringhe te segghen, daer in. Alhier ontrent, ende in dese Reviere houden vele Crocodillen[1]), leggen hare eyeren opt landt int sant, zijn vande groote als Gansen eyeren, op een steen gestooten, knoessen wel, dan breken niet: Dese werden mede van die Spaengiaerden door honghers noot ghegheten: Haren smaeck is ghelijck een half verrotte Moschus, gelijck oock alsoo het vleijsch smaeckt, van den Indianen seer aenghenaem ende weert.

Een Spaengiaert desen Visch quaet doende, is nae den gront des waters gheswommen ende niet wederom ghecomen.

Desaguadera een water, hier in houden haer veel Crocodilen, die hoe wel zy niet seer smakelick nochtans gegeten worden in honghers noot.

Nae Nicaragua volcht dit landtschap rou ende scherp om der

Ghedaente

---

[1]) Benzo II 14 (ed. 1581 p. 213).

van het landschap Nicaragua. dichte Boscayen ende onwandelbare berghen, daer niet alleen die Peerden moghen passeren: maer nauwelijck die menschen door ofte over moghen, dan met seer groote moeyte ende arbeyt, ontrent dit landt houden vier maenden in die Zee, ende op den Oever seer groote Schilt padden, die haer Eyeren ghelijck die Crocodilen oock int sandt legghen, uyt die welcke terstont door die groote hitte der Sonnen jongen comen. Het vleijsch deser Schiltpadden versch wesende, is ghesont ende lieflijck om te eeten.

Desaguadera ofte R. grande. Corobaro. Veragua. Nombre de Dios. R. Sweros. Van C. de gratias a Dios tot de Rio grande ofte Desaguadera, als gheseyt is, zijn 70. mylen. Van Desaguadera tot Corobaro zijn 40. mylen, ende van Corobaro tot Nombre de Dios, 50. mylen, tusschen Corobaro ende Nombre de Dios light Veragua, ende de Rio Sweros, dese 90. mylen staen op 9½. graden, alsoo dat vanden hoeck van Iucatan tot Nombre de Dios zijn 500. mylen.

Aengaende die maniere der Sweren Indianen[1]), ontrent die R. Swerus, woonende by Veragua, zijn weynich onderscheyden van die andere, alleen dat zy geen menschen vleijs eeten; In haer landt werden veel wilde Beeren ende wreede Tigren ghevonden, oock Leeuwen: maer vreesachtich, ende die voor menschen vluchten; Daer zijn ooc seer groote Slanghen, doch niet vergiftich, ende vele Meerkatkens. Daer is oock een andere specie van een gedierte Cascuy, een vreemt ghedierte, welck vreeselijck geluyt maket dat den mensche verdooft. Cascui gheheeten[2]), van ghedaente als een swart Vercken, hayrich, ende een harde huijt, kleyne ooghen, opene ooren ghelijck een Olyphandt, doch so wijt niet open, noch afhangende, ghekloofde klauwen, ende een kleyne snuyte, gewapent ghelijck den Olyphant, so vreeselijck van gheluijt, dat het die menschen verdooft; heeft goet ende smakelijck vleijsch.

Ghedaente van een Vos-aep. Noch so is aldaer een ander wonderbaer ende vreemdt beest[3]), van Gesnero Vos-ape geheeten, aan welckes buijck die natuere noch

---

[1]) Benzo II 14 (p. 214).

[2]) Reeds bij Petr. Martyr decas II cap. 9 (Somm. bij Ramusio III fol. 28); bij Benzo l.c. p. 214. Uitvoeriger hierna in 't hoofdstuk Brasilia. Zie blz. 131.

[3]) De reiziger Vinc. Pinzon (1499) trof het eerst dit dier aan, en bracht een exemplaar met jongen mee naar Europa. Van zulk een dier, een buideldier, had niemand ooit gehoord. Zie Seb. Münster, *Cosmographia* (ed. 1572 p. 1269) met afb. van het dier met een zuigend jong. Vaak gegeven met twee jongen, sterk herinnerend aan de Romeinsche wolvin met Romulus en Remus. De beschrijvers zien gelijkenis, vóór met een vos, achter met een aap. Gesnerus, *Historia animalium* I p. 981 (ed. Tig. 1551) gaf er den naam aan: *Simivulpa*, Hoogd. *Fuchszaff*. Op vele 16e-eeuwsche kaarten is de afbeelding in Zuid-America gezet. Onze kaart geeft haar zeer eigenaardig bij de *Rio de Vinçente Pinçon*. Benzo II 14 vermeldt het dier (ed. 1581) op p. 215; de Iguanna, die hier volgt, op p. 213.

eenen anderen buijck, als eenen buydel gefornieert heeft, in die welcke alst ergens loopt, die selvighe zijn jonghen als in een sack
[30 b] verberght ende draecht. Dit beest heeft een lichaem ende schaemte ghelijck een Vos, voeten ghelijck menschen handen oft Meerkatten voeten, ooren als een Vleer-muijs, men merckt niet dat dit beest zijn jonghen uyt laet comen, dan als zy zuygen sullen, ofte haer yet vermaken, die altoos daer in dragende, tot dat zy hare spyse selven soecken konnen.

Noch so hout aldaer ontrent een ander vreemt viervoetich beest, Iguanna ofte Iuanna gheheeten, is niet seer onghelijck onsere Hegedissen, welcke een quas onder die kinne hebben hanghen ghelijck een baert, ende op het hooft een schoone kam ghelijck die hanen, op zijn rugge eenighe scherpe pennen, die ghelijck doornen over eynde staen, onder andere eenighe met tacken ghelijck een saghe, een langhe steert, scherp uytloopende, ende om vouwende ghelijck die Adderen; Dit beest werdt onder die onschadelijcke Slanghen ghetelt, leght op eenmael 40. ofte 50. eyeren, rondt, ende van die groote eender noten, waer af het geele ende witte van een onderscheyden is, ghelijck in Hennen eyeren, zijn goet om te eeten ende smakelijcker dan het vleijsch, doch niet in Oly ofte Botter ghebraden, maer in water; dit beest gheneert hem op der aerden ende int water, klimt ooc op boomen, is vreeselijck om aen te sien, insonderheyt voor dien, welcke dese natuere niet bekent en is, is so mack ende stille, dat het gantsch gheen gheluyt ofte rumoer en maeckt, gevanghen zijnde ende ghebonden werdende, het mach 10. ofte 12. daghen sonder eeten leven, heeft goet ende smakelijck vleijsch, ende wort voor leckernie ghehouden, insonderheyt die wijfkens, alleen dat die welcke pocken ghehadt hebben, sulcken vleijsch eetende, hare pynen weder vernieuwen.

Iguanna oft Juanna een vreemt gedierte.

Dit beest legghet op eenmael 40. oft 50. eyeren, vande grootte als noten, can 12. dagen leven sonder eeten.

Nombre de Dios [enPanama] [1].

Nombre de Dios, een coopstadt gheleghen aen die noordt Zee, dien name becomen hebbende van Diego di Niquesa, een Spaengiaert, die quaet avontuer ghehadt hadde, ende alhier in dese haven op 't landt tredende, met zijn overghebleven volck, sprack In nombre de Dios, dat is, in die name Godts, zijn werck, soo hy voorgenomen hadde weder beginnende eenige huijskens hier op

Ghedaente ende streckinge van Nombre de Dios.

[1]) Zie Petr. Martyr (Somm. bij Ram. III p. 21). De volgende beschrijving naar Benzo II 9 (ed. 1581 p. 181/182).

richtende, ende die name de stadt latende; Soo streckt dan dese stadt in die lenghte oost ende west langs die Zee, midden aen een seer groote Boscaye, op een ongesonde plaetse, insonderheyt des winters, ende dat om die groote hitte ende vochticheyt der aerden, als oock om het moer dat die stadt nae't westen mede omringelt wert, waer door vele der Inwoonderen sterven: Die huysen zijn op de spaensche maniere gebout, als ooc die van Panama, al waer in eenighe grossiers woonen die haer comenschap in 't gros dryven, d'andere huysen zijn voor die vreemde gasten, ende herbergen, als ooc Kruydeniers, handwercks luyden ende diergelijcke; die meeste coopluyden van Nombre de Dios hebben oock huysen in Panama, want die coopmanschap ghedreven wort uyt Peru nae Panama, ende uyt spaengien na Nombre de Dios, ende houden met den anderen alhier haer residentie, so lange tijt tot dat zy rijck ghenoech zijn, als dan vertrecken zy na andere plaetsen ofte nae Spaengien.

De cooppluyden van Nombre de Dios hebben haer huysen oocktotPanama,want dese twee steden moeten haer te samen gheneren.

De coopluyden rijck zijnde trecken wederom nae Spaengien.

Aen't noordt eynde van die stadt is die Haven, daer in men vele Schepen berghen mach; Vande vruchten ofte fruyten die men uyt Spaengien overvoert, wassen aldaer in die quade ongetemperde ende onghesonde locht, weynich Limoenen, Oraengien, kleyne Rodysen, Kool ende Lattou, doch kleijn, weynich, ende niet seer [31 a] goet. Andere eetbare waren moeten aldaer uyt het Eylandt Hispaniola, Cuba, ende uyt die provintie van Nicaragua ghebracht werden, als Indische Tarwe oft Maiz, het broot Cazabi, ghesouten Vleijsch, Swynen, Batatas. Van Panama, Koyen ende versch vleysch, allerley andere waren worden haer van Spaengien toeghevuert: want daer comen alle jaers sekere schepen uyt Spaengien kleijn ende groot met Wynen, Meel, Broot, Bisschuyt, Olyven, Oly, Vygen, Rozynen, Zyden en wollen Lakenen, ende andere dierghelijcke, tot onderhout des levens van nooden: Die waren alhier ghebracht wesende, werden daer nae door de Reviere Chiara met kleijne schuytkens vervoert tot een plaetse Cruyce gheheeten, ligghende 15. mylen van Panama, alwaer het eenen spaenschen Factoor ghelevert wort, die sulcke waren opteeckent ende bewaert, totter tijdt dat zy door middel van beesten van daer vervuert werden nae Panama, een stadt aen d'ander zyde des Meers gheleghen, van waer zy met andere schepen noch wyder vervuert werden, ende door gheheel Peru, Chaicas ende Chila oock noordwaerdt aen uyt deelen in alle spaensche Colonien ofte woonplaetsen.

Beschryvinge van Nombre de Dios.

De waren werden ghevoert door de revier tot op Cruce, ende daer eenen spaenschen Factoor ghelevert diese dan te lande laet voeren tot Panama toe.

Die gheheele breede des landts, tusschen Nombre de Dios ende Panama, van die eene Zee tot die ander is niet meer dan 17. mylen, makende dat Peru gheen Eylandt is. Die Spaengiaerden maken dese Stadt Venetien ghelijck, dan ghedencke dat zy sulcke niet ghesien en hebben, souden sonder twyfel van andere meninghen wesen [1]).

Van Nombre de Dios tot Panama ist 17. mylen.

Latende dan ligghen Panama tot op andere gheleghentheyt, comen voorder tot vervolghinghe der Custen van Nombre de Dios af beghinnende, zijn tot die Farallones del Darien, gheleghen op 8. graden, 70. mylen aenlanghende, Dariene die stadt geheeten tot der oude lieve Vrouwen light aen een onghesonde plaetse, waeromme alle die inwoonders geel bleeck zijn, als die welcke gheelsucht hebben, nochtans en comt dit niet van die nature des landts: want men siet op andere plaetsen onder ghelijcke hooghte des hemels goede lucht, te weten daer het landt versche fonteynen ende clare wateren heeft, ende daer men in die hooghte op berghen woont, niet in valeyen als Dariene light, in een diepe valeye, aen die Oever der Revieren Dariene, rondts heromme met hooge bergen omgeven, daeromme ontfanghen zy oock der Sonnen stralen op den middagh, vast recht van boven neder, ende ten beyden zijden, voren ende achter worden zy niet weyniger van die wederschijn der Sonnen stralen beswaert, brenghende by seer sware onverdraechlijcke hitte, dat also die wooninghe tot Dariene niet van natuere des landts: maer vander sonderlinge plaetsen weghen schadelijcken is. Die plaetse is ooc dootlijck om die eygenschap des aerdtrijcks, om dat zy omgheven is met moerachtighen stinckenden wateren, jae dat dorp selven is een put ofte moras, ende als men water op den vloer der huysen gietet, so groeyen terstont Padden daer uyt, ende als zy graven anderhalve spannen diep, soo openbaren hem terstont Aderen van quade vergiftighe wateren van die verdorven aert deser revieren, die seer traech ende vol slicks tot die Zee door dese diepe valleye vloeyt. In Dariene zijn Tygren, Leeuwen ende Crocodilen: Ossen, Swynen ende Peerden, seer overvloedich ende groo-
[31 b] ter als die uyt Spaengien daer ghevuert zijn, seer veelderley groote boomen ende fruyten, ende allerley vruchten der aerden ende kruyden om te eeten. Dat volck van Darien zijn tusschen doncker root geel van goede proportie, weynich hayren ofte baerts, uyt-

Farallones del Darien, dat zijn klippen van Darien.

Te Darien een ongesonde plaetse, de menschen hebben een ongesonde coluer.

Ghelegentheyt van Darien.

Verhael van de onghesontheyt deser plaetsen.

De inwoonders hebben wey-

[1]) Ontleend aan Benzo II c. 8 (ed. 1581 p. 175).

nich haers ofte baerts, decken alleen die schamelheyt.

besondert op het hooft ende wijnbrauwen, insonderheyt de vrouwen, die sulcke afdoen met eenich kruijt, zy gaen naeckt in 't generael, insonderheyt om't hooft. Zy draghen die manlickheyt ofte in een slacken schulpe, ofte in een ror, oft bedecken die met een Cottoenen lijnwaet, die vrouwen bedecken haer van't midden tot op die knien, ende so zy edel zijn tot op die voeten. In dat landt en is gheen winter: want den uytganck des vloets Darienis light men 8. graden vanden Æquinoctiael, daeromme dagh ende nacht vast ghelijck aldaer is.

Futeraca, een dorp der Caribanen. Vraba daer den heelen stroom zynen naem van heeft. Fete. Zereme. Sorache.

Vander eersten sterren die haer inder Zee streckt, ligt een dorp int landtschap Caribana, 9. mylen van Darien, Futeraca genoemt, ende van daer op drie mylen Vraba, waer af die geheele stroom haren name heeft, is in vorighe tyden die hooftstadt des rijcks gheweest; Van daer op 6. mylen light Feti, van Feti tot Zereme 9. mylen, van Zereme 12. mylen tot Sorache. Dese plecken waren al vol mensch-eeters, ende als zy geen vyanden hebben daer zy tegens stryden, so rasen zy teghens malcanderen, ende vernielen den anderen.

Beschryvinge van Vraba anders Cariba gheheeten.

Vraba, die Golfe is 14. mylen lanck, in die mont 6. mylen breedt en hoe naerder het vaste landt, hoe enger. In die reviere vallen vele wateren, ende een dat gheluckigher is als die Nilus; Wat men in Vraba saeyt ofte plantet dat beklijft uyter maten rasch, men heeft aen den 28. dagh, rype vruchten als Comcommeren, Cauwoorden, Meloenen, etc. In Dariene ende Vraba wassen veellerley vruchten seer lieflick ende aenghenaem van smaeck, alle onsere vruchten seer ongelijck, die van sulcke begheert breeder instructie, die lese die historie schryvers, insonderheyt Petrum Martyren, in't 9. boeck van 't vermeynde vaste landt [1]).

Tortuga, oft Schiltpadden Eylandt. I. Fuerte. P. de Caribana. Ghedaente van de Caribes. Caribes zijn Priesters ofte Pro-

Aen die mondt van die Golf Vraba light een kleyn Eylandt Tortuga, 't Schilt-padden Eyland, ofte om die gedaente die het heeft, ofte om dat daer vele Schilt-padden houden ende wat voorder op die selvighe Custe I. fuerte, strecket t'Eylandt [2]), welcke light int midden tusschen Vraba ende Carthago, waer op ooc mensch eeters woonen, wreede menschen, ende van hier comt men tot P. de Caribana, die haven van Caribana oft Menschen moorders ende eeters, waer van die Carybes haren name ontfangen hebben. Van daer aen die R. de Guerra, ende noch voorder de riviere Zenu, welck een groote haven heeft, ende die stadt ontrent 7. oft 8½.

[1]) Zie het Sommario bij Ramusio (III fol. 27 verso).

[2]) Linschoten zal wel hebben geschreven: „'t stercke Eylandt".

spaensche mylen van die Zee, in welcke grooten handel is van Sout ende Visch, fijn Gout ende Silverwerkers. Desе versamelen Gout uyt de revieren in groote waterstortinghe ende regenen, stellende dichte netten daer in zy dat Gout ophouden ende groote korlen becomen. Is ontdeckt van Roderigo de Bastidas, an. 1502. ende 2. iaren daer nae van Giovanni della cosa, noch naderhant in't jaer 1509 [1]). D. Ancisus hem volgende, Alonso di Hoieda, die volck in't landt sandt om sulcks te ontdecken, ofte eenige wissel te doen met die ingeboren, ooc om die sprake te leeren, ende die rijcdom te ervaren, dan die Indianen hebben haer gestelt te vechten, waer
[32 a] tegens die spaengiaerts, teeckens van vrede ghegheven hebben, ende haer doen aenspreken door een Tolck, die Franciscus Pizarro, gevoert hadde van Vraua, haer aensegghende dat hy ende zijn medtghesellen die Spaengiaerden Christenen waren, vreedtsame menschen, die de groote Zee in lanckheyt van tijdt overghevaren zijnde, nu ghebreck hadden van allerley nootwendighe victualie ende van Goudt, haer biddende dat zy sulcks met haer wilden verwisselen teghens andere kostelijcke waren, dierghelijcken zy nimmermeer ghesien hadden, waer op die Caryben van Zenu voor antwoordt gaven, dat het wel wesen mochte dat zy sulcken vreedtsaem volck waren, nochtans die ghedaente van vreedtsame niet voerden, oock dat zy terstont souden vertrecken uyt haer landt: want wilden van niemandt bespot zijn, oock niet van meeninghe waren eenighe bravada van wapenen van eenighe vreemdelinghen in haer landt te lyden, waer op Doctor Ancisus replicerende voor antwoordt gaf, dat hy niet konste met eeren vertrecken voor ende aleer hy zijn bootschap haer aenghedient hadde, waer toe hy gesonden was, ende een groote Oratie doende, om haer tot het gheloove te bekeeren, ende tot die doope te voorderen, ghefondeert alleen op eenen Godt, schepper des Hemels, der aerden ende den menschen, ende ten laetsten daer by voeghende, hoe dat die Heylige Vader de Paus van Roomen, als Christi Luytenant over die gantsche aerdtbodem als absolute ende macht hebbende over die Sielen ende die Religion sulcke landen ghegheven hadde den machtighen Coninck van Spaengien, zynen Heere, ende hoe dat hy ghesonden was om die possessie van dien in te nemen, dat zy daeromme hem niet souden opposeren ende verstooten, inghevalle zy Christenen wilden werden ende haer onderworpen so machtigen

pheten op Brasiliaens. Beschryvinge vande Reviere Zenu.

Anno 1509. is dit landt ontdeckt van Hoieda.

De Spaengiaerden versoecken met de Cariben te handelen, dan zy en gheloofden de spaengiaerden niet, haer bevelende uyt haer lant te gaen.

De Spaengiaerts antwoorden niet te connen vertrecken oft moesten hare bootschap eerst doen, ende doen also haer oratie daert punt af is haer te bekeeren.

Even op die manie-

---

[1]) Zie Oviedo III 8 (Ramusio III p. 98).

re antwoorde Attabalipa, dat zijn landen ende al datter in was, zijn Vader ende voorouders ghewonnen hadden, ende dat hy niet conste verstaen hoe dat S. Peeter sulckes ymanden konste geven, dat hy daer mede niet te vreden was, noch ooc niet mede te doen hadde.

Prince, ende dat met bewijs van een kleijn tribuijt van Gout jaerlijcks opbrenghende, waer op zy schimpelijck ende lachende gheantwoort hebben, vast op de maniere, als oock ghelesen wordt van Attabalipa, dattet haer wel aenstondt, 'twelck zy by brachten van eenen God: maer dat zy daer af niet wilden disputeren, noch haer religion verlaten, ende dat den Paus wel moeste liberael wesen, van ander lieder goeder die hem niet toe quamen, ofte ten minsten sot dat hy wegh gaf 'twelck hy niet leveren mochte: oock dat den Coninc arm moeste wesen, iet noch van doen hebbende ende begheerende, ofte seer stout, die dreyghende, welcke hy niet kende, ende in ghevalle hy quame haer landt te overvallen ende in te nemen, dat zy souden zijn hooft op een pael setten, tot een teecken als zy andere zijns ghelijcke hare vyanden gedaen hadden, etc. maer die Spaengiaerden sulcks niet achtende, zijn daer op aenghetrocken ende haer overweldicht.

So is dan van die Golf Vraba tot Cartagena 70. mylen, tusschen welcke twee plaetsen die voorghestelde revieren ende havens ligghen, daer die gheschiedenissen ghepasseert zijn, ende ooc P. de Naos, dat is die haven vande Schepen.

Van Carthagena telt men 50. mylen tot S. Martha.

Carthagena [1]).

Codego. Scombria. Cartagena so genoemt om dat zy meest alle van Cartagena waren die daer woonden.

Carthagena heeft den name verkregen, om dat in die mont deses havens een Eylandt light op Indisch Codego ghenoemt, ghelijck [32 b] als oock nieu Carthago, in Spaengien Scombria, ofte om dat alle die Spaengiaerden die daer woonachtich van Carthago uyt Spaengien daer ghecomen waren. Dit Eylandt is ontrent 2. mylen lanck ende eene breedt. Als die Spaengiaerden ten eersten in dese landtschap quamen, woonden het land vol visschers, waeraff nu nauwelijck eenigh overblijfsel gesien wert, 'twelck niet te verwonderen is: want niet alleen in dese provincie, maer alle andere inlandische, die de Spaengiaerden overloopen hebben: nauwelijcken Indianen ghebleven zijn, om oorsake dat dit volck soo langhe als zy vermocht hebben die Spaengiaerden teghen te staen, gheen vriendtschap om haer wreedtheyt ende Tyrannie willen met haer hebben willen houden. Dit landtschap is rijck van visschen, vruchten, ende allerley eetbare waren, die tot der menschen onderhout van

Is Vischrijck en overvloe-

[1]) Dit geheele hoofdstuk is ontleend aan Benzo, Novae Novi orbis historiae II c. V, met gebruikmaking ook van de noten van Calveto (lat. ed. Gen. 1581).

nooden zijn: Haer schaemte bedecken zy met kleederen van Cottoen. Inden oorloch trecken beyde mans ende Vrouwen, het heeft sich toeghedraghen anno 1509. dat een Spaengiaert gheheeten Martinus Amisus [1]) oorloch voerde teghens die ghebueren van Carthagena die van Xenu, dat zy een Vrouwe ghevanghen kreghen, out 20. jaren, die 28. Christenen met haer handen ghedoodet hadde, hare pylen zijn verghift: Zy eeten haerder vyanden vleijsch, hebben vele Spaengiaerden also vernielt. Op hare feesten die zy in vorighe tyden plachten te houden, vercieren hare lichamen op dat alderschoonste met vele juweelen ende Gouden armbanden, van Parlen ende Smaragden ghemaeckt, die draghende om dat aengesicht, armen, beenen, ende andere ghedeelten des lichaems. Hare voornaemste waren ofte coopmanschappen zijn Sout, Visch, Peper, 'twelck die gheheele Custe langhs overvloedigh wast, is lanck van ghedaente ende veel scherper dan die Indische Peper, oock aromatijcker ende lieflijcker van reuck als die ghemeene Brasily Peper [2]). Dese waren vervoeren zy in plaetsen daer sulcke ghebreecken, die verwisselende. In vorighe tyden eer zy van die Spaengiaerden overwonnen waren, hadden zy veelerley fruyten der aerden ende der boomen, Boom-wolle, Vederen, Gouden armbanden. Item Gout, veellerley Parlen, Smaragden, Slaven ende andere aerdt-vruchten, daer zy hare coopmanschap mede dreven, die verwisselende sonder eenigh achterdencken, begheerte ofte giericheyt, met dese woorden: Neemt sulcks, ende gheeft my wat voor sulcks daer teghen; Nochtans was by haer gheen aenghenamer waer, dan die eetbare, hoe wel zy nu al mede beghinnen nae Goudt ende andere dinghen te trachten, sulcks vande Spaengiaerden gheleert hebbende.

Benzo [3]) vertelt hier af een notabel exempel, in het tweede Boeck zijnder Indische Historien, in het vijfde Capittel, als dat hy eens hongherigh wesende, in een Indiaens Boeren huijs ghegaen zy, biddende hem om een Kiecken te willen vercoopen, den Indiaen vraeghde hem wat hy daer voren wilde gheven, hy eenen Reael uyt treckende ende dien langhende, neemt die Indiaen den Reael tusschen die tanden, segghende: ghy wilt van my eetbare waren
[33 a] hebben, ende my weder gheven dat men niet eeten mach, ende

dich van alle eetbare waren.

De vrouwen van dese landen trecken met haer mans inden krijch, anno 1509. is van de Spaengiaerden een vrou ghevanghen, die met hare handen 28. Christenen omghebracht hadde.

Draghen op hare feesten costelijcke hals ende armbanden beset met peerlen ende gesteenten.

In voor tyden is by haer geen giericheyt geweest, wisselden sonder ghekijf, ware om ware alleenwelversien van eetbare spyse is van haer principael begeert gheweest, dan nu hebben zy gheleert gierich te zijn na Gout ende Peerlen ende ghesteenten.

Een clucht van een Spaen-

---

[1]) lees: Ancisus. De anecdote naar Calveto (Benzo 1581 p. 164 n. 3).

[2]) Nic. Monardis, *Simpl. med.* (*Aromat. et simpl. hist.* ed. Car. Clusius 1593 p. 385).

[3]) Ed. 1581, blz. 160/161.

giaert ende een Indiaen. van gheender weerden is, hout ghy het uwe, ende ick salt myne behouden, etc.

Rio grande. Tusschen Carthagena ende S. Martha, loopt een groote snelle revier Rio grande in die Caerte gestelt, die welcke met sulcken gewalt in die Zee vloeyt, insonderheyt des winters, dat zy die stroom des Meers te rugghe set, dat oock die schepen daer voor by varende, lichtelijcken moghen water nemen. Dese reviere opvarende nae het Coninckrijck Bogota, nu van die Spaengiaerden Granada gheheeten, werden Amerauden Mynen ghevonden, in die valeye Tunia, qualijck in dese Caerte Tomana [1]) ghenoemt, al waer ontrent die Spaengiaerden nieu Carthago ghebout hebben.

Bogota. Granada. Inde valey Tunia worden ghevonden Mynen van Amerauden.

Die Inwoonders van die valleye Tunia, ende die omliggende volckeren eeren die Sonne voor haren voornaemsten Godt, ja oock also dat zy niet dorven daerop sterren ofte dien recht aensien [2]). Die Mane bewijsen zy oock Goddelijcke eere, doch minder dan die Sonne. In hare oorlogen, in die plaetse van Bandiren ofte vanen, draghen zy hieromme aen rieden stocken, die ghebeenten van eenighe menschen, die haer manlijck inden oorlogh ofte elders ghedraghen hebben, om andere alsoo tot hare deuchden te verwecken ende aen te porren, ende dies te wackerder tot den oorloch te maken. Hare wapenen ende pylen zijn spiesen uyt Palm tacken ende steenen swaerden. Haer Coninghen begraven zy met Gouden hals banden met Amerauden, broodt ende wijn. Die Spaengiaerden hebben vele dusdanighe graven ghevonden ende gheopent. Die volckeren welcke op die voorghenoemde groote Reviere ofte R. Grande woonen, zijn alle menschen eeters ofte Caribes, als oock die welcke ontrent S. Martha haer residentie houden, doch eyghentlijcken te spreken waren Caribes in vorighe tyden [3]) die inwoonders van die Eylanden Boriquen, Dominica, Matitini Cibuchinæ, nu S. Croce gheheeten, ende die van Guadalupe, als oock in die beschryvinge deser Eylanden gheseyt is [4]), die met scheepkens uyt een hout ghemaeckt, Canois ghenoemt op die Zee voeren, ende die menschen van Hispaniola ende oock van 't vaste landt oorloch aendeden, ende sodane roofden ende aten. Die ghemeene opinie is, dat dese Eylandische menschen eeters eerst ghecomen zijn van dit vaste landt Caribana by Vraba, ende voorts

Zy eeren de Sonne, ende bewijsen de Mane godtlijcke eere. Draghen in plaetse van vanen spietsen met doodtsbeenen van hare voorvechters. Hare Coningen begraven zy met goude halsbanden.

Dit volck is gecomen vant vaste lant, ende zijn strengh dapper mannen, die met boghen ende pylen wel

[1]) Lees: Timana. We zien hier, hoe Linschoten de kaart vergelijkt met de teksten.

[2]) Dit uit Benzo II c. VI, noot 1 door Calveto (ed. 1581 blz. 169).

[3]) De gedrukte tekst zet hier een punt, en begint een nieuwen zin, waardoor de meedeeling onverstaanbaar wordt. Zij is overgenomen van Calveto (Benzo II c. VI, noot 2).

[4]) Zie hiervóór blz. 75—78.

ontrent Nombre de Dios [1]). Op de indiaensche sprake heeten Caribes, strenge ende dappere mannen, nu noemtmense Caribes, alle die met boghen ende pylen wel weten omme te gaen. Die Brasilianen noemen hare Propheten ofte Waerseggher ende Papen Caribes. Dit selfde volck van die valleye Tunia, verghiften oock die spitsen der Pylen, ende alleer die Spaengiaerden haer overwonnen, voerden zy groote oorloch met die van Bagota ofte Bogota, zijn dappere soldaten wreedt ende wraeckgierich. Inden oorloch voeren zy haren Afgodt Chiappen, als een richter der victorien met haer, den welcken zy oock al eer zy inden krijch ofte tot den slach op trecken, vele sacrificie ofte offerhanden doen van eenighe levende menschen van slaven kinderkens ofte van haren vyanden: het gheheele beelt met bloet bestrijckende, ende dat vleijs der menschen eetende. Thuijs komende ende overwonnen hebbende, hielden zy groote feesten met dansen, springhen ende
[33 b] singhen, den anderen tot droncken drincken porrende, haren Afgodt weder met bloet bestrijckende. Overwonnen zijnde van hare vyanden, waeren droevich ende ghestoort, ende soecken met nieuwe sacrificien haren Chappen te versoenen dat hy haer voortaen hulpe ende bystant wilde doen, ende victorie tegens hare vyanden verleenen.

mede weten om te gaen.

Chiappe een Afgodt, den welcken zy mede inden krych voeren.

Als zy qualijck varen soecken zy haer met haren Afgodt te versoenen.

S. Martha.

S. Martha is oock een stadt ende haven der Spaengiaerden aen't vaste landt, 11. graden aen die noordt zyde vanden Æquinoctiael, ligghende ontrent 50. spaensche mylen, als geseyt is van Cartagena, light onder seer hooge berghen, dat het onghelooflijck ende wonder om te seggen is, hoe dat in so seer groote hitte, sulcken overvloedighen ende diepen snee op die toppen der berghen alhier leyt, datmen sulcks ooc van verre in die Zee mach sien, ende daer door die haven erkennen [2]).

Dit landt is ontdeckt ende inghenomen, anno 1524. van Rodergo de Bastidas[3]), die het oock zijn leven ghecostet heeft, doch van zijn eyghen volck, inden slaep met 5. wonden doorsteken zijnde. Het volck van dese contreye [4]) is soo wreedt ende dapper, dat zy dickmaels die Spaengiaerden met gewelt van haer landt afghesla-

S. Martha gheleghen 11. graden aende noordt zyde vanden Equinoctiael.

De haven wordt bekent vande overvloet vande sneeu, die tusschen de hooge bergen blinct.

Dapperheyt ende

[1]) Hier moet de zin eindigen; de gedrukte tekst laat hem doorloopen.
[2]) Ontleend aan Calveto (noot 1 bij Benzo II c. V, ed. 1581 p. 164).
[3]) Zie Oviedo III 8 (Ramusio III bl. 98).
[4]) Zie *Sommario* van Petrus Martyr (Ramusio bl. 34 verso).

manlijcheyt deser inwooners. ghen ende soo verdreven hebben, niet passende op die schepen, tot aen die borst in die Zee loopende, ende met duysenderley vergifte pylen schietende, ende soude niet naeghelaten hebben, ten ware zy door 't geschut ende 't gheluyt van dien vervaert wesende ghevluchtet hadden, meenende dat sulcks donderslaghen waren, die daer seer veel gheschieden, om die eyghenschap des landtschaps, ende die hooghte der berghen. Die omvanck deser haven is 3. spaensche mylen, ende so schoon datmen op die gront steenkens sien mach, hoe wel dat zy wel 20. ellen diep is. Daer vloeyen twee loopende waterkens in die haven, dan niet bequaem voor groote schepen, dan alleen voor kleyne uyt een hout ghemaeckt; Lustich ist om te hooren het ghene dat zy vertellen, vande menichte ende goeden smaeck der visschen die aldaer in soete ende soute wateren gevangen werde, waeromme dat zy vele visschers daer vonden, ende vele netten van taye kruyden ghevloechten, ende aen Cattoenen touwen gehecht, ende dit was haren meesten handel: want voor visch kreghen zy al wat zy wilden van hare ghebueren. In dit landt worden ghevonden Sapphyren, Amerauden, Chalcedonien, Jaspiden, Bernsteen, Bresily hout, Gout ende Parlen, welverstaende die twee gheheele landtschappen Caramaira ende Saturma, daer dese twee havens Carthagena ende S. Martha ligghen. Caramaira is een seer vruchtbaer ende saligh, lustich land, dat geen harde winters ofte heete somers moeyelijcken valt ende daer dagh ende nacht vast even lanck altoos zijn. Dit landt innemende, vonden zy aldaer geplantede hoven, die worden door vreemde waterkens bevoechtet, gelijck die hoven in Italien. Hare gemeene spyse zijn Ages, Yuca, Maiz, Batatas[1]) ende eenige vruchten der boomen, als ooc by andere volkeren daer ontrent, zy eeten ooc ten tyden visch maer selden menschen vleijsch.

Door de claerheyt des waters canmen 20. ellen diep op den gront sien, ende sulcke menichte van vischen dat zy haer gebueren daer mede spysen.

Caramaira. Saturma. Caramaira een salich landt, dat geen groote hette noch coude en heeft ende den dach ende nacht bykans altoos even lanck.

Ages, Yuca. Maiz. Batatas.

Ages zijn wortelen van die groote ende gedaente als die steeckrapen zijn in Italien, lieflijck van smaeck, niet ongelijck den malsen Castanien, die zy gebruijcken voor bancket, in plaetse van fruijt.

Ages zijn wortelen ghelijck steeckrapen.

Yuca is oock een aert van een wortel, daer af zy haer broodt maken. Die Yuca die in Cuba Hayti, ende in andere Eylanden wast, is seer schadelijck rau ghegeten: ter contrarie, die hier groeyt [34 a]
ontrent S. Martha gheheel ghesont: want ofte rau ofte ghesoden ende gebraden, ofte anders ghegheten, is seer lieflijck van smaeck,

Iuca groote wortelen ghelijck

[1]) Zie Oviedo boek VII (Ramusio bl. 132/3), en Benzo I 27 (blz. 121 en v.).

worden voort geplant door die wortelen, ende niet door 't saet, welck rijp wesende, die groote hebben van eenen arm ofte schenckel van een been, welck gheschiet in een half jaer, maer twee jaren lanck staende, gheeft zy beter broot, rijp zijnde wert uyt gheperst tusschen twee steenen, dat het sop daer af comt, 'twelck seer schadelijck in de Eylanden is, ten zy dat men te voren koke, als men by ons Melck doet, anders ghedroncken van menschen ofte beesten: salt die dooden, als een sterck ende ghewis vergift: maer ghesoden wesende tot op die helfte, ende dan kout gheworden, mach men sulck sop gebruijcken in die plaetse van goede wijn azijn. Dit selfde sop noch meer ghekockt tot dat het dick is, soo wort het soet ghelijck honich, so ghebruycken zy dan dit sop op't vaste landt rau voor dranck ,ende gesoden voor Azijn oft Honigh; Ick segghe op't vaste landt: want in die Eylanden is seer periculoos ende fenynich: Van die Pulpa der uytgheperste wortelen, die ghelijck als ghestooten Amandelen schijnt te wesen: maken zy ronde koecxkens ghelijck daelders die zy backen, ende dit is haer Cacaui ofte broot, daer die Indianen haer so langhe tijt mede onderhouden hebben: maer dit broot verseert die keel al wat, ten zy datment int water weeckt, ofte onder ander spysen vermenght: Doch soo soude ick liever eeten het broodt van Maiz, dat is Brasilische Terwe, dewijl sulcx niet minder voetsel geeft als onse Terwe ende ghesont is, oock de Maghen aenghenaem, uyt het welcke broot ghemaeckt wordt, op de maniere als van onse Terwe.

beenen van menschen. Hier van maken zy haer broot, worden geplant ende niet ghesaeyt.

Tsap vande wortel Yuca is fenijn, ghekockt zijnde is Azijn, ende tot pap ghesoden, wertet soet als honich.

Cacavi heeten zy haer broot.

Het broot van Maiz is ghesonder als ons Tarwen broot.

Batatas, zijn oock ghemeen ende overvloedich in dit landt, zijn wortelen van die dickte eens arms, sommighe oock kleyner, lieflijck van smaeck, ende seer goet voetsel ghevende, van middelbare substantie tusschen vleijsch ende die vruchten, doch maken winden, ten zy dat men die bradet, so verliesen zy dese eygenschap, insonderheyt met eenighe goede wijn gegeten; wt dese wortelen maecktmen oock Conserven, niet onlieflijcker dan die van Queappelen ghemaeckt wort, oock koecxkens ende andere lieflijcke spysen; Wassen nu ooc seer veel in spaengien, van waer zy oock ten tyden tot ons ghebracht werden, die meerder bescheyt hier af begeert te weten, die lese die historie schryvers der nieuwe werelt, ofte die boecken des hooghgheleerden Caroli Clusij, die sulcker beschryvinghe op 't breedste by een ghebracht heeft, daer uyt dit oock ghenomen is [1]).

Batatas.

Worden oock conserven gemaeckt vande wortel Batatas.

---

[1]) *Aromatum et simplicium historia* 1593 p. 431—440. Zie ook: F. W. T. Hunger, Charles de l'Escluse (Carolus Clusius), Nederlandsch kruidkundige 1526—1609, blz.

Deinwoonders op S. Marta connen Tapeten maken van Catoen, vercieren haer huysen daer mede.

In S. Martha is grooten handel van visschen ende van weghen des Cottoens ende Vederen; Hare huysinghe zijn aerdich verciert met matten van Biesen ghemaeckt, die wanden op menigherhande maniere gheverwet. Hebben vele tapetten van Cottoen, daer in Tygeren, Leeuwen, Arents ende diergelijcke figueren ghewrocht staen.

Van S. Martha tot die C. de la Vela, dat is den hocek van 't Seyl, zijn 50. mylen, desen hoeck leyt op 12. graden, ende is 100. mylen van S. Dominico [1]).

C. de la Vela.

Tusschen S. Martha ende C. de la Vela, ligghen dese plaetsen.

C. del Aguia.

C. de la Guia, den hoeck vande Naelde oft van 't Compas. [34 b]

Ancon de Gacha.

Ancon de Gacha, een open haven van Gacha.

R. de Palominas.

Rio de Palominas, de reviere van Palominas.

R. de la Hacha.

R. de la Hacha, R. van die Toertse.

R. de Piedras.

R. de Piedras. R. van Steenen.

Laguna de S. Juan

Laguna de S. Iuan, 'tLack van S. Joan.

Coquibocoa.

Van C. de la Vela, zijn 40. mylen tot Coquibocoa in onse Caerte met twee afghedeelde woorden ghestelt, behooren aen een te wesen; Dit is eenen anderen hoeck, gheleghen op die selfde hoochte, achter welcke begint die Golfe van Venezuela, die rondtsomme ende in die breete heeft tot die C. di S. Roman 80. mylen.

Porrete Veneçuela, kleijn Venegien.

Porrette Venecuela ofte kleijn Venegien, de eerste Gouverneur een Hooghduytsch.

Die gheheele Custe van den hoeck De la Vela, tot die Golfo van Paria is ontdeckt ende ghevonden van Christophoro Colombo, int jaer 1498. Die eerste Gouverneur van Venezuela is gheweest een Hooghduijts, gheheeten Ambrosius Alfingher, die uyt die name der Welsaren aldaer ghetrocken is; Die Keyser haer die stadt verset hebbende int jaer 1518. [2]) welcke ghestorven is van een vergifte pyle, ende zijn volck meest van hongher vergaen, aten Honden ende oock eenige Indianen. Alhier is een Bisdom, ende die stadt wort Veneçuela gheheeten, om dat zy int water op een evene rotse

---

167, 175, 358 en v., en het hoofdstuk over de Rariorum plantarum historia, waarvan het titelblad is afgebeeld op blz. 257.

[1]) De verdere kustbeschrijving volgt nauwkeurig de kaart (kaart III), met toevoeging van de vertaling van alle namen, hier en daar afstandopgaven en uitvoerigere landbeschrijvingen.

In Thevet's *Cosmographie Universelle* wordt eene gelijksoortige kustbeschrijving gegeven van de geheele oostkust van America van zuid naar noord (bl. 1022—1024).

[2]) Lees: 1528. Zie Benzo I 25 (blz. 109).

ghebout is, welck water een Lack is, ghenoemt Maracaibo, ende van die Spaengiaerden Lago di nosta Donna; Die Vrouwen van hier zijn veel hoflijcker ende beter ghemaniert, dan die van de naestligghende provincien, zy schilderen haer borst ende armen, gaen anders naeckt, doch bedecken hare schaemte met eenich kleet, ende het waer een groote schande sulcks aflatende; Soo oock jemandt sulcks ophefte, dede haer een groote oneere ende injurie. Die Dochters kent men aen die verwe ende die grootheyt van die banden die zy draghen, ende sulcke draghende is een ghewis teecken van haer maechdelijcke staet. Die mannen int generael draghen haer manlijckheyt in eenighe schulpen; Aenbaden Afgoden ende de Sathan, dien zy afmaelden ghelijck zy hem hoorden spreken, ofte ghelijck hy hem openbaerde. Inde oorloch gebruijcken zy oock vergifte pylen ende lancien van 25. palmen lanck; Riede Messen, groote Rondassen van schorsen ende leder; Hare Papen die oock medecijns zijn, vraghen die siecken daer tot zy geroepen zijn, ofte zy ooc ghelooven dat zy haer helpen mòghen, legghen hare handen op die plaetse daer die pyne ofte die apostemate, ofte dat gheswel is, schreyen ofte roepen, ende inghevalle zy niet ghenesen, werpen zy die schult ofte op den kranc-ken, ofte op die Goden, aldus handelen alle haer medecijns. Des nachts beweenen zy hare Heeren, het weenen is singhen van zijn dapperheyt, daer nae braden zy hem, ende stooten hem cleen, ende alsoo drincken zy sulcks in Wijn, 'twelck een groote eer by haer is.

Maracaibo. Lago di nuestra Sign. alhier seer geschickte vrouwen die haer schaemte decken.

De mans draghen haer manlijckheyt in schelpen.

Seltsame vraghe van haer Papen die haer Medecijns zijn.

De dooden van haer Heeren worden by nacht beweent.

Van Veneçuela tot C. di S. Roman 80. mylen.

Van S. Roman tot Golfo triste, zijn 50. mylen, waer in gheleghen is Curiana.

Curiana.

Curiana heeft een haven ghelijck die tot Calis in Spaengien is,
[35 a] alwaer ontrent 8. huijskens op den Oever laghen: maer een kleyne myle verder int landt lach een volckrijck dorp, die oock naeckt gingen: maer vrindelijck, simpel, onnoosel ende gastvry volck, hebben die Spaengiaerden met blyschap ontfanghen; Voor Spelden, Naelden, Bellekens, Glasen paternosterkens, vele snoeren van Parlen ghegheven, die Spaengiaerden in hare huysen opghenomen, wel ghetracteert met spysen, voor vier spelden een Pauwe gevende, voor een Phasant twee spelden, voor een Tortel duyve

Curiana een haven als Calis in Spaengien.

Curiana dieper int landt worden die

Spaengiaerts seer wel ontfanghen gaven voor 4. spellen een Pau.

oft vlockduyve een spelde, voor een Gans een Glasen steenken ofte ooc een spelde ofte twee; Vraghende wat zy met de spelden doen souden, dewijl zy naeckt ginghen, antwoorden haer die Spaengiaerden, dat zy goet waren die tanden te stokelen, aen die Bellekens hadden zy seer groote lust om des geluijts ende schoonheyt willen. Het landt is seer rijck van sodanen ghevoghelte als voren ghenoemt is, oock van Herten, wilde Verckens, Conynen, van verwe ende grootte ghelijck onse Hasen, ende dese voghelen ende dieren vleijsch is haer spyse, als ooc die Parlen-oesters die daer ontrent seer veel ghevanghen ende ghegheten worden, zijn alle kloecke Wildt-schutten: schieten seer recht nae die Voghelen ende die Wilde dieren, Hare scheepkens zijn oock van eenen boom uytghehoolt: maer veel plomper dan die Canibalen ofte die van Hispaniola, welcke zy Gallitos noemen; Hare huysen zijn van hout ghemaeckt, ende met Palm bladeren gedeckt, in die welcke liggende, men over nacht hooren mochte het grouwelijck geschrey ende gheluijt der wilde beesten, die nochtans niemant schade doen: want die inwoonders gaen vry naect hem nae inden bosschen alleen met pylen ende boghen ghewapent, soo ist oock noyt by haer luyden ghehoort, dat yemandt van die wilde dieren vernielt is, brachten den Spaengiaerden soo veele Harten ende wilde Swynen, als zy begeerden, alle met pylen gheschoten. Haer broot was van wortelen ofte van Maiz, ghelijck de ander Indianen. Het volck hadde swart, half gekrolt hayr, doch lanck; Zy maken hare tanden wit met een kruijt dat zy den gheheelen dagh meest knauwen ende inden mont draghen, dit uytspouwende, wasschen zy den mont. Die Vrouwen zijn neerstigher om huys te houden, dan om 't velt te bouwen. Die mans zijn meer op dat weyde werck, oft op't Jaghen, neerstigher tot den strijt, ende tot dansen ende spelen. In hare huysen hebben zy meenigherley aerde-werck, Cruijcken, Potten ende dierghelijcke, 'twelck haer van andere plaetsen toeghebracht wordt; houden sekere jaermerckten, een jeghelijck den anderen toevoerende wat haer ghebreeckt. Zy droeghen alle aen den hals Parlen snoeren, soo ghemeen als die Boerinnen in Italien glasen Paternosterkens, aen die welcke hinghen menigherley dierkens ende voghelkens van slecht Gout ghelijck rijns Gout ghewrocht, twelck hem van andere plaetsen van Carichieta 6. dagen reysens teghens den nederganck toeghevoert wort: doen die Spaengiaerden vraechden van waer, gaven zy door teeckenen te kennen, binnen uyt dat landt, doch rieden haer af daer

Deinwooners seer kloecke wiltschutten.

Gallitos heeten haerschuyten.

Des nachts hoortmen in hare hutten seer vreeselijck gheschrey der wilder beesten, noyt en' isser iemant vande wilde dieren vernielt.

Hebben aerde potten ende kruijcken, houden oock iaermerckten, daer elck mangelt dat zy van doen hebben.

Waerschouwen Spaen-

niet te trecken, om datter menschen eeters woonden. Die mans holen een Cauwoerde uyt, ende dragen die voor een voorbroeck, die welcke zy met een snoer vast binden om die lenden, verberghen haer schamelheyt daer in, ofte in een Slacken huijsken, met [35 b] die reste des lichaems gaen zij gheheel naeckt, ende so vele van Curiana, hare manieren ende eyghenschappen.

giaerts dattet menschen eeters zijn.

Tusschen de C. di San Roman ende Golfo Triste, ligghen dese nae beschrevene plaetsen: Core, Taratara, P. Seca.

Van die Golfo Triste, tot die Golfo van Cariari, zijn 100. mylen in die streckinge van die Custe light op 10. graden, ende tusschen beyden ligghen vele havens ende revieren, insonderheyt dese: Puerto de Canna Fistola, P. Fleichado, dat is die punte daermen met die pyle gheschoten heeft.

P. Muerte, die doode haven.

C. de Ioan Blanco, die hoeck van Jan de Wit.

C. la Colhera. R. Dunari, I. de Pirico.

Maracopana. Chelheribiche. S. Fee, 'tHeylighe gheloove. Rio de Cumana, ende Punta d'Araia, Cumana ende Maracapana.

Langhs dese voorgenoemde Custe ligghen vele Eylandekens, als Monies, dat is 't Monicken Eylandt, Quiracao, Buenaire, goede lucht. Rocques ofte Roça, steenrotsen. De Aues, de Voghelen. Tortuga, Schilt-padden, ende daer nae Cubagna[1]) ofte Margaritha, het Parlen Eylandt.

C. de S. Roman. Core. Taratara. P. Seca. Cariari. Puerto de Canna Fistola. P. Fleichado. P. Muerte. C. de Ioan blanco. C. la Colhera. R. Dunari. I. de Pirico Maracopana. Punto di Araia. Rio di Cumana etc.

Eenighe aenteeckeninghe by Maracapana ende Cumana[2]).

CVmana beteeckent een landtschap ende een reviere, waer op een stadt ende Clooster van die grauwe Monicken staet, om die Paerl-rijcke Custe die daer ontrent is. Het volck van dit landt ginck oock naeckt, uyt besondert dat zy haer manlickheyt bedeckt ende insluyten, oft in eenige uytgheholde Cauwoorden ofte Slacken huijskens, ofte Rieden ofte Boom-wollen banden ende decksels. Inden oorloch hangen zy mantels omme, ende vercieren haer met vederen; op haer feesten ende dansen verschilderen zy haer, ofte zy bestrijcken haer met eenighe Gommen ende klevende salven, daer in zy vederen kleven ende dragen van allerley colueren, maken alsoo gheen leelijcke ghedaente. Het hayr

Cumana ende Maracapana.

Bekleven haer lijf met vederen, ende inden krijch doen zy mantels om.

---

[1]) Lees: Cubagua.

[2]) Veel over deze landschappen bij Petrus Martyr, 1e decade, cap. 8 en 9.

scheren zy boven die ooren, ende soo eenighe hayren uytliepen op die kinne ofte plaetse des baerts, die doen zy wegh, willen geen hayr aen eenighe plaetse des lichaems velen, hoe wel zy meest van natueren sonder baerden ofte hayr zijn, welcke oock het hayr laten groeyen op zijn spaensch, noemen zy beesten. Dit volck doet oock groote moeyte te maken swarte tanden, anders die sulcke wit hebben, schelden zy vrouwen te zijn, indien hy gheen arbeyt doet om die swart te maken, twelck zy doen met eenich sop ofte poyer van bladeren eenes kruyts by haer gheheeten Hay ofte Gay, welcke bladeren zijn seer sacht, ghelijck die van den Termentijn boom, ende vant fatsoen ghelijck Mortella. Ontrent 15. jaren oudt wordende, als die moet beghint te rysen, vanghen zy aen dese bladeren inden mont te draghen, ende die te kauwen, tot dat die tanden swart zijn gelijck kolen, welcks swartigheyt blijft tot der doodt toe, maken hier door dat die tanden noch verrotten noch breken, noch pyne kryghen, zy vermenghen die poyer met een ander soorte van poyer eenes houts, ende met kalck van wit ghebrande schulpen: Even op dese maniere ghebruijcken die Oost Indianen haer Betre met Areccas, ende met kalck van Oesters, daer af die historie verhaelt van Oost Indien [1]). Dit poyer dan van dese bladeren, hout ende kalck, draghen zy gestadich inden mont, [36 a]
daer aen knauwende, het welck zy bewaren in gevlochte korfkens, ende in dooskens van riet ghemaeckt, om te verkoopen ende te vermanghelen op hare mercten aen de naestliggende volckeren voor eenich Gout, voor Slaven ende voor Cottoen, oock andere coopmanschappen. Alle die jonghen dochters gaen naeckt, draghen sekere banden om die knien, die welcke zy seer stijf toe trecken om dat die heupen ende beenen dick moghen worden, twelck zy voor een verciersel houden; Die ghehoude draghen eenighe schoenkens, ende leven eerlijck; overspel dryvende worden verlaten ende ghestraft. Die Heeren ende rijcken des landts namen soo veel Vrouwen alst haer ghelieft, ende gheven den gasten die by haer comen logeren die alderschoonste, die andere nemen eene ofte weynich. Die Vrouwen bearbeyden dat landt, ende versorghent thuijs, die mans niet inden oorloch wesende, jaghen ofte visschen, zijn hooghmoedich, wraeckgierich ende verrasschent. Hare voornaemste wapenen zijn vergifte pylen, die zy op menigherley wyse doen bereyden van 't bloet der Slanghen

Hay oft Gay, met dit sap bestrijcken zy haer tanden daer zy swart af worden, Die witte tanden hebben achten zy als Vrouwen.

Dicke hupen ende dicke beenen is by dien van Cuma een groote schoonheyt.

Overspel wort by haer ghestraft.

De rijcken deses landts de vreemde gasten by haer comende, vereeren haer met

1) Zie Itinerario II blz. 7.

van't sop der kruyden, ende oock van vermenginghe veler dinghen onder een, daer nauwelijck raet toe is, daer mede ghequetst zijnde, sulcks te helpen. een van haer vrouwen.

Die kinderen, vrouwen ende mannen, leeren van ioncks op met die boghen schieten. Haer spyse zijn Egdissen, Vleer-muysen, Sprinckhanen, Kreeften, Spinnen, Bien, rauwe, ghekockte ende ghebraden Luysen, laten niet af van eenigherley levendigh creatuer om haer gulsicheyt te boeten, 'twelck te verwonderen is alsulcken landt daer goet broot, wijn, fruyten, visch, ende allerley vleijsch overvloedich is, waer af het oock komt dat dit volck ghemeenlijck plecken op die ooghen ofte duysterheydts des ghesichts kryghen, het welck nochtans sommighe willen toeschryven die eyghenschap des waters van de Reviere Cumana, zy besluyten hare hoven ende erven met eenighe Cottoenen garen, welck zy Bexuco noemen, stellende oft scheerende sulcks een halve mans hooghte, ende het wort by haer voor een groote sonde ghehouden te klimmen oft over dit garen, ofte onder door te buccken, ende zij houdent daer voor dat die sekerlijcken haestigh sterft die alsulcken garen breeckt ofte schuert. Het man volck van Cumana zijn seer gheneycht als gheseyt is, tot jaghen, waer in zy oock seer ervaren zijn. Jaghen ende dooden Leeuwen, Tygers, Capretten, Yseren Verckens, ende allerley andere viervoetighe dieren die zy met boghen schieten, ofte in hare netten vanghen. So zijn oock in dese provintien veelerley seer vreemde ghedierten, eensdeels te voren beschreven, eensdeels niet, die beter instructie hier af begheert, lese die spaensche historie schryvers, die daer af goet onderwijs doen. Die Vrouwen bearbeyden ghelijck geseyt is, die ackeren, sayen Maiz ende allerley Koren, planten Bataten ende andere boomen, die begietende, insonderheyt dat Hay daer zy die tanden met swart maken; Zy planten oock boomen die ghesneden werden, daer uyt vloeyt een wit sop ghelijck Melck, dat in een lieflijcke Gomme verandert, seer dienstelijck om te riecken. Zy
[36 b] planten noch andere boomen, ghenoemt Guareima, welcker fruyten die ghedaente hebben van Moerbesien, doch haerder, van welcke zy een gesoden Most maken, welcke gheneest verkoudinghe, uyt het hout wryven zy vier. Noch hebben zy een andere aert van hooge welrieckende boomen, schynen Cederen te wesen, waer af het hout seer goet is om kofferen ende kassen te maken, om die lieflijckheyt des reucks goet daer in te bewaren: maer broodt daerin settende, wordt sulcks so bitter datment niet eeten en kan;

Eten seer seltsame ghedierten.

Bexuco noemen zy hare schuttinghen om haer hoven ende is een groote misdaet daer over te climmen oft door te cruypen.

De vrouwen bearbeyden tland, ackeren, sayen, planten van alles dat zy behoeven, ende de mans gaen inden krijch, ofte op de wiltvanck.

Guarrima.

Sekere boomen welcks hout lieflijck rieckt, ende daer comen geen

dat hout is oock bequaem om schepen daer af te timmeren: want vergaet niet noch door 't ghewormte ofte anders int water; daer zijn noch andere boomen, daer zy Lijm van becomen, daer mede zy die Voghelen vangen, ende haer bestrijcken, vederkens daer in stekende. Het landt brenght van selfs Cassia voort: maer zy atense niet, noch wisten die oock niet te ghebruijcken; Daer zijn soo vele Roosen ende welrieckende kruyden, dat zy pyne des hoofts maken, overwinnende in reuck die kracht van Muscus. Ghewormte, als Sprinckhanen, Kreveren, ende dierghelijcke zijnder seer vele, het saet vernielende, oock soo zijn daer aderen van steen kolen niet anders als Peck bernende, daer zy groot profijt mede doen: Ende so veel aengaende die vruchtbaerheyt des lants, hare manieren ende usantien int planten, jagen, etc. behalven dit, soo heeft dit volck noch in twee dingen seer groote lust, in dansen ende drincken, brenghen menichmael acht dagen toe in bancketten, dansen ende droncken drincken, behalven hare ordinaris dansen ende byeenkomste; Op die feesten ende krooninghen haerder Koninghen ende Heeren, ofte in ghemeene vergaderinghe ende publijcke feesten, komen haerder seer veel by een, elck op diversche manieren toe gherust, sommighe met kroonen van vederen, andere met rammelende schuelpen, ofte fruyten om die beenen, ghelijck die goechlars hier te lande doen, allerley draeyingen ende beweegnissen dryvende, sommige rechts, andere slincks, voorwaert, achterwaert, graeyende, lacchende, den dooven, den blinden, den kruepelen spelende, visschende, wevende, ende alle wercken doende, ende dit een 5. ofte 6. uren hardende: want wiet langhs doet, is die beste man, die sterck drinckt is oock die dapperste, ghedanst hebbende, setten haer ghelijck die snyders, ende maken goet cier, droncken drinckende op des Conincks kosten; dan van dese ofte dierghelijcke dansen is gheseyt op een ander plaetse, niet noodich hier breeder te verhalen. Het volck van Cumana zijn groote afgoden dienaers, aenbidden die Sonne ende die Mane: ghelooven dat sulcke Man ende Wijf zijn ende groote Goden, vruchten die Sonne seer wanneert dondert ende blicxemt seggende dat zy vertoornt is op haer; Vasten alst Eclipsis der Manen is, insonderheyt die Vrouwen: want die ghehoude trecken het hayr, ende krabben het aengesicht met haer Naghelen, ende die Dochters steken haer met doornen van visschen in die armen, ende trecken alsoo bloet af, meenen als die Mane vol is, dat zy alsdan gheschoten ofte ghequetst zy van die Sonne om eenige

wormen in, tot schepen te timmeren seer bequaem.

Roosen ende welrieckende kruyden so veel dat zy pyne int hooft verwecken.

Dit volck hebben sulcken lust tot dansen dat zy dicmaels 8. dagen lanck dansen ende drincken.

Connen 5. ofte 6. uren dansen sonder ophouden.

Alst Eclips is dan zijnse verveert seggende dat de goden op haer vertoorent zijn.

twist ende torn die zy daer teghens mochte ghehadt hebben. In tyden als eenige Comeet verschijnt, maken zy groot remoer met Cornetten, met trommelen ende gheroep, ghelooven dat die Comeet daer door wijckt ende verdwijnt; Zy gelooven dat die Co-
[37 a] meten groot quaet beduyden. Onder vele Afgoden ende figueren die zy aenbidden voor Goden, hebben zy een teecken gelijck een besloten Borgoensch Cruijs, het welcke zy den nieuwgheboren kinderkens aenhanghen, meenen dat zy daer door bewaert zijn voor nachtgesprensten. Haer Priesters noemen zy Piaces die daer wegh nemen die eere der jonghe dochteren, welcke trouwen sullen. Haer officie is oock te genesen die siecken, waer te segghen, den Duyvel aen te roepen, in somma zijn swarte konstenaers ofte Toovenaers; genesen met kruyden ende wortelen, beyde rau ende ghesoden zijnde, ghestooten ende vermenght met vet van voghelen, visschen ofte ghedierten, met hout ende andere dinghen die de ghemeene man niet en kent, ende met verkeerde woorden, die zy selfs niet verstaen; Zuyghen ende lecken die plaetse daer die pyne is. om die boose voechticheyt also uyt te trecken. Ingevalle die pyne ofte die cortse vermeerdert, segghen hare Priesters dat zy geesten hebben, ende strijcken hare handen over 't gheheele lijf, ende spreken Toovenaers woorden ende eenighe besweeringen, suyghen daer nae hert, ende dickwils ghevende te verstaen, dat zy also roepen ende aenlocken die geest, nemen daer na stracks een seker hout, waer af niemandt die eyghenschap ende kraft weet, dan die Papen selven, met welck zy wryven den mont ende keel, soo langhe tot dat zy overgheven al wat inde Mage is, ende dat met sulcken ghewalt, dat zy dickwils bloet mede overgheven, ondertusschen suchtende, bevende, roepende, trappende met die voeten teghens die aerde, ende doende duysenderley beuselmerckten hier niet noodigh te verhalen.

Piaces zijn hare Priesters die oock hare Medecijnmeesters ende waerseggers zijn, welcke moeten de vrouwen eerst beslapen.

Seltsame cureringhe ende ghenesinghen die altemets so zijn, dat haer den adem by naest uyt gaet.

Cubagua ofte Margaritha.

Cubagua ofte Margarita is't Parlen Eylandt [1]), heeft 3. mylen int ronde, leyt 12 gr. ende een halve, op die noordtzyde vanden Æquinoctiael, 4. mylen van die Punta d'Arya, een landt daer veel Souts is, ende oftet landt wel plat ende effen is, so ist nochtans onvruchtbaer ende droogh, sonder water ende sonder geboomte, waer weynich anders ghevonden wordt dan Conijnkens ende eeni

Cubagua oftMargaritha. Punta d'Arya.

tEylandt Margarita

[1]) Oviedo lib. III 3 (Ram. fol. 94) en boek XIX. Benzo ed. 1581 blz. 44 en 71.

vallen vele Peerlen, anders een dor landeken sonder water.

Dit dorre landeken gheeft meer rijckdommen naer zijn groote uyt als eenich landt.

ghe Zee-voghelen. Die Inwoonders hebben hare lichamen seer verschildert. Eeten Oesters daer uyt die Parlen ghenomen werden: Halen haer versch water van't vaste landt, sulcks voor Parlen vermanghelende; Men vint geen Eylandt ter werelt soo cleyn, 'twelck soo vele incomsten opgebracht heeft, ende die omliggende volckeren ende vreemdelinghen rijck ghemaeckt heeft dan even dit; Die Paerlen die in weynich jaren daer af ghecomen zijn, bedraghen over die twee milioenen Goudts, doch zijn daer door veel Spaengiaerden ende Slaven gheconsumeert.

C. de Salines. Caribes. C. de 3. puntas.

Vervolch der Custen van die Punte d'Arya, tot die C. de Salines, dat is die hoeck van die Soutpannen, zijn 70. mylen, ende tusschen beyden ligghen Caribes ende C. de 3. Puntas, 'twelck is den hoeck van drie Punten.

P. Anegado. Golfo de Paria. La Trinidad.

Van die C. de Salines tot P. Anegado, dat is de verdroncken haven, zijn meer als 70. mylen in die streckinghe van die Custe door die Golfo van Paria, die 't landt maeckt mettet Eylandt Trinidad.

Paria.

In die mont van die Golfo van Paria light het Eylandt la Trinidad [1]), die name hebbende verkreghen door een beloofte, die Co- [37 b] lombus gedaen hadde op zijn tweede reyse, anno 1497. in perijckel wesende, ofte om des willen dat hy ten eersten drie berghen sach, als hy versch water socht, zijn volck van dorst vergaende. Die mondt van dese Golf wordt gheheeten Os Draconis, dat is die Draken mont, om die grousaemheyt des strooms die daer loopt. Die gheheele contreye ende den Oever van Paria [2]), nae't zuyden ofte middagh streckende is aller plaetsen van Indien verre die schoonste ende vruchtbaerste, als Benzo ende Colombus ghetuyghen, alsoo dat van sommighe dit landt het aerdts Paradijs ghenoemt is. Is een groot plat ende even landt overvloedich ende vruchtbare aerde, altijt bloemen voorts brengende van seer lieflijcke ende onlieffelijcke reucke. Die boomen altoos groen ghelijck in die Mey ofte Lente. Hoe wel weynich vruchtbare ende ghesonde boomen; Oock wort alhier in sommige plaetsen overvloedigh vele Cassia Fistula ghevonden. [3])

Os Draconis heet dese stroom om zijn grouwelijck uytloopen.

Dit landt Paria is om zijne vruchtbaerheyt ende lieflickheyt met rechte te noemen een aerdts Paradijs.

Hier wort veel Cassia Fistula gevonden.

---

[1]) Oviedo III 6 (fol. 94).

[2]) Deze beschrijving naar Benzo I c. 3 (ed. Calveto 1581 blz. 12—14).

[3]) Hierover Garcia ab Horto, Nic. Monardis, en Car. Clusius, in *Arom. et simpl. hist.* 1593 p. 55—64 („de Canella") en 370/371 (Cassia fistula). Ook Itinerario II blz. 51.

Dic geheele provincie is int generael warm ende vocht, waer door veelderley ghewormte aldaer groeyen, waer onder mugghen zijn, die des nachts den menschen gants moeyelijcken vallen, ooc seer vele Sprinckhanen groote schade doende. Dese inwoonders dragen oock haer manlijckheyt in een uytgheholde Cauwoorde ofte riet, als in een scheyde, die reste buyten hanghen latende; Voor der Spaengiaerden aenkomst droeghen zy dusdanighe voorbroecxkens met Gout ende Paerlen gheborduert, ende dierghelijcke, welcke maniere haer die Spaengiaerden afghebracht hebben. Die ghehoude Vrouwen bedecken hare schaemte met een schorte die zy Pampanillas heeten, die dochters ombinden haer met banden van Cottoen; Hare Coningen nemen so veel vrouwen alst haer ghelieft, nochtans wordt eene alleene voor die echte ende rechte ghehouden, die oock 'tghebiet over alle die anderen heeft. Het ghemeene volck neemt 3. ofte 4. nae haer ghelieven welcke als zy oudt worden, doen zy die wegh, ende nemen jongen daer voor; Laten oock hare Piacchos ofte Papen die Jonckvrouwen eerst beslapen, ende die maechdom benemen. Dit volck als oock het meeste deel aller Indianen onderhouden haer met visch ende wijn van Maiz, 'twelck haer in plaetse van Koren is, ende met andere vruchten ende wortelen, sommige als verhaelt is, eeten oock menschen vleijsch, ghelijck alle Caribes, sommighe oock Luysen ghelijck die Apen ende Meerkatten, Vorschen, Wormen ende dierghelijcke onnutticheden, als oock die van Cumana. Een salve om die tanden te bevestigen, maken zy op de maniere der Cumaner aldus: Zy nemen schulpen daer uyt die Paerlen comen, met die bladeren van den boom Axis, (welcks boomvruchten zy als een sause ofte Peper t'geheele jaer over eeten) [1]) die zy te samen branden, daer na ghebrandt wesende, doen zy een weynich waters daer toe, dat het wit schijnt ghelijck Kalck; Met dese salve maken zy haer tanden so swart als kolen, ende doen oock dat zy gheen pyne daer in kryghen. Die nuese, lippen ende ooren doorbooren zy, ende hare lichamen verschilderen zy met roode ende swarte colueren uyt sappen van kruyden gheperst, hoe leelijcker sulcks is, hoe schoonder het haer dunckt te wesen. Hare beddingen zijn
[38a] ghelijck netten ghevlochten uyt Cottoen, die zy aen twee palen vast maken, ende daer in ligghen. Int velt slapende, hebben altoos aen die eene zyde van't bedde een vuer, om die nacht coude te

Bedecken hare manlijcheyt met een Riet als een scheyde, met gout ende peerlen gheborduert.

Pampanilla. Hare Coningen hebben vele Vrouwen.

Eeten Meercatten apen, Wormen, Luysen ende andere onnutticheden.

Maken salve daer zy haer tanden mede swart verwen, is by haer een groote schoonheyt.

[1]) Noot 1 van Calveto (p. 15).

verdryven; Hare wapenen zijn pylen, ofte van Rieden ofte van Palm-hout gemaect, daer aen zy scherpe steenkens ofte beenkens maken voor die punte van 't yser, die zy met swart peck bestrijcken, 'twelck een seer vergifte materie, uyt wortelen, kruyden, Myren, vruchten, ende eenighe stinckende sappen ghemaeckt is, 'twelck die oude Vrouwen met Slanghen bloet, neerstich koken ende bereyden; onder het koken beswymen ende sterven vele door die vergifte lucht, soo daer yemandt af comt met een nieuwe pyle hier in gesteken, gequetst zijnde, loopt het lijf daer van op, ende sterft rasende in corter tijt; Het vergift wat ouder wordende, verliest zijn meeste kraft. Die remedie teghens sodanich vergift, is een gloeyende yser in die wonde gesteken ende gebrant. Alle Slaven die de Spaengiaerden in dit landt kreghen, worden over ghevoert in Cubagua, ende met een letter C. in haer aenghesicht ghebrant, ende ghehouden tot Parlen visschers, ende door dese middel zijn vele menschen vervoert, ende die Custe meest desolaet: want het Parel visschen ghedaen is, ende het Goudt naeghelaten wordt, 'twelck die Spaengiaerden aenlockte hier te gaen woonen.

Vergift daer zy haer pylen mede bestrijcken.

Met dese vergiftige pylen gequetst zijnde, isser anders gheen remedie toe dan uyt te branden.

Vervolch der Custen van Paria, nae die strate van Magellanes.

VAn die P. Anegado, 'twelck leyt op 8. graden, heeft men 50. mylen tot Rio dulce, gheleghen op 6. graden.

Van Rio dulce, dat is die soete Revier tot Rio de Orellana, diemen oock heet Rio de las Amazones zijn 110. mylen, in voeghen datmen rekent 800. spaensche mylen, ofte 3200. Italiaensche mijlkens in die streckinghe van die Custe van Nombre de Dios af tot dese reviere Orellana toe, die welcke in die Zee uyt loopt (nae men seyt) hebbende 15. mylen in die uytloop ofte in die breede des monts, ende dat ten meesten onder die linea Æquinoctiael.

Rio de las Amazones.

Van dese reviere sullen wy een weynich verhalen, doch eerst stellende die name van die havens ende ander Revieren, die tusschen P. Anegado ligghen tot hier toe [1]).

R. Grande. Eerst Rio grande, die groote Revier.

R. Dolce. Daer na Rio dulce, die soete Revier.

R. de Canoas. Rio de Canoas, de Reviere van Canos.

Canoas zijn schuytkens der Indianen, uyt eenen boom ghemaeckt, die zy uyt holen, ende daermede zy visschen ende varen.

[1]) Voortzetting van de kustbeschrijving, geheel naar de kaart (kaart III).

C. de Corrientes, den hoec van die stroomen. C. de Corrien.

Aldea, het Dorp. Al Dea.

C. de los Farillonez, den hoec vande Clippen. C. de los Farillones.

R. de Ancones, Reviere van die open havens.

R. de Lagartos, de Reviere van die Crocodilen. R de Lagartos.

R. de Vincente Pinçon. R. de Vincente.

R. de Cacique, der Coninghen revier, want Cacici heeten op Indiaens Coningen. R. de Cacique.

Costa brava, woeste hoeck. Costa brava.

C. de Corrientes. C. de Corientes.

R. de Caribes, de Reviere der Cariben ofte menschen eters. R. de Caribes.

R. de Canoas. R. de Canoas.

R. de Arboledas, de Reviere vant geboomte. R. de Arbola.

R. de Montanna, de reviere vant gheberchte. R. de Monta.

R. Apercellado, de Revier van die bancken. R. Apercell.

[38 b] B. de Canoas, de Bay van Canoas ofte schuytkens. B. de Canoa.

Atalaya, Schiltwacht ofte guardee. Atalaya.

R. dos Fumos, de Reviere vanden Roock. R. dos fumos.

R. de Pracel, Reviere van bancken. R. de Pracel.

C. de Norte, den hoeck van't Noorden. C. de Norte

Ende alhier om desen hoeck comt uytloopen die seer groote Reviere Oregliana, op spaensch Orellana [1]), welcke die grootste is aller revieren van Indien, ja de gheheele werelt. Sommige noemen dese Reviere die soete Zee, heeft inden mont 15. spaensche mylen, daer zijnder die segghen dat dese Reviere ende Maragnon een ander Reviere die volghen sal, eenderley oorspronck nemende, in Quito, by Mullubamba; Soo loopt dan dese Reviere ten meesten deele onder die Linea Æquinoctiael 1500. spaensche mylen, nae dat Orelian ende zijn metghesellen vertellen, die welcke uyt Peru van die zudyt Zee, dweers door't landt dese Reviere afgecomen zijn in groote hongher ende kommer, tot in die noordt Zee, niet sulcks te verstaen, recht af: maer om die vele cromten, die zy slanghs wyse loopende maeckt: want ten zijn oock niet meer van den oorspronck deser revieren recht af te rekenen tot die Zee toe, dan 700. spaensche mylen.

R. Maragnon.

Ghedaente ende oorspronck der reviere Quito.

Dese Reviere is landtwaert in, op sommighe plaetsen 4. op som- Landtwaert in

[1]) Oviedo beschreef in een brief aan Kardinaal Bembo den ontdekkingstocht van Orellano van Quito langs den geheelen loop der Amazonenrivier (Bij Ramusio op bl. 415/416 van dl. III). Plancius vermeldt de expeditie zeer kort op zijn wereldkaart (zie Blundeville: 1e inscr. bij Peruana).

dese Reviere 5. mylen breedt, makende vele Eylanden.

mighe 5. mylen breedt, makende seer veel Eylanden: die ghemeene opinie is oock dat op dese Reviere Vrouwen woonen die de rechter borst afbranden, om te ghevoechlijcker die boghen te moghen ghebruijcken in den oorloch, werden Amazones gheheeten vanden ouden, ende hebben een groot deel van Asien inne ghehadt.

R. Orellana.

Van die Reviere Orellana zijn 100. mylen tot die Reviere van

Matagnon, een reviere indenmont 15. mylen breedt.

Marannon ofte Maragnon, die welcke heeft 15. mylen inden mont, ende is gheleghen op 3. graden aende zuydtzyde vanden Æquinoctiael; in dese zijn oock vele Eylandekens, ende hier ontrent groeyt oock goede Wieroock, die men beter hout als die van Arabien; [1]) Hier ontrent heeftmen ooc eenighe Amerauden ghevonden, ende oock teeckenen van Goudt, ende andere rijckdommen; Zy maken

De vruchtbaerheyt deses landts ende gedaente des volcks.

wijn van veellerley fruyten, insonderheyt van groote Dayen, niet kleijnder als spaensche Queappelen, die goet is, ende mach wel behouden worden. Die Mannen draghen verciersels aen die ooren ende 3. ofte 4. ringen door de lippen, die welcke zy ooc voor een schoonheyt op splyten; Slapen in ghebreyde bedden aen boomen vast ghemaeckt, hoogh vander aerden, sonder eenighe deeckens, vast op eenderley maniere, als alle andere Indianen van Nombre de Dios af, tot die strate van Magellan toe. Het houden op dese

Vlighen die door het steken lamme leden maken.

Reviere seer boose Vlieghen ofte Mugghen, die lammigheyt causeren, jemandt daer af ghebeten ofte ghesteken zijnde, ten zy datmen die angels hastich uytneemt. Daer zijn vele van die opinie, meenende dat dese Reviere Maragnon, ende die voorghenoemde Orellana, eenderley zijn oorspronck nemende in Peru, dan die sekerheyt daer af is noch niet bevonden [2]).

Terra d. Fumos.

Van Maranhon tot Terra de Humos ofte Fumos, dat is 'tlandt van die Roock, door de welcke passerende is die Linea van die repartitie, heeftmen andere hondert mylen. Van daer tot Angla di S. Lucar, zijn andere 100. mylen, ende van daer tot C. di S. Augustijn, gheleghen op 8½. graden aen die zuydt zyde vande Linie zijn 70. mylen. [39 a]

Custe van de reviere Maranhon tot die C. de S. Augustijn.

Eerst een Eylandt, I. de S. Sebastiaen.

---

[1]) Garcia ab Horto, *Arom. et simpl. hist.* (ed. Car. Clusius 1593 blz. 29) weet van die wierook uit de Nieuwe Wereld niets secuurs.

[2]) Thevet, Cosmographie Universelle (f. 959 v.) meent dat de kaart- en globe-makers dwalen, als zij de beide rivieren tot één verbinden. Onze kaart III geeft geene duidelijke voorstelling.

Acençao[1]), Hemelvaert.
P. de Pracel, die haven van bancken.
P. de Corrientes, die haven vande stroomen.
R. de Ilheo, die reviere van't Eylandeken.
Costa branca, de witte Custe.
R. de Coroa, die Reviere vande Croone.
C. de l'Este, d'Ooster Custe.
R. des Lixos, die Reviere van vuylicheyt.
R. dos reciffes, die Reviere vande Cliffen.
R. S. Miguel, die Reviere van S. Michiel.
B. dos Tortugas, die Baya van die Schilt-padden.
Gran Baya, die groote Baya.
C. de S. Roque, het hooft van S. Rochus.
C. de S. Raphael.
B. de Traicam, de Baye van 't verraet.
Paraiba.
Os Petiguares.
Pernambuco.
C. de S. Augustijn is ontdeckt int Jaer 1500. van Vincentio Ianes Pinzon, in die eerste maent des jaers.

BRASILIA.

Nu volcht die Oostelijcke provintie van America ofte van Peruana int generael ghesproken, Brasyl gheheeten, die welcke ten meesten deel ontdeckt is vande Portugesen, ende van haer t'onder ghebracht, hebben daer in ghehadt van 't noorden ten zuyen ontrent 40. mylen, ende van 't oosten ten westen 160. die zeecuste vervolgende, meer dan 700. mylen. Dit landtschap heeft die name van Brasyl verkreghen, om die overvloet des rooden Brasily hout, die van hier in groote menichte nae onse landen ghebracht wordt; Hier in ligghen veel provintien ende volckeren, sommige die Portugesen, sommighe die Fransoysen toeghedaen gheweest, als daer zijn Margaiaten, Tabaiarren, Ovetacaten, Tovoupinambaultien, ende Morpions, alle wreede menschen, ende ten meestendeele Menschen eeters, daer wy int vervolch van die Custe een weynich spreken sullen.

Gedaente ende streckinge van Brasilien.

Margaiates Tabaiarres Ouetacates Tovoupinambaultij. Morpion.

Niet verre van die Cabo de S. Augustijn light Pernambuco, een

C. de S. Aug.

[1]) Op de kaart: A Semcao.

Pernambuco hier valt het beste Brasily hout ende vele Suijckers, is ontdeckt an. 1500.

plaetse daer veel vaerts is van die Portugesen, die van daer Suijcker ende Brasily hout brenghen. Dese Cabo light op 8½. graden aen die Zuydzyde vanden Æquinoctiael, ende is ontdeckt van Vincente Ianez Pintzon, int jaer 1500. in Januario, ende dese Cabo is die naeste plaetse gheleghen aen Aphrica ende Spaengien van alle die andere contreyen van America: want men rekent niet meer dan 500. mylen van C. Verde in Aphrica tot desen hoeck toe, naer ghemeene rekeninghe van die Zeevarende luyden, hoe wel dat andere weynigher stellen.

Baia de todos santos. S. Alexio. S. Miguel. R. de Aguada. R. de S. Fran. R. de Cana fistula. R. Real. R.Tapuan. A. Povoacam.

Van dese Cabo tot die Baja de todos santos, welcke light op 13. graden, rekentmen 100. mylen, ende tusschen beyden laetmen ligghen dese plaetsen, als S. Alexio, S. Miguel, R. de Aguada, dat is die Reviere vande wateringhe. R. di Francisco, R. de Cana Fistola, om dat aldaer vele Cassie wast, ghelijck in Egypten. R. Real, s'Conincks Revier. R. de Tapuan, A. Povoacam, tvleck ofte gemeijnte, etc. waer na dan de B. de todos Sanctos volcht. [39 b]

C. de Abrolhos ofte Baixos. R. de S. Giano. Os Ilheos. R. de S. Ant. R. de S. Crus. P. Siguro.

Van dese B. rekent men oock 100. mylen tot die C. dos Abrolhos, ofte dos Baixos, dat is die Cabo vande droochten, welcke light op een weynich meer dan 18. graden, ende tusschen beyden ligghen dese contreyen, als die R. de S. Giano, dat is die Reviere van S. Iuliaen, Os Ilhos, d'Eylandekens, R. de S. Antonio, R. de S. Crus, P. Seguro, die sekere haven, R. de Brasil, R. de Carvelas, &c.

Margaiates [1]).

Beschryvinghe van de Margaiates.

Margaiates zijn volckeren met die Portugesen vereenight, Menschen eeters; Het landt dat zy bewoonen is des Winters ende Somers al even groen [2]), ghelijck by ons in die Mey oft Junio. Die Mannen ende Vrouwen gaen naeckt ghelijck zy gheboren zijn, hare lichamen met swarte verwen aenstrijckende, ghelijck die Tarteren by ons doen. Die Mans latent hayr scheren op zijn Mon-

---

[1]) Voor de beschrijving van Brazilië was het werk van Jean de Léry de bron voor Linschoten. Hij gebruikte de Latijnsche uitgaaf van de Bry, in Americae tertia pars, achter het boek van Joh. Staden van Homburg, 1592. De titel luidt: Historia navigationis in Brasiliam Americae. In 1597 gaf Cornelis Claesz. eene Nederlandsche vertaling: Historie van een Reyse ghedaen in den Lande van Bresillien, andersins ghenoemt America. De korte beschrijving van de Margaiates is genomen uit cap. V, waarvan in den Nederlandschen tekst het opschrift aangeeft: „Van het ontdecken ende eerste gesichte dat wy cregen, so vande westersche Indien oft Lande van Bresillien, als van de wilde inwoonders der selver"....

[2]) Aardige uitdrukking door Linschoten in de beschrijving gebracht. Ze is aan het volkslied ontleend. Zie P. Leendertz in *Het Boek* 1926 blz. 120.

ninncks, gheheel van die hals ende dat voorhooft af, ende in die necke lanck latende. Die onderste lippen doorbooren zy, daer in eenighe groene polyste Jaspis steenkens draghende, met de welcke zy sulcke gaetkens sluyten ende openen, draghen die selfde als een ciragie ende schoonheyt, welcke nochtans uyt die gaetkens ghenomen zijnde, haer seer leelick ende mismaeckt maken, als oft zy twee monden boven den anderen hadden; Die Vrouwen latent hayr lanck wassen als die onsere, doorbooren die lippen niet: maer wel die ooren, alsoo datmen een vingher daer door steken mach, waer in zy witte beenkens draghen, die op die axelen comen te hanghen. Dit landt gheeft oock veel Brasily hout.

Die onderste lippen doorbooren zy, ende steken daer gesle-pen steenen in, die uyt vallende schynen twee monden te hebben.

Van die C. dos Baixos rekent men 100. mylen, tot die C. Frio, welcke leyt ghelijck een Eylandt, tusschen dese twee hoecken ligghen vele havens ende Revieren, insonderheyt dese.

C. dos Baix. C. Frio.

P. dal Aguado, Rio duce, Reios magos, Spirito Santo; al waer die Portugesen een Casteel hebben, twelc die Margaiaten oft Barbaren Moab noemen; Van Moab comt men aen Tapenury, al waer ontrent eenighe eylandekens ligghen, vrinden vande Fransoysen, daer na comt men aen Paraiba, volckeren die in hutten woonen ghelijck backovens; Van hier de Custe vervolghende, comt men aen eenighe verloopen sanden, waer onder oock eenighe uytstekende klippen zijn op die welcke die Stier-luyden goet regardt moeten nemen. Teghens over dese ondiepten ofte platen light een euen ofte pladt landt, groot ontrent 20. mylen, bewoont van die Ovetacaten, seer wreede menschen.

P. dal Agua. R. Duce. Reios magos. Spirito San. Moab. Tapenury. Paraiba woonen in hutten als backovens.

Ovetacates [en Tovoupinambaultii] [1]).

Dit volck en oorlocht niet alleen teghens zijn ghebueren: maer oock selfs teghens den anderen, ende alle vreemdelinghen; Laten niemandt handelinghe ofte trafijcke by haer toe: die welcke inden oorloch van hare vyanden benaut wesende (daer zy nochtans nimmermeer zijn van overwonnen) met sulcken snelheyt weten te ontloopen, dat zy ooc sommighe Herten daer in overtreffen, alst ghebleken heeft in hare jachten van de wilde beesten.

Ovetacates seer wreede menschen, orloogen altoos teghens haer gebueren, ooc dickwils teghens malcanderen.

Dit volck gaet oock gheheel naeckt, ghelijck andere Brasilianen, laten het hayr lanck wassen tot op het middel des lijfs, buyten alle
[40 a] andere Brasilianen ghewoonheyt, doch doent voren van't hooft

Beschryvinghe van de Ovetacates.

[1]) Ook dit hoofdstuk geheel naar Cap. V van Lery.

ende uyt die necke wech scheren, als ooc die andere. Dese wreede menschen bewoonen een seer kleijn onwinnelijck landeken, eeten raw vleijsch gelijck honden ende wolven, hebben een verscheyden tale, van haer gebueren, ende om haerder wreetheyt willen kryghen weynich waren uyt onse landen, ende die selfde die zy hebben, verkryghen zy door verwisselinghe teghens groene steenkens ofte vederen. Dese wissel gheschiet van verre op etlijcke 100. treden, den anderen die waren wysende sonder te spreken, ende een jegelijck die zyne aen een bestemde plaetse nederlegghende, ende sulcks weghnemende, houden onder den anderen niet langher gheloue, dan tot dat zy die verwisselde goederen ghenomen hebben, daer nae een yeder op zijn plaetse gekeert zijnde, doen haer beste om die selfde buyten een den anderen af te rooven, waer in die Ovetacaten, als sneller loopende dan d'andere (jae ghelijck honden,) menichmael die overhandt hebben.

Harenhandel gheschiet sonder den ander te betrouwen, ende na gedanen handel bestryden zy den anderen.

Het Landtschap der Ovetacaten ghepasseert zijnde, comtmen aen een ander provintie Maq.He geheeten, ooc van barbarische wreede menschen bewoont, die nochtans niet seker ofte gherust moghen slapen om haer quade ghebueren die Ovetacaten. Op die Custe van dit landtschap light een groote ende hooghe steenrotse in die Zee, torens wyse verheuen, op die welcke de Sonne schynende, soo glinsert ende luchtet als eenigh Smaragde, dat vele ghemeent hebben sulcke een Smaragde ofte Rotse van dien te wesen, waerom zy oock van Fransoysen ende Portugesen daer voorby varende Mag-hensis, dat is, Smaragde gheheeten is, men mach tot dese Rotse noch te schepe, noch te voete comen om die clippen willen daer mede zy becingelt is, ende aldaer aen zijnde, is gheen wegh ofte middel voort op te comen. Ontrent deze contreye ligghen drie kleyne onbewoonde eylandekens Mag-henses gheheeten, seer vol van voghelen, die welcke so tam zijn, datmense met die handen vangen ende met stocken dootslaen mach.

Maq-he dit volck slaept altoos ongherust, sorgendeovervallen te worden.

Mag-hensis ofte Smaragde, een Rotse in die locht stekende als een toren, ende blinckende als een edel steen.

Voghelen soo tam dat men die metter handt vangt.

Van hier comt men aen die C. Frio, een seer goede haven, ende wel bekent om der Fransoysen navigatie, waer ontrent die volckeren Tovoupinambaultij, der Fransoysen bondtghenooten woonen. Ontrent dese Cabo houden in die Zee vele seer groote Walvisschen die men Pristes [1]) noemt, op Latijn ende in onse tale Sweerdt-vis-

C. Frio handelen de Fransoysen.

Pristes

[1]) De naam staat noch in de Latijnsche noch in de Nederlandsche uitgaaf van Lery. Ook niet de onjuiste Nederlandsche vertaling — Zwaardvisch in plaats van Zaagvisch —; misschien is Linschoten hier nader ingelicht door Paludanus. Verder is 't verhaal letterlijk naar Lery.

schen: hoe wel het eyghentlijcken gheen Sweert visschen zijn: want die snabel die zy hebben ten beyden zyden vol scherpe tanden is, ghelijck een saghe, ooc so houden op dese C. de Frio, groote mennichte van Papegayen, ghelijck in onse landt Crayen. Ontrent dese Cabo light die inwijck van die Barbaren, Ganabara ghenoemt, van die Portugesen R. de Ganeiro, om dat zy in die eerste maent des jaers ontdeckt ende ghevonden is[1]), ende die Baya fermoza, desen inwijck is van den Fransoysen wel bekent: want die daer eenighe jaren ghevaren hebben, ende aldaer een vasticheyt ghemaeckt. Desen inwijck ligt op 23. graden, aen die Zuydt zyde vanden Æquinoctiael, recht onder den Tropico Capricorni, heeft in die mont 6. spaensche mylen, op andere plaetsen innewaert breedt 3. ende 4. mylen, alleen dat hier rondtsomme kleyner berghen ligghen dan daer. Die mondt van desen inwijck is seer sorghelijck: want men die Zee verlatende, voorby drie kleyne onbewoon-
[40 b] de Eylandekens varen moet, waer in groote sorghe is dat die schepen aen stucken stooten mochten aen eenighe klippen ofte velsen, soo moet men oock varen voorby een hooft, niet over 300. treden breedt, 'twelck slincks afdaelt van een spitsighe bergh, die ghedaente van een Pyramide hebbende, die niet alleen seer groot: maer oock van verren, als oft zy door menschen arbeyt alsoo ghewrocht ware; Dese om der rondicheyt willen, ende oock om dat zy die ghedaente heeft van een tooren, wordt vanden Fransoysen gheheeten, Le pot de Buere, dat is die Botter pot. Een weynich voorder inden Inwijck is een evene rotse, ontrent 120. treden groot, van die Fransoysen Retier ofte Muys valle gheheeten, op die welcke Villagagno, eerst daer comende zijn bogagie ghebracht hadde, meenende aldaer eenighe sterckte op te bouwen, dan wert van die baren des waters daer af ghedreven. Een halue myle voorder light het Eylandt dat die Fransoysen bewoont hebben, 'twelck voor haer aencomst woest was: heeft int ronde ontrent 1000. treden, doch die breede ses mael die lenghte overtreffende, rondtsomme met klippen, ghelijck het water comende beset, dat die schepen niet sonder groot perijckel daer aen moghen comen, ende dat op eene plaetse alleen, ende met kleyne scheepkens, waer uyt

zijn groote Walvisschen, die haer hier in menichte houden.
R. Ganabara.
R. Janeiro.
B. Fermosa, desen inwijck van de Fransoysen wel bekent, om dat zy daer langhe hebben getrafiqueert.
De mont van desen inwijck seer sorgelijck.
Le pot de buere ofte boter pot.
Retier.
De Fransoysen nemen een onbewoont Eylandeken in, dat zy noemden Coligni twelck van natueren

[1]) Hiermede eindigt cap. V van Lery. Het volgende hoofdstuk dat over de Fransche onderneming onder Villegagnon uitvoerig handelt, is niet in de Latijnsche uitgaaf van de Bry opgenomen; ook Linschoten heeft daarvan niets. Hier sluit onmiddellijk Lery's zevende hoofdstuk aan (bij de Bry cap. VI) met opschrift in de Nederlandsche uitgaaf: Beschrijvinghe van de Riviere Ganabara....

sterck waer. blijckt, dat dit Eylandt om der ghelegentheyt der plaetsen van natueren seer sterck ende vast is. Aen beyde zyden verheft hem in dit Eylandeken een kleijn huevelken, waer op die overste zijn hutte ghestelt hadde, ende op een Rotse, ontrent 50. ofte 60. voeten hoogh int midden vant landt zijn hof oftet Casteel Coligni, ter eeren vanden Admirael van Vranckrijck, die hem aldaer gesonden hadde, also gheheeten. In andere om ligghende evene velden laghen die hutten der Fransoysen uyt ronde houten gemaeckt ende met kruijt ghedeckt, het ghetal der Fransoysen, die hy by hem hadde, waren ontrent 80. persoonen. Thien duysent treden ofte 2½. mylen spaensch voorder van dit Eylandt, light een ander seer vruchtbaer Eylandt int ronde hebbende 3. mylen, van die Fransoysen het groote Eylandt ghenoemt, bewoont van Tovoubinambautijs, bontghenooten der Fransoysen, waer toe zy menich mael over voeren om Meel ende andere nootwendighe dinghen te halen. Noch so zijn in dese inwijc des Meers vele andere kleyne onbewoonde Eylandekens, daer seer goede Oesters ghevonden worden. Die Barbaren duijcken aen die stranden ondert water, ende vatten met den handen eenighe groote steenen die zy mede boven brengen, aen die welcke rondts omme veel Oosters, so vast hanghen, dat men die nauwelijck aftrecken mach, smakelijck om te eeten, ende sommighe oock kleyne Peerlkens in hebbende, worden van haer luyden Leripes gheheeten. Dit water is vol vreemde visschen, insonderheyt Barbeelen ende Zee Swynen, oock soo houden daer ontrent vele groote Walvisschen, seer vet ende dick van huijt. Hier comen oock uyt het binnenste landt in desen inwijck loopen twee soete ofte versche Revieren, op welcke ten beyden zyden vele dorpen der wilden ligghen. Thien ofte 15. mylen voorder die Custe vervolghende nae die R. de Plata, ofte die Strate van Magellan toe, is een ander groote inwijck van die Fransoysen Vasarum gheheeten, daer zy oock haer seylagie toe hebben, ghelijck tot desen, welcken zy eerst verkreghen hebben. [41 a]

Noch by de Fransoysen een ander kleijn Eylandt ontdeckt seer vruchtbaer gheheeten tgroot Eylandt.

Leripes zijn Oesters die uyt de gront ghehaelt worden.

R. de Plata

Vasarum een ander inwijc.

Volcht de maniere ende ghedaente deses volcks [1]).

Beschryvinge der Toupinambaultij.

Die Toupinambaultij zijn van de ghedaente ons luyden niet onghelijck, wel gheproportioneert van lijf ende leden, stercker ende ghesonder dan wy, oock weynigher sieckten on-

[1]) Cap. VIII (in de Latijnsche uitg. VII) van Lery.

derworpen, by haer sietmen weynich lammen, kreupelen, blinden ofte mismaeckte menschen, al hoe wel sommighe tot 120. jaren leven, die jaren by de Manen rekenende; oock werden weynich by haer graeu, een getuijchnisse van die getempertheyt deses landts, als van gheen koude ofte quade rijp schade lydende, het geheele jaer over groene boomen, cruyden ende velden hebbende; Oock om dat zy sonder swaricheyt ende sorge leven blyven even jonck: want hebben geen schadelijcke vergifte ofte vuyle wateren (daer allerley siecten uyt groeyen) die zy drincken, zy hebben ooc gheenderley quade passien ende affecten des ghemoets, (die de lichamen ende de gheesten stooren ende verteeren) by haer plaetse: want weten van gheen afgunst, giericheydt, kyvagie, haet ofte nijt, die ons luyden tot onser schanden ten meesten krencken. Belanghende die coleuren haerder lichamen zijn niet gheheel swart: maer bruijn, ghelijck Spaengiaerden, om die hitte der Sonnen; Mannen, Vrouwen ende Kinderen gaen alle naect gelijc zy geboren zijn, (ten ware ten tyden van feesten ofte oorloch) sonder eenighe beschaemtheyt; Men vinter oock die twee groote bladeren van kruyt te samen binden, om haer schaemte daer mede te bedecken, niet soo seer om der eeren willen, dan veel meer dat zy eenighe mismaectheyt ofte siecten der plaetsen (die dickwils int ouder comen) daer mede bedecken; Zijn niet rou ofte harigh ghelijck sommighe gheschreven ende ghemeent hebben: want laten geen hayren aen haer lijf blyven, terstont eens vooren comende, plucken zy sulcke met die nagelen ofte met scheerkens (die zy vanden Fransoysen ofte Portugesen becomen) uyt, ende dat niet alleen vande kin ende baert: maer oock van die ooghen braen ende ooghen, het welcke maeckt dat zy ten meesten scheel ende wreedt van ghesichte zijn; Het achterste deel des hoofts is met hayr bedeckt; Den Knechtkens werden van Kindts been aen tot haer ouder toe altoos het hayr van die kruyne ofte den schedel af, het gheheele voorhooft over afgeschoren, dat het schijnt een Monincks kruyne te wesen; op het achterste deel des hoofts laten zy die hayren wassen, op onser voorouderen maniere, welcke tot die necke comende, afghecortet werden. Noch so hebben zy voor een ghewoonte, dat zy die knechtkens in haer jonckheyt die onderste lippen doorbooren, daer in spitse ende scherpe beenkens steeckende soo wit als Yvooren, die zy in ende uyt doen nae haer believen, wat ouder ende manlijcker wordende, namen dese witte beenkens wech, ende dragen in plaetse van die groene Jaspis, steenkens ende

Ghedaente deses landts.

Het coleur harer lichamen is als die in Spaengien.

Plucken al het hayr uyt, uyt de kin als andersins, etc. waer door zy een wreedt gesicht hebben.

Vreemde maniere van haer hayr te scheren.

Van ioncks af booren zy de knechtkens de onderste lip door, daer in stekende beenkens, ende naederhant in hanghende steenen

een vingher lanck.

aert van een bastaert Ameraude, inwendich plat met een hooftken, daer met zy niet uytvallen mogen; daer zijn sommighe die dusdanighe steenkens draghen eenen vingher lanck ende scherp,

Seltsaem spectakel als zy met de tonge door de gaten spelen.

ten tyden dese steenen uytnemende, spelen met die tonge door die gaten, een onghenuechlijck spectakel om aen te sien: want schynen twee monden te hebben. Sommighe van dit volck dragen niet alleen die steenen door die lippen; maer ooc door beyde wangen; [41 b] Aenlangende hare neusen, hebben die selvighe plat, meest door

Inghedructe neusen by haer schoon.

kunst ende cracht in haer geboorte inghedruckt, contrarie onse maniere, hebben geerne goede gevels; maer zy achten die inghedruckte ende platte neusen voor een schoonheydt; Haer lichamen verschilderen zy met veelderley verwen, insonderheyt ende boven allen, die beenen ende schenen met swarte coleuren uyt een sop

Genipat welcks sap zy haer mede beschilderen.

van een kruijt gheperst, van haer Genipat ghenoemt, also dat mense van verre siende, meent swarte stevalen ofte Papen broecxkens aen te hebben; Die swarticheyt van dit sop kleeft so vast aen, dat die in 10. ofte 15. daghen oock dickmaels ghewasschen wesende, niet af en gaet. Oock so hebben zy halsbandekens ontrent 8. vingheren lanck, uyt gheslepen witte beenkens, soo wit

Iaci, soo noemen zy de halsbanden van beenkens ghemaeckt

als Alabaster, welcke zy Iaci noemen, nae die Mane deser figuere diese hebben, ende dese vlechten sy met Cottoen snoerkens aen een, ende draghense aen den hals, als oock noch eenighe andere ronde ende platte beenkens, ghelijck stuyvers,die in 't midden doorboort, ende aen een ghereghen, ghedraghen worden, als by

Bou-reghebruijcken zy in plaetse als by ons de goude ketene.

ons de Gouden kettenkens; Dese noemen zy Bou-re, behalven dese maken noch van swart blinckende hout ronde steenkens, die zy te samen voeghen als vijftigen, ende om den hals draghen, welcke soo schoon schynen ende blincken, als by ons eenighe getten. Zy hebben oock seer vele Hoenderen van onse aert, die de Portugesen daer eerst ghebracht hebben, waer af zy die witten nemen, ende plucken ofte roppen die seer kleyne vederkens ofte

De Indianen smeren haer lijf met Gomme, ende dan plecken zy haer lijf vol vederkens, ende schynen soo wildemans.

pluijmkens daer af, die zy naederhandt met yserkens kleen hacken ende root verwen, bestrijcken daer nae hare lichamen met eenighe klevende Gomme, ende stroeyen die pluijmkens daer in, dat zy schynen nieuwe uytghehickte voghelen ghelijck, waer door dan oock dese dwalinge gecomen is, dat sommighe eerst in dese landen comende, ende die menschen aldus mismaeckt siende, ghedacht hebben dat zy van natueren alsoo rou waren. Die voorhoof-

Hare voorhoofden

den vercieren zy met vederen van allerley coleuren, seer aerdich tsamen ghevlochten, op de maniere als die Fransche Jofvrouwen

pareersel van vreemt haer voorstellen, croons wyse, alle dusdanighe accoutrementen van vederen ende steenkens, als oock die Ratelen, daer zy gheluyt mede maken, hare houten hellebaerden, en wat diergelijcken aengaet, machmen by Paludanum te samen sien [1]); Dese kroonen des hoofts noemen zy Yempenambi. Aen die ooren draghen zy oock ten meestendeel witte beenkens, niet onghelijck die de Kinderen in haer jonckheyt door die lippen draghen. In Brasil zijn eenderhande swarte Voghelen ghelijck Kraeyen die zy op hare tale Toucan noemen, dese hebben om den hals kleyne plecxkens ende ringhs van gheele ende roode seer fyne vederkens, welcke zy met het vel af blasen ende drooghen die: ghedroocht wesende werden oock Toucan gheheeten nae die Voghelen, welcke zy op beyde de wanghen draghen, die met Was aen klevende, ten oorloch treckende, ofte op hare feesten, als zy een mensche dooden ende eeten willen nae haer ghewoonheyt, op dat het aen cieraet niet en ghebreke, trecken zy dusdanighe kleederen van vederen aen, setten hoeden op het hooft, ende armbanden van groene, roode, blaeuwe ofte andere colueren van vederen om die armen,
[42 a] seer aerdich tsamen gevlochten, datmen sulcks niet schoonder by ons mach doen, schynen niet anders dan oft zy van gebloemt Fluweel ghesneden waren, als men sulcke by Paludanum oock sien mach, ende dusdanighe vederen binden zy oock aen hare houte Hellebaerden, die bycans als een swarte spit lappe zijn van hart hout, root ofte swart wesende ghemaeckt [2]). Zy draghen oock over haer schouderen eenighe schorten van groote Struijs vederen, (een teecken datter Struijssen in haer landt zijn) die seer aerdich tsamen ghevlochten zijn, ende lanck afhanghen, van haer Araroye gheheeten. Die manlijck ende dapper by haer willen ghehouden zijn, ende den roem dat zy vele menschen vermoort ende ghegheten hebben, snyden die borst, die hysen, dyen met langhe sneden open, also eenighe verheven strymen makende, welck zy met een swart poeyer bestroyen ende swart maken, welcke verwe niet afgaet so langhe zy leven, schynen van verre doorsneden kolders aen te hebben ghelijck die Switsers draghen, als zy willen eenige droncken feesten ofte dansen houden, waer toe zy seer ghene-

vercieren zy met vederen, als de Jouffrauwen hier te lande doen.

Yempenambi zijn beenkens die zy inde ooren hangen.

Toucan, dese Voghelkens uyt gheblasen' plecken op elcke wanghe de helft.

In hare feesten ofte ten oorloch treckende, doen zy al haer cieraet aen.

Hoe hare sweerden zijn.

Araroye is een schoorte kleet van Voghel vederen.

Die manlijck by haer zijn, ende veel menschen vermoort ende ghegeten hebben, die

[1]) De ratelen en hellebaarden zijn hier door Linschoten ingevoegd, die dit alles in de verzameling van Paludanus had gezien. Over beide voorwerpen in de volgende regels iets meer.

[2]) Hier worden in den Latijnschen tekst de „lignei clavi" vermeld; de benaming als hellebaarden en de nadere beschrijving hebben we weer te danken aan de voorwerpen die Linschoten bij Paludanus zag.

snyden de borst, de billen ende dyen op, daer poyer instroyende, genesen zijnde, gaet nimmermeer af.

Ahonay [1]) zijn Ratels.

ghen zijn, omme die vrolijckheyt te vermeerderen, boven het seer vreeselijck gheluijt ende gheschrey dat zy dryven, hebben zy eenigherley uytgehoolde vruchten, welcke Thevetus Ahonay [1]) noemt, die pitten wech doende, sommige met steenkens vullende, sommighe so latende, rygen die selfde aen Cottoen snoerkens, ende binden die om die beenen, daer mede dansende ghelijck die goechlaers by ons doen met Nuerumburchsche bellen. Van ghelijcken draghen zy in die handen sekere drooghe uytgehoolde Cauwoerden, die zy oock met steenkens vullen, ende met een langhe steel van hout houden, daer mede gheluijt makende als die Kinderen in ons landt doen met een blase vol Boonen; Dit instrument aldus toeghemaeckt, wordt van haer geheeten Maraca.

Maraca.

De Vrouwen draghen Cottoene huyven.

Belanghende die Vrouwen gaen naeckt ghelijck de Mannen, trecken oock alle het hayr uyt, ja mede om, ende van die ooghen, dan houdent int gheheel op't hooft, ghelijck die onsere, havenent niet minder met wasschen ende kemmen, bebindent oock ten tyden met root gheverude Cottoen huyven, als van outs by ons oock ghebruijckelijck, nochtans ten meesten met hanghent ende ghespreyt hayr gaende tot op die schouderen, waer in zy groote vermakelijckheyt hebben.

De Vrouwen doorbooren die ooren, daer in dragende slecke huyskens, schilderen haer aengesicht.

Die Vrouwen en doorbooren noch lippen noch wanghen: maer wel die ooren, jae soo wijt datmen een vingher daer door steken mach, daer in zy van slacken huijskens langhe dinghskens draghen tot op de borst ende schouderen afhanghende, als ooren van Winden ofte Water-honden. Het aenghesicht verschilderen zy met allerley verwen, waer toe zy hare ghebueren ofte andere Vrouwen ghebruijcken, die midden op die wanghen met een pinceel een ronde circkel maken, ende allerley linekens daer om trecken van allerley colueren, tot dat het gheheele aenghesicht vol is, oock niet die oogen dexels ende leden vry latende. Zy dragen ooc armbanden uyt witte beenkens seer dun ghesneden als schilferen, ende die seer bequamelijcken met Was ende Gomme te samen gevoecht, dattet niet om seggen is, oock

Bou-re zijn de Vrouwen armbanden. Maurobi soo heeten zy de Pater-

witte hals banden, die zy Bou-re heeten, die zy niet aen den hals ghelijck die mannen: maer alleen om die armen draghen, hier toe begheerden zy seer van die glasen Pater-nosterkens uyt onse landen die van allerley coleuren waren, ende van haer Maurobi [2]) ge- [42 b]

---

[1]) Lees: Ahouay. Zie hierna blz. 140 Thevetus, Cosmographie Universelle fol. 922 geeft eene uitvoerige beschrijving en afbeelding van den boom en de vruchtensnoeren. Bij Carolus Clusius (*Arom. et simplicium hist.* 1593 blz. 197—198) afb. van voorwerpen in zijn bezit.

[2]) Lees: Mauroubi.

Ahouaï, naar Thevet, Cosmographie universelle f. 922.

nosterkens. naemt. Te verwonderen staet dat dit volck ooc eenige cleederen gegeven wesende, zy die selfde niet willen oft begheeren te dragen, haer excuserende dattet by haer luyden gheen ghewoonheyt is, sullen liever opt bloote lijf steenen ofte yet anders draghen, dan op die kleederen; Hebben voor een maniere dat zy by alle revieren op die hacken neder hucken, ende dat hooft met water besprey-den, soo ghebeurt het oock mennichmael, dat zy op eenen dagh, in maniere van vogelen teenmael onder duijcken in 't water, souden zy soo dickwils die kleederen uyt doen, is al te moeyelijck ende ongelegen, jae dat meer is, die Slavinnen selfs ghedwonghen zijnde van hare meesters om kleederen te dragen, sullen noch om haer lust te boeten, des avonts die hemden ende kleederen uyt-trecken, ende door 't landt omme loopen; Alhier staet een wey-nich te verhalen van die kleyne kinderkens die 4. ofte 5. jaren out zijn, vet van lichaem, met witte beenkens in die lippen, ende het hayr geschoren, oock ten tyden die lichamen ghemaelt ende met coleuren aenghestreken, die met hoopen tsamen loopen ende dan-sen, dat sulcks een wonder ende seer genoechlick is om aen te sien, lestlijcken so is noch hier aen te mercken, dat vele van die opinie zijn, dat die naecktheydt deser Vrouwen porren soude tot dertel-heyt ende onkuijsheydt, 'twelck nochtans inder daet contrarie bevonden wort: want door dese onghecierde naecktheyt die man-nen meer een tegenheyt dan lust verkrygen, ter contrarie die groote cieragie ende costelheyt der kleederen, die blancketsels ende verciersels, het valsche hayr, die kostelijcke pareersels des hoofts, die hals ende armbanden van Gout ende ghesteenten, die onse Vrouwen gebruijcken, porren ende bewegen die Mannen meer als dese onnoosele naecktheyt, hoe wel die nochtans tegens Gods ordi-nantie ende niet te prysen is, oock op sulcke maniere niet voren ghestelt wert, dan ghelijck zy hier in die limiten der regulen Gods ende der eerbaerheyt te buyten gaen, alsoo doen die onsere niet minder sonde in haer overdaet ende Heydensche ghewoonheyt, etc.

Zy begheeren gheen kleederen te draghen jae sullen liever steenen op't bloote lijf draghen, als cleederen daer onder te hebben.

Zy connen geen cleederen draghen, de wyle zy by de Revieren comende, daer dickmaels gaen duijcken als de Eenden.

Is ghenoechlijck te sien de kleijn kinderen te sien dansen so verschildert wesende.

Volcht van die spyse ende dranck der Brasilianen[1]).

Die Brasilianen hebben tweederley wortelen, met name Aypi ende Maniot, welck geplant wesende, in 3. oft 4. maenden die groote verkrygen van anderhalf voet, ende so dick als een mans dye. Dese uyt der aerden gedolven zijnde, worden van die vrou-

Aypi. Maniot, dat zijn wortelen daer zy haer meel van wry-

[1]) Cap. IX (VIII) van Lery.

wen alleen (sonder toe doen van mannen) gedroocht by 't vuer op een Boucano geleyt, worden ooc ten tyden op scherpe steenen gewreven, gelijck wy Note Moscate doen, tot een wit meel, dit rouwe meel geheel die smaeck hebbende van ons versche stijfsel. Om dit meel te bereyden, hebben die Brasiliaensche Vrouwen seer groote aerde potten, daer in zy sulcx koken, ende gestadelijcken roeren, tot dat het die dickte van een pap verkrijcht, doch maken tweederley Meel, het eene gesoden tot hardicheyt, twelck zy noemen Ovy-entan, dat is hart Meel, 'twelck om dat het dueren kan, inden oorloch gebruijckt wort; het ander is weyniger ghesoden, ende weecker, Ovy-pou genoemt, dat is weeck Meel, twelck die smaeck heeft van witte broots brossem, insonderheyt versch ghegeten zijnde. Ende ofte wel beyde dese sorteringen van Meel noch versch wesende, seer goet van smaeck zijn, oock crachtich voeden, zijn noch-

ven, dat al van Vrouwen beschickt wordt.

Ovy-entan is hart Meel dat dueren kan.

Ovy-pou is weeck Meel.

[43 a] tans onbequaem om broot daer af te backen, men mach wel een deech daer uyt maecken, niet onghelijck het Terwen deesem, seer goet ende blanck: maer gebacken werdende, salt van buyten verdroogen ende verbernen, ende inwendich Meel blyven alst was, uyt beyderley Meel, met vet vleijsch sop machmen goede bry ofte pap maken, lieflijck van smaeck, ende ghelijck ghesoden Rijs schynende, van haer Mingant gheheeten. Zy persen oock tusschen die handen uyt dese wortelen versch ghestooten eenigh sop, wit ghelijck Melck, welck in aerde potten aen die Sonne gheset zijnde, te samen loopt als wrongel, dat zy naederhandt in aerde schotelen, ghelijck wy Eyeren doen, braden ende eeten. Die wortelen Aypi worden oock vele ghegheten ghebraden: want worden weeck, ende smaken ghelijck Castanien, d'andere moeten tot Meel ghemaeckt ende ghekockt wesen, souden anders periculoos zijn te eeten. Beyderley wortelen stelen zijn van het fatsoen niet onghelijck, die groote hebbende van een cleijn Genever boomken, ende bladeren gelijck Peonie; Die verwonderinghe deser wortelen bestaet in die veelvoudicheyt: want die tacxkens die soo bros zijn als Hennep-pen steelkens, hoe mennichmael zy ghebroken werden, ende diep begraven, geen ander cultiuatie daer toe doende, brenghen in 3. ofte 4. maenden een groot ghetal deser wortelen voort. Oock soo hebben zy vele Indische Terwe, van haer Anati [1]), van andere Maiz gheheeten, daer zy oock meel af maken, kokent ende eetent. Hier volcht nu van haren dranck, die zy uyt dese tweederley wortelen ende oock van't Maiz maken, op dese maniere doch alleen van

Van haer meel canmen gheen broot maken.

Mingant, pap van wortelen Meel.

Aypi een wortel ghebraden smaeckt als Castanien.

Maiz ofte Anati.

Dranck der Brasilianen van

[1]) Lees: Auati.

Vrouwen toe ghemaeckt oft hoe zy die bereyden.

Vrouwen: want hebben die opinie, so sulcks van mannen geschiede, dat die dranck geen smaeck hebben soude. Soo snyden zy dan dese wortelen aen kleyne stucxkens, ghelijck men by ons die Rapen doet, die men koken sal, sieden die daer nae in gheele potten, tot dat zy weeck zijn, setten die alsdan vant vuer af, daer nae sitten haerder een deel om dese groote potten, ende kauwen dese weecke ende gesodene wortelen, ende die in haer handen ontfanghende, werpense in een ander pot daer toe bereyt, ende aen't vuer ghestelt, al waer zy wederomme werden ghesoden, ende ghestadich met een stock geroert, soo lange alst haer dunct dat zy ghenoech zijn, worden daer nae in andere groote riede vaten ghegoten, sonder af te klaren, wederomme ghesoden hebbende, ende geschuijmt zijnde, bedecken zy die rieden, ende bewaren den dranck om te drincken op hare maniere, als ick stellen sal. Op de selfde maniere maken ooc die Vrouwen eenen dranck van Maiz ofte Indische Terwe. Desen dranc noemen zy Caou-in, die turbel ende dick is, ende bykans een smaeck heeft ghelijck Melck, desen hebben zy wit ende root, ghelijck wy Wijn, ende om dat dese wortelen ende dat Maiz seer overvloedich hier wassen, daeromme moghen zy oock so veel drancx maken als zy willen, twelc in groote mennichte van haer ghedaen wort, sulcks by een vergaderende tot dat zy om te drincken by een comen.

Caou-in, een dranck van Maiz ghemaeckt root ende wit, als wy hebben rooden ende witten Wijn.

Als zy dan tot dese drincfeesten vergaderen, ofte als zy yemant willen slachten op hare maniere, so maken die vrouwen vuer ontrent die vaten, dat die dranck lauw werde, daer nae wort het eerste vat gheopent, ende daer uyt scheppen die Vrouwen een halve groote Cauwoerde vol, welck die Mannen al dansende uyt die handen der Vrouwen ontfangen, ende met eenen dronck uytdrincken, ende dit doen zy so dickwils, dat in alle die vaten niet een droppel drancks overblijft, alsoo dat ghesien is van Lerio, daer uyt dit alles overgheset ende ghenomen is, dat zy 3. dagen aen een [43 b] droncken sonder ophouden, ende also vol zijnde, dat zy niet meer dragen consten lieten nochtans niet af om de strijt te behouden.

De Americanen zijn groote droncкaerts, ende in hare feesten vermanen zy den anderen tot manlijck te

Onder dit drincken zijn de Americanen seer vrolijck, singhen, springhen, dansen, vermanen den anderen tot manlijckheyt inden krijgh om vele vyanden te vangen: daer na loopen zy after een gelijck die Cranen vliegen, springhende soo lange tot dat die vaten leedigh zijn, ende op dese feesten insonderheyt als zy een mensche slachten sullen, zijn zy met schoone vederen ende hals ende arm banden becleedet, in hare dansen comen geen vrouwen tus-

schen te gaen, dan dansen elck voor sich selven, ende dit drincken geschiet, als die geheele mennichte van een Dorp by een komt, die gebueren drincken oock wel met den anderen in haer hangh beddekens sittende, dan matelijcker, soo zijn hier by noch tweederley dinghen te mercken, ten eersten dat die Brasilianen nimmermeer over haer eeten drincken als wy doen, noch onder haer drincken eeten, ten anderen dat zy oock eeten sonder spreken, ende so zy yet te seggen hebben tegens den anderen, dat doen zy na die maeltijt, houden oock gheen seeckere ure om te eeten, dan doen sulcks als zy hongher hebben, soo wel des nachts als des daechs, zijn nochtans seer sober int eeten, die handen ende mont wassende voor ende na den eeten, dan ick achte dat zy dit meest doen om die slymerich van haer Meel af te wasschen.

zijn inden krijch.

De Indianen eeten sonder drincken, ende als zy drincken soo eeten zy niet, ende als zy eeten soo spreken zy niet.

Van sommighe groote beesten ende Crocodilen van Brasilien [1]).

EErstlijck is te weten dat in Brasil gants gheen viervoetighe Beesten zijn d'onsere gelijck. Zy hebben eene sorteringe gants overvloedich, die zy Tapiroussu noemen [2]), van middelbare ghedaente eender Koeyen ende Esels. Dit beest heeft rosachtich ende lanck hayr, vande gedaente ende groote als verhaelt is, ghelijck een Koeye, doch sonder hoornen, ende korter van hals, langhe ende hangende ooren, dorrer ende slancker beenen, een gheheele klaeu gelijck de Eselen, datmen niet onrecht, om beyde eyghenschappen dit beest Koey-esel heeten mach, is nochtans van beyden onderscheyden, eerstlijcken om dat het een corte steert heeft (gelijck vele beesten in America, gheheel geen steerten hebben) ende scherpe tanden, nochtans sonder eenige sorge; want vluchtet voor den menschen. Die Barbaren schieten dese met hare pylen, ofte zy vangen die in kuylen, die zy delven, ende houden die gants weerdt om des huijts willen, welcke als zy afghetrocken hebben, snyden zy die huijt vanden rugghe aen ronde schyven, ende droogen sulcke aen die Sonne, ende maken hier uyt Beuke-

Tapiroussu oft Koey-esel, welck vleijsch als Rundtvleesch van smake is, de huijt dient tot beukelaers, can geen pijl door comen hoe hert die gheschoten wordt.

[1]) Cap. X (IX) van Lery.

[2]) Petrus Martyr (1530 fol. 34) beschrijft den tapir (zonder naam) aldus: Eén dier brengt dit land voort, waarin de natuur zich als een wonderkunstenaar heeft willen toonen. Het is van grootte als een rund, met olifantsnuit gewapend, toch geen olifant; kleur van een rund, toch geen rund; met paardehoeven, toch geen paard; olifantsooren, maar minder uitstaand en hangend, toch meer uitstaande dan van andere dieren. Thevet (Cosmogr. Univ. 937 v.) noemt het dier Tapihires en geeft eene uitvoerige beschrijving, maar zonder vermelding van den snuit en zonder vergelijking met den olifant. Lery neemt deze beschrijving in hoofdzaak over, en zoo weer Linschoten. Op onze kaart (III) staan twee dieren met hangooren; zouden dit tapirs voorstellen?

Koey-esels vleijsch, oock menschen vleijsch braden zy op houte roosters, ende bovent vier ghedroocht ende so bewaert.

laers, waer op zy haerder vyanden pylen afkeeren: want werden door die hitte der Sonnen so hert, dat geen pijl daer door mach, hoe fel zy oock gheschoten zy. Het vleijsch deser beesten smaect bycans gelijck ons runt vleijsch, wordt van die Brasilianen op hare roosters ghebraden ende bewaert: want om dat zy gheen sout hebben, braden al haer vleijsch op houte roosters, ende bewarent alsoo, men vint in alle Dorpen dusdanige roosters, die mennichmael vol van geslachtede menschen vleijsch ligghen [1]).

Seouassou zijn Indiaensche Herten.

Ten tweeden hebben zy een sekere aert van Herten, Seouassous gheheeten, doch kleijnder als die onsere oock met cleijnder hoornen, ende het hayr hanghende als de Geyten.

Taiossou oft indiaens wilt swijn, kleijnder, magherder, nochtans felder als de onse, hebben een gat op den rugghe daer den adem door gaet.

Het wilde Americaensche Swijn, 'twelck zy Taiossou heeten, is [44 a]
vande groote des lichaems, ooren, hooft voeten, het onser gantsch ghelijck, oock met die grootheyt ende scherpheyt der tanden seer schadelijck, nochtans om dat het magerder ende rancker is, ende om dat het schricklijcken bromt: soo ist hierom mismaecter; Oock so heeft sulck beest van natueren een open gat op die rugge, gelijck het Meyr-swijn opt hooft den adem daer uyt ende in treckende [2]). Noch so is alhier int landt een lijfverwigh beest Agouti gheheeten, mede een aert van een Herte, met ghekloven klaeuwen, eenen korten steert, met een snuyte ende ooren vast ghelijck een Hase, lieflijck ende aengenaem van smaeck. Noch soo zijnder 2. ofte driederley aert van dieren die zy Tapitis noemen, onse Hasen niet onghelijck, root ofte ros van hayr. In den Bosschen houden oock groote Ratten, van de groote ende 'thayr ghelijck Eeckhoornkens, smaken niet onghelijck onse Conynen.

Agouti, een ander soorte van een Hert.

Tapitis.

Hare Ratten smaken als onse Conynen.

Pag ofte Pague.

Pag ofte Pague, een dier van die hooghte ende groote als een middelbare Wint, met een leelijck hooft, een schoon vel, ende met swarte ende witte plecken onderscheyden, van smaeck vast ghelijck Calf vleijsch.

Sarigoy, een dier dat seer stinckt.

Tatou.

Daer is noch een ander beest Sarigoy gheheeten, 'twelck om zijn stancks wille van die Wilden niet ghegheten wert, hoe wel het goet ende smakelijck vleijsch heeft, insonderheyt die vetticheyt der nieren daer af ghenomen zijnde, daer in die stanck is; Daer zijn oock Tatous ofte Armadillen, van welcke op andere plaetse gheseyt is; heeft wit seer goet ende smaecklijck vleijsch; Daer is

[1]) Lery laat hier eene uitvoerige beschrijving van die roosters — Boucans — en de manier van braden daarop, volgen. Linschoten heeft dit overgeslagen. In het hoofdstuk over de oorlogen komt het onderwerp op nieuw ter sprake. Zie blz. 153.

[2]) Deze vreemde bijzonderheid is, als het geheele hoofdstuk, Lery naverteld. Ook bij Thevet, *Cosmogr. univ.* f. 936 verso.

oock by haer een aert van Crocodilen, welcke zij Iacare noemen, die dickte van een been hebbende, ende tamelijck lanck, niet schadelijck, zijn in alle huysen, dat die kinderen daer mede spelen, sonder eenigh perijckel. Die Crocodilen die aldaer zijn, hebben een wyder mondt, hooghe voeten, die steert noch ront noch scherp: maer aent eynde seer dunne. Noch soo zijnder eenighe sorteringhen van Heghedissen, ghepleckt ende ghesprinckelt gelijck onse kleyne, ende of dese wel 4. ende 5. voeten lanck zijn, matelijck van dickte, ende schricklijck van't aensien, soo houden zy nochtans ghelijck die Vorschen in Revieren ende Morassen, ende doen niemant schade, heeten van haer Tovous, dese ghestropt zijnde ende gekockt, passeren alle spyse van Brasilien in smaeck, hebben een vleijs soo wit als een Cappoen, lecker, cort ende lieflijck. Zy hebben oock groote Padden, die de Toupinambaultij geheel gebraden eeten, dan moeten niet wesen als onse Padden, die verghiftich zijn. Zy eeten oock Slanghen, van die dickte eenes arms, lanck 5. voeten, doch zijn niet sonderlinghe van smaeck. Het groeyen ooc aldaer velerley ander Slanghen, insonderheyt in die Revieren, die so groen als gras schynen, lanck ende dunne, wiens steeck seer periculeus is. Oock so houden in sommighe Wolden ofte Bosschen seer groote ende periculose Hagadissen. Iohannes Lerius schrijft, dat hy eens door't Bosch gaende, hem eene ghemoetet is, de dickte van een Man hebbende, 5. ofte 6. voeten lanck, geheel met witte schubben blinckende, als Oester schulpen bedect, die de eene voor voet ophefte, ende den kop om hoogh stack, met glinserende ooghen hem aenschouwende, ende met een open mont den asem wijt ophalende, dat sulck spectakel vreeselijcken was om aen te sien, ende na dien hy hem met zijn ghesellen die by hem waren

[44 b] wel ontrent een vierendeel van een ure hadde aengesien, is terstont den berch aengeclommen met sulcken ghedruijs, door ende over die struyvellen ende boomen, dat gheen Herte door 't bosch loopende, sulcken gheluijt conste maken. Noch soo is in dit landt een ander vreemt dier, Ian-ovare gheheeten, alleen door het roof hem onderhoudende. Dit beest is vande hooghte der beenen ende der snelheyt niet onghelijck een Windt-hondt, dan heeft onder die kinne eenen baert ofte lanck hayr, een ghesprenckelde huijt, seer schoon ghelijck een Lux, ende ooc in anderen den Lux seer ghelijck. Voor dit beest vreesen die Brasilianen seer: want alle die't becomt scheurt het, ende vernielt die gelijck een Leeuw, zijn aes daer af nemende; die Indianen dese Beesten

Iacare ofte kleyneCrocodillen zijn in alle huysen dat de kinderen daer mede spelen.

Tovous, een dier dat lieflijck om eeten is, boven alle ander vleesch.

Zy eeten Slanghen, Padden, dan zijn niet als de onse.

Ioannes Lerij ontmoete in een bos een Haghedis soo dicke alseenMan, seer vreeselijck om aen te sien.

Ian-ovare, een beest als een Wint-hont dat seer snel is, ende verscheurt menschen ende beesten, die eetende.

weder in kuylen vanghende, om haer leedt te wreecken, doen haer in lancksaemheyt sterven, die pyne alsoo willende verdubbelen. Noch soo zijn in dit landt vele Meyr-catkens, cleyne ende swarte, die zy Cay noemen, onder andere eenderley aert van hayr, Sagovin gheheeten, van die groote ende coleur des hayrs, ghelijck een Eeckhoornken: maer soo veel die ghedaente belanght, des snabels, borstes ende halses, ende andere deelen een Leeuw ghelijck, oock seer stout, ende het schoonste van alle cleyne Beestkens die dat landt heeft, dan mach om zijn teederheyt willen niet over Zee ghevoert worden. Een ander seer vreemdt Beest isser

Cay. Sagovin, een Meyr catte, schoonder als d'ander maer seer teer.

Het dier Haut of Hay (de luiaard), naar Thevet, Cosm. un. f. 941.

noch, van die Wilden Hay ghenoemt[1]), van die groote eenes Honts,

Hay, een beest dat niet en eet,

[1]) De Luiaard of Aï, is met den Vos-aap (buideldier), den Tapir, miereneter, gordeldier en schubdier, en den Jaguar (Ianouare), wel een van de quadrupeden van America die den Europeanen het allerwonderlijkst voorkwamen. Linschoten heeft twee wijzigingen gebracht in Lery's beschrijving: weglating van het menschelijke of kindergezicht, en een lange staart in plaats van „de steert zeer cort". Dit laatste stellig onder den invloed van de kaart die het beest met heel langen staart afbeeldt. De af-

een aenghesicht hebbende ghelijck een Meyr-catte, een hanghende buijck ghelijck een Soch die ghewerpen heeft, van hayr uyt den witten swart, gheheel bleeck, een langhe steert, met rouwe voeten ghelijck een Bors, langhe klaeuwen, ende ofte dit beest int bosch houdende, seer wilt is, so machment nochtans ghevanghen hebbende tam maken. Die naeckte Tovoupinambaultij spelen daer niet gheerne mede, om die scherpe claeuwen willen die het heeft; Niemant (als die Indianen vertellen) heeft dit beest, noch int bosch, noch ghevanghen wesende, sien eeten, meenen dat het leeft van die lucht, dan hier af is oock op andere plaetse gehandelt. Ten laetsten so is daer noch een beestken seer vreemt Coaty gheheeten, soo hoogh als een Hase, met cort ende gesprinckelt haer, cleyne scherpe oorkens, een hooft dat cleijn is, ende van die oogen een verheven snuyte, langher als een voet, ront als een stock, op een corte spatie aen 't eijnde af nemende, alsoo dat het vast even dick is, met so enghen mont, dat men nauwelijck die alder cleijnste vinger daer in brenghen mach, seer vreemt om te sien; ghevangen wesende, leijt zijn 4. voetkens tsamen, ende valt op d'een zyde ofte d'ander, ende laet sich niet opheven, ten zy datment eenighe Myren geve, daer af het oock leeft int bosch. Dit landt is oock rijck van allerley vogelen [1]), daer af sommighe eetbaer, sommige niet eetbaer zijn. Calcoensche ofte Indische Hennen, van haer Arignou-Oussou geheeten, gemeen hierlandische Hennen, van die Portugesen daer eerst gebracht, ende onder dese aert zijn de witten daer seer weert om die vederkens uyt te plucken, die root te verwen, haer daermede te vercieren, doch so eeten die Indianen geen van beyden; meenen ooc dat die Eyeren verghiftich zijn, ende vreesden, siende datse die Fransoysen aten, hier door comt het dat in die dorpen daer weynich vreemdelingen handelen so overvloedich veel Hennen zijn, datmen om een penninc een coopen mach. Nevens die Hennen teelen die Bar-
[45 a] baren ooc vele Eijntvogelen, Vpec ghenoemt, dan de wijl zy sulcken superstitie hebben, dat so verre zy van alsulcken traghen voghel aten, dat zy oock soo traegh souden werden, ende also van

leeft van de locht.

Coaty, een cleijn beestken dat nerghens als van mieren leeft.

Arignou-ousou.

Hennen soo overvloedich datmen een coopt om een cleijn penninc.

Vpec.

De Indianen eeten

beeldingen in boeken en op kaarten hebben alle eenzelfde fout: het dier is, zeker naar een opgezet exemplaar, afgebeeld, staande op vier pooten met opgericht hoofd, in plaats van hangende aan zijn klauwen aan een boomtak.

Merkwaardig is de plaatsing van het dier op de prent van de duivelskwellingen; de sage dat het nooit eet of drinkt was zeker oorzaak, dat men het niet voor een wezenlijk dier, maar voor een boozen demon aanzag. Zie hierna blz. 156.

[1]) Hier begint een nieuw hoofdstuk van Lery, cap. XI (in de Lat. uitg. van de Bry X).

niet gheerne van water Voghelen, noch Visschen die traech swemmen. Melcagrides [1]).

Mouton zijn hoenderen soo groot als Paeuwen. Macocava. Ynambou ovassou zijn Patrysen soo groot als Eyntvogels.

haer vyanden mochten overylt worden, daerom willen zy dese oock niet proeven, als oock gheen ander ghedierte dat lancksaem voort gaet, ofte visschen die traech swemmen. Noch soo zijnder vele van die ghesprenckelde Hoenderen, insonderheyt driederley gheslachten, alle swart, met witte plecken, van smaeck seer lieflijck, ghelijck Phasanen. Noch so zijnder tweederley aert van seer schoone Hoenderen, geheeten Mouton, van die groote ghelijck Paeuwen, ghesprenckelt met witte plecken ende swarte vederen. Macocava, Ynambou-ouassou, zijn tweederley aert van Patrysen, vande groote ghelijck Eijndt-voghels, ende van smaeck ghelijck Phasanen; Houdt-duyven, Tortel-duyven, ende noch een ander aert van Patrysen, vindtmen daer oock alle vast van eenderley smaeck; van andere vreemde voghelen niet eetbaer vindtmen aldaer seer veelderley sorteringhen, als veellerley gheslachten van Papegaeyen, daer onder sommige so schoon, datmen in die werelt geen schoonder vinden mach, als insonderheyt die twee die zy Aras ende Canide heeten, van welcke pluymen ofte vederen zy hare cleedingen, kappen ende armbanden maken; Hebben seer schoone, roode, blaeuwe ende gout-geele blinckende vederen, dat zy oock eyghen liedekens daer af singhen. Beneffens dese hebben noch vierderley aert van seer groote ende schoone Papegaeyen, daer onder een aert is die selden tot ons ghebracht wert, by haer gheheeten Aiourous, die de hoofden van roode, geele ende violette vederen hebben onderscheyden, die vleughelen schoon root, die langhe steerten geel, ende het lichaem groen; Dese leeren die woorden so perfect spreken, als ofte zy van menschen ghesproken waren: men leest van eenen die als ment gheboot, danste, spranck, sanck, ende dreef alle perten die de Wilde bedryven. Inden oorloch treckende, ende gheboden zijnde stil te swygen, sweegh ofte hy stom gheweest hadde, noch tonghe noch voeten roerende. Sodane Papegaeyen als men tot ons brengt, hieten zy Marganas, achten die seer weynich; want zijnder so vele als by ons Duyven, welcke ofte zy wel hert vleijsch hebben, bykans ghelijck Velthoenderen, werden nochtans vele aldaer ghegheten. Noch so zijnder cleyne Papegaeyen, die oock wel tot ons ghebracht worden: maer onder die voornaemste vogelen deser landtschap is een seer kleijn Toucan geheeten, van die groote eender Duyven, swart als een Rave, uytbesondert die borst, 'twelck geel is, met

Aras. Canide zijn de schoonste Papegaeyen die inde werelt zijn.

Aiourous, een soorte van Papegaeyen, die spreken connen oft menschen waren.

Marganas zijn Papegaeyen die by ons ghebracht worden.

[1]) Lees: Meleagrides = parelhoenderen.

een root ringhsken ghelijck hier voren verhaelt is, dat zy op die wanghen draghen, insonderheyt tot eenighe feesten ofte dansen gaende, waer af het die name heeft Toucan-tabourace, dat zijn vederen om te dansen; Den beck deses voghels is grooter dan 'tgheheele lichaem, ende is eens van die vreemste dinghen die men sien mach [1]). Noch een ander isser van die groote ende verwe gelijck een Meerle, uyt besondert die borst, welcke in roodicheyt Ossenbloet gelijck is, wert ooc van de Wilden afgheblasen ende ghedroocht, ghelijck Toucan, ende dit voghelken noemen zy Panou. Noch soo isser een ander van grootheyt gelijck een Lijster, gheheel Schaerlaken root, die zy Quempian noemen. So ist oock niet te

Toucan-tabourace is een voghel wiens neb so groot is als het heele lijf.

Panou.

Quampian.

[45 b] vergeten een seer wonderlijck cleijn voghelken, niet grooter als een Scalbyter ofte Peerts-vliege, met witte blinckende vederkens, dat so grooten ende lieflijcken gheluyt int singen gheeft, onsen Nachtegael niet wijckende, datmen seggen soude dattet onmogelijcken ware dat uyt soo cleynen lichaem, so grooten gheluijt conste comen, dit vogelken noemen die Wilden Gonambuch. Noch soo zijnder andere seer veelderley voghelen, roode, violette, witte, purper verwige, etc. alle seer onderscheyden van die onsere, ende hier oock niet noodich te verhalen. Eenderley isser daer op die Wilden seer letten, willen oock niet dat soodanighe leet gheschiet, ofte ghevangen moghen worden, daer van zy eenighe Auguria nemen, is van die groote eender Duyve, graeu van verwe, ende geeft van hem droevich geluijt, 'twelck des nachts meer dan des daechs gehoort wort; Die Tovoupinambaultij houdent daer voren, dat sodanige vogelkens haer toegesonden werden van haer verstorven vrienden om eenige goede tydinge te brengen, ende om haer te porren, ende een harte te geven tegens hare vyanden inden oorloch. Zy meenen oock soo verre zy ten rechten op dit voghel gesanck acht nemen, ende al inden krijch geslagen werden, dat zy nae haer sterven tot haer voorouderen varen sullen after tgheberchte, om aldaer eewich vrolijck te zijn ende te dansen. Zy beelden haer in dat dese vogelen bootschappen brengen van haer voorouderen, dat zy hier door blyder ende stercker worden, die zy wel op sulck gheschrey acht nemen. Het zijn oock in dit landt groote Vleedermuysen, gelijck Craeyen die des nachts in die huysen comen, ende yemandt vindende bloot liggen, zuygen het bloet

Beschryvinghe van Gonambuch, een ghedierte so groot als een Peerde vliech.

Auguria, een Vogelken dat des nachts seer droeflijck singht.

Vleedermuysen ghelijck Craeyen.

---

[1]) Thevet, *Cosmogr. Univ. f.* 938 geeft bij zijne beschrijving een fraaie afbeelding „Portrait du Toucan."

uyt die teenen in grooten overvloet [1]), hier af is ooc op een ander plaetse gheseyt. Hare Byen zijn onghelijck kleijnder als d'onse, ghelijck als swarte Vlieghen, ende maken haer honich in uytgeholde boomen, het Was ende Honich weten die Wilden wel te vergaren, dan ghebruijcken 't Was niet om te bernen, dan alleen die reden met toe te stoppen, daer in zy haer vederen van die Wormen bewaren. Van andere cleijn ghewormte ghelijck Vloyen ende Muggen, als oock van Scorpioenen ende aert-Kreeften, die alle den menschen schadelijck is, niet noodich te schryven [2]). Volcht van sommige Visschen hier gemeen: Tweederley Barbeelen hebben zy, Kurema het een geslachte, het ander Parati gheheeten, beyde gesoden ofte gebraden seer goet van smaeck, de welcke om dat zy met hoopen swemmen van haer met werp pylen geschoten werden, ten tyden twee oft drie ten eenen mael. Het vleijs deser visschen is seer mals ende kort [3]), waerom zy oock vanden Barbaren ghedroocht werden ende Meel daer uyt ghemaeckt. Driederley andere seer groote visschen zijnder, waer af die eene Camoroupouy Ouassau gheheeten wordt, d'ander Ovara, ende die derde Acara Ovassou, alle seer goet van smaec ende eetbaer. Noch so isser een platte visch Acarapep genoemt die welcke int koken eenige gele vetticheyt van haer geeft, 'twelck zy houden voor een sause. Dese visch heeft oock seer goet vleijs. Acarabouten, is een slymerich visch van verwen doncker root, is beter dan die vorige, dan minder aengenaem den mont. Pira-Ypochi een lange visch, gelijck een Ael, doch niet eetbaer. De Rocchen die in den inwijck Ganabara ende Zee daer ontrent gevangen werden, zijn veel grooter dan die onse, ende hebben twee langhe hoornen voren uytsteecken, ende vijf oft ses kloven inden buijck, die men meenen soude niet van die naetuere: maer door kunst ghemaeckt te wesen, met een lan- [46 a] ghe dunne ende vergifte steert: In hare revieren worden oock vreemde visschen ghevanghen, insonderheyt een specie, die zy Tamovata noemen, welck eender Palm lanck is, met een groote monstreuse kop, etc. d'ander noemen zy Pana, Pana, oock met een seer leelijck ende vreeslijck hooft, beyde goet van smaeck.

Byen hier soo kleijn als Vlieghen.

Kurema. Parati.

Camourou-pouy Ouassou ,dat is groote Visch. Ovara. Acara Ouassou Acarapep een plat visch. Acarabouten, een roode visch. Pira-ypochi Rochen grooter dan de onse ende eenen grooten steert die vergift is.

Tamovata, een goet Visken. Pana, Pana, oock een goeden Visch.

[1]) Benzo (1581) blz. 215.

[2]) Linschoten laat het slot van cap. XI (X) weg, en laat, ook verkort, cap. XII (XI) „van sommighe visschen," enz. volgen.

[3]) Van Dale, Wdb.: „dat vleesch is kort (malsch, goed) gekookt."

Volcht van eenighe boomen, vruchten, ende kruyden deser landtschap [1]).

TEn eersten wassen aldaer veel Brasily boomen [2]), waer af dat landt zynen name becomen heeft, desen boom wordt van haer luyden Araboutan gheheeten van groote ende overvloet der tacken, onsen Eecken-boom niet ongelijck, men vinter

Araboutan is den Brasily boom, onser Eeken boomen ghe-

Het vellen en inschepen van Brasily-hout, naar Thevet f. 950 verso.

sommighe die drie vademen dicke zijn; heeft bladeren gelijck Busboom ofte Palm, ende geen vruchten, dit hout wort met groote moeyte in die schepen gebracht, ende dat daer toe die wilde niet en holpen, die Coopluyden souden in een gheheel jaer niet een Schip moghen laden, om die herdicheyt ende swaerheyt int klieven, oock om datter gheen beesten zijn die't mochten draghen ofte trecken tot die Schepen, dan moet alleen door menschen daer ghebracht worden, die met kleederen, hemden, hoeden, messen ende

lijck, somtijts 3. vadem dick.

Op wat manieren het Brasily hout gheschept wordt.

[1]) Cap. XIII (XII) van Léry.

[2]) Hierover uitvoerig Thevet, Cosmogr. Universelle fol. 949 en 950.

dierghelijcke dinghen daer toe gecocht worden [1]), dit hout te houwen, te klieven, te ronden, ende op haer schouderen uyt verreosschen tot die schepen te draghen [2]), wort daer vele ghebrant, is van naetueren droogh, ende aenghesteken zijnde, maeckt weynich roocks, die assche daer af, gheeft oock een roode coleur. Die Tovoupinambaultij, verwonderen haer seer wat ons volck met al dat hout doen, vraechden eens ofter gheen hout in ons landt was om te branden, dien voor antwoort ghegheven werdt, dat men by ons daer mede veruwde, gelijck zy oock deden, hare toukens, etc. Dese Historie is te voren verhaelt [3]).

Vraghen ons volck oft in ons landt geen brandt-hout en is.

Behalven die Brasily boomen zijnder vijfderley specien van Palm-boomen, waer van die voornaemste Gerau, d'andere Yri geheeten worden; Van dese boomen is ghenoech gheschreven in die historie van Oost Indien, ende in die beschryvinghe van die Custe van Aphrica [4]). Noch soo isser een boom vanden Barbaren Ayri gheheeten, een aert van Ebenhout, heeft bladeren niet seer onghelijck den Palm-boom, die trunck met scherpe doornen becleedet, die vrucht daer van tamelijcke groot, daer in een pit soo wit als Sneeu, nochtans niet eetbaer; Dit hout is swart ende seer hert, waer uyt die Barbaren hare Hellebaerden, Kolven ende Pylen maken; is oock seer swaer dattet int water sincket, men vindt noch veellerley hout in dit landt, sommighe geel, ghelijck buijcxboom, sommigh violet, anders wit ghelijck pampier, bleeck root, vernis root, doncker root, daer uyt zy oock Hellebaerden maken. Noch eenderley houdt is aldaer, dat zy Copau noemen, waer af die boomen onse groote Noteboomen ghelijck zijn, nochtans gheen Noten draghende. Het hout daer van gheschaeft wesende, heeft plecken gelijck ons Note-boomen; Men vindt noch aldaer veellerley Boomen, waer af die sommighe cleyne bladerkens hebben ghelijck penninghen, andere groote ende anderhalf voet langhe. Noch soo groeyter een boom seer schoon om aen te sien, ende soo lieflijck van reuck, dat zy een wel- [46 b]
rieckende Roose te boven gaet, insonderheyt ghesneden werdende.

Gerau. Yri.

Den boom Ayri, wiens hout sinckt, maken de Wilden hare colven ende pylen hier van.

Copau, als onse Noteboomen hebben bladen van ander half voet lang.

Een boom wiens hout riecket als een Roose.

Ter contrarien wast al daer oock een ander Aou-ai [5]), welck hout so grouwelijck stinckt als ment saecht ofte brandt, datmen daer

Aou-ai, een boom wiens hout seer stinct, en-

[1]) In den ouden gedrukten tekst is hier eene interpunctie aangebracht, die den zin onverstaanbaar maakt.

[2]) Een fraaie prent bij Thevet brengt deze werkzaamheid in beeld. Zie blz. 139.

[3]) Een aardig gesprek met een bejaarden Brasiliaan is door Linschoten weggelaten.

[4]) Itinerario Cap. 56 (dl. I blz. 230); Beschr. v. Guinea hiervóór blz. 33 en v.

[5]) Thevet, Cosmogr. Univ. geeft hiervan beschrijving en afbeelding. Zie blz. 127.

ontrent niet dueren mach, heeft bladeren vast gelijck onse Appel-boom, ende een vrucht niet onghelijck den Eeghel [1]), die Note daer af is soo verghift, dat zy ghegheten wesende, terstont haer cracht verthoont; Nochtans om dat die Wilden uyt dese vruchten hare Ratelkens maken, achten zy die hoogh. Behalven dit soo groeyen in Brasil veellerley sorteringhe van fruyten ende appelkens schoon om aen te sien, insonderheyt by die Zee-kant, doch alle onbequaem om te eeten ende schadelijck, daer af die sommighe de ghedaente hebben van Mispelen, waer van die wilden ons volck waerschouden.

de zyne vrucht vergift.

Hivourae, is een schorsse eender halven vinger dicke, goet van smaec, insonderheyt versch zijnde, is een specie van Pock-hout; Dese ghebruijcken die Wilden tot een sieckte Pians gheheeten, welcke alsoo schadelijck by haer is, als by ons die Pocken. Noch soo isser een boom, welcke die Barbaren Choyne heeten [2]), van middelbare hooghte, ende van bladeren, tfatsoen ende die groenicheyt den Laurier gelijck, die vruchten so groot als kinder hoofden, van ghedaente ghelijck Struysen Eyeren, niet eetbaer. Hier uyt maken die Tovoupinambaultij haer Ratelers, die zy Maracas noemen, oock soo maken zy hier uyt drinck vaten ende dierghelijcke dinghen, die midden van een klievende. Die boom van haer luyden Sabaucaie gheheeten, draecht vruchten grooter als twee vuijsten, daer uyt zy drinck-beeckers maken, heeft vast die ghedaente van een beker. In dese Note zijn beneden eenighe pitten, niet onghelijck van ghedaente ende smaeck den Amandelen. Noch soo isser een boom van die groote als een Sorben boom, welcks vrucht die Brasilianen Aca-jou noemen [3]), is vande groote ende ghedaente, ghelijck een Hennen Ey, 'twelck rijp werdende, gout geel (als een Queappel) is goet ende smakelijck om te eeten: want is wat treckende nae't suer, ende heeft een sop, twelck die hitte verkoelt: maer om dat dese vruchten niet wel te becomen zijn van die hooge boomen, eeten die Meyr-catten ten meesten, de selvighe die zy af werpen, vallen den menschen te deel.

Hivourae een schorse goet om eeten.

Pians een sieckte.

Choyne.

Maraca zijn hare Ratelen.

Sabaucaie zijn hare drincbeeckers.

Aca-jou eenen appel op hooghe boomen, die de Meyr-katten seer vernielen.

Paco-aire is een spruyte 10. ofte 12. voeten hoogh, die tronck soo dick wesende, als die dye eens Mans, nochtans soo weeck dat-

Paco-aire zijn Oost Indiaen-

[1]) Lat. „qui proxime ad echinum forma accedit,'' Bedoeld is een vrucht met stekels; de Nederl. uitgaaf heeft: „de welcke eenighsins een water castani ghelijck is.'' Bij ons kent men, aan sloten en in moerassen, het geslacht Egelskop (Sparganium L.) Zie b.v. W. F. R. Suringar, Zakflora, 8e uitg. II blz. 302.

[2]) Thevet, Cosmogr. Univ. f. 953. Zie blz. 142.

[3]) Hierover Paludanus, annot. in Itinerario dl. I blz. 218.

De boom Choyne, naar Thevet, Cosmogr. univ. f. 953.

men die met eenen slach mach afhouwen, die vruchten daer af noemen zy Paco, die welcke een Palm lanck zijn, van ghedaente ghelijck Comcommeren, oock ghelijck van verwen, rijp zijnde. Dese vruchten wassen by die 20. ofte 25. ofte meer aen een tacke, die de Americanen af houwen, ende in haer huysen draghen, soo veel als zy met een hant draghen connen, zijn seer lieflijck van smaeck: dan hier af is genoech in die Oost Indische Historie verhaelt, die Leser mach die selvighe daer af lesen [1]).

sche Vyghen, ofte Musa Serapionis.

Die spruyten die Cottoen voorts brenghen [2]) hebben zy oock in seer groote mennichte, werden middelmatich groot, brenghen blomkens gelijck gele clocxkens van die Citrullen, waer uyt een appelken groeyt, niet kleijnder dan die vrucht van Bueken, 'twelck rijp wesende in 4. deelen hem opent, het Cottoen uytghe- [47 a] vende, 'twelck die Barbaren Ameni-iou noemen. Int midden van dese Wolle ofte dit Cottoen zijn eenighe swarte kornkens tsamen ghedruckt, ghelijck Nieren van menschen, van die groote ghelijck Boonen. Dit Cottoen vergaderen die Brasiliaensche Vrouwen, ende spinnent, daer uyt zy veelderley saken maken.

Ameni-jou is den boom die Cottoen draecht.

Citroenen en Limoenen van die Portugesen aldaer gheplantet, wassender in groote mennichte, seer smakelijck ende goet, als oock Suijcker rieden [3]), daer van veel Suijckers in Portugael ghebracht wort. Het is te verwonderen, dat dewijl dese Rieden versch wesende, soo vele soete vochticheyt inne hebben, ende een weynich vergaen ofte verschimmelende, in water ghedaen, maken soo goeden Azijn als men vinden mach. Behalven die Suijcker rieden, wassen noch hier ende daer in die bosschen andere Rieden, van die dickte eenes Mans been, welcke groen wesende, lichtelijck met eenen slach af ghehouwen worden, dan drooch zijnde, werden seer tay ende hart, maken Pylen daer uyt, ende stocken om by te gaen. Oock so groeyt hier veel Mastix, een seer edele Gomme, die men anders uyt Chio placht te brenghen, ende ooc andere ontallijcke welrieckende bloemen ende cruyden. Ende ofte wel ontrent dese Capo Frio veel donder slaghen, reghenen ende felle winden vallen, wesende gheleghen onder den Tropicum Capricorni, nochtans om datter gheen Vorst, Snee ofte Haghel ghesien wordt, soo zijn die boomen altoos groen, ghelijck by ons in die Mey. In Decembri, als die daghen by ons opt cortste ende koutste zijn, zijn zy aldaer opt

Suijcker rieden in grooter menichte in Brasilien.

Can van suijcker rieden ooc goeden Azijn ghemaeckt worden.

Mastix groeyt hier soo goet als in Chio.

De boomen hier altoos groen ghe-

---

[1]) Itinerario dl. I bl. 226 en v., met annot. van Paludanus blz. 228.

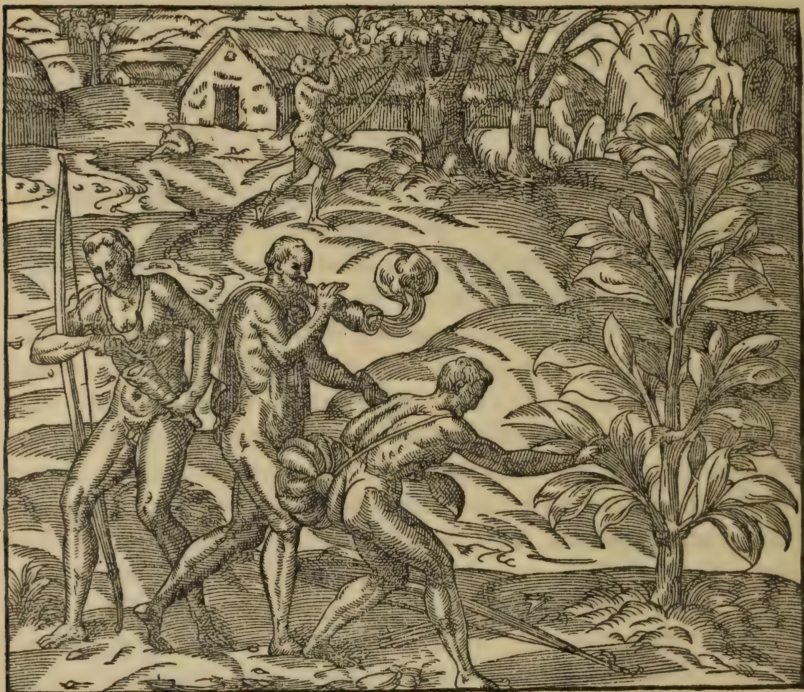
[2]) Hierover eene kortere meedeeling bij Thevet, Cosmogr. Univ. fol. 929 v.

[3]) Itinerario II blz. 3.

lijck by ons in den Mey. langhste ende heetste, doch wel verstaende, dat zy nimmer soo lanck ofte kort vallen als by ons, want hebben evendrachtigher daghen ende nachten dan wy, ende ghetemperder Hemel.

Ananas een goede vrucht, tsap uyt gheperst is als Malevesey.

Van vruchten die dit landt heeft, zijn de beste welcke zy Ananas noemen: Het kruijdt daer af heeft bladeren ghelijck Iris ofte Aloe, ende weynich ommecromt, ende rondtsom gedeelt, die fruyten zijn lanck, ghelijck Comcommeren ofte Spinrockens, men perst een sop daer uyt als zy versch zijn, 'twelck soo lieflijck is als Malvasie, van dese vruchten is oock verhaelt in die Oost Indische Historie [1]), niet noodigh breeder mentie ofte verclaringhe hier af te

Het kruid Petum (Tabak), en het rooken der Brasilianen. Thevet 927.

Beschryvinge van't kruijt Petum.

doen, die Leser mach hem daer vervoegen. Eenderley kruijt groeyt in Brasil, 'twelck die Tovoupinambaultij Petum noemen, ende wy Tabacum ofte Nicotiana [2]), hebbent nu oock in onse hoven, dan

[1]) Itinerario I blz. 212—214. Zie ook Thevet, *Cosmogr. Univ.* f. 936, met afbeelding.

[2]) Thevet, *Cosmogr. Univ.* 926/927 geeft eene beschrijving van het kruid Petum, en van het rooken, met een fraaie prent. Hij heeft het zaad naar Frankrijk gebracht, daar gezaaid en de plant herbe Angoulmoisine genoemd. Lery bestrijdt de waarheid

niet so goet ofte krachtigh alst hare; is ghenoechsaem van den Heere Clusio ende andere beschreven, oock vast wel bekent, heeft bladen ghelijck onse groote Walwortelen, ofte Consolida major, &c. Dit kruijt houden die Wilden seer weert, vergaderen sulcks ende maken bondekens daer af die zy drooghen, daer nae nemen zy vier ofte vijf bladeren, wickelen die in een ander, steken die bladeren aen, ende ontfanghen den roock die haer also onderhout, dat zy inden oorloch 2. ofte 3. daghen daer op vasten moghen, als oock Lerius ondersocht heeft, dat het den honger stelpt, oock soo trecken zy door desen roock die fluymen uyt dat hooft, draghen daeromme bondelkens van dit kruijt op haer borst om den roock te nemen. Vanden wortelen Maniot ende Aypi, is te voorens ghe-schreven; Zy hebben noch een ander aert van wortelen, Hetich gheheeten [1]), welcke van driederley aert ghevonden worden: want [47 b] sommighe werden int koken blaeu, andere geel, ghelijck Quee-appelen, andere wit ghelijck Pestinaken; zijn alle goet van smaeck insonderheyt die geele ghebraden, zijn soo goet als onse Peeren, groeyen aldaer soo overvloedich als in Savoyen die Rapen, twee vuijsten dick, ende ander half voet lanck, het kruijt daer af kruijpt langhs die aerde, heeft bladeren ghelijck Comcommeren ofte groote Spinagie, nochtans verscheyden in die verwe, naeder comende die Bryonie ofte witte wilde Wijngaert; Dese wortelen, om dat zy gheen saet voorts brenghen, werden door stucxkens ghesaeyt, die meer hier af begheert te weten, lese des Heeren Clusij boecken, sal daer in ghenoechsaem vinden tot onderrichtinghe. Noch so groeyt in dit land onder die aerde, een soorte van Noten, by haer Manobi ghenoemt; hanghen met cleyne draeykens aen een, pitten heb-bende van die groote ende die smaeck ghelijck onse Hazel Noten, uyt den witten swart, schellen ghelijck die bolsters van Erwitten [2]). Van Brasily Peper, die nu oock ten tyden in onse hoven groeyt, ende seer heet, is van Mathiolo Siliquastrum ghenoemt, als oock

Hetich zijn Batatas ende driederley, blaeu, geel, wit, seer goet ende in sodane overvloet als by ons de Rapen.

Manobi eerdt-noten.

Brasily Peper.

---

hiervan, en bestrijdt ook de opvatting dat Petum en Nicotiana dezelfde plant zouden zijn. Uitvoerig beschrijft Christophorus a Costa de plant *Tabaco.* en daarbij geeft Carolus Clusius aanteekeningen over de soorten van *Petum* en de cultuur enz. *Aromatum et simplicium historia* 4e ed. 1593 blz. 330—339, met twee afbeeldingen. Zie ook p. 440. In 1600 verscheen bij Cornelis Claeszoon te Amsterdam: Volmaeckte Historie.... van het alghenesende Cruydt Tabaco, andersins Petum of Nicotiaen ghenaemt; ons uyt verde landen overghebrocht. Dienstelick alle menschen, bysonder den zeevarende luyden. Zie *De Amsterd. Boekdrukkers* II blz. 189. Zie ook: *Het Boek* 1926 blz. 149, waar een latere druk (1623) beschreven is.

[1]) Beschreven en afgebeeld bij Thevet, *Cosmogr. Univ.* fol. 921.

[2]) Zie Monardes, *Simplicium medic.* lib. III, p. 421, 422.

van Brasilische Boonen ende Erwitten, is niet noodigh te verhalen, zijn vast alle Man bekent. Tot conclusie is te weten, dat ghelijck Brasilien gheen wilde Beesten, Vogelen, Visschen ofte levende creatueren heeft, ghelijck in gheheel Eŭropa, alsoo oock gheen boomen ofte kruyden, alleen uyt besondert Porceleijn, Basilicum ende Vaarn ofte Felix, die op sommighe plaetsen aldaer groeyen, datmen wel met den Propheet David mach seggen inden 104. Psalm:

O God, hoe heerlijck ende hoe wonderbaer,
Zijn uwe wonder wercken veer end' naer,
Hoe wijsselijck doet ghy doch alle saken,
Alle creatueren u goetheyt smaken,
Wie kan uyt spreken tot eenigher tijt,
De dieren die hen roeren int Meyr wijt, &c.

Wel te recht waren dese luyden ghelucksaligh, so zy den Schepper van alles erkenden, etc. [1])

Een cort relaes van haer oorloghen ende wapenen [2]).

De Indianen die oorloghen tegen den anderen om haer voorvaderen te wreken, waer in zy so yverich zijn datter gheen peys is te maken ende eeten malcanderen.

AEnlanghende den oorloch, wort van den Americanen voor't meeste deel niet ghedaen, om rijckdom uyt den roof te becomen: ofte om haer landen ende grensen wyder te verbreyden: maer alleen door een affectie ende begeerlijckheyt hare voorouderen te wreecken van hare vyanden ghevanghen ende ghegheten, waer in zy soo yverich zijn, dat alle die zy kryghen, die selvighe doot moeten sterven ende ghegeten werden: jae dat meer is eenmael oorloch aennemende teghens hare ghebueren, sullen nimmermeer weder vereenicht worden, dan vernielen den anderen waer zy konnen ofte moghen. Die maniere van't orloghen, die de Tovoupinambaultier volghen, is aldus: Ofte zy wel gheen Coninghen ofte Princen onder haer hebben: wesende ten meesten die eene niet meerder als d'ander, soo is haer nochtans dit aen ghebo-

Peoreru Picheb, dat zijn de

ren, dat zy die Oude welcke zy Peoreru Picheb noemen, om der ervarentheyt willen eeren, ende een yeghelijck staet in zijn Dorp

---

[1]) Alles naar Lerius, die ook Mathiolus aanhaalt (die echter niet zelf deze peper Siliquastrum noemde, maar schreef, dat anderen dien naam er aan gaven); wat Lerius verder over peper, boonen en erwten schrijft, laat Linschoten weg. Clusius vermeldt de Brasili-peper, en geeft er een afbeelding van in *Aromatum et simplicium* lib. II (Christoph. a Costa) p. 388, 389. Over Mathiolus zie Itinerario II 52 n. 1.

[2]) Léry, cap. XIIII (XIII).

den Ouden tot dienste. Dese nemen menichmael occasie ondert wandelen ofte sunsten in haer hanghende Cottoen beddekens sittende, die andere aldus aen te spreken.

overste onder haer die zy eeren.

[48 a] Zijn dan niet (tot den anderen sprekende, sonder aflatinghe van haer woorden) onse voorouderen, die soo vele vyanden hebben bekryghet? overwonnen? gheslachtet ende gegeten? ons tot exempelen altoos thuijs op den heert te blyven? Sullen wy ons volck, die in vorighe tyden alle tot een verschrickinge zijn gheweest, dat zy haer ghesichten niet consten dulden tot ons groote schande ende smaet aldus laten bespotten? dat wy in onse eyghen huysen van onse vyanden worden besocht? Sullen wy door onse luyicheyt ende traecheyt dulden ende verwachten dat die Margaiaten ende die Peros Engaipa, dat zijn die schalckachtighe volckeren ofte Portugesen eerst haer ghewalt aen ons oeffenen ende ons overvallen? Dusdanighe vermaninghe ghedaen hebbende, klopt daer nae met zijn handen op zijn axelen ende billen roepende: Erima, Erima, Tovoupinambaults Conomi ouassou Tan, Tan, &c. 'twelck te segghen is: Gheensins mijn vrienden, ghy stercke jonghelinghen, staet ons dit te doen: laet wy ons veel eer tot den krijgh wapenen, ende ons selven om gheslachtet te worden over gheven, ofte die onsere wreken: Door dierghelijcke Oratien der Ouden, die ten tyden ses uren lanck dueren, ende vanden omstanders met groote patientie ende stilheyt aenghehoort, die niet eens daer onder kicken, verweckt ende ghesterckt zijnde, comen seer haestich uyt alle Dorpen te samen, op een bestemde plaetse, in groote mennichte met haer sweerden ofte Hellebaerden, Tacapes gheheeten, van root ofte swart hout, seer swaer wesende ghelijck buyboom ghemaeckt vijf oft ses voeten lanck, voorn rondt ghelijck een spitlappe, eenen voet breedt, ende een duijm dicke int midden, anders rondtomme scherp. Nevens dese wapenen hebben zy noch Orapats, dat zijn boghen, oock uyt swart ofte root hout ghemaeckt, daer mede zy soo ghewis ende snel schieten, dat zy gheen meesters daer in hebben. Dese boghen ende pylen, om dat zy vele tot ons ghebracht worden, is niet noodigh breeder verclaringhe daer af te doen: Hier by soo hebben zy beukelaers van die huijt van Tapiroussou, breedt, plat ende rondt, ghelijck een Tromme vel, met die welcke zy haer niet bedecken: maer alle die pylen haerder vyanden daer op ontfanghen; Dit zijn hare wapenen, ende gheen andere, uytghenomen eenighe accoutrementen van vederen, daer zy hare lichamen mede vercieren, jae willen op die tijdt als zy ten

Peros Engaipa.

In hare dansen vermanen zy den anderen tot der wapen om vyanden te vangen oft om selfs ghevanghen te worden.

Wapenen der Brasilianen. Hare sweerden van root ofte swart hout, zijn 5. ofte 6. voeten lanck.

Orapats zijn boghen van root, oock van swart hout ghemaeckt daer zy seer meesterlijck mede schieten.

Tapiroussou, een beest alsoo gheheeten, de huijt

dienende tot beukelars.

oorloch sullen, niet aenhebben, al waert maer een hemde, om niet
belet te zijn. Aldus ghewapent wesende, trecken tot den oorloch

Maniere hoe de Wilde ten oorloch trecken. Die veel vyanden ghedoodet heeft worden tot aenvoerders ghe-ordineert.

ontrent 8. oft 10000. tsamen (met eenige vrouwen daer by, niet om
te oorloghen: maer om allerley saken te draghen, ende die victua-
lie.) Int Legher comende, werden die Ouden die vele van hare
vyanden ghedoodet ende ghegheten hebben, tot Bevel-hebberen
ende aenvuerders gheordineert, welcker ghebiet zy volghen, ende
gheven haer nae den vyant toe, ende ofte zy wel sonder ordre op-
trecken, houden nochtans int reysen by een, die sterckste voor
aen treckende, het is te verwonderen, dat soo groote mennichte
sonder Velt-overste sich weten te schicken, ende tot hare teecke-
nen in slachorde te begheven. Onder haer zijnder die op groote

Inubia groote hoornen die zy in plaetse van trompetten ghebruijcken.

hoornen, (van haer Inubia gheheeten,) ghelijck by ons Trompetten
blasen, daer door het volck op voorderen, ende tot den slach por-
ren. Andere hebben pypen ofte fluyten van menschen beenen [48 b]
haerder vyanden, die zy te vorens ghedoodet ende ghegheten
hebben ghemaeckt, daer op zy die gheheele wegh pypen, om die

Pypen van menschen beenen harer vyanden, ghebruijcken die oock in den krijch.

herten haerder medtghesellen te verwecken, van gelijcken te doen
met hare vyanden: die te vanghen, te slachten ende te eeten:
Indien zy te water trecken om haer vyanden te over vallen, hou-
den zy de strandt niet verre in Zee varende, om dat haer schepen
die zy daer toe maken uyt schorsen van boomen, niet moghen

Maniere hoe zy te water voorts trecken.

teghens tempeesten, zijn alleen bequaem in stillicheyt des Meyrs,
soo moghen zy in eene van dusdanige Vloten 50. menschen stel-
len, die alle staen en roeyen soo snel voorts, dattet onmoghelijcken

Hare vlote ofte schuyten van basten van boomen, connen 50. laden, en roeyent seer snel voorts.

te gelooven is, op dusdanighe maniere trecken zy ten tyden 10.
oft 12. mylen weeghs in haerder vyanden landt, ghebruijcken een
fraeye aenslach, die sterckste trecken voorn aen, achterlatende
die swacke met die Vrouwen een dagh reyse ofte twee, trecken
voort in groote stilheyt, ende nemen eenighe boscayen in daer zy
haer verberghen, ende ten tyden een etmael ligghen; Onder dien,
soo haer eenighe vyanden ghemoeten, Mannen, Vrouwen ofte
Kinderen, die houden zy niet gevanghen, ofte voeren die niet nae:

Boucans zijn houten Roosters op gaffelen van hout ghemaeckt.

maer slachten die, ende bradense op hare Boucans ofte Roosters,
ende etense, ende des te lichter overvallen zy den anderen dat
hare Dorpen sonder Mueren zijn, ende hare wooninghen die wel
80. ofte 100. treden lanck, sonder deuren, daer voren eenighe tac-

Pindo een grootkruijt voor hare deuren.

ken van Palm-boomen ofte van't kruijt Pindo stellende: Nochtans
soo zijnder sommige Dorpen by haer, ten naesten aen die vyandt
ligghende, die met ses voetighe palen haer bevesticht hebben, op

die welcke, als zy oock eenich exploot vernemen, so besetten zy den rechten wech, die dan uyt ofte in trecken vluchtende ofte vechtende, zijn ghevanghen, ende worden gheslachtet ende ghegheten: Maer als zy openbare slach int velt doen, gheschiet sulcks met soodane furie ende wreetheyt, dat het ongheloofllijck is, als Iohannes Lerius Borgondion, selfs ghesien heeft, daer uyt dit alles overgheset is: want loopen met sulcken rasentheyt ende wreetheyt te samen, datment niet uytspreken mach: Die Tovoupinambautier eerst hare vyanden siende, hebben sulcken vreeselijcken gheluijt ghemaeckt, dat by ons Wolven vanghen niet meerder moghen slaen, welck gheluijt so groot was, datmen nauwelijck die donder slaghen daer boven hooren mochte. Naerder aen een comende, verdubbelde dat gheroep; Het horen blasen ende dat spelen op die pypen, niet minder met dreyghementen den anderen toeroepende, ghebeenten der dooden vyanden verthoonende, ende die tanden haerder vyanden die zy aen snoeren wel twee ellen lanck te samen ghereghen, aen den hals droeghen, gheluijt makende, ende met allerley maniere vreeslijckheyt bewysende. Tot den slach comende, gaet het noch quader: want die pylen als swermen van Vlieghen die lucht bedecken, met allerley coleur van vederen, dat het een wonder schoonen schijn gheeft, mochtmen sulcks sonder vreese aenschouwen, ende die gheschoten werden, die pylen uyt treckende, ende daer op bytende, als rasende honden, daeromme nochtans van der oorloch niet af wijcken: want dit volck alsoo wreedt ende schrickelijck is, dat zy niet af en laten, soo langhe eenige cracht in't lijf is, ende vluchten nimmermeer,
[49 a] ende alle die zy met hare houte hellebaerden treffen, vallen ghelijck die Ossen van den slagh der bylen. Dusdanighen eenen velt-slagh Lerius siende, hielt zijn partye die Tovoupinambaultier, die overhant nae drie uren vechtens, ende na dat seer veel doot ende verwont waren, brachten ontrent 30. mannen ende vrouwen tot den haren ghevanghen, die zy int midden van haren heer stelden, ende die sterckste onder haer met touwen ghebonden, ende alsoo weder trocken nae die inwijck Ganabara, ende van dese ghevangenen werden 10. knechtkens ghekocht, die den Coninck van Vranckrijck, Henrico secundo gesonden worden. Lerius selfs hadde een vrouwe met een kindt ghecocht, ende meende haer te vertroosten, dat hy haer in Vranckrijck wilde seynden, dan antwoorden dat zy liever wilde van haer vyanden gegeten wesen, ofte te ontcomen, ende noch eens wrake te

Veltslach der Brasilianen, gemoeten den anderen met groot gheroep ende met groote wreetheyt.

Hare vyanden tanden geregen aen snoeren hangen zy om haren hals.

Gheschoten zijnde trecken de pylen uyt, die bytende ghelijck Honden.

Thien ghevanghen Knechtkens werden den Coninck van Vranckrijck Henricus ghesonden.

Lerius cochte een Vrouwe met een Kint, wunste te ont-

comen om noch eens wrake te doen over hare vyanden.

helpen doen over hare vyanden die haer ghevangen hadden, soo vast hanght dit volck op haer boose voornemen, connen noch vergeten noch vergeven alsoo langhe zy leven.

Maniere hoe zy met hare gevangenen handelen, ende wat voor ceremonien zy ghebruijcken, in die te slachten ende te eeten[1]).

De ghevanghenen gheven zy vrouwen, maken die vet teghen dat zy die in hare feesten slachten willen.

DIe ghevanghens ghebracht wesende int landt van die haer overwonnen hebben, werden niet alleen wel ghespijst: maer de mannen werden ooc vrouwen ghegheven, (niet den Vrouwen Mans) jae dat meer is, die een ghevanghen by sich heeft, en sal sich niet ontsien zijn Dochter ofte Suster hem tot een vrouwe te gheven, die haren man ghetrouwelijcken dienen mach: maer om dat gheen sekerheyt ghehouden wordt in die tijdt des offers ofte des slachtens, 'twelck nu eer, nu spader gheschiet, nae dat zy't goet vinden, soo werden die mans opt voghel vanghen, die jachten ende visscheryen, die vrouwen om die hoven te beplanten ende Oesters te vanghen ghehouden, ende als zy ghelijck Swynen vet gemaeckt zijn, werden gheslachtet, ende op volghende maniere ghegheten.

Dese feeste wort den omligghenden kundtbaer ghemaeckt.

Ten eersten wordt sulcken feest alle den omligghende kundtbaer ghemaeckt, ende te kennen ghegheven, al waer dan een groote mennichte tsamen comt, van mannen, vrouwen ende kinderen, den geheelen morghen stont met drincken over brenghende; Onder welcke die ghevanghenen, die wel wetet dat het hem costet, met vederen verciert, niet alleen voor de doot vreest: maer dansende, springhende ende drinckende, overtreft alle die andere. Ende aldus 6. ofte 7. uren ghetiert ende geraest hebbende met die anderen, grypen hem 2. ofte 3. van die aldersterckste, ende binden hem int midden met Cottoenen touwen, ofte met basten eens

Iuire, een boom daer af zy basten maken hare ghevanghens te binden.

booms Iuire gheheeten, die den Linden boom gelijck is; hy niet teghens spartelende, hoe wel hy beyde de armen ende handen vry heeft, ende leyden hem alsoo als een spectakel van triumph ende overwinninghe doort Dorp, sonder dat hy eens zijn hooft laet hanghen, als by ons doen die gherichtet ofte ghedoodet sullen worden: maer ter contrarie met een ongheloooflijcke stouticheyt,

Vrolijcke roem vande ghevangenen prysende haer

zyne daden roemende ende vertellende by dien die hem ghevanghen hebben, met dusdanige woorden: Ick stercke hebbe in vorighe tyden uwe Cozijns aldus ghebonden, ende sich selven noch

[1]) Lery cap. XV (XIV).

[49 b] meerder roemende ende groot maeckende: nu het aenghesicht hier waert, nu derwaerts keerende, spreeckt den eenen dus aen: Hoorstu, dynen Vader heb ick ghegheten? den anderen: O goeder, dijn broederen heb ick gheslachtet ende ghebraden, ende soo veel mannen, vrouwen ende kinderen van u luyden heb ick ghevangen ende ghegheten, dat ick die niet tellen mach. Doch laet u niet voorstaen dat mijn vrienden die Margaiaten mijn doot onghewroken sullen laten, ende al slachten die zy van de uwe weder cryghen sullen; Aldus een tijdt lanck alle menschen vertoont wesende, die twee die hem ghebonden houden van hem ontrent drie ellen afwijckende, ende het touw daer mede hy ghebonden is, ghelijcklijck treckende, alsoo dat die ghevangen vast moet staen, noch voorwaert, noch afterwaert moghende wijcken, soo worden als dan den ghebonden ofte ghevanghen Man steenen ofte pot scherven toe ghebracht, ende die so hem ghebonden houden, met schilden van Tapiroussu bedeckt wesende, spreken den ghevanghen aldus aen: Wilt voor u sterven u doot wreken, waer nae hy terstont met furie ende cracht op haer werpt, ende alle andere die daer omme staen, welcke ten tyden meer dan 4000 zijn, niet daer op achtende, hoe vele datter ghequetst ofte verwont worden, al smeet hy yemant het been aen stucken. Zijn steenen ende aerde, ende alles wat hy becomen can, verworpen hebbende, treet hy vooren die hem slachten sal, die den gheheelen dagh verborghen gheweest is, hebbende een houten hellebaert met vederen verciert in zijn handen, ende selfs met allerley accoutrementen van vederen aen ghedaen, die tot hem comende, spreeckt hem aldus aen: Zijt ghy niet eender van die Margaiaten onser vyanden? hebt ghy selfs ooc niet sommige van onse vrienden ende verwanten ghedoodet ende ghegheten? waer op die ghevanghene met een onversaecht herte antwoort, Pa, che, tan, tan, aiouca atoupaue, dat is, ick ben die stercke, ende hebbe vele van die uwe ghedoodet ende ghegheten. Ende om zijn vyanden meerder leet te doen, leyt beyde handen op zijn hooft, ende spreeckt dese woorden: Hey, wie dapper heb ick my daer in gedragen? wie ernstaftigh heb ick die uwe inden oorloch vervolcht ende ghevangen, ooc ontallijcke ghegheten ende dierghelijcke reden; Daer op die hem dooden sal antwoort: Daeromme ghy die nu in onse ghewalt zijt, sult oock terstont van my ghedoodet werden, ende ghebraden zijnde, ghegheten: waer op hy nochmaels als onversaecht antwoort: Hey wat leyt daer aen, die myne sullen mijn doot wel

sterckeb daden.

Gheven den ghevanghenen oorlof zijn doot te wreken daer hy oock zijn best toe doet.

Tacapes zijn houte hellebaerden, daer gaen zy den ghevangenen mede toe.

Pa che tan tan aiouca atoupaue, dat is so veel gheseyt: ick hebbe van den uwe ghedoot, ick ben de stercke.

Sterven blydelick,

seggende, de myne sullen mijn doot wel wreken.

wreken, ende aldus den anderen toesprekende, wert die arme mensche met de Hellebaerdt doot gheslaghen. Ende inghevalle dese ghevanghen een vrouwe hadde (ghelijck haer ten tyden ghegheven worden) so valt die vrouwe ten eersten op het doode lichaem, ende weent een weynich, doch Crocodiels tranen, daer men af seyt, dat hy oock eerst weent al eer hy dat ghedoodet lichaem eetet. Op de selvige maniere doet zy oock: want die valsche tranen uyt gheperst zijnde, soude wel die eerste zijn die vant vleijsch soude willen eeten. Dit dus ghedaen wesende, d'andere vrouwen, insonderheyt die oude, als ten meesten begeerlijck nae menschen vleijsch, vermanen die jonge vrouwen, welcke die gevangens bewaren ghestadelijck, dat zy haesten moghen met het dooden, ende comen met warm water by het lichaem, 'twelck zy wryven, broeyen ende wasschen dat die huijt af gaet, ende dat het [50 a]

Als zy de mensche slachten, broeyen zy de huyt, ghelijck wy hier de Verckens, ende bestrijcken hare Kinderen met bloet.

soo blanck schijnt te wesen, als een gebroeyt Vercken. Daer nae comt die Heere van den gevanghen, met soo vele midtghesellen als hy selven wil, ende deelt dat doode lichaem in grooter haest, dat nauwlijck eenich slachter by ons een Weer so spoedich deelen mach. Ende ghelijck by ons die Jagers Herten ghevanghen hebbende, den honden dat inghewant toe werpen, alsoo oock dese Barbaren bestrijcken hare Kinderen met het bloet der doode vyanden: om haer also tot wreetheyt te porren ende te aenvueren; Voor die aencomste der Christenen in dese landen, deelden zy die doode lichaemen met scherpe steenen, 'twelck zy nu doen met messen: Die menschen aldus aen stucken ghehouwen zijnde, ende het inghewant ghewasschen ende ghesuyvert, werden daer naer op die Boucans ofte houten roosters gheleijt, ende soo lange sulcke stucken braden, worden die roosters van die oude wyven bewaert, die seer begherich zijn nae't menschen vleijsch, ende dat vet dat afdruijpt vergaren, ende met hare vingheren ontfanghen ende aflecken, oock die jonghelinghen ghestadich vermanende, om andere vyanden te vanghen, ende sulcke spyse aen te brenghen, etc.

De stucken werden op houte rosters ghebraden, welcke roosters vande oude Wyven bewaert worden, die seer begeerich zijn naer menschen vleesch.

Aldus dan een, twee ofte drie, ghelijck ten tyden gheschiet, ghedoodet wesende ende ghebraden: gaet die gheheele mennichte van menschen, die by 't slachten gheweest hebben, om de Boucan, 'twelck roosters zijn op houten gaffelkens ghemaeckt; want die Indianen braden gheen vleijsch aen speten, als sommighe qualijck malen[1]), (om dat zy meenen dat het onmogelijck soude zijn yet gaer

Boucans roosters der Indianen.

[1]) Lery is hier uitvoeriger. Hij heeft het tegen de makers van „universelle Caerten",

te krygen, twelck omme ghedraeyt ende beweecht wort) verblyden haer, ende springhen, ende sien die ghebraden stucken met wreede ghesichten aen, ende grypen een yeghelick een stuck daer af, niet omt eetens wille (als sommige vermoeden mochten) ende dat oock sonder twyfel het menschelijcke vleijs aldaer smakelijckst is: maer veel meer hier in respecterende die wrake als die

Is niet soo seer om de smaeck vant menschen vleesch, als om de wrake van hare vyanden.

Het slachten en braden van gevangenen bij de Brasilianen. Threvet f. 946.

spyse, uytbesondert die oude Wyven, die seer begeerich nae menschen vleijsch zijn. Haer principael voornemen is, die dooden tot die uyterste beenen te knaghen, om alsoo den over gheblevenen een vreese aen te brengen: want om haer vreeslijcke ende wreede gemoet te voldoen, blijfter niet een stucxken des gheheelen lichaems van die uytterste naghelen, neuse ende ooren af, dat van haer niet ghegheten wert, (uytbesondert die hersenen) ende die panne, welck zy in groote mennichte bewaren, ghelijck wy op de Kerck-

De gebeenten haerder vyanden bewaren zy als een teeken van victo-

---

waar behalve dit braden-aan-'t spit ook, even onjuist, wordt voorgesteld, hoe ze „tselve met groote yser houmessen op blocken houwen, ende de stucken op ende ten toon hanghen, in aller manieren als de Vleesch houweren van herwaerts over hun Osse vleysch doen." Zie het kaartje in het Caert-thresoor (1598) II. 157: een naakte vrouw met lange haren draait daar het spit.

rie, de tanden geregen hanghen zy om haer lijf.

hoven in die doode beenen huijskens hier te lande alle die ghebeenten doen, thoonen die tot victory teeckens van haer sterckheyt ende dapperheyt. Het grootste ghebeente van armen ende schenen, bewaren zy seer neerstich, ende maken pypen daer uyt, ende die tanden ryghen zy aen snoerkens, ende draghen die aenden hals. Die slachters die de menschen also hebben doot geslaghen, houden sulcks voor een heerlijcke ende pryselijcke daet, ende wijcken vant gheselschap af, ende snyden in haer borst, armen, beenen, ende andere musculose plaetsen, groote sneden, in welcke zy strijcken eenighe salve, om die lickteeckens daer af altoos te houden, stroyen oock swart poyer daer over, twelck nummermeer afgaet; Die opinie by haer is, hoe meerder strymen yemant heeft, dies te meerder menschen vermoort te hebben, ende dies te dapperder ende stercker te wesen. Ende om een eynde te [50b] maecken van dese wreede Traghedie, by soo verre die vrouwe, die den man ghegheven was, bevruchtet werde van hem, (twelc schricklijck ende vreeslijck is om aen te hooren) soo nemen zy ten tyden die eerst gheboren kinderkens, (die zy selden laten groot worden) ende eetense, voor oorsaecke ghevende, dat sulcke gheboren zijn uyt haerder vyanden saet. So soecken dese Barbaren oock niet alleen dat hare vyanden gants uytgheroeyt mochten werden: maer wilden wel dat oock die daer van vreemde natien tot haer comen, gelijcke wreetheyt pleechden, ende mede menschen vleijsch aten, 'twelck van sommighe ghedaen, alle menschelijckheyt uyt treckende.

Zy laten de ghevangenen vrouwen hebben, de kinderen dier af comen, eten zy mede, als van haren vyant afghecomen.

Van die Religie der Brasilianen, ende van die dwalingen, in welcken die arme menschen van hare Caraiben gebracht werden, ghenen God altoos erkennende [1]).

Toupins hebben gheen goden altoos, zy verwonderden haer als zy de onse saghen schryven ende des anderen daechs

IN die Historie van Peru, een Provincie aen die zuydt zee liggende, een vast landt met ditte, wort verhaelt, dat die selvighe die Sonne ende Mane sacrificie doen, maer dese Toupins hebben gheen Goden altoos noch Hemelsche noch Aerdische: waerom zy oock gheen plaetsen ofte Tempelen hebben, daer zy om die te dienen te samen mochten comen teghens ghewoonheyt aller andere Heydenen ende Afgoden dienaers der gheheele werelt; weten niet van die scheppinge der werelt, noch onderscheyden gheen

[1]) Léry cap. XVI (XV).

daghen, met namen die eene niet weerder houdende als d'ander, op weecken, maenden ende jaren niet lettende, dan alleen die tijdt by die Manen afmetende; Van Godtlijcke ofte Weerlijcke schriftuere en weten zy niet alleen niet: maer oock gheheel van gheenderley letteren; Verwonderden haer dat die Fransoysen yet op Pampier schryvende des anderen daeghs sulcks wisten te vertellen, daeromme wy Godt niet te volle connen dancken, die ons sulcken ghenade verleent heeft, dat wy den anderen onse meeninghen oock van verre moghen door brieven te kennen gheven, ende daer door oock kennisse becomen van die waren Godt, Schepper Hemels ende der Aerden, van den welcken als men dese arme luyden vermaende, riepen zy met verwonderinghe Teh? staende stom ende verbaest. Ende om dat zy seer bevreest zyn voor die Donder slaghen, 'twelcke zy Toupan noemen, als die Fransoysen hier uyt occasie namen hare slechticheyt te ghemoeten, ende haer wilde leeren, dat Godt sulcks dede, die om zijn macht te bewysen, Hemel ende Aerde doet schudden ende beven, soo antwoorden zy dat soodanen Godt een Schalck moeste wesen, die den menschen sulcken schrick aenbrachte, dus ellendich is deser armen menschen gheleghentheyt: Maer mocht yemandt vraghen? leven zy dan als Beesten, sonder eenighe kennisse van Godt? dien voor antwoort dienen sal, datter niet veel aen ghebreeckt, ofte dit volck is gants sonder eenighe kennisse Gods boven alle andere menschen, nochtans in so grove duysterheyt dwalende, gelooven onsterflijckheyt der sielen, ende houden voor ghewis, dat die sielen der selvige, die alhier dueghent ghehanteert hebben (wel verstaende haer luyden duegent in haer vyanden te dooden ende te eeten) achter hooghe berghen vlieghen, al waer zy by die sielen
[51 a] haerder voorouderen ende vaderen in schoone hoven eeuwichlijcken in lust, vrolijckheyt ende dansinghe verharren ende blyven.

tselfde conden lesen, want zy Wet noch schrift noch niet hebben.

Toupan heeten zy donder slaghen.

Nochtans in dese groote duysterheyt ghelooven zy een onsterflicheyt der siele.

Ter contrarie, dat den traghen geesten (die sonder eer leven, ende het Vaderlandt niet beschermen) wech ghevoert werden van den Aygnan, (also noemen zy den Duyvel) by welcke zy in eeuwighe pyne leven. Dat meer is, soo worden dese arme Barbaren oock mennichmael in dit leven van den Sathan gepynicht, (die zy oock noemen Kaagerre), ic seyt Lerius, hebbe selfs ghesien dat zy met ons spraken, ende als rasende menschen begonsten te roepen: Hey, hey, helpt ons, want wy worden gheslaghen vanden Aygnan[1]) : Jae zy ghetuijghden dat zy hem dickwils sagen, nu in die

Aygnan die Duyvel.

Kaagerre, ooc die Duyvel.

Ghequel der arme menschen van den

[1]) Ook Thevet getuigt dit, Cosmogr. Univ. 1018 verso.

Duyvel menigheley.

gedaente eenes beestes, nu in die ghelijckenisse eenes Voghels, oock ten tyden in een ander schrickelijcke ghedaente. Ende om dat zy seer verwondert waren, dat wy van hem niet ghequelt werden, gaven wy haer voor antwoort, dat wy door Godt, die veel

Indianen door duivelen gekweld, naar Lery, uitg. de Bry.

krachtigher is dan den Aygnan, bevrydet worden, waeromme zy oock ten tyden in perijckel van aenvechtinghe wesende, beloofden het gheloove aen te nemen aen den eenighen Godt: maer verlost zijnde, terstont haer beloften in de wint sloegen. Ende voorseker is te weten, dat dusdanighe tormenten gheen spot zijn: want Lerius seyt, dat hyse menichmael ghesien heeft, alleen aen dese tormenten gedenckende, so vreesende ende sitterende, dat zy van bangicheyt sweeteden, ende met die handen op die dyen kloppende, aldus klaechden: Mair atourassap Acequerey Aygnan Atoupaue, dat is, mijn Sot, mijn macker[1]), den boosen Sathan vreese

Wat hare klacht is als zy vanden Duy-

[1]) De Nederlandsche uitgaaf van Lery heeft: „Fransman mijn vrient oft mijn oprecht Bontghenoot".... De Latijnsche uitgaaf heeft echter: „mi stulte, mi socie."

vel ghequelt worden.

ick voor alle het ander quaet, ende hy daer op antwoordende dat hy hem niet vreesde, zy dan haren ongeluckighen staet beclaghende: Ach wie gheluckich souden wy zijn, bevrydet wesende van hem. Om sulcks te werden, sprack Lerius, soo gelooft in dien die machtigher is als den Aygnan, 'twelck zy wel beloofden te doen in noot wesende: maer verlost zijnde, stracks in de windt sloeghen; hier is oock te mercken, dat die Peruvianen ende inwoonders van Cusco niet alleen ghelooft hebben die onsterflijckheyt der sielen: maer oock die verryssenisse der lichamen, ghelijck wij in die Historie van Peru verhaelt hebben door't exempel der Indianen, die de Spaengiaerden (welcke die graven openden om die schatten daer uyt te halen) baden dat zy doch die ghebeenten niet wilden verstroyen ofte verwerpen, op dat den verstorvenen sulcks niet mochte beletten in die verrijssenisse: Dit is tot dien eijnde gheschreven, dat alle godloose menschen, (welcke ghemeenschap hebben met dese arme Tovoupinambaultijs,) haer overredende, ende voorstellende datter gheen God en is, dat zy doch dit van die Wilde ellendighe menschen willen leeren datter boose Gheesten zijn, die oock in dit leven die Godloosen plagen, die Godt ende zijn cracht loochenen. Ende oft zy wel wilden seggen, (ghelijck sommige doen,) dat die boose gheesten niet anders en zijn dan quade passien ende affecten des gemoets, ende dat daeromme sottelijcken die Barbaren haer inbeelden 'twelck niet en is, den welcken voor antwoordt dient, so men op die stucken van ons verhaelt wel lettet, dat de Americanen sichtbaerlijck ende waerachtelijck van den boosen gheest ghequelt worden, waer uyt ghenoech blijckt, dat sulcke tormenten gheen menschelijcke affec-
[51 b] ten zijn, die oock die aldersterckste Mannen soo dapper aen tasten.

Peruvianen geloo-ven oock verrijssenisse der lichamen, begheeren op de Spaengiaerden dat zy de gebeenten souden laten rusten, als zy om des Goudts willen de graven openden.

Ten tweeden, ofte wel dese Godloosen onweerdich zijn datmen haer voor houde het genige twelck die heylighe schriftuere getuijcht van die onsterflijckheyt der sielen, so machmen nochtans haer dese tweederley Barbaren voor stellen, daer van dese die onsterflijckheyt der sielen ghelooven, ende die andere, naementlijck Peruaensche, die onsterflijckheyt van beyde der sielen ende lichaems[1]), dat zy haer behoorden te schamen, ende van dese Wilden leeren. Ende ofte wel dit volck wunste vry te zijn van allerley stooringhen ende passien, soo beven zy nochtans seer, donder-

Vreesen seer de don-

[1]) Zie hierna blz. 225.

derslaghen, als een dinck dat zy nietconnen wederstaen.

slagen hoorende, als van vreese eender macht, welck zij niet connen teghen staen, die zy nochtans niet erkennen willen, waeromme wel te rechte die Evangelist seyt, in die wercken der Apostelen int 14. in't 17. vers. Die in voorleden tyden alle die Heydenen heeft laten wandelen in hare weghen, hoe wel hy hem selven niet onghetuijcht ghelaten heeft, ons goet doende, ende ons reghen van den Hemel ende vruchtbare tyden ghevende, ende onse herten vervullende met spyse en vrolijckheyt. So ghebreect het dan alleen aen die boosheyt der menschen, dat zy tot hares scheppers kennisse niet en comen. Op een ander plaetse oock tot den Romeynen in 't eerste int 20. vers. staet also: Want dat in hem onsienlijck is (namentlijck zyne eeuwige mogentheyt ende Godtheyt) wert uyt der scheppinghe der werelt doorsien, etc. Daeromme ofte wel dese volckeren Godt met den mont niet en belyden, soo worden zy nochtans uyt haer eyghen stucken overwonnen datter een Godt is, ende dat zy daeromme niet onschuldich zijn, ofte eenighe onwetentheyt moghen voorworpen. Behalven 'tghene dat verhaelt is van die onsterffelijckheyt der sielen, welcke zy ghelooven, van den donder die haer doet verschricken, van de boose gheesten die haer quellen, soo hebben zy oock Propheten ofte Priesters, die zy Caraibes noemen, die langhs die Dorpen gaen, ende dat arme volck wijs maken dat zy ghemeenschap met die gheesten hebben, ende dat zy sterckheyt konnen mede deelen den ghenen die zy willen, om die vyanden te over winnen. Item hoe dat door haer hulpe die vruchten ende die groote wortelen wassen die't landt voorts brenght. Behalven dit soo comen zy ten 3. ofte 4. jaren eens te samen, ende houden feesten, Mannen, Vrouwen ende Kinderen, doch elck in verscheyden huysen, dicht by een, dat zy den anderen wel hooren moghen, eerst met vreeselijck ghesanck, ende eenighe dansinghen, Caraiben daer onder gaende, die Vrouwen schuijmbeckende ofte zy die vallende sieckte hadden, die burst kloppende, ende vreeslijck gheluijt slaende, dat men segghen soude dat zy met boose geesten inghenomen waren, als oock die kinderen. Dit gheroep voleyndet wesende, zijn een weynich stil, ende singhen daer nae so fraey ende evendrachtich onder een, dat sulcks een groote lust gheeft om aen te hooren, daer onder een ronden dans dansende, gaende in een rinck aen een, doch den anderen die handen niet reijckende, die lichamen wat vooren over buygende, het rechter been een weynich schuddende ende buyghende, die rechter handt op die billen leggende, latende die slinc-

Caraibes zijn Propheten ofte Priesters der Brasilianen.

Feest der Brasilianische Tavoupinambaultier.

Connen seer ordentlijck met den anderen singhen.

Vertelt hier haer maniere van dansen.

ker by 't lijf neder hanghen, ende op dusdanighe maniere songen ende dansen zy, ende maken drie ringhen, ende in elck drie ofte
[52 a] vier Caraiben met hoeden, kleederen ende armbanden van vederen verciert, elck in die handen een Maraca ofte rateler houdende, ende sulcks tot dien eynde, dat zy die luyden wijs maken, dat daer uyt die gheest spreeckt, die Caraiben nu voorwaert, nu achterwaert tredende, ende niet (ghelijck die andere) op eene plaetse stille blyvende. Oock soo namen zy mennichmael langhe ryden, daer in zy Petum, een kruijt aenghesteken deden, ende hier ende daer haer wendende, bliesen den roock op die omstanders met dese woorden: Ontfanght alle den gheest der sterckheyt, daer door ghy u vyanden moecht overwinnen, ende dusdanighe ceremonien gheduert wel seven uren lanck, ende dat met sulcken lieflijcken melodie, dat yemant niet ervaren wesende in die Musique (als dit volck zijn) souden segghen dattet onmogelijck ware, ten eynde van't liet altoos die aerde met die rechter voet hert kloppende, ende alle uyt spouwende, ende met een heeserighe stemme dese woorden dickwils singhende: He, He, Hua, He, Hua, Hua, Hua. In dese ceremonien beschreyen zy ten eersten haer verstorven stercke voorouderen, daer in nemen zy eenighe vertroostinghe hier uyt, dat zy hopen dattet daer toe comen sal, dat zy dese achter die berghen moghen volghen, ende met haer dansen ende blyde feesten houden, daer nae swaerlijcken dreyghende (die Ovetacaten, wreede volckeren, die ontrent haer woonen) dat zy die in corter tijdt hopen te vernielen, ten lesten een weynich singhende van die Deluvie, die de geheele wereld overstolpt heeft, ende alle menschen verdroncken, uytbesondert hare voorouderen, die op hooghe boomen haer souden ghesalveert hebben, waer uyt schynen soude, dat zy eenighe kennisse ghehadt hebben van die Sundt-vloet, doch nu een verkeerde, om dat zy gheen schriften hebben. Nae dese ceremonien tracteren zy die Caraiben heerlijck met leckere spyse ende dranck, ende maken goet chier. Dese selfde Caraiben trecken oock wel door die Dorpen met hare Ratelen ofte Maracans, ende doen die vercieren met vederen, steken die aen een stock, dien zy vast stellen inder aerden, ende laten daer spyse ende dranck voor offeren, als voor Goden, ende overreden die arme menschen, dat sodane uytghehoolde ende vercierde ratelen die spyse verteeren, waeromme dat alle huijs-vaders haer sorchvuldich voorstellen, niet alleen meel, vleijsch ende visch, maer oock haer Caouin, dat is haren dranck, ende doen aldus: Dese

Maraca is een Ratele.

Maniere van sterckheyt aen te blasen.

He,he,hua, he,hua,hua, hua singhen zy heerlijck, gheduert twee uren lanc, haer dansen met veel vreemde manieren, ende lieflijck singen.

Zy weten oock vande Deluvie te seggen.

Maracken, (inder aerden aen een stock ghesteken) 15. daghen lanck, met groote neersticheyt dienen, betooveren also dese arme luyden, den ratelen heylighs toe schryvende, ende hier door die gheesten die zy segghen sprekende. Die Fransoysen hier willende teghen spreken, wert van haer luyden soo qualijcken ghenomen, waerom zy oock seer gehatet worden van die Caraiben, niet minder als die Baals Propheten, Eliam hare listicheyt ende bedroch ontdeckende, ende dus vele van die ceremonien ende religie deser armen menschen, die meer begeert te weten, lese die historien daer af gheschreven, insonderheydt Ioan: Lerium, daer uyt dit ten meesten ghenomen is[1]), die seer heerlijck alles beschreven heeft, wat hem in zijn reyse, ende in dit landt is bejeeghnet.

De Christenen, haer straffende van dese afgodery, comen daerom in grooter haet.

Beschryvinge van haer houwelijck, veelheyt der Vrouwen, ende die trappen des maechschaps die zy onderhouden, oock van't op brenghen haerder Kinderen[2]). [52b]

IN't houwelijck onderhouden zy alleen dese graden van maechschap; Niemant trout zijn Moeder, Suster ofte Dochter, in anderen is gheen opsicht, die Ooms nemen haer Nichten, ende soo voort, ghebruycken in die tsamen comsten gheen ceremonien; die een Weduwe ofte Dochter begheert te hebben, spreeckt die vrienden, so zy vrienden heeft, ofte ghebueren, by ghebreck van vrienden daer omme aen, vraghende oftet haer ghelieve dat sodane persoone met hem trouwe, segghen zy jae, soo neemt hy die stracks voor hem, sonder yet anders te doen, ende hout haer voor zijn huijsvrouwe: wort hem die ontseyt, soo sal hy sonder verstooringhe daer van aflaten: Maer hier is te weten, dat by haer veelvoudicheydt van Vrouwen te nemen is toe ghelaten: want een yeder neemt soo vele alst hem ghelieft, jae hoe meerder hoe stercker ende edeler hy ghehouden wert, daer zijnder dier acht hebben, die alle in sulcken eendracht leven, dat ofte wel d'eene voor d'ander vanden man bemint wert, nochtans gheen jalousie onder haer plaetse heeft, ofte int minste daer teghens murmelen: maer gherust ende eendrachtich onder een levende; hare Cottoenen bedden wevende ende breyende, het huijswerck doende, die hoven besorghende, ende die wortelen plantende, etc.

De maniere hoe zy haer Vrouwen trouwen.

Hebben vele vrouwen, hoe wel de eene van den man liever is, nochtans gheen ialoersy onderd'ander en is.

[1]) De geheele beschrijving is letterlijk uit Lery's werk vertaald, maar het origineel gaat nog zeer lang over het onderwerp door.

[2]) Cap. XVII (XVI) van Lery.

Die Overspeldersche Vrouwen zijn by den Americanen uyt de Wet der natuere soo abominabel, dat het in des Mans macht staet, die te dooden, ofte met schande van hem te verstooten, wel is waer dat zy op der onghetroude maechden weynich achten, laten die doen wat zy willen: maer ghetrout zijnde, moeten haer echt houden, op pene voren verhaelt, van ghedoodet ofte verstooten te wesen met schande; zijn oock niet seer gheneecht tot onkuijsheydt ghelijck die van Oost-Indien. De bevruchte Vrouwen laten van swaer arbeyt af, ende doen ander ghewoonlijcke wercken. Soo doen oock die Vrouwen meer wercks dan die Mannen: want die Mannen alleen des morghens, nimmer op den dagh eenighe boomen om die hoven stellen, brenghen haer meesten tijdt toe inden oorloch, in 't jaghen ende visschen, oock om Brasilische Kolven ofte Hellebaerden van hout, Boghen ende Pylen te maken. Belanghende het baren, die Mannen ontfanghen die Kinderen, byten met de tanden die navel af, drucken die neuse in, houden sulcks voor schoon; Het Kindeken geboren wesende, wert vanden Vader terstont ghewasschen, ende met roode ende swarte verwen verschildert, wort niet bewonden: maer alleen in een ghebreydet Cottoenen hangh beddeken gheleijt; Ende een Knechtken wesende, sal hem die Vader terstont een houten mesken, een booghskens, ende kleyne pijlkens van jueghent op gheven, ende by hem in zijn beddeken legghen, dat Kindeken kussen ende aldus toe spreken: Mijn soon, groot gheworden zijnde, wilt sterck wesen om u vyanden te wreken. Belanghende die namen, gheven den Kinderkens namen van die dinghen die zy erkennen, als Orapacen, dat is Boghe ende Pyle. Sarigoy, viervoetich dier, Arignan Henne, Arabouten, Brasily boom, Pindo, groote kruijt, etc. Die spyse der [53 a] Kinderkens, is benevens het sock des moeders: gekaut meel ende eenige sachte spyse. Die Craem vrouwe leyt 2. ofte ten hoogsten 3. dagen, daer nae set zy het kindeken een Cottoenen mutsken op, ende gaet ofte inden hof oft om andere wercken te doen, 'twelck onse vroukens niet doen mogen, die van teerder, ende swacker nature zijn, ende in een ongetemperde lucht leven. Beneffens dit soo souden wy meenen wanneer ons kinderkens niet ghebonden werden: dat zy crom mochten groeyen, daer van dese gantsch geen ghebreck hebben: maer gaen rechter als eenighe andere ter werelt, 'twelck ooc toe te schryven is die ghetempertheyt des lochts: Opgroeyende wert haer niet anders geleert, dan wrake van haer vyanden te nemen, ende die te eeten. Item werden gehouden

Overspel staet in des mans macht te straffen nae zijn gelieven.

Maghet zijnde mogen nae haer believen by slapen.

De Mannen ontfanghen int baren die kinderen, byten haer de navel af, drucken haer de neuse in.

Wat namen zy de kinderen gheven.

Een Craemvrouwe twee daghen oudt zijnde, gaet haer werck doen als andere.

De kinderen worden anders niet gheleert

als tot den oorloch, oock om beesten te iaghen ende te vangen.

(als oprechte navolgers van Lamech, Nimrod ende Esau,) tot die jacht, ende tot den oorloch om beesten ende menschen te vernielen ende te eeten.

Wat Wetten ende Politie by die Brasilianen heeten mogen. Item hoe vriendelijcken zy die gasten ontfangen, van't weenen ende die woorden daer mede die gasten eerst aencomende van den vrouwen werden opghenomen [1]).

VVat die Politie der Barbaren aenlangt is naulick te gelooven, wie redelick ende natuerlick zy haer hier in dragen, doch welverstaende onder die van eenderley factie zijn, want hoe zy haer tegens hare vyanden dragen, is ghenoech verklaert, ende so eenich geschil onder haer valt, sullen die omstaenders sulcken twist niet nederleggen: maer sullen haer laten na haer voornemen handelen, al souden zy den anderen die ooghen uyt schoren: Maer jemant den anderen quetsende, ende gecregen zijnde wert weder verwont op die selfde plaetse daer hy den anderen verwondet heeft, ende so verre dat na die wonde die doot volghde, sal die dootslager oock van die verwanten des verstorvenen gedoodet werden, also dat leven voor leven, ooge voor ooge, tant voor tant gegeven wert: Hare goederen zijn huysen ende ackeren die zy grooter hebben, als zy van doen hebben. So veel die hutten aengaet, is te weten dat een jeghelick dorp ontrent 600. hoofden heeft, waerom vele in eender hutte woonen moeten, nochtans een jegelijck familie zijn besondere plaetse hebbende, doch sonder afschuttinge: wanr daer is niet tusschen beyden dat beletten mochte, het ghesichte van dit eene eynde der hutten tot het ander, hoe wel die wel 60. treden lanck zijn, een jegelijc huijsvader heeft zijn wijf ende kinderen onderscheydelicken. Noch so is te verwonderen dat dese Americanen nimmermeer over 5. ofte 6. maenden op eene plaetse blyven: maer nemen die materialen ende dat groote kruijt Pindo, daer uyt zy getimmert werden, ende vervoeren sulcks dickwils, ja wel tot 1000. treden, doch die dorpen hare oude name onverandert houdende, daer uyt men afmeten mach wat grooter huysen zy timmeren, dewijl het dickwils ghebuert dat een man zijn rechte tijdt levende, 20. mael zijn huijs versetten moet. Ende soo yemandt haer vraechde waerom zy dus dickmael

Die den anderen quetset, wort met soodane quetsure ghestraft, ofte sterft hy, wordt met de doot gestraft.

Brasilianen vervaren alle ses maenden. Pindo.

Waeromme zy so dickwils

[1]) Lery cap. XVIII (XVII).

die plaetse veranderen geven voor antwoort, dat die veranderinge gesont zy. Item dat haer voorouders sodane gewoonheyt gehouden hebben, van die welcke so zy afweken, niet lange leven souden; Wat hare ackeren aenlanght, een jeghelijck Moussacat, dat is huijsvader heeft wel eenighe eyghene hoven, die hy na zijn begeerte
[53 b] ghebruijckt: maer sodane sorghvuldicheyt in die gronden ende ackeren te deelen, als by ons luyden ghebruijckelijck is, heeft gheen plaetse by haer; Wat die huijshoudinghe aenlanght, die vrouwen arbeyden in Cottoen ofte boomwolle, daer uyt toukens ende gebreyde bedden makende, welcke bedden zy Inis heeten, werden eensdeels als netten ghebreydet, 6. ofte 7. voeten lanck, ofte oock dichter, gelijck by ons dun doeck met groote stercke lissen ende touwen aen elck eynde, om die te hanghen ende vast te maken dan om dat dusdanige bedden nu oock tot ons ghebracht worden ende wel bekent, is niet noodich hier af meer te verhalen, als oock niet van die maniere hoe zy die wolle spinnen, ende dese bedden breyden ende weven, die sulcks begheert te weten, lese Lerium, onse meeninghe is alleen die voornaemste ghebruijcken te verhalen die zy onderhouden. Die mannen tot den oorloch, jachten ofte visscheryen treckende, nemen sulcks mede, maken die vast aen twee boomen, ende liggen also daer in. Dese bedden vuijl gheworden zijnde, ofte van stof, ofte van roock, ofte anders, worden op een bysondere maniere van die vrouwen ghereynicht. Die vrouwen soecken int bosch eenighe vruchten, niet onghelijck onse Cauwoerden, doch grooter, datmen nauwelijck eene van dese met een handt mach opheffen ofte dragen. Dese vrucht stooten zy kleyn, ende doen die in een groote aerde pot, die met water weeckende, daer na roeren zy dat water ende die vrucht sterck met een stock, dat het dapper schuijmt, welck schuijm zy in plaetse van Seepe ghebruijcken, daer mede zy haer bedden so wit ende schoon maken, als een voller eenich laken doen sal, ende op dese bedden ist des somers ofte inden oorloch beter te slapen, als op onsere; Wat anderen huijsraet aenlangt, die vrouwen maken groote aerde potten, om haren dranck Caouin daer in te doen; Maken oock potten van veelerley formen, kleyne ende middelbare beckekens, breede schotelkens, ende dierghelijcke andere vaten, die uytwendich niet seer ghepolijst zijn: maer van binnen so net ende wit met eenige coleur aen ghestreken, dat zy onse Potbackers daer in te boven gaen, soo maken zy oock uyt swart ende wit eenich blancketsel ofte eenighe aenstrykinghe, die zy met water weecken, daer

die plaetsen veranderen.

Moussacat vader des huijsgesins.

Huijshoudinghe der Brasilianen.

Inis, bedden der Brasilianen worden van Cattoen garen gemaect hangen die aen boomen.

Maniere van't wassen der bedden.

Hare Seepe is een seker ghewas dat de vrouwen int bosch halen.

Potten om Caouin in te doen, hebben schoonder aerde werck als wy by ons die zy fray connen aenstryken

mede velerley figueren in hare potten ende schotelen schilderende, insonderheyt in die daer in zy haer wel[1]) ende andere spysen bewaren; Het ghebruijck van dit aerde werck is lieflijcker ende vele aenghenamer als eenighe houten schotelen by ons, dan dese vrouwen die de potten aldus schilderen, hebben die faute dat zy een dinck niet weder malen konnen, om dat zy sulcks niet door const: maer uyt fantasie doen: So hebben ooc dese Barbaren sekere Cauwoorden ende andere vruchten die zy in tween deelen ende uytholen, die gebruijckende voor bekers, welcke zy Coui heeten. Zy hebben oock groote ende middelbare korven, uyt gheele biesen, niet ongelijck het terwen stroo, aerdich gevlochten, die zy Panacon noemen, daer zy het meel ende andere dingen in houden. Hare wapenen zijn houte hellebaerden, boogen ende pylen, vederen kleederen ende cappen. Item armbanden ende die instrumenten ofte Ratelen, Maraca geheeten, is hier bovens ghenoechsaem ghesproken, niet noodich meer te verhalen. Nu dan opghericht zijnde die hutten ofte wooninghen der Barbaren met haren huijsraet ende imboel, wapenen, bedden ende kleederen, sullen voortcomen haer besoecken.

Haer geschildert aerde werck wordt al van vrouwen gemaect.

Coui, drinckbekers.

Panacon manden daer in zy haer meel bewaren, wordt ghemaeckt uyt Terwen stro.

Ende ofte wel die Tovoupinambaultier vrindelijcken hare gas- [54 a]
ten ontfangen, so zijn nochtans den onbekenden die vreemde manieren schrickelijck, als Lerius vertelt hem wedervaren te wesen, eerst haer versoeckende: want doen hy in eene van haer dorpen quam, liepen rondts om hem die Barberen, ende spraken hem dusdanighe woorden aen: Marape derere, Marape derere, dat is, hoe heet ghy, ofte wat hebt ghy voor een name, die eene zynen hoet hem afnemende, ende die op zijn hooft settende, d'ander zijn gordel ende sweert op zijn bloote lijf hanghende, die derde zijnen rock aen treckende, seer roepende ende krytende, ende hier ende daer aldus aengedaen wesende, met zijn kleederen loopende, dat hy meijnde die quijt te zijn, ende in sorge van zijn leven daer by. Twelck hy naederhandt bevonde heeft dattet een onnutte sorghe was, comende uyt onwetentheyt haerder manieren: want zy sulcks allen den selfden doen die eerst tot haer comen, ende niet van haer gesien zijn, ende als zy haren lust aldus ghekleedet ende weynich omgeloopen gheblust hebben, gheven daer nae alles perfectelicken weder, so heeft hem den Tolck vermaent, dat zy seer begheerich waren om zijn name te weten: maer int aengheven van dien, moetmen aflaten van woorden by ons ghebruijclick, om dat

Marape derere.

Marape derere.

[1]) De Nederlandsche uitgaaf van Lery heeft hier: „haerlieder Meel".

zy die niet uytspreken konnen, daeromme in die plaetse van Iohan, Nian seggende, ende sulck woort niet connende onthouden, heeft moeten van een bekent dinck den name nemen, ende dewijl Lerius een Oester beteeckent, heeft hy hem Lery-oussou ghenoemt, 'twelck zy met verwonderinghe hoorden ende spraken: Teh Mair, hey Fransman, dit is een heerlijcke name, wiens gelijcken wy van geen Fransoys gehoort hebben. Ende voorwaer tot geender plaetsen heeft Circe door haer kruyderen een menschen so licht in een Oester verandert, als hier gheschiet, na welcke tijt Lerius veel malen met haer gesproken heeft, ende hier is te mercken dat zy soo vast van memorie zijn, dat zij een name eens ghehoort hebbende, niet lichtelijcken vergeten sullen; vervolghende verhaelt Lerius hoe het voort met hem gegaen is in dese zyne eerste uytvlucht tot den Wilden, hy treckende wyder met zynen Tolck, comt op den avondt in een dorp van die wilden Euramiri, van die Fransoysen Goset genoemt, al waer zijn Tolck een tijt lanck ghewoont hadde, daer comende, vonden zy die Barbaren dansende, ende haer Coauin drinckende: want hadden dien dagh eene van hare vyanden gheslachtet, daer af zy't feest hielden, waer van die stucken noch op den Boucan lagen, hoe hem te moede is geweest, dit wreede spectakel aensiende, is niet noodich te vragen, 'twelck nochtans weynich sal zijn, lettende opt gene dat nae gebuerde. Zy comende int huijs worden na haer gewoonheyt in een hanghent bedde gesettet, die vrouwen op maniere als volgen sal weenende, die huijs vader met vriendelijcke woorden haer ontfangende. Zijn Tolck die hier toe gewent was, ende oock gants gheneghen tot haren dranc, heeft Lerium sonder aen te spreken, ofte hem te groeten verlaten, ende hem tot drincken ende dansen onder die Indianen begheven; Ende hy vermoeyt zijnde, ende wat meels ende andere voorgestelde spyse gegheten hebbende, heeft hem gheleyt om te rusten: maer is nochtans door 't gheluijt der dansende Barbaren, die daer droncken wel wacker ghehouden, insonderheyt doen een van die Wilden quam tot hem loopen met een gebraden menschen
[54 b] schenckel inde handt, ende hem vraechde ofte hy mede eeten wilde, ghedenckt ofte doen die vreese hem die slaep niet uyt den ooghen heeft verdreven, insonderheyt (gelijc hy schrijft) dat hy die ghedachten hadde, noch niet verstaende hare sprake, die Wilden wesen hem dat zy hem ooc so wilden doen, ende voort uyt vreese suspicerende, dat hy door zynen macker ende Tolck mochte verraden wesen, die hem alsoo in die handen der Barbaren ghe-

Teh Mair.

Euramiri, een dorp van die Fransoysen Goset genoemt.

Den Tolck van Lerius die verlaet hem, gaet terstont tot den Wilden haren dranck, ende met haer dansen.

Leyt in vreese om datter eenen comt met eenen gebraden menschen schenckel by hem knaghende.

leuert hadde, waeromme hy voornam, so hy ontloopen conste sulcks te doen: maer rondsomme van die Barbaren beset zijnde, (die niet quaets met hem voor hadden) was sulcks onmogelijcken, hy van vreese ingenomen zijnde, die niet minderde: maer hem altoos inbeeldede, dat hy oock terstont soude gheslachtet worden, heeft den gantsen nacht met beden overghebracht. Des morghens ter goeder tijt comt zijn Tolck (die den gantschen nacht over met den Barbaren ghedroncken hadde) tot hem, siende dat hy bleeck ende met cortse bevanghen, vraechde oft hy sieck was, ende ofte hy niet wel gherust hadde, dien hy doenmaels dapper strafte, dat hy hem alleen sonder die sprake van haer te verstaen, onder die Barbaren gelaten hadde, ende om dat hy die vreese niet conste verwerpen, badt zynen Tolck op dat aller vriendelijckste dat zy doch met aller haest van daer mochten; Hy ter contrarie hem vertroostende, dat hy goets moets soude wesen, ende segghende dat die Wilden gants niet qualijck teghens hem ghesint waren, dat meer is, ontdect dese zyne vreese den Barbaren, die om hem den gheheelen nacht ghewaeckt hadden, om dat hy haer willecom was; Die Wilden dit verstaende, antwoorden dat zy sulcks wel eenigsins gemerckt hadden, ende dat het haer leedt was dat hy den gheheelen nacht in sorge overghebracht hadde, beginnen ten lesten te lacchen, 'twelck was die ontbindinge zijnder vreesen. Daer na is hy met zynen Tolck tot eenige andere Dorpen ghetrocken. Manieren die zy houden in die gasten haerder vrienden te ontfangen zijn dese: Ten eersten is van noode int huijs des Maussacats ofte huijsvaders, daer ghy in keert ('twelck men in alle dorpen moet doen, ende nerghens anders gaen, wilmen in haer gunst ende gratie blyuen) in een Cottoen hanck bedde te gaen sitten, ende aldaer hem stillekens een weynich houden, terstont treden die vrouwen daer toe, ende omcinghelent bedde, ende hucken op hare hacken op der aerden, met hare handen die ooghen bedeckende, ende den gast willecom heetende, zijn aencomst beschreyende, ende vele tot zijnder eeren sprekende, als namentlicken: ghy hebt alleen om ons te besoecken sulcken moyelijcken reyse aengenomen, ghy zijt goet, ghy zijt sterck, ende so het een Fransman is, segghen zy daer by, ghy hebt ons veel schoone waren gebracht, die wy niet hadden: In somma met dusdanige valsche tranen ende pluijmstrijckende woorden ontfangen ende groeten zy die gasten, die gast int Cottoene beddeken sittende, moet hem ooc veijnsen van gelijcken toe doen, zijn handen voor

Lach in vreese, sorghende hy oock soude gheslacht worden.

Zijn Tolck die troost hem ende gheeft hem moet dat hy geen vreese behoeft te hebben.

Leriussiende dat zy hem snachts bewaeckte, conde van vreese niet slapen, dan dit is haer wyse.

Maniere om die gasten te ontfanghen.

Vremde manieren van groetingen ende seltsame wilcom heetingen teghen de vreemde.

die oogen houdende ende mede greyende, twelc sommige kleijn hertige wel ernstlick na gedaen hebben, beweeght zijnde door die tranen deser vrouwen, alle tijt so moet die gast yet antwoorden, ende eenige suchtkens van hem geven, alsoo veynsende oft hy greyde. Dese dwase ende sotte groetenisse van die vrouwen ghedaen zijnde, die Moussacat, dat is die huijs vader, die hem stelt gantsch gheoccupeert te wesen in Pylen te snyden, zijn oogen afkeerende, ende elders hen siende, insonderheyt op zijn werck, als [55 a] ofte hy niet en lettede op den gast (een maniere gants vreemt van die onse) treedt also tot den gast, ende spreeckt hem aldus aen: Ere ioube? dat is, zijt ghy gecomen? daer na, hoe zijt ghy daer aen? ende wat is v begeeren? wat soeckt ghy? etc. gelijck Lerius een gantsche tsamen sprekinghe hier af ghemaeckt heeft[1]). Daer na vraecht hy ofte ghy oock honghert, so ghy wijst jae, sal hy terstont allerley spysen voorstellen, als meel, 'twelck haer broot verstreckt, Wildt-braet, Voghelen, Visschen, ende dierghelijcke spysen, die hy in aerde schotelen opdraecht: maer om dat zy noch bancken noch tafelen hebben, soo set hy dit alles op der aerden. Belanghende dranck, so ghy Caouin begheerden ende datter in't huijs is, salmen v oock die gheven: lestlicken, als die vrouwen langhe ghenoech schreyende, den gasten willecome gheheeten hebben, comen zy oock daer by, brenghen eenighe vruchten ofte andere gheschencken, ende eysschen ofte begeeren bedecktelijcken daer voor spieghelkens, kamkens ofte glasen pater nosterkens, die zy om die armen draghen. Voorder, soo verre ghy in dat dorp over nacht wilt blyven, soo sal die Maussacat bevelen dat men v een suyver bedde aenhanght, om 'twelcke hy eenighe vuerkens sal doen aensteken, die hy des nachts dicwils sal met sekere blaesbalcxkens van haer Tatapecoua gheheeten, doen blasen, zijn ronde bordekens, niet onghelijck die wedelkens daer die Jofferen die hitte des vuers in ons landt mede afkeeren. Dese vueren werden aenghesteken, niet om die coude des landts: maer om des nachts vochticheyt te verdryven, ende oock om dat zy sulcks voor een ghewoonte hebben. Ende de wijl hier mentie ghemaeckt wort van 't vuer, bedunckt my niet onraedtsaem een weynich daer af te verhalen. Het vuer noemen zy Tata, den roock Tatatin, om oorsake dat zy reysende, ofte inden oorloch ofte op jachten, ofte

Hare gasten die ontfangen zy met greyen ende huylen en suchten, desghelijcks antwoordt hy haer wederom met suchten.

Ere Ioube? zijt ghy gecomen, dat is 'tseggen tegen zijn gast die hem is toegecomen.

Setten haer eeten op der aerden want zy hebben geen tafels.

Caouin haren dranck.

So den gast een nacht daer blijft, wordt hem daer een schoon hanghbedde gehanghen, ende vuer des nachts by stoken.

Tatapecoua, blaesbalken vreemt ghemaeckt.

Tata, vuer.

Tatatin, rooc.

---

[1]) Deze samenspraak (Cap. XX, in de Lat. uitg. XIX) vult 17 foliobladzijden. De sprekers zijn in den Latijnschen tekst een Tououpinambaultius en een Gallus, in de Nederlandsche uitgaaf een Wilde en een Nederlander.

Die Wilden verdryven den Aygnan, dat is den Satan door vuer.

Haer vuer dat wryven zy tusschen een hert ende een weeck hout, tot dat het Cottoen ofte tgene zy daer by brenghen brant.

om te visschen, altoos gheerne vuer hebben om den Aygnan, dat is, den Duyvel die haer swaerlijcken plaecht, daer mede te verdryven, 'twelck zy dan niet uyt steen op stael gheslaghen kloppen: maer wryven uyt tweederley hout, een weeck teghens een hardt, op dese maniere [1]): Zy nemen een roede van 't harde hout, eenen voet lanck, 'twelck zy aen't eene eyndt scherp maken ghelijck een spille, ende dese scherpte steken zy in 't weeke hout, alsdan soo drayen zy met die bal de handen, die spille des harden houts seer snel, niet anders dan oft zy dat ondergheleyt hout wilde doorbooren, door dese snelle beweegnisse wordt niet alleen roock gemaeckt: maer ooc vuer, waer toe zy nemen Cottoen ofte drooghe bladeren van boomen, ende steken daer mede haer vuer aan:

Wat geschencken de gast tot recompens wederom geven de mannen, vrouwen ende kinderen.

Nu aldus die gasten ontfangen, ende getracteert wesende, oock in haer wooningen in een reijn bedde geslapen hebbende, so verre zy liberael zijn, geven zy de mannen messen ofte scheren om die hayren uyt te plucken, de vrouwen kammen ofte spieghelen, den kinderen hoecken om visch te vanghen, ende inghevalle die vreemde eenige victualie van doen hebben, met haer overghecomen zijnde vanden prijs, mach allerley wech nemen: Ende om dat int selve land gheen beesten en zijn, om menschen ofte tgoet te draghen, soo moetmen oock over al te voet gaen. Inghevalle nu de vreemdelingen moede waren, ende eenigh mesken den barbaren gheven, sullen die terstont, (om dat zy seer ghewilligh ende dienstich zijn) den last op haer nemen: Ja dat meer is [55 b]

Groote goetwillicheyt by dese luyden om de vremdelinghen te helpen draghen, ia draghen en vermoeyen selfs.

draghen die menschen selven, ende ofte men haer vermaende om te rusten, geven voor antwoort: meent ghy dat wy so kleijn ende versaecht van ghemoet zijn als vrouwen, dat wy onder den last souden blijven ligghen? wy droeghen u liever een gheheelen dagh, etc. Onder haer houden zy door ingheven der natueren, die liefde meerder als wy: want geven den anderen daghelijcks wildtbraet, visch, vruchten, jae het soude haer leedt wesen yet te hebben dat haren even naesten so wel niet en hadde als zy. Dese selfde liberaliteijt ghebruijcken zy oock teghens die vreemdelinghen, 'twelck uyt die eene exempel ghenoechsaem blijcken mach den Lerio selven wedervaren: want als hy eens met twee fransoysen door't bosch dwalende, ghecomen was int perijcken [2]) zijns levens door een verschrickelijcke Hagedisse, ende oock dat hy onversiens int rey-

---

[1]) Deze wijze van vuur maken wordt beschreven en afgebeeld Thevet, *Cosmogr. Univ.* p. 937/938.

[2]) Lees: perijckel.

sen verdwalende op die grensen der Margaiaten, haerder bondtghenoten vyanden, die haer ghevanghen hebbende, souden eeten, alsoo hare lichamen stekende aen die doornen, ende twee dagen honger lydende, quamen ten lesten in een dorp Pauo ghenoemt, alwaer zy vanden Barbaren seer vriendelijcken zijn ontfanghen, ende die verstaende die groote periculen daer in zy gheweest waren van dat schrickelijcke beest, als oock vanden Margaiaten, daer by zijnde die verwontheyt haerder lichamen aen die doornen, hebben met sulcken erberminghe ende mededooghentheyt haer aenghenomen, datmen voorwaer segghen mochte, dat dit simpele barbarische volck sulck niet en veijnsden: maer uyt eernst meenden: want hebben ten eersten met schoon water (nae der ouder hare ghewoonheyt) haer die voeten ghewasschen, een jeghelijck apart in een suyver ende schoon hanghende bedde sittende. Daer nae die huijs vader die de spyse al besorght hadde, versch meel, niet slimmer van smaeck als die brossem van ons witte broot, geschaeft met wildtbraet, visschen, voghelen, ende die alder beste vruchten, haer verquickende ende voorstellende, ende die nacht aencomende, heeft die selfde Moussacat ofte die weerdt alle die kinderen wech ghedaen, om dat zy dies te beter rusten mochten, des anderen daechs des morghens vroech by haer comende, vraecht: Agite Atourassap, dat is beminde bondtghenoten, hebt ghy oock wel desen nacht gheslapen, zy antwoordende, ja gherustlicken, daer op hy seyt, rust dan noch mijn kinderen: want ick weet dat ghy gisteren seer moede zijt geweest. In somma met geen woorden machment ghenoech verclaren, hoe vriendelijcken zy van den Barbaren ontfangen zijn, eyndelick gelijc die Wilden wreet zijn teghens hare vyanden, so zijn zy ooc niet minder vriendelick teghens hare bondtghenooten [1]).

Pauo een dorp der Wilden.

Lerius daer aen comende, vertelt hoe vriendelick hy daer ontfanghen worde.

Agite atourassap spreect den huijsvader des smorghens, haer bevelende wel uyt te rusten, haer beklaghende.

Volght van die ghenesinge der sieckten der Barbaren, van haer begraeffenisse ende uytvaerden, ende van haer soete droeffenis over die dooden [2]).

IEmand sieck wesende van dit volck, wijst hy die plaetse daer hy die meeste pyne heeft, ende doet die suijcken van eenige die daer by zijn, ofte oock ten tyden van die landloopers ende bedriegers, die zy Pages, dat is Medecijns noemen, welcke noch een

Pages, medecijns ofte

[1]) Lery gaat nog enkele bladzijden voort over het onderwerp.

[2]) Lery cap. XIX (XVIII).

Chirurgijns.

ander bedieninghe is dan der Caraiben, dese segghen oock dat zy die pyne uyttrecken, ende dat leven verlangen; Cortsen, ende andere gemeene siecten is dit volc onderworpen: maer niet so gemeen als by ons. Benevens dese soo regiert onder haer een onge- [56 a] neselijcke sieckte, die welcke zy Pians noemen, oorspronck hebbende van luxurie, hoe wel oock kinderkens ghesien worden ten tyden hier met gheplaecht, op de maniere ghelijck kinder pocxkens by ons. Dese sieckte maeckt pustulen ofte blaren, grooter als leden van duymen, die over 'tgheheele lichaem ende int aengesicht comen. Ende dese sieckte is niet minder schandelick by haer, als by ons die fransoysen ofte groote pocken. Den krancken geven zy gheen spyse (ten zy dat hy die begheerde) al soude hy oock van honger sterven. Ende ofte wel die sieckte periculoos ende swaer is, laten die ghesonden daeromme niet af van dansen springhen, singhen ende drincken nae haer ghewoonheyt, den krancken met haer remoer verdoovende, daer over die krancke oock niet klaghen sal al krijght hy geen voordeel: Maer indien hy sterft, ende insonderheyt wesende een huijsvader, sal terstont dat ghesanck veranderen in treuren ende weenen, met sulcken grooten ghebaer, datter die gheheele nacht over gants geen rust voorhanden is; Insonderheyt hoort men die vrouwen boven alle d'andere jammerlijcken karmen ende roepen, geluyt makende niet als die menschen: maer ghelijck Wolven ende Honden, dusdanige klachten met een bevende stemme voortbrenghende: Die stercke man is ghestorven, die ons wel eer soo veel menschen toe ghebracht heeft om te eeten? daer op die andere: O wat een dapperen ende kloecken jagher, ende wat een kloecken visscher: O wat een ghestrengen dooder zijnder vyanden der Margaiaten ende Portugesen. In somma die vrouwen porren haer selven tot dusdanighe klachten, den anderen met die armen omhelsende, ende niet eer ophoudende van dit gheschrey eer het lichaem uytghedraghen is; segghen ooc dicwils daer toe: Hy is doot, hy is ghepasseert dien wy nu beschreyen, ende die mannen Eheu hy is doot, ende wy sullen hem niet weder sien voor en al eer wy tot hem comen achter die groote berghen met hem te dansen, als ons onse Propheten die Caraiben leeren, ende meer diergelijcke lamenten dryven zy, welcke gedueren tot 6. uren toe: want langer houden zy haer dooden niet onbegraven, alsdan setten zy dat lichaem in een ronde put ofte graf gelijck een wijn pype, recht over eynde. Ende so die verstorven een huijs vader is, wert hy int midden van 't huijs in

Alhier is ooc een maniere van pocken, by haer luyden soo schadelijck als by ons die pocken.

Gheven den krancken geen eeten al soude hy sterven, ten ware dat hy dat eyste.

Zy beschreyen hare dooden, cryende als Wolven, cryten so langhe hy uytghedraghen wort.

Hoe zy singen ende hare clachten doen over de verstorvenen.

Houden hare dooden niet langher dan 6. uren,

zijn Cottoene beddeken gewijckelt begraven, by hem leggende vederen ende andere diergelijcke dinghen daer in, of hy noch levende vermakelickheyt hadde, op die selfde maniere als die Peruanen hare Coningen begraven met hare schatten, etc. gelijck dat verhaelt sal worden. Die eerste nacht na dat het lijck begraven is, om dat dese arme menschen van sulcken meeningen zijn, dat die Aygnan, dat is de Satan, het lichaem soude uyt der aerden halen, ten ware dat hy vonde ander spyse om te eeten, so stellen zy sommighe vaten met meel, visch, vleijsch, alles wel bereydet, met Caouin haren dranc ontrent het graf, welcke offerhande zy soo langhe doen, tot dat haer gedunct dat het lichaem ten vollen vergaen is, ende van dese dwalinge zijn zy niet af te brengen al wijst men haer des morghens die spyse noch int geheel staen, gelijck zy des avonts ghestelt was, etc. Dese dwalinge schijnt oorspronc te hebben uyt die valsche glosen sommiger Rabbinen, die daer meer af begeert te weten, die lese Lerium[1]. Ende om dat die
[56 b] Americanen, ghelijck geseyt is, dickwils hare woonplaetsen veranderen, gheheele dorpen vervoeren, soo bedecken zy int vervaren die verstorvenen hare graven met dat groote kruijt Pindo, waer uyt die reysende luyden erkennen mogen waer jemant begraven is, voorby welcke plaetsen, so zy ten tyden dwalende door die bosschen passeren, soo grooten gheluyt maken, dat het vreeslijck is om aen te hooren. Ende so veel belangende die maniere int generael aller Brasilianen[2], comen weder tot vervolgh der Zee custen van Cabo Frio, tot die strate van Magellan.

maken hare graven als een lange smalle wijnpype overeynde.

Van sorghe dat den Satan tlichaem soude uythalen uyt tgraf, stellen zy opt graf sekere tijt cost en dranck tot een offerande.

Verhuysen wel met hare heele dorpen.

Vervolch der Zee-custen[3].

Van C. Frio tot die Punta di buen Abrigo, (in onse Caerte qualijcken Abitrioga ghestelt) zijn 100. mylen, over dese punt strect die Tropico Capricorni, ende die Linea van repartitie, 'welc zijn voornaemde bestecken. Van buen Abrigo, zijn 50. mylen tot die

C. Frio. P. de buen Abrigo.

[1]) Hier geeft Linschoten weer duidelijk aan, dat hij 't een en ander overslaat.

[2]) Hier eindigt het uittreksel uit cap. XIX (XVIII) van Lery, en tevens de beschrijving van Brazilie. Bij Lery volgt nog cap. XX (XIX), de reeds vermelde samenspreking; cap. XXI—XXII (XX—XXI), zijn nog zeer avontuurlijke thuisreis.

[3]) Deze kustbeschrijving klopt niet met de kaart (kaart III). Zij sluit aan bij de afstandsopgaven in 't begin van de beschrijving van Brasilia (hiervóór blz. 118 en 119): C. di S. Augustijn tot Baja de todos santos 100 m.; van daar tot C. dos Abrolhos ofte dos Baixos 100 m.; tot C. Frio 100 m.

B. de S. Miguel. R. de S. Francisco. Baja de S. Miguel, ende van daer tot de reviere van S. Francisco, welck leyt op 26. gr. zijn 70. mylen.

Van S. Francisco tot R. Tibiquire, zijn 100. mylen, al waer blyven Puerto de Patos, light op 28. graden, ende hier tegens over een Eyland S. Catharina gheheeten, Puerto del Faraiol, ende andere. van Tibiquiri tot R. de la Plata, steltmen meer als 50. mylen, in voegen datter zijn 660. mylen van C. di S. Augustijn, tot R. de al Plata, dat is de Silver Reviere, welcke is ghelegen op 35. graden aen die zuyd zyde vanden Æquinoctiael. Dese Revier wort van die Wilden die Re. van Parana geheeten, ofte Paranaguasu, twelc te seggen is groot water, oft een reviere gelijck die Zee, hebbende eenige ostien die seer breedt zijn, ende veel Eylanden, is rijck van Silver, Parlen, edel gesteenten ende van visch, heeft in die breede 20. myl. ende veel eylandekens, tusschen beyde die hoecken, naemlijck, de S. Maria tot C. blanco, dese revier wast ende loopt over gelijck die Nilus, het lant vruchtbaer makende, ende dat ooc op eenen tijt des iaers, na sommige opinie heeft zijnen oorspronck uyt die geberchte des Coninckrijcx van Peru, ende in dese revier co- R. Auancay. R. Vicas. R. Purina. R. Xauxa. Landt Bombon. R. de Plata. men veel andere groote revieren, als Avancay, Vicas, Purina ende Xauxa, die haren oorspronck hebben int hooge landt Bombon. Die Spaengiaerden die op dese reviere woonen, zijn sommige so hoogh opgecomen, dat zy aen Peru ende die Mynen van Potosi strecten. Die geheele custe langhs van C. Frio af, tot die R. de Plata, ofte R. Solis toe, zijn groote schoone mannen, wel geproportioneert, dan eeten alle menschen vleijs, het land is vol Brasily P. di S. Elena. Arenas Gordas. Baros Anegados. Terra Baixa. B. Sin Fondo. Arreciffes de lobos. Patagones. houts, ende vol witte Anime. Van R. de Plata tot die P. di S. Elena heeftmen 65. mylen. Van S. Elena tot Arenas Gordas, zijn 30. my. Van daer tot Baros Anegados 40. myl. Van daer tot Terra Baixa 50. myl. Van Terra Baixa tot Bahya Sin Fondo 65. myl. Van dese Bahya, welcke valt op 41. gr. stellen zy 40. myl. tot die Arrecifes de Lobos. Hier grenst aen het landschap van die Patagones, al waer die inwoonders Reusen zijn haer aengesicht met het sop van kruyderen schilderende [1]). Van Lobos, welck heeft in die hooghte 44. gr. heeftmen 45. myl. tot den hoec van S. Dominigo. S. Dominigo. Van desen hoeck tot een anderen, genaemt C.

---

[1]) Het verhaal van de reuzen in Patagonie is afkomstig van Antonio Pigafetta, die de reis van het schip Victoria om de wereld meegemaakt had (1519—1522). Zijne beschrijving is opgenomen door Ramusio in dl. I van de Navigationi. Zie over de reuzen fol. 353/354. Afbeeldingen van de reuzen werden geregeld gegeven op de 16e-eeuwsche kaarten van Zuid-America: zie op onze kaart III.

Blancc, zijn 20. myl. Van C. Blanco zijn 60. myl. tot die Re. van Iohan Serrano, welck leyt op 49. gr. ende wort van andere genoemt R. de Trabajos, tusschen beyden ligt de Baja de S. Iuliaen, in welcke een goede haven is, het volck wilt sonder wapen, met huyden bekleet, sonder wetten, ende seer groot van stature.

C. Blanco. R. de Iohan Serrano.

[57 a] Vandaer teltmen 80. mylen tot het Promontorium ofte den uythoeck de las 11000. Virgines, Van die elf duysent Maechden, welck leyt op 52. graden ½. op d'incomste van die strate van Magellanes, die welcke streckende is op een ghelijcke hooghte van Oost ende West 110. mylen lanck, andere stellen 130. mylen, ende de zuyden ende noorden van Veneçula 1200. mylen, heeft in die breede 2. mylen, ende op sommighe plaetsen een weynich meer seer diep, neemt meer toe dan af, ende loopt na middagh. In dese strate zijn seer veel Eylandekens ende havens, die custe ten beyden zyden seer hoogh, ende van groote rotsen, het landt onvruchtbaer, heeft gheen greynen, ende kout, heeft vast het gheheele iaer snee, daer ontrent zijn groote boomen, ende vele Cederen, ende eenighe andere boomen, vruchten voortbrenghende ghelijck Bisnole ofte Kriecken; Daer houden oock Struijs voghelen, ende andere groote voghelen, veel vreemde ghedierten, daer zijn Sardinen ende vliegende visschen, ende zy eeten die eene spyse tot die andere, vele Zeewolven, met welcker vellen zy haer kleeden, Walvisschen uyt welcker gebeenten zy Barckskens maken, als oock van rinden van boomen. Dese Strate is ontdeckt ende gevonden van Fernando Magellanes Portugees, int jaer ons Heeren 1521. naer anderen haer rekeninghen 1519[1]. den 21. Octobr. daer in comende, ende in Decembri daer uyt, alwaer doen die langhste daghen waren ende die cortste nachten. Van dese Strate machmen lesen die historie van Indien[2], ende die Navigatie der Englischen, die oock hier door ghevaren zijn. Die Coninck van Spaengien heeft int jaer 1582. bevolen, dat men op die hoeck ende incomste van dese Strate eenighe Casteelen bouwen soude, om andere natien te beletten, die door vaert in die zuyd Zee nae Peru, daer hy zijn meeste schat van daen krijght, etc.[3] Ontrent dese Strate woonen seer groote Reusen, die 10. ende 11. voeten ende oock grooter gheschreven werden te zijn.

De Eylanden in Streto Magellanes zijn hoogh van gheberchten, en al onvruchtbaer.

Maken scheepkens van gheheenten van Walvisschen ende rinden van boomen.

Anno 1521. is dese Strate eerst gevonden.

---

[1] Deze dubbele opgaaf geeft Linschoten op dezelfde bladzijde nog eens; zie hierna.

[2] Ramusio, Navigationi I fol. 346—370. Calveto, noot op Benzo (1581) blz. 302.

[3] Deze aanteekening vond Linschoten op de kaarten van Plancius. Ook wat volgt, over de reuzen.

Magellanica het seste deel vande Werelt.

MAgellanica, is het seste deel van die Werelt, welck noch ten alderminsten bekent is, dan sonder alle twyfel seer groot ende verre streckende. Die province deses lands, die tegens die Strate van Magellana over leyt, is gheheeten Terra del Fuego. Beach een ander landtschap in dit deel des Werelts gheleghen, wort gehouden gants Goudt-rijck te zijn, die voornaemste Eylanden zijn Iava minor, ofte kleijn Java, in 8. Coninckrijcken afgedeelt, voort brengende velerley speceryen, ons noch onbekent. Iava major, Timor, van waer men brengt witte ende bleeke Sandalen hout. Banda, van waer die Note Moscaten comen ende die Foelie, die Eylanden van Molucken, daer die Nagelkens groeyen, Los Romeros, ende die Eylanden Salomonis [1]), doch hier van op ander ghelegentheyt [2]), sullen voort treden tot Peru, beginnende van Panama, teghens Nombre de Dios over, ende brengen onse beschryvinghe weder op't aldercortste, tot die Capo Deseado, ofte die begeerde hoeck, liggende aen die Strate van Magellana, daer't hier gelaten is, doch eerst een kleyne relaes doende int ghemeen van Peru.

Terra del Fugo, Goutrijck.

Cleyn Java in 8. Coninckrijcken gedeelt.

Banda daer ons de Note Muscaten van daen comen.

[Kleyn relaes van Peru int ghemeen.]

Peru beteeckent dryerley dinghen.

Peru is een ghemeen woort, ende beteeckent drieerley dinghen. Ten eersten een arm kleijn landeken ende haven van die Spaen-

[1]) Deze korte beschrijving is ontleend aan de wereldkaart van Plancius; zie Blundeville p. 556/557 (uitg. Wieder blz. 51). Het veronderstelde werelddeel beslaat westelijk van America een zeer groot deel van den Grooten Oceaan, met als noordelijkste landschappen en eilanden de Salomons-eilanden, Nova Guinea, Beach (ongeveer waar inderdaad het werelddeel Australië ligt), en hier worden ook de Molukken en Sunda-eilanden er toe gerekend. „Groot en Klein Java" zijn al door Marco Polo beschreven. Plancius zette het laatste eerst vlak bij Beach, meende later dat Sumatra er mede bedoeld was. Een kaart bij Ramusio (Navigationi dl. I) zet den naam op Borneo, latere kaarten op Sumbawa. Los Romerus, ook door Marco Polo genoemd, staat op de Plancius-kaarten ten zuid-oosten van Madagascar, op de wereldkaart van 1592 met twee bijschriften, zie Blundeville (uitg. Wieder) blz. 53. Ook op onze kaart II.

[2]) De schrijver komt hierop niet terug. De Plancius-kaart vermeldde trouwens ook niets meer; ze heeft nog weer elders (Blundev. blz. 571) eene mededeeling over Nova Guinea, door Linschoten niet weergegeven, maar niets over de Salomons-eilanden. Over Timor en de Molukken was Linschoten reeds uitvoeriger in het Itinerario (dl. I blz. 79).

[57 b] giaerden, onder 't beleyt van Pizarro ende Almagro ontdeckt [1]) ontrent Panama, liggende op 2. gra. aen die noord.zyde van die linea. Ten tweeden verstaet men by dit woort die gheheele landtschap van dese haven af. Die Custe van die zuydt Zee vervolgende tot Chile toe, begrypende 8. provincien, namentlick Quito, Cagnaresia, Porto veio di S. Iacomo, Cassamalca, Cuscoa, Cagnasia, Calloa ende Charcassia.

Quito. Cagnaresia. Porto veio di S. Jacomo. Cassamalca. Cuscoa. Cagnasia. Calloa. Charcassia.

Ten derden beteeckent dese name Peru oft Peruvia, het gheheele seste deel van die Werelt, namentlijcken dat zuydtlijcke ghedeelte van America [2]), 'twelck van Nieu Spaengien door een enge ofte nauwe spacie van land niet meer dan 17. mylen breet wesende onderscheyden wort, belettende dat Peru (twelck anders rondtsom met die Zee beloopen) geen eyland heeten mach: want heeft naer onderganck die Zuyder-zee, daermen in vaert door die Strate van Magellanes. Naer middach is die Strate selfs dit landt afdeelende van het overligghende landt, noch niet ten vollen ontdeckt van sommighe Tierra de Fuegos, dat is t'landt van Vier gheheeten. Dese Strate ofte engte is van Magellan gevonden, int jaer 1519. ende nae andere haer ghevoelen int jaer 1521 [3]). streckt nae die rechte linie oost ende west ontrent 110. mylen, light op die hoochte van 52. gra. 30. minut. ende is op't breedtste 2. mylen, die stranden ten beyden zyden met hooge Steen-rotsen beset wesende, ende dit deel des Werelts heeft 5. voornaemde groote landen, als zijn Castilia del Oro, ofte 'tGouden Castilien, Popajana, Brasilia, Chile ende Peru, wort onderscheyden van Nieu Spaengien, door die Province ende reviere van Darien, van hier af beginsel nemende, ende streckende tot die strate van Magellan toe. Door Peru dan verstaende een geheel seste deel van die Werelt, strect sulcks wijt ende breedt, tot over die 64. gr. 30. minuten, namentlijcken comende aen die Zuyd-zee van die linie, tot op 52½. graden, ende op 12. graden aen die noordt zyde tot S. Martha toe, 'twelck het uyterste hooft is vant landt nae't noorden. Op die grootste lenghte heeft dit deel 53. gr. die rekeninghe nemende van den Meridiaen, loopende over die C. van S. Augustijn, twelck ligt op 8. gr. 30. mi.

Tierra de fuegos.

Castilia del Oro. Popaiana. Brasilia. Chile. Peru.

S. Martha, het uyterste hooft van Peru.

Capo van

[1]) Zarate, Hist. Peru I 1; Benzo, noot v. Calveto p. 283.

[2]) Naar Petrus Plancius, zie Blundeville blz. 556 en 569.

[3]) Vreemde onzekerheid. De oude beschrijvingen van de reis van Magalhães, die Linschoten kon lezen bij Ramusio, Navigationi I 346—370 geven de feiten aldus: vertrek uit Sevilla 10 Aug. 1519, vaart door de Straat November 1520, terugkomst van de Victoria 6 Sept. 1522. In de breedteopgaaf is een klein verschil, zie Ramusio 370 verso: 53° 30′.

S. Augustin.

C. di Sint Francisco.

Figure van Peru ghelijck een trianghel ofte een herte.

zuydlicken tot den Meridian, daer op dat hooft van S. Francisco gelegen is, op die hoochte van 2. deelen zuydlicker. Dit gheheele seste deel des werelts heeft by na die figure van een herte ofte van een Triangel [1]), uyt 3. gelijcke linien bestaende, getrocken van die 3. hoecken des landts, als die eerste van die C. di S. Augustin, tot die Strate van Magellan, d'ander van Magellan tot S. Martha, die derde van S. Martha weder tot S. Augustin, het welck men op dusdanighe spherische maniere bewijsen mach, want stellende die eene hoeck des Triangels die Capo di S. Augustijn op die hooghte van 8. graden 30. minuten zuydtlijcker, die lengte 341. graden; d'ander hoeck des Triangels die Strate van Magellan, op die hooghte van 52. gr. 30. mi. zuydtlick, die lenghte 303. graden, de Linea die tusschen dese 2. hoofden gelegen is, comt te hebben 60. gr. gelijc die Meridiaen 360. heeft, so veel dan ofte een weynich meer, heeft die Linia genomen vanden hoec van Magellan tot S. Martha, welck comt te liggen op die hoochte van 12. gr. ende op die lengte van 294. ergo heeft dit land vast die gedaente van een drykantige figure ofte triangel; andere seggent te hebben die figure van een Ey, twelck aen beyden zyden scherp toeloopt, ende int midden breedt is.

Peru heeft die ghedaente van een Ey.

Omme hier af particuliere ende beter kennisse te hebben, sullen [58 a] eerst handelen van Peru ende den coers hoe de Portugesen hare seylagie nemen van Panama nae Peru. In vorighe tyden verstont men door Peru alle provincien die daer ligghen van Pastoa tot Chile, ende die reviere Maule zuyden ende noorden aen tot die reviere Anchasmay: Nu verstaet men alleen by den Spaengiaerden, onder het woort Peru, dat gheweste ofte landt dat gheleghen is tusschen die reviere Argyropilis, ofte die Villa della Plata, ende die Province Quito, 'twelck een vruchtbaer, gesont, volckrijck ende wel bebout landt is, lanc wesende van't noorden tot zuyen ontrent 700. mylen, breedt oost ende west ontrent 100. Soo zijn dan die grensen oost ende zuyden Argyropolis, nae den nederganck die zuyder Zee, nae't noorden die Province Pastoa, dit landt wordt afghedeelt in driederley deelen, in Planitiem, Sierras, Andes, dat is in even ofte plat landt aen die Zee ligghende, in berghen ofte in berghachtighe landen, die midden door't landt strecken, ende in Peru over het gheberchte nae't oosten. Dit landt is Goudt ende Silver rijck boven alle andere landtschappen der gantsche wereldt,

Wat men verstaen heeft in vorige tyden voor't woort Peru.

R. Maule.

R. Anchasmay.

R. de la plata.

Silver revier.

Peru afghedeelt in drie deelen.

Peru Goudt en-

[1]) Dit naar Thevet, Cosmographie Univ. f. 968 verso.

'twelck blijcken mach daer uyt, datmen jaerlijcks so grooten schat van Silver ende Gout van daer brenght, dat het ongheloofllijcken is. Ick gheswyghe dat die Peruvianen noch roemen derven, dat sulcks niet meer te beduyden heeft, dan oft men van een gheheele sack Terwen een eenigh koornken afghenomen hadde [1]). Soo mach dit oock bekent werden uyt die historie van Francisco Xeresio [2]), daer hy schrijft dat in Cusco huysen zijn gheweest, welcker voorhoven, wanden ende dacken, om ende al om met Gouden platen waren bedeckt. Nevens dit so schrijft Girava, dat die inwoonders van die province Anzerma haer gheheele wapenen vanden hoofde tot de voeten van Gout hadden, hare borst-stucken, rinck-kollers ende scheen-platen al van fijn Gout. Dese selfde ghetuijcht oock, dat ontrent Quito Goudt-berghen waren, daer meer Gouds dan aerde uyt quam. So bevestighen oock alle die historie schryvers, die mentie maken van't rantsoen des Conincks Atabaliba, even dit selvige 'twelck so overdadigh groot is, dat men noyt van dierghelijcken ghelesen heeft [3]): want dede die camer daer in hy ghevangen lach, wesende 22. voeten lanck, ende 17. breet, so hoogh met Gout vullen, als hy overeynde staende, zynen arm uyt streckende met die langhste vingher afreijckte, presenteerde daer by, soo zy liever Silver hadden, wilde haer in plaetse des Goudts, die selfde camer tweemael gheheel vol van Silver maken, dan die Spaengiaerden namen 'tGoudt, welcke somma bedroech den Coninck voor zijn vijfste part over die 6. hondert seven tien duysent, ses hondert ende sevenen veertich Carls gulden, ende dertich duysent merck Silvers. Een jeghelijck Ruyter 12000. Castilianen, elck van 14. Realen sonder het Silver, een voetknecht 1450. Castilianen, behalven 'tSilver, bedraghende 180. merck. In somma dat het Goudt alleen bedroech nae onse Munte meer dan drie melioenen, acht ende tachentich duysent twee hondert vijf ende dertich Carls guldens, behalven het Silver daer uyt men erkennen mach die seer groote overvloet des Goudts ende des Silvers deser landt-
[58 b] schap. Ende hoe wel dat Atabaliba so grooten schat op brachte,

de Silver rijck.

Anzerma.

Randtsoen van Atabaliba.

[1]) Benzo p. 408.

[2]) Deze aanhaling, en wat daarop volgt, uit Girava, en uit „alle die historieschryvers", is ontleend aan Ortelius Francesco di Xeres, secretaris van Franc. Pizarro schreef een verslag van de verovering van Peru. Vertaald door Ramusio is het opgenomen in deel III van de Navigationi fol. 378—392. Girava gaf in 1570 te Venetie uit: Cosmographia y geographia. Het werk moet volgens de Biographie générale eene curieuse kaart bevatten en belangrijke mededeelingen over America.

[3]) Benzo lib. VII c. 4 (ed. 1581 blz. 285 en v.) Zarate 2e boek, cap. 6.

soo was dese noch niet te verghelijcken, by die zijn oudste broeder Guascar beloofde op te brenghen, soo hy zijn leven mochte behouden: want dese die schatten zijnder voorouderen, ende zynes vaders hadde, die den Atabaliba verborghen waren, als eerst in't rijck gecomen zijnde, daer uyt hy desen zynen broeder Guascar hadde ghestooten, ende hem selven daer in gheset. Men leest oock dat die Spaengiaerden (dit landt eerst in kryghende) hare peerden deden beslaen met Gouden hoef ysers, wat het noch jaerlijcks voor overdadige schatten op brengt, blijckt ghenoechsaem uyt die Armade voorleden iaer in Spaengien aengecomen, niet noodich hier te verhalen, etc.

Guascar outste broeder van Atabaliba presenteert meerder rantsoen.

Gouden hoefysers.

[Vervolgh der custen van Panama nae Peru.]

Vervolch der Custen van Panama nae Peru.

Panama ende Nombre de Dios twee steden tegens den anderen over.

Beschryvinge van Panama.

Comende dan tot het vervolgh der custen van Panama nae Peru [1]), is voor eerst te weten, dat Panama ende Nombre de Dios twee steden zijn teghens den anderen over ligghende, die eene aen die noordt Zee ofte die noordtzyde van Peru, d'ander aen die zuydt Zee, 17. mylen vanden anderen onderscheyden. Panama ligghende in een kleyne valeye, alsoo dichte aen die Zee, dat ten vollen Mane die stroom vant water des Meers in die naestligghende huysen comt. Die huysen deser stadt zijn eensdeels uyt riet, eensdeels uyt andere materialen t'samen ghevoecht, ende meest al met tegelen ghedeckt, die nochtans niet seer veel en zijn. Dese stadt heeft een bequame ende sekere haven, doch seer kleijn, met die stroom ofte die voorvloet comen die schepen in die haven, ende met ebbe gaen zy af, doch licht geladen; want die swaer geladen zijn, souden lichtelijcken op die droochten blyven steken. Oock soo gaet hier groote ebbe ende vloet, dat daer die eene ure hoogh ende diep water, d'ander droochte is, die schepen moeten een weynich wijt af houden vant landt, ende door schuijtkens die waren lossen ende laden, soo wel die uyt Spaengien na Peru ghevoert worden, als diese van Peru nae Spaengien voeren. Dese stadt ontfanght uyt Peru Maiz, eenich Meel, Hoenderen ende Honich heeft selven Koeyen ende Swynen vleijsch, Oraengien, Limoenen, Cool, Ayun, Lattou, Meloenen, ende dierghelijcke dinghen in seer groote overvloet, oock wert dese Province van Panama, in vorighe tyden van vele Indianen bewoont ende besocht, ende alle die Re-

[1]) **Linschoten neemt hier de beschrijving weer op, waar hij die vroeger (blz. 95) had gelaten. Het volgende naar Benzo boek II c. 9.**

vieren brachten Gout voort, doch nu ten meesten van die Spaengiaerden uyt gheputtet. Als men van Panama na Nombre de Dios reysen wil over landt, is die eerste dachreyse goet ende bequame wech, daer na comen boscayen, streckende tot Nombre de Dios, op't midden van die wegh comt men aen een water, daer men nauwelijcks in drie uren mach overcomen, om der veelvoudighen kromten willen, vele blyvender oock, die stroom gelijck in winters tydinge alser groote stort reghenen vallen, heftigh op loopende. Die dese stadt ofte Nombre de Dios verghelijcken by Venetien [1]), dwalen seer, want beyde te samen ghevoecht, ende noch vele Americaensche steden van die Spaengiaerden opghericht daer by moghen niet comen om by Venetien ghenoemt te wesen, doch een jeghelijck hebbe zijn oordeel ende gevoelen vry.

Reyse van Panama nae Nombre de Dios over het landt.

Belanghende dan die maniere van't varen op die streken ende graden diemen houden moet, van Panama nae Peru, als oock ten tijdt des jaers [2]), is te weten dat die beste ende bequaemste tyden
[59 a] zijn in die drie eerste maenden des iaers, als Ianuarius, Februarius, Martius, tot inden April, want die Zee als dan open is, die somer overhandt hebbende, ende vele van die Brysen, (dat zijn winden uyt den oosten ende noordtwesten) wayende, sonder dat eenighe westen ofte zuyen winden alsdan regneren, waer mede die schepen seer lichtelijcken hare reyse volbrenghen, ende comen ghemeenlijcken daer zy willen wesen, al eer datter eenige andere winden, insonderheyt uyt den zuyden, (die welcke 'tmeeste deel van't jaer, langhs die Custe van Peru wayen, op steken) moghen van gelijcken oock uytloopen in Augusto ende Septembri, doch en doen soo goeden reyse niet, als in die voorseyde maenden. Soo daer eenighe schepen buyten desen tijt van Panama af varen, sullen een moyelijcke ende langhe reyse hebben, ende oock soo moetender dickwils eenighe van dese schepen weder te rugghe, sonder die Custe te kryghen, ende worden (om die zuyden winden die ten meesten deel van 't gheheele jaer op die Custe wayen, ghelijck gheseyt is, als ooc om die groote teghenstroomen) in sware periculen ommeghedreuen. Het is seer goet met de wint van Peru af te varen nae Panama ende Nicaragua, ende andere quartieren daer ontrent: maer om derwaerts te gaen ist periculoos ende seer onghewis. Die schepen dan met spaensche waren gheladen zijnde, ende schey-

Bequame tijt om te varen van Panama nae Peru.

[1]) Benzo II c. 8. Zie hiervóór blz. 95.

[2]) Pedro de Cieza de Leon c. III (Eng. uitg. v. d. Hakluyt-society 1864 blz. 19); Benzo boek III c. 17 (uig. 1581 p. 379 en v.).

Taboga een Eylandt der Parlen. dende van Panama, comen ten eersten in Taboga, ende andere naest ligghende Eylanden, welcke van die Parlen hare namen verkreghen hebben, al waer zy versch water nemen. In dese Eylanden Islas de Parlas. die wel ontrent 25. ofte 30. by een ligghen, hebben die Spaengiaerts in vorighe tyden veel Paerlen ghevonden, waer af zy oock die name behouden hebben Islas de Parlas, zijn gheleghen schaers op 8. graden aen die noordt zyde der limiten[1]). Het grootste van alle dese placht in vorighe tyden bewoont te wesen: maer nu niet om dat die visscherye van Parlen afgaet, ende die welcke dese Eylanden toe comen, houden daer op swarte Slauen ende Indianen van Slauen van Nicaragua ende Cubagua. Nicaragua ende Cubagua, die aldaer het Vee hoeden, ende die velden besayen; want zijn seer vruchtbaer. Van hier af neemt men die hooghte van die Zee nae't westen, ende men comt verkennen P. van Carrachine. die punt van Carrachine, die welcke noordtwest ende zuydt oost ligt met het groote Eylandt der Perlen Taboga, ontrent 30. Italiaensche mijlkens, zijn 7½. spaensche daer af. Die ghenighe die op desen hoeck aen comen, sullen sien dattet een hoogh ende berghachtich landt is, gheleghen op 7½. graet. Van dese punt loopt die R. de Pinas. Custe tot die R. de Pinas, ofte haven van Pijn-boom zuydt west, ende zuydtwest ten zuyden, ende light van die voorghenoemde Capo 24. mijlkens, zijn 6. spaensche, op 6¼. graden, is een hoogh landt van groote heuvelen ende berghen; Men heeft alhier by die Zee-cant seer groote Pijnboomen, waeromme het geheeten wort die hauen van Pijnboomen. Van hier af strect die custe nae't zuyen, C. dellas Correntes. ende zuyden ten westen, tot die C. dellas Correntes, dat is, den hoeck van stroomen, die welcke seer smal is, ende 'tZeewaert in steeckt, ende aenlangende die stercke stroomen, die als ghewaldighe afwateringhen, ghelijck revieren nae't oosten afloopen, moeten vele maels die Portugesche [2]) schepen, die dese reyse doen, des snachts aen die anckeren liggen blyven, ende des smorghens voort varende ghebuert het mennichmael, dat als zy meenen te winnen, dat zy opghehouden ende te rugghe ghedreven [59b]
werden, ende 15. ofte 20. daghen om een hooft blyuen henghelen, sonder voort toe comen. Vervolghende den wech op die verscheyde streckinghe, comt men daer nae aen't Eylandt ende die R. de R. de Palmas. Palmas, alsoo gheheeten om die overvloedicheyt der Palm ofte Indiaensche note-boomen die daer op zijn. Dit Eylandt mach hebben int ommegaens een weynich meer als 5. mylen, 'twelck is een

[1]) Lees: der Linea.

[2]) Bedoeld zal wel zijn: Spaansche.

duijtsche myle ende $1\frac{1}{4}$. spaensche,ende placht bewoont te wesen, light van Cabo des Correntes 75. mylen op $4\frac{1}{3}$. graden, hier ontrent heeft men vele revieren, alle van seer goet water, ende niet verre van hier light oock het landeken ende die Reviere Peru, daer Pizarius aen quam, ende nae wiens name naederhandt die geheele landtschap geheeten is Peru. Van't Eylandt dellas Palmas, die custe vervolgende op die selfde streckinge, comt men by die strant van Bonaventura, welcke gheleghen is van't voornoemde Eylandt, luttel meer dan 9. mylen, zijn $2\frac{1}{4}$. spaensche mylen. Dichte by de strandt, (die welcke seer groot is) light een hooghe clippe ofte steenrotse, ende d'incomste van die Bay op $3\frac{2}{3}$. graden, alle dese zyde is vol van seer groote berghen, ende daer loopen t'Zeewaert in vele ende seer groote Revieren, die in die gheberchten haren oorspronck hebben door een van desen loopen die schepen tot binnen int landt ofte haven van Bonaventura, doch die stier luyden, die hier in begeren te loopen, moeten seer goede kennisse vande Reviere hebben; want so zy niet ervaren zijn, sullen groote moeyte ende perijckel uyt staen, als sulcks velen gebuert is, die nieuwe stierluyden hadden. Van dese Bay af loopt die cust oost ende oost ten zuyen tot aent Eylandt Gorgona, twelck is van die strant 75. mylen, zijn 19. spaensche mylen wel gherekent, die Custe die men in dese streckinge heeft, is seer leech, vol van geboomte, ende ander wildernissen ende gheberchten. Daer loopen veel groote Revieren van dese Custe af, onder welcke die voornaemste ende alder grootste is de Reviere van S. Ioan, die welcke bewoont is van Barbaris volck, ende hebben die huysen ghebout op groote stylen ende balcken, op maniere van Schavotten ende Taneelen, ende leuen tsamen veler, som by eene, om dat die huysen seer lanck ende breedt zijn. Dese Indianen zijn rijk van Goudt, ende tlandt dat zy besitten is seer vruchtbaer, ende die revieren brengen met die stroomen voort overvloedich Gout: maer is so slijckig ende morassich, datment in gheenderley manieren kan overwinnen, dan met verlies van veel volcks, ende met groote moeyten. Dit Eylandt van Gorgona is uytnemende hoogh, al waert 8. maenden int jaer, nimmermeer op en hout van regenen ende van donderen, alsoo dattet schijnt dat die elementen teghens den anderen stryden, is int ommegaen tot ontrent 2. mylen, ofte 6. Italiaensche, altemael van seer hooghe gheberchten, ende op die geboomten sietmen vele Pauwen, Phasanen, gepleckte ofte besprinckelde Catten, groote Serpenten, veel Zee-crabben, ende andere nacht-

R. Peru, waer af het gheheele land naederhandt ghenoemt is worden.

Bonaventura.

Gorgona een Eylandt.

R. di S. Ioan.

Gorgona een Eylandt.

vogelen, ende schijnt dattet noyt bewoont gheweest is, heeft oock vele seer soete wateren; Die somer begint hier int eynde van die Mey, ter contrarie als in Panama, waer alsdan die winter begint. Op dit Eylandt heeft hem Franciscus Pizarius met zijn 13. medtgesellen, die welcke Peru ontdect ende gevonden hebben, vele [60 a] daghen onthouden, groote moyte ende hongher gheleden, al eer zy tot overwinninghe des landts quamen [1]. Dit Eylandt van Gorgona light op drie graet, ende aenlangende die mylen die wy in dit discours, als ooc int Brasiliaensche ende elders gehouden hebben, zijn al spaensche mylen, die 17½. een graedt maken. Van dit Eylandt streckt die custe west zuydt west, tot het Eylandt Del Gallo, ofte vanden Haen, ende alle dese Custe is leech ende heuvelachtich, ende daer comen vele revieren uyt loopen. Dit Eylandt is cleijn, heeft int ommegaen nauwelijck een myle, ofte ontrent 3. Italiaensche mylen; Heeft sekere roode duynen. Aen die selfde custe van't vaste landt tot hier toe, light op twee graden vanden Æquinoctiael [2]. Van hier keert die custe zuydtwestwaert tot by die punt die men heet de Manglares (dat zijn boomen alsoo gheheeten) in onse Caerte qualijck Manglalos ghestelt, die welcke gheleghen is op ander 2. graden schaers, ende vant Eylandt af; tot die Punta toe: ('twelck 6. spaensche mylen zijn, luttel min ofte meer, oft 24. Italiaensche) is die custe leech ende heuvelachtich, ende daer comen eenighe revieren in die Zee loopen, die welcke te landtwaerts in bewoont zijn, Van hier af loopt die Custe zuydt west tot die strandt die men noemt van S. Iacob, S. Tiago, ende maeckt eenen grooten inwijck, al waer een open hauen ofte reede leyt, gheheeten van die Sardinen, ende alhier loopt uyt die groote ende gheweldighe reviere van S. Jacob, al waer die regieringe van Pizarro begonste, ende dese strandt is 9. mylen ende een quart van die punt van Manglares, ende 'tgheschiet wel, dat die voorsteuen van die schepen op 80. vadem diepten ligghen, ende raken met die after steuen aen die gront. Van ghelijcken ghebuert het wel, datmen seylende is op twee vadem diepten, ende metter haest ouer die 90. krijcht, twelck den gheweldighen loop ende furie van die reuiere veroorsakende is, doch alhoe wel datmender dese Bancken heeft, en zijn euen wel niet periculoos, ende die schepen en laten daeromme niet tot haren wille daer uyt ende in te comen, ende die

I. Gallo.

Roodeduynen aent vastelandt.

P. de Manglares.

R. S. Tiago.

[1]) Cieza (Eng. uitg. 1864) blz. 21; Benzo (ed. 1581) blz. 269 en 380.

[2]) Interpunctie en zinbouw zijn hier niet duidelijk. Bedoeld zal zijn, dat de roode duinen op 't vasteland liggen (zie de kantteekening), en dat het eiland ligt op 2°.

strandt van S. Mattheus, in onse Caerte Mathias gestelt, ligt op een graet ruijm, van hier af strect die custe west aen, nae die C. S. Francisco, die welcke gheleghen is van die strandt 30. Italiaensche mylen, zijn 7½. spaensche. Desen hoeck leyt aen hoogh landt, ende men heeft dicht daer by sekere roode ende witte duynen, die van ghelijcken hooch zijn, ende desen hoeck van S. Francisco leyt op eenen graet, aen die noordt zyde van die linea Æquinoctiael. Van hier af loopt die custe zuydt west, tot den hoeck Passao, welcke die eerste haven is van Peru, over welcke die linea Æquinoctiael passeert. Tusschen dese twee hoecken ofte punten loopen 4. seer groote revieren in die Zee, die welcke ghenaemt worden Liquixinus, op Latijn Quisinuæ, ende hier ontrent een seer redelijcke haven, al waer die schepen goet water ende bern-hout namen. Men heeft vanden hoec de Passaos naet vaste landt toe sekere hooghe berghen, die ghenaemt worden De Quaque. Den hoeck is een landt, 'twelck niet te laech en is, ende men sieter sekere duynen gelijc die voorgaende.

R. S. Matheo.

C. S. Francisco.

C. Passao.

Quisinue, vier Revieren.

De Quaque.

[60b] Vervolch der Navigatie van die Linea, tot die stadt der Coninghen, Lima ghenoemt [1]).

TOt noch toe hebben wy verclaert der Custen van Panama, over die zuyd zee, tot die haven van Quixinus, welck al in die landtschap van Peru light, sullen nu den cours vervolghen tot die stadt der Coninghen. Scheydende dan van die C. di Passaos soo streckt die Custe zuyen, ende zuyden ten westen, tot die hauen Porto veio, ofte die oude Haven, ende al eer men daer comt, heeft men die strandt die men van die Charaqui noemt, in die welcke die schepen moghen sonder eenigh perijckel in loopen, ende is soodanich, datmen die schepen aldaer ophalen ende versien mach, al waren die oock van die aldergrootste,heeft een seer goede uyt ende incomste, uytbesondert datter ten midden weghen van die incomste sekere steenen ofte rudtsighe Eylandekens ligghen: maer die schepen moghen, van welcke zyde datse begheren, sonder eenich perijckel voor by loopen: want men en heeft anders niet te schouwen, dan tghene datmen voor ooghen siet. Die oude hauen leyt op eenen graedt, aen die zuydt zyde van die linea Æquinoctiael, ende is een van die 5. steden die de Christenen ofte Spaengiaerden ghebout hebben int platte landt van Peru, alsoo dat

Quixinues.

Porto Veio een hauen, stadt ende landschap daer in die Myne van Amerauden.

De stadt ghebout an. 1535.

[1]) Cieza c. IV; Benzo III c. 17.

Porto veio een stadt der Spaengiaerden int platte landt van Peru. Porto veio beteeckent een landtschap ende Stadt, een arm landt, hier zijn mynen van Smaragden.

Porto veio, een name, is beteeckenende die stadt ende die landtschap die daer ontrent is, welck vast verwoest ende vernielt is, om dattet een arm onghesont landt is, doch hebben eenighe Mynen van Smaragden, die zy langhe tijdt verborghen ghehouden, ende door gheen tormenten ofte pynen wilden ontdecken, als zy noch doen. Hadden oock in vorighe tyden veel Gouden ende Silveren vaten, alle van die Spaengiaerden gherooft ende vervoert. Nu door Coninghs placaten vry ghegheven zijnde, betalen haer overheeren niet anders als tienden van haer aerdt-vruchten, waer door oock vele Spaengiaerden vertrecken, die profyten afgaende.

De inwooners vant landt ontrent Porto veio maken haer hutten in boomen als die vogelen doen.

Hoe dese luyden vande Spaengiaerts bedwongen zijn.

Het landt ontrent Porto veio was Goudtrijck, die volckeren maeckten hare hutten boven op die tacken der boomen, ghelijck die voghelen hare nesten. Dese Custe om dat zy morassigh is, mochtmen gheen peerden daer brenghen, waer door zy spader van die Spaengiaerden is t'onder ghebracht, ooc om dat zy dapper uyt hare holen met steenen, Javelijns, potten met heet water, ende wat voor die hant quam nedersmeten, vernielden veel volcks: want die Spaengiaerden moesten haer met borden bedecken, ende die boomen nederhouwen. souden zy haer winnen ende bedwinghen [1]), oock om dat het landt rou, scherp ende woest is, waer door qualijck proviande voor een legher te becomen is, blijft noch veel landts hier ontrent onbewoont.

S. Tiago.

By die oude hauen twee mylen landtwaert in, heeftmen die stadt S. Jacob ofte S. Tiago, welcke niet minder van huysen ende inwoonders is, als Porto veio, ende

Pas van Gainacapa.

hier ontrent is die doorganck ofte pas van Gainacapa [2]), also van die Spaengiaerden gheheeten om dese oorsake. Gainacaua, de vader van Attabaliba heeft op een sekere tijdt ghesonden eene van zijn velt-oversten, met een groote macht van volck, om dese landtschap in te nemen.

De vader van Atabaliba heeft dit lant niet connen bedwinghen.

Dese, als hy wilde zijn volck oversetten over die reviere, heeft die volckeren belastet vloten te maken van balcxkens, om daermede over te raken, welche ghemaeckt zijnde, [61 a] als zijn volck met hare rustinghen ende ammonitie op die vlote waren, hebben hare vyanden die touwen daer die vloten aen vast waren afghesneden, waer door vele van die sterckheyt des strooms zijn versopen, ende die reste vanden vyanden vernielt.

Gainacaua treckt van Quito af.

Gainacapa verstaende dese zyne nederlage, heeft een groote mennichte van volck by een ghebracht, ende is van Quito afghetrocken, ende van

---

[1]) De Bry beeldt deze boomwoningen en gevechten in twee fraaie gravures af, met bovenschrift „ad cap. XIX" — bedoeld is: Benzo III cap. XVII.

[2]) „Transitus-Gainacauae". Benzo blz. 391.

die gheberchten int platte velt ghecomen, ende heeft dit volck door een gheweldige slach overwonnen. Na dese victorie heeft hy lust ende begeerte ghehadt een dijck te slaen door die reviere, om te voete daer over te trecken alst hem beliefde. Ende nu veel steenen tsamen ghebrocht zijnde, als oock aerde, ende die in die reviere ghesmeten, die dijck over die 20. treden groot wesende, ende Gainacava siende dat om der breetheyt willen, als oock om die groote diepte ende snelheyt des strooms al watter in gheworpen worde, van die cracht des strooms wech dreef, heeft afghelaten van zijn voorgenomen werck, waeromme dan die Spaengiaerden dese plaetse die name ghegheven hebben: van den overganck Gainacauæ, ende daer ontrent als gheseyt is, die stadt S. Iacob ghetimmert. Anderhalue spaensche myle van S. Iacob, nae't zuyden light eenen ronden bergh, die zy Christus bergh heeten. Van Porto veio voorder aen op die selfde streckinghe ontrent 4. mylen schaers nae't zuyden, is gheleghen den hoeck S. Lorenço, ende twee mylen ende een quart van daer zuydt west aen, light een eylandt van die selfde name, oock S. Laurenço gheheeten, twelck ruijm een myle int ommegaens heeft, al waer die Indianen ofte Peruanen van 't vaste landt in vorighe tyden hare sacrificien, ofte offerhanden plachten te houden, ende doodender vele Lammeren, Schapen, ende sommighe kinderen, offerende tbloet van dien aen heure Afgoden ofte Duyvelen, welcker figueren zy in steenen afghebeeldet hebben, die zy aenbidden. Als Franciscus Pizarrus met zijn 13. ghesellen ghetrocken waren om Peru te ontdecken, quamen zy mede aen dit Eylandt, ende vondender sommich Silveren, Gouden jouweelen, vele mantels ende hemden van seer gheschilderde ende schoone wolle. Van die tijt af, ende om dier oorsaken willen, heeft dit Eylandt die name van't Silver behouden; Die hoeck van S. Lorenço, is op eenen graet aen die zuydt zyde van die Linea, ende gelijck verhaelt is, so begint Peru van die Linea af, streckende zuydwaert op tot Chile toe [1]). Het volck dat onder die Linea ende daer ontrent woonachtich is, hebben een maniere van wesen ende leuen, vast bykans ghelijck die Joden, waer door oock vele van meeninghe zijn, dat zy afcomelinghen zijn

Gaynacaua wil een dijck maken door de reviere, dan moest daer uyt scheyden.

Aenden ouerganck Gaynacaua de stadt S. Iacob ghetimmert.

Monte Christo.

P. de Sint Laurenzo.

S. Laurens heeft een myle int omgaens, plachten de Indianen hare afgoden te offeren Schapen en Lammeren, oock Kinderen.

Peru streckt tot Chile toe.

[1]) Hier breekt de auteur de kustbeschrijving af, en lascht een hoofdstuk in „Van 'tvolck dwelc onder de linie Equinoctial woont, ende van ander sonderlinge dingen..", cap. IV uit het werk van Zarate over de Historie van Peru, waarvan eene Nederlandsche vertaling te Antwerpen verschenen was in 1564. Cornelis Claesz. gaf een herdruk te Amsterdam in 1596, en reeds weer in 1598. Zie *De Amsterdamsche boekdrukkers* II blz. 133 en 162.

Spreken hees binnen smonts ghelijck de Mooren.

van Joden ofte van Cham, spreken heeserigh ende binnens mons, ghelijck die Mooren, ende zijn gans gheneghen tot onkuijscheyt, tegens nature, waer door het comt dat zy qualijck met hare huijsvrouwen leuen ende die weynich achten. Die Vrouwen draghen gheen haer noch gheen kleedinghen, dan alleen voor haer schaemte een voorschootken. Planten, sayen, mayen ende malen het

Zara is Maiz.

koorn ende die Terwe Maiz daerment broot af backt, ende dese Terwe wort in Peru, Zara geheeten; Die mannen draghen corte hemden sonder mouwen, tot den nauel toe, die schamte bloot; sommighe gaen gheheel naeckt, ende verschilderen hare lichamen [61 b]

Dragen hemdentot den navel toe, ende dragen in hare nuesen ende ooren costelijcke Amerauden, aen armen ende beenen draghen zy Paternosters.

gheheel swart, ende hebben het hayr gheschoren, op de maniere bykans ghelijck by ons die Moniken, doch voren ende achter gheen hayr latende, dan alleen op die zyden. Oock ist by haer seer gebruijckelijcken veel gouden juweelen aen die ooren ende neus gaten te draghen, insonderheyt Amerauden, die voornaemlick in dese landtschap ghevonden worden, hoe wel dat die inwoonders die Mynen niet hebben willen ontdecken, soo heeft men nochtans aen eenighe rouwe steenen teeckenen daer af gesien, dat zy daer groyen. Aen armen ende beenen draghen zy vele Pater nosters, seer dubbelt omghewrongen van Gout, Silver ende kleyne Turkoysen, ooc van witte ende roode teeckens ende slecken huijskens, doch laten hare wyven niet toe eenigh van sulcks te draghen. Belanghende die gheleghentheyt des landts is seer heet ende onghesont ,ende aldaer regiert een maniere van pijnlijcke ende sweeren-

Maniere van Wratten die hier regieren.

de wratten, groot ghelijck Ooker-noten, int aenghesicht ende andere leden, met diepe wortelen, mismaeckter ende booser dan Pocken, ende moeten afgebonden wesen met dunne draykens, als zy wel rijp gheworden zijn. Dit volck verschildert oock den mont,

Doorbooren die nuese, mont, ooren, wangen, lippen.

doorbooren die Nuese, die Lippen, Wanghen ende Ooren, ende draghen op hare feesten juweelen ende Perlen daer in, zijn seer ghenegen tot visschen. Die schuijtkens die zy daer toe ghebruijcken [1]), so om te visschen als ooc om te seylen, zijn ghelijck vloten, uyt 3. 5. 7. ende ten tyden uyt 9. ofte 11. lichte balcxkens tsamen ghevoecht, op maniere ende ghedaente ghelijck een uytghespreyde

Vloten der Peruanen hoedanich die zijn.

handt: want worden also te samen ghebonden, dat die middenste balck die langste is, ende die andere alle tijt na proportie corter, ende nae dat die lenghte ofte breede van dese vloten is, soo werden oock die seylen kleijnder ofte grooter ghemaeckt.

---

[1]) Benzo blz. 388.

Ende als zy dusdanige vloten een tijt lanc in stilheyt des Meers gheroeyt ende voorts ghetrocken hebben, soo werpen zy als een offer in die Zee broot, vruchten, ende dierghelijcke dinghen, biddende om eenen goeden voorwint, als moede wesende, ende nu krachteloos om meer te roeyen. Die poorten van die kercken in dese contreye, staen int oosten, behanghen met sekere Cottoenen lijnwaet, ende in alle tempelen staen twee ghehouwen beelden ofte Afgoden, vande gedaente ghelijck swarte Bocken, voor die welcke altoos een vier brandt van welrieckende hout dat daer veel groeyt, waer af als men die schorsen af doet, eenighe stercke ende welrieckende Gomme vloeyt. Ick achte sulck hout Cederen te wesen, daer uyt die Gomme Elemi comt, welcke ghehouden wordt het leuen der dooden, ende die doot der levenden, om dat zy die doode lichamen voor putrefactie bewaert. Desghelijcken soo zijn in dese tempelen beelden van groote Serpenten, die zy aenbaden, ende behaluen dese alghemeene Afgoden heeft een jegelijck noch zyne besondere, elck nae zijn handelinghe daer hy mede ommegaet, als die visschers eenen seer grooten visch, die jaghers een Harte ofte eenigh beelt van een Wilt. By die Capo Passao waren in sommighe kercken aen alle Pilaren ghestelt, ghekruijste menschen ende kinderen, die also wel bewaert waren ende ghedroocht dat zy niet mochten verrotten ofte eenighe quade reuck van haer gheuen, noch warender hoofden van Indianen met naghelen aen-
[62 a] gheheft, die zy met eenigherley substantie so hadde doen verdwynen, dat zy niet meer als een vuijste groot ghebleven waren [1]. Hare huysinghen maken zy van groote dicke rieden die aldaer wassen, ende hier ontrent zijn weynich vruchten.

In zee seylende so doen zy de zee offerande om goeden wint te hebben.

Poorten der kercken.

Gomme Elemi, het leuen der dooden, ende die doot der levenden.

C. Passao.

Comende weder tot vervolch der Custen [2], ende die reyse vervolghende zuydt ende zuyden ten westen, tot die Punt van S Elena, al eer dat men by dese punt comt, heeft men twee hauens, die eene ghenoemt Colao, ende d'ander Calemgo, al waer die schepen setten, ende versch water ende bernhout nemen, ende men heeft vanden hoeck van S. Laurens, tot die punt van S. Elena ruijm 9. mylen, ende light op 2. graden ruijm, het maeckt eenen inwijck, van die punt af nae't noorden, 'twelck is een seer goede hauen. Een schoot van een Voet boge, daer van daen staet een Fonteyne,

C. de S. Elena.

Colao een haven Calemgo.

Een fon-

[1]) Nog Zarate cap. IV.

[2]) De auteur neemt de kustbeschrijving weer op naar Cieza p. 23, maar lascht bij S. Elena weer een geheel hoofdstuk van Zarate in: Cap. V, Van sommighe perkganghen in Sta. Helena ende vanden reusen die daer geweest zijn [en van de memorialen der Indianen].

teyne van Peck.

die in die Zee met sekere aderkens loopt, tot 4. ofte 5. toe, al waer een sorteringhe van Bitumen, niet anders van ghedaente als Peck siende, uytcomt, twelck oock in die plaetse van Teer by den Spaengiaerden tot hare schepen ghebruijckt wordt. Oock so vertellen die Peruvianen, dat ontrent dit hooft in vorighe tyden ghewoont hebben seer groote menschen ofte Ruesen, onghelijck grooter dan andere ghemeene [1]), doch wisten niet waer zy van daen ghecomen waren, onderhielden haer met ghelijcke spyse, als die naestligghende volckeren, doch insonderheyt met visschen. Dese Reusen visten oock op vloten, elck op eene sittende, ende quamen ten tyden te voet te lande, daer die Zee noch twee vademen ende meerder diepte hadde; Zy gingen naeckt, waren wreedt ende fel, ende doodeden veel volckeren daer ontrent woonende. Die Spaengiaerden in die hauen van Porto vejo comende, vonden aldaer twee gehouwen beelden, na die ghelijckenisse van dese Reusen, eens mans ende eender Vrouwen. Die Peruanen vertellen van die vernielinge deser Reusen, segghende dat uyt den Hemel een jongelinck ghecomen zy, blinckende ghelijck die Sonne die teghens haer met vierighe vlammen ghestreden heeft, waer door die steenen ende rotsen daer die vlammen op raeckten, schuerden, ghelijck men noch huydighes daechs daer merckelijcke teeckenen ende gaten af siet, zijn alsoo in sekere holen ghevluchtet, ende daer te samen vernielt. Dese Historien hebben weynigh gheloofs ghehadt by den Spaengiaerden, totter tijt toe dat eenen Spaengiaert Ian de Helmos, gheboren van Truxillo, Gouverneur van Porto veio, int jaer 1543. heeft doen graven, die alsoo groote ribben ende ghebeenten ghevonden, dattet onghelooflick is soodane van menschen te wesen, ten ware datmen die hoofden daer by ghevonden hadde, die tanden daer aff waren drie vingheren breedt, ende vier vingheren lanck, vijf quartier swaer, zijn ghesonden in diversche plaetsen van Peru, ende van dien tijdt heeft men dit relaes der Peruanen voor seker ghehouden. Die Spaengiaerden hare opinie is (alsoo dese volckeren ende Reusen geneecht waren teghens die natuere te sondigen) dat die rechtvaerdicheyt Gods, die selve vander aerden door zynen Enghel, als tot Sodoma verslonden heeft, doch hier af mach men gheen sekerheyt gheuen, om dat die Americanen gheen historien, boecken ofte schriften hebben, dan alleen het relaes van ouders tot ouders, ende by die sommighe eenighe

Ruesen hier ontrent ghewoont.

Twee ghehouwen beelden man en vrou, na Reusen gemaket.

Den Gouverneur Ian de Holmes heeft ghegraven, ende de Reuse ghebeenten ghevonden seer groot, de tanden 3. vingeren breedt, dese ghebeenten in verscheyden plaetsen voor een nieuwicheyt gesonden.

[1]) Uitvoerig over deze reuzen Cieza c. LII.

teeckenen ende memorialen van allerley gheschilderde Cottoen
[62 b] Coordekens, welcke zy Quippos noemden [1]), beteeckenende door 't ghetal der knoopen, op verscheyden manieren ghemaeckt, van die welcke zy opwaerts telden, van eene tot tiene, ende so voorts, verschilderende de coorden met alsulcken coleur alst gheenighe was dat zy daer door wilden beteeckenen; dusdanighe hebben die Spaengiaerden door haer barbarische wreedtheyt ende onwetentheyt vele vernielt. In een jeghelijck landtschap waren luyden daer toe ghestelt om die gheschiedenissen op dusdanighe maniere aen te teeckenen, als men sulcks sien mach in die Historie van Mexico, daer veel hier af verhaelt wordt. Die persoonen die dit werck deden, werden by haer luyden ghenoemt Quippo Camayos, ende van dese coorden vant men gheheele huysen vol, ende consten lichtelijcken uytgheleyt worden, van die daer in gheoeffent waren, al hoe wel die saken voor veel jaren waren gheschiet [2]).

Quippos, coordekens ende memorialen der Americanen, waer op zy hare iaren tellen.

Quippo Camayos.

Nu wedercomende tot het vervolch der Custen: Van die punt van S. Elena, looptmen nae die Reviere van Tumbez, welcke van daer gheleghen is 19. mylen schaers, ende die punt leyt met die Reviere z. ende z. ten w. Tusschen die punt ende die Revieren comt een andere groote Inwijck nae't noordt oosten, van de Reviere Tumbez, ende alhier af 4. mylen light het Eylandt Puna, anders het Eylandt van S. Iacob gheheeten, heeft meer dan 7½. int ronde, 'twelc seer rijck is, ende bewoont, jae soo seer dat die volckeren hier van met die van Tumbez, ende met die anderen van het vaste landt ghestadelijcken oorloch voerden; hebben teghens den anderen vele veltslaghen ghehadt, ende door lanckheyt van tijt ende overcomste der Spaengiaerden gants t'onder ghecomen. Dit Eylandt is seer vruchtbaer ende vol van geboomten, overvloedich van wilt ende van visch, oock van soet water; Voor kleederen ghebruijckten zy hemden, ende sommighe doecxkens. Zy visschen met vloten van lichte balcxkens, op twee ander houten tsamen ghebonden, ghelijck verhaelt is van die ander ghebueren; Sommighe van dese vloten maken zy so groot, datter 50. persoonen ende 3. peerden op ghestelt moghen worden, die men ofte met

R. de Tumbez.

Het Eylandt Puna, anders S. Jacob geheeten.

Beschryvinge van Puna.

---

[1]) Cieza cap. LXXXII. Daarbij (blz. 291) eene uitvoerige noot van den Engelschen geleerde Clements R. Markham. In het tweede deel van zijn werk, dat echter niet in de 16e eeuw gedrukt is, wijdt Cieza een geheel hoofdstuk (XII) aan dit onderwerp (uitg. Hakl. Soc. 1883 blz. 32). Zie ook Jos. de Acosta, vert. door Linschoten 1598, fol. 294 (boek VI cap. 8).

[2]) Tot hier cap, V van Zarate. Na enkele regels kustbeschrijving volgt cap. VI: Vanden volcke dwelck lancx der costen zuydtwaarts onder de linie Equin. woonende is, ...

seylen, ofte met riemen voortkrijcht, daer af dit volck groote meesters zijn. 'tIs ghebeurt op eenighe tijdt, dat die Peruanen Spaengiaerden hadden op dese vlote, dat zy seer behendigh die vloten ontdeden, ende die balcxkens verdeelden, soo dat die Spaengiaerden verdroncken, ende die Indianen op die houten ontquamen, ja oock sonder behulp van hout: want connen meesterlijck swemmen. Die wapenen van dit volck zijn slingheren, schichten, strijdt koluen ende bylen van Siluer ende coper, ooc lancien ofte spiesen, met punten van ghemeen ende slecht Gout. Beyde die mannen ende vrouwen draghen veel juweelen, ende hare drinckbekers ende seruice waren van Goudt ende Siluer. Die Heere van't Eylandt was van zijn ondersaten seer ontsien, ende was soo jaloers, dat hy zijn knechten die zijn vrouwen bewaerden, die Nuese ende die schamelheyt dede af snyden [1]). In dit Eylandt was Pizarrus wel vrindelijcken ontfangen: maer die overste siende haer groote wreedtheyt int roouen van't Goudt ende Siluer, als oock int schoffieren der vrouwen, is op haer ghevallen met een groote menichte van Indianen, dan niet connende wederstaen, heeft die vlucht moeten nemen, ende in die Bosschen gheweken, [63 a] welcke victorie Pizarius naederhandt wreedelijcken heeft misbruijckt, ende is daer na met zijn Spaengiaerden overghevaren in de Province van Tumbez, liggende ontrent 12. mylen daer af: Maer die inwoonders verstaen hebbende die wreetheyt die hy ghepleecht hadde in Puna, zijn ghevluchtet in een Casteelken, een weynich van die Zee afligghende. Pizarrus daer en teghen den oversten door zijn boden ontbiedende, veynsende ofte hy zijn vrindtschap seer sochte, die Gouverneur alleen niet comende: maer hem sterck makende, om hem teghens te gaen, hem soeckende te vernielen doch die Spaengiaerden haer voorcomende, ende des nachts over die Reviere met haer volck schepende, onder't conduijt van goede leytsluyden, door scherpe ende rouwe weghen, hebben die Peruanen des snachts slapende, onversiens overvallen ende gheslaghen, nae die slach ghetrocken in die stadt Tumbez, eene name met die province hebbende, heeft die stadt gheplundert, ende die rijcke Kercke van die Sonne gherooft. Wt dese stadt heeft hy oock kennisse ghekreghen van die rijckdomme van Peru. Ende om weder te comen tot het Eyland Puna. By den Spaengiaerden ende Indianen is een gemeene opinie, dat in vorighe tyden al-

Hare wapenen zijn slingeren, schichten, bylen van Siluer ende Coper.

Vluchten die van Tumbes tot hare versekeringhe in een Castelken.

Tumbes een stadt ende valleye van de Spaengiaerts inghenomen, de kercke van de Sonne gerooft.

---

[1]) Midden in cap. VI van Zarate's werk eindigt deze schildering. Linschoten laat een verhaal uit Benzo (boek III c. 2, blz. 275/276) volgen.

hier in hare tempelen veel Goudts ende Silvers begrauen zy geweest, oock so seggen die Eylanders die noch huyden ten daghe leuen, dat hare voorouderen seer religieus waren, ende gants geneecht tot waerseggerie ende andere abusen, ende datse seer dertel waren, ende dat bouen allen is, ghebruijckten die vervloeckte sonde van Sodomie, slapen by haer vleijslicke susters, doende andere groote sonden. In dit Eylandt vluchtede Broeder Vincentius de Valle viridi [1]), (een Monninck, die oorsake was van't oorloch tegens die Peruanen, ende naederhant eerste Bisschop van Peru) met 42. Spaengiaerden voor die wreetheyt Didaci Almagri, ende als hy hem des nachts verborghen hadden, hebben die Eylanders hem ende alle die zyne met kolven doodt gheslagen, loon nae zijn wercken verkrygende. In Puna ende die contreyen van Guaiaquil ende Porto veio, wast die wortel, die wy hier te lande Zarzaparillia noemen, die men teghens pocken ende andere kranckheden ghebruijckt [2]). Op't Eylandt kloppen zy die tusschen twee keselinghen, ende persen tsop daer uyt, daer toe vermenghende een weynich warm waters, ende gevent die krancken, die welcke daer op sweeten soo veel zy moghen, ende desen dranck drincken zy sommighe daghen, daer toe eetende een weynich beschuijt, met een ghebraden hoenken; Hier te lande snyden wy die wortelen aen kleyne stucxkens, ende koken die, latende sulcken dranck die krancken eenen tijt lanck drincken. By dit Eylandt van Puna leyt noch een ander wat bet tZeewaert in, ghenaemt S. Clara, niet dat sulcks teghenwoordich, ofte oock in vorighe tyden bewoont is gheweest, noch oock water ofte hout heeft: maer dat die voorouderen van Puna die begraeffenissen van hare voorsaten daer hadden, ende dedender hare sacrificien, die plaetse was seer hooch daer zy hare dooden begroeuen, met die welcke groote sommen van Gout, Siluer ende fijn gewaet gheleyt worden, alles opgheoffert ende toegheeygnet tot dienste van hare afgoden, 'twelck zy tot incomste der Spaengiaerden verborgen hebben, datment niet weten mach
[63 b] waert ghebleuen is [3]). Die Reviere van Tumbez is seer bewoont, ende was in ouden tyden noch veel meer bewoont. By die selfde placht te staen een seer stercke ende wel gheboude fortresse, ghemaeckt

Broeder Vincentius van't groene dal in Puna gedoodet, dese was de eerste Bisschop in Peru.

Zarzaparilia wast in dese contreyen, menichten gebracht ende ghebruijckt.

I. S. Clara is de begraeffenisse van die van Puna.

---

[1]) Benzo blz. 280 en v. en 392.

[2]) Benzo blz. 393/394. Zie *Aromatum et simplicium historia* ed. 1593 blz. 151 (noot van Car. Clusius), en 348—355 (Nic. Monardes).

[3]) Cieza C. IV blz. 23/24. Daarbij een noot over de interessante vondsten, later op 't eil. S. Clara gedaan. Ook wat volgt, is ontleend aan Cieza cap. IV.

door die Ingas ofte die Coningen van Cusco, die welcke commandeerde over geheel Peru, ende hadden hier eenen grooten schat, ende daer was een tempel der Sonnen, ende een Convent van Mamaconas, twelck te segghen is, voornaemste vrouwen ende maechden, die tot des tempels dienst gheconsacreert waren, die welcke by nae op die maniere ende usantie van Virgines Vestales in Roomen leefden, ende haer onthoudende waren, ende om dat van dese Clooster Jufferen, ende hare wercken ende diensten noch op ander plaetse verhaelt sal worden, sullent hier by laten; Belanghende het gebouw van dese sterckte, is langhe vernielt gheweest, doch niet soo gheheel, datmen niet sien en mach die grootheyt ende magnificence die't ghehadt heeft. Die mont van die Reviere Tumbez leyt op 4. graden aende zuydtzyde, alhier oock op 't vaste landt teghens Puna over vint men volc die de bouenste 5. ofte 6. tanden uytghetrocken hebben, sommighe vermelden dat zy sulcks doen om hovardye, daer schoonheyt afmakende, andere segghen dat zy haer uytghetrocken werden, tot een straffe om sekere injurie die zy in vorighe tyden die Coninghen ofte Ingen van Peru ghedaen hebben [1]), andere verhalen oock dat sy dese hare Afgoden opofferen.

Mamacone Nonnen van Peru, die inden tempel der Sonnen geconsacreert waren, by nae op de maniere van Virgines Vestales.

Tvolck op dese Reviere Tumbes, die zijn al haer bouenste tanden uyt ghetrocken.

Van die Reviere Tumbez loopt die Custe zuydt west [2]) tot Cabo blanco ofte die witte hoeck, zijn onderscheyden van een 11. mylen ruijm, ende light op 3½. graden, van waer die Custe weder zuyden aen loopt, tot het Eylant de Lobos ofte vande Wolven. Tusschen C. Blanco ende Isla de Lobos light een hoeck ofte punt, diemen noemt Deparina, ende in onse Caerte Pariana, strect by naest so verre tzeewaerts in, als die Cabo blanco. Van dese punt strect die Custe weder zuydwest tot Paita toe. Tusschen C. blanco ende Paita light die stadt S. Miguel, welcke die eerste is van die Spaengiaerden ghebout in gheheel Peru, ende was ghenoemt Noua Castilia, is begonnen int jaer 1531. van Pizarro, al waer ooc die eerste kerke der Christenen gheweest is, doch nu van weynich importance, waeromme wy het oock hier by laten sullen. Die gheheele Custe van Tumbez is sonder heuvelen ofte gheberchten, ende daer eenighe heuvelen zijn, die selfde cael, vol van steen ende van sandt, ende daer comen weynich revieren van uyt loopen. Die Hauen van Paita is voorby die Punte een weynich meer dan 6. mylen. Paita is een seer goede haven, al waer men die schepen

[1]) Zarate f. 6.

[2]) Voor de kustbeschrijving zie Cieza blz. 25/26 en de Engelsche noten daarbij.

schoon maeckt, ende op een nieus versiet ende teert, ende is de principaelste Stapel van gheheel Peru, ende van alle die schepen die daer na toe comen.

Dese haven van Paita leyt op 5. graden. Van het Eylandt van die Woluen voorseyt loopt men tot hier toe oost ende west, 'twelck zijn 3. mylen spaensch, ofte 12. Italiaensche mylen; Ende van daer vervolghende die Custe zuyen aen, so comtmen te arriveren tot aen die Punt de la Cora, ter halver weghen van't Eylandt vande Wolven, ende dese Punt maectet eenen seer grooten Inwijck, ende heeft een seer groot beschutsel om schepen te legghen, leyt op 6. graden aen die zuyd zyde van die Linea. Van daer siet-
[64 a] men twee Eylanden, beyde geheeten Islas de Lobos, dat zijn Eylanden van die Zeewolven, door die groote mennichte die daer zijn noorden ende Zuyen, met die eerste Punt is gheleghen het eerste Eylandt verscheyden van't vaste land drie spaensche mylen ofte 12. Milken [1]), alle die schepen moghender aen die zyde van't landt door heen. Het ander Eylant is gheleghen 9. mylen, van dit eerste voor der aen, ende op 7. graden schaers, van die Custe nae't zuydwesten, tot die Haven die men noemt van Casina [2]), van't eerste Eylandt af loopt men noordt oost ende zuyd west tot Malabrigo, (twelck te segghen is, het quaet beschutsel) al waer een haven is daer die schepen alleen met goet weder moghen in loopen, ende die gheen die't noodigh is om zijn reyse te vervoorderen. Seven mylen ende een halve verder, heeftmen T'arreciffe (dat is tCliff) van Truxillo, twelck een seer quade haven is, ende en heeft anders gheen beschutsel, dan het houden van die Anckers, die schepen nemen hier bywylen verversinghe. Anderhalve myle binnen int landt is gheleghen die stadt Truxillo [3]), welcke oock eene is van die spaensche steden die int platte landt van Peru ligghen, is ghebout op die cant van een reviere, in de valleye Chimo. Het land hier ontrent is seer vruchtbaer overvloedich van Terwe, Maiz, Vee ende water, ende die stadt is seer ordentlick ghebout, waer in by die 300. spaensche huysen; Heeft breede straten, ende een groote plaetse ofte merckt velt, rondtsomme die stadt zijn veel schoone lust-hoven, ende uyt die Reviere wordt het water gheleydet in alle

Paita een goede haven.

P. de la Cora.

Islas de Lobos.

Casina.

Malabrigo.

Truxillo een quade haven heeft geen ander beschutsel dan de anckers.

Valleye Chimo.

[1]) Lees: milien, of: mijlkens. Drie Spaansche mijlen zijn 12 Italiaansche; zie hierboven de afstand van het Eylandt van de Wolven tot Paita. „Mijlkens" voor de Italiaansche mijlen zie b.v. blz. 114 „800 Spaensche mylen, ofte 3200 Italiaansche mijlkens in die streckinghe van Nombre de Dios of tot dese reviere Orellana toe".

[2]) Lees: Casma. Cieza blz. 26.

[3]) Zarate f. 7 verso.

huysen, ende door alle die hoven, die alletijdt groen ende bloeyende zijn: waerom gherekent wordt dat dese stadt op een seer gesonde plaetse leyt, als ten allen zijden, ende rondtsomme int midden van een schoone landouwe ende hoven, al waer die inwoonders hare beesten houden, haer saet ende vruchten af becomen, hier ontrent hebben die Spaengiaerden gheplant veel spaensche fruyten: Granaten, Orangien, Limoenen, Citroenen, Vyghen, ende oock vele van haer eyghen vruchten, seer abondant ende goet. Behalven dit, soo houden zy vele ghevogelte, Hoenderen, Cappoenen, alsoo dat die Spaengiaerden hier versorght zijn van allerley dinghen, van vleijsch in grooter abondantie, van Visschen uyt die Zee die daer dichte by is, als ooc uyt die Reviere. Die Indianen die ontrent die stadt woonen, staen tot dienste der Spaengiaerden, ende versorghen die stadt van alles dattet landt voortbrenght, alhier werden gheheele schepen gheladen met Cottoene, lijnwaet, ghemaeckt van die Indianen, om te vercoopen in andere plaetsen. Dese stadt is ghefundeert ende ghebout van die Marquis, Francisco Pizarro, eerste Gouverneur van Peru, int jaer 1533. Van Truxillo over landt te reysen na S. Michiel[1]), oock een Colonia der Spaengiaerden, ende die eerste wooninghe der selvighe zijn ontrent 45. Spaensche mylen, ofte 180. Italiaensche, een weynich min oft meer: want treckende uyt S. Michiel tot die valleye Motupe zijn 15½. mylen, gheheel een sandt wech ende boose passagie, insonderheyt daermen henen reysen moet, die 15½. mylen gepasseert zijnde, comt men aen sekere valeykens, ende ofte wel hier ontrent eenighe kleyne revierkens van die hooghe berghen vallen, soo comen zy nochtans niet tot die valeykens: maer verdryven eer int sant, also datter gheen voordeel af en comt, ende om dese reyse te doen moet men des avondts scheyden uyt S. Michiel, om den [64 b]
gantschen nacht te gaen, des morgens vroech comt men aen eenighe plaetse daermen water vindt om te drincken, ende des nachts doet die hitte der Sonnen geen schade, sommighe draghen haer Fleschen met water ofte Wijn mede. Comende tot die valeye Motupe, sietmen daer die Conincklicke wech, breet ende schoon ghewrocht, ghelijck wy hier naemaels handelende van die Coninghen van Peru verhalen sullen. Dese valeye is breet ende vruchtbaer, hoe wel die Reviere die van't gheberchte af valt, verdwijnt al eer zy tot die Zee comt, nochtans om dat het aerdtrijck onder veel waters heeft, groeyender vele boomen, Het volck schept haer water uyt

Vertelt hier de schoone ghelegbentheyt, vruchtbaerheyt en schoon ordinantie der stadt Truxillo, ende werden hier gheladen heele schepen met Catoen en lywaet.

Pas over landt van S. Michiel tot Truxillo, is 180. Italiaensche mylen, sandt wech ende quade passagie.

Valleye Motupe.

Zijnde by de valleye Motupe so sietmen den Conincklijcken wech.

[1]) Cieza cap. LXVII.

putten die zy graven; Haren handel dryven zy met Cottoen ende doecken daer af ghemaeckt. Drie mylen van Motupe leyt die schoone ende koele ofte frissche valeye van Xayanca, die welcke oock 3. mylen groot is, waer door een schoone reviere loopt, daer uyt zy water leyden, om alles te bevochtighen wat zy willen; ende dese valleye is in vorighe tyden seer volckrijck gheweest, als oock d'andere, ende hier in waren vele huysen van die groote Heeren, die aldaer hadden hare Hove-meesters, die over die onderdanen commandeerden, ende waren seer gheeert ende ghevreest van't volck. Van dese valleye gaetmen tot een ander Tuqueme genoemt, die ooc groot is, ende vol schoonder boscayen, ende die ruynen van die groote huysen ende paleysen die daer noch ghesien worden, gheven goede aenwijsinghe, dat hier oock in vorighe tyden veel volcks ghewoont heeft. Een dagh reyse voorder is noch een ander seer schoone valleye Cinto geheeten, ende het is te weten dat tusschen die valleyen niet als sandt weghen zijn, ende drooghe steen-rotsen, daermen gheen levent creatuer, boomen ofte kruyden siet, dan eenighe voghelen daer over vlieghende, ende die dese passagie willen doen, moeten goede gheleyts luyden hebben om niet te verdwalen in die sant duynen, ende door die groote hitte der Sonnen ende ghebreck des waters te versmachten van dorst. Van die valeye Cinto comt men tot een ander Coliche, waer door een groote reviere loopt, van die selfde name. Dit dal is oock in ouden tyden volckrijck gheweest, dan nu ten meesten ghelijck alle andere door die oorloghen gheconsumeert. Van hier [1] comt men tot Zana vast van een gelegentheyt met die vorige, ende noch wyder tot Pascamayo, wesende die alder volckrijckste ende vruchtbaerste van alle die andere. Het volck van dese valeye, al eer zy overwonnen waren van den Ingis ofte Coningen van Peru, waren machtich ende seer gheestimeert van haer gebueren. Hadden groote kercken, daer in zy hare sacrificien deden, doch alle gheruineert, daer waren oock vele graven van Indianen, door dit dal loopt oock een groote revier, bevochtende alle die ackeren ende die Conincklijcke passagie ofte strate streckt hier door, ende daer in waren vele huysen tot dienst des Conincks. In dese valleye wercken zij vele goederen van Cottoen, ende onderhouden wel allerley bestialen, als Koyen, Swynen, Geyten ende dierghelijcke, ende is seer wel ghetempert, ende van dese comt men tot een ander, ghenaemt Cancama, niet minder lustich ende vruchtbaer

Valleye Xayanca die plecht seer bewoont te zijn, oock van vele Heeren die over andere tghebiet hadde.

Tuqueme.

Valleye Cinto.

Men can sonder leytsluyden niet reysen, want al sant ende rotsen zijn.

Valleye Coliche plecht oock volckrijck te zijn.

Valleye Zana.

Pascamayo, de inwoonders plechten machtich te zijn.

Cancama.

[1] Cieza cap. LXVIII.

als die vorighe, hebbende boven andere veel Suyker-rieden ende
goede fruyten, waer in een Clooster leyt van S. Dominicus oorden [65 a]
gebout ofte gestiftet van broeder Dom. di S. Thomaso, ende 3.
Truxillo in die valleye Cimo. mylen voorder light Truxillo, in die valleye Cimo, ghelijck verhaelt
is, die de name behouden heeft van een Heere Cimo gheheeten,
dat een dapper krijghsman was, ende vele oorloghen ghevoert
heeft. Die Coninghen van Peru estimeerden dese valleye groot,
ende bouden aldaer vele lust-huysen ende paleysen, waer door
oock passeert die Conincklijcke strate met zijn mueren. Comende
Seylagie van Truxillo nae Lima. weder tot die Custe der Zee nae Lima toe, so light dan die Haven
van Truxillo, op 7⅔. graden, ende van hier loopt men nae die
Haven van Guanape, welck is ruijm vijf mylen vande stadt Tru-
Guanapi. xillo gheleghen, op 8⅓. graet. Ende noch verder zuyden aen leyt
die Haven Santa ofte die Heylighe, daer die Schepen in loopen, by
die selfde heeftmen een seer groote Reviere, ende een seer sma-
kelijck water; alle die Custe is sonder geberchte, ende als voren
P. Santo. geseyt, sandt ende kale steenighe heuvelen. Dese Haven Porto
Santo leyt op 9. graedt. Noch voorder zuyden aen is gheleghen
Ferrol. een Haven vier mylen schaers van hier, ghenaemt Ferrol, seer
goet ende seecker: maer en heeft noch water noch barn-hout. Vier
Porto di Casma. mylen ende een halve voorder, heeft men die Haven Casma, al-
waer een Reviere is, ende veel barnhout, daer die Schepen altoos
verversinge nemen, leyt op 10. graden. Van Casma loopt die Custe
Los Farollones. zuyden tot die clippen Los Farollones di Guaura geheeten, wat
Guarmey. voorder is Guarmey, al waer een Reviere door loopt; Ende van
hier vaertmen op die selfde streckinghe tot die Barranca ofte duijn
toe, welcke is 15. mylen nae't zuyden. Noch 4½. mylen voorder,
Guaura. heeft men die haven van Guaura, al waer die Schepen soo veel
quantiteyts van Sout moghen nemen als zy begheeren: want daer
is soo veel, dat men ghenoechsaem geheel Spaengien ende Italien
daer mede mocht besorghen, ende daer soude noch over blyven.
Farollones. Drie mylen voorder ligghen die Clippen ofte Farollones; Men loopt
van die punt die't lant maeckt mette selfde noordt oost ende zuydt
west 6. mylen, die veerste Clippe is ghelegen t'Zee-waert. Dese
Clippen ligghen op 8⅓. graden. Van daer keert die Custe weder
Lima. zuydt oost tottet Eylandt van Lima. Ter halver wegen een wey-
Salmerina. nich meer nae Lima toe light een Rutse, die ghenoemt is Salme-
rina, die welcke gheleghen is ontrent 7. ofte 7½. myle van't landt.
Callao. Dit Eylandt maeckt een beschutsel voor Callao, welcke is die Ha-
ven van die stadt der Coninghen ofte van Lima, ende met dese

beschuttinghe van't Eylandt is die Haven seer versekert, dat die schepen daer wel ligghen. Callao light op 12½. graden.

Reyse overt landt van Truxillo tot Lima [1]).

Die stadt van Truxillo light van Lyma 60. spaensche mylen, ofte 48. duytsche, zijn 240. Italiaensche, die gheheele wegh is sandich, uytbesondert ten tyden eenige valleyen. Treckende dan uyt Truxillo, comt men ten eersten aen die valleye Guanape, ruijm vijf spaensche mylen daer af, ofte 21. Italiaensche: welcke in vorighe tyden seer bekent was om die goetheyt des drancks Cica, die zy daer maeckten, niet minder als in Italien Monte Fiascon, ende in Spaengien Sant Martijn, om die goede Wynen die daer vergaert worden; ende dese valleye wordt ghe- [65 b] bout ende bevochtet, ghelijck d'andere, heeft een seer goede haven, daer die schepen haer versorghen van alle provisie: van hier comt men tot een kley [2]) daelken, daer gheen Reviere door loopt: maer heeft een kleijn water, daer uyt die Peruanen ende reysende lieden water nemen om te drincken. Noch voorder reysende comt men tot die valleye Santa, die in vorighe tyden volckrijck is gheweest, ende heeft ghehadt brave Soldaten ende Capiteynen tot Over-heeren, die't hert teghens ghehouden hebben den Coninghen van Peru, zijn meer door listicheyt overwonnen, dan door force van wapenen, zijn oock groot gheachtet gheweest van haer Coninghen, die daer veel huysen ende palleysen hadden doen timmeren: want dit eene van die aldergrootste ende breedtste valleyen van allen is, waer door een seer strenghe ende groote Reviere loopt, die seer toe neemt alst in't gheberchte Winter is, daer in oock veel Spaengiaerden zijn verdroncken; Nu ter tijt houden zy aldaer eenighe Balzen ofte Vloten, om die passagiers over te setten. In ouden tyden woonden hier veel duysent menschen, daer nu naulijcks 400. van over ghebleven zijn, gaen ghekleedet, soo wel die Mannen als die Vrouwen met eenighe Mantelkens ende Hemden, ende om het hooft eenighe banden ofte teeckens, allerley vruchten der boomen, als ooc der aerden uyt Spaengien overgheplantet, wassen alhier in groote mennichte, ende vangen oock

Lima.

Guanapi.

Cica der Peruanen dranc.

Santa.

By ouden tyden woonden alhier veel duysent menschen, daer nu nauwelijcks 400. overghe-

[1]) Cieza cap. LXX.

[2]) lees: kleyn. De tekst van Cieza is hier op den voet gevolgd, zoodat we met volkomen zekerheid ook in de volgende regels enkele correcties, bepaaldelijk in de interpunctie, konden aanbrengen.

bleven zijn.

veel visch. Die schepen welcke die Custe vervolghen, nemen hier water ende allerley provisie. Twee daghen reysens van dese, leydt

Guambacio

een ander Guambacio genoemt, van vruchtbaerheyt ende andere dinghen, alle die vorighe ghelijck, ende noch voorder anderhalve

De valleye Guarmey, waer inne veel beesten geteelt worden.

dagh reysens, die valleye Guarmey, waer in vele beesten koeyen, swynen ende peerden gheteelt werden. Van dese valleye Guarmey comt men tot die van Parmongo, niet minder lustich als die vorighe. In dese valleye sietmen noch eenighe schoone sterckten op

Parmonga.

hare maniere ghebout, in't welcke aen die Mueren gheschildert zijn eenighe wilde Dieren ende Voghelen, ende te verwonderen ist, als men aensiet hoe zijt water uyt die Revieren soo hooch leyden, ende brenghent om al die Ackeren te bevochten. Anderhalve myle

R. Guaman, ofte de Reviere der Valcken.

van dese valley is die Reviere Guaman, twelck te segghen is op onse tale de Reviere der Valcken, ende gemeenlijcken noemen zy dese Barranca, ende dese valleye heeft die eyghenschappen van alle

Barranca.

die andere, ende alst in die gheberchten seer reghent, soo is dese Reviere seer periculoos. Een dagh reyse van hier light die valleye

Guaura. Lima.

Guaura, van die welcke men trect tot Lima; Die valleye daer in Lima leyt [1]) is die grootste ende breedtste van alle die daer zijn van hier tot Tumbez toe, ende na die grootste, soo was zy oock seer volckrijck, daer nochtans nu weynich van zijn overghebleven: want als die stadt begon bewoont te werden, heeft dat volck van die stadt de buyten luyden 'tlandt afghenomen, die daer nae ver-

Cusco die hooftstadt van gheheel Peru.

stroyt ende uytgheroeyt zijn. Dese stadt is nae Cusco die grootste van't gheheele Rijck Peru ende die voornaemste, want alhier nu ten tyden resideren die Vice-roy van Peru, ende den Aertsbisschop. Item 'tHof met die Cancelerye, hebben hier oock haer residentie, al waer alle processen van't Hoff afghedaen werden, ende die justice van't gantsche Conincrijck bedient, waer door tot Lima grooten handel is: want daer veel volcks comt uyt alle om-

Ghedaente van de stadt Lima.

ligghende steden. In dese stadt zijn goede huysen, ende die som- [66 a
mige seer schoone met toornkens ende galeryen. Het merckt velt is groot, ende die straten breet, alle recht op de merct aencomende, van waer men oock in alle hoecken sien mach, ende ten beyden zyden het vlack velt, ende door't meeste deel van die huysen [2]) gaen Canalen uyt, die Reviere versch water aenbrengende, ende seer

---

[1]) Cieza cap. LXXI. Zarate cap. VII (fol. 8) geeft eene kortere beschrijving van Lima.

[2]) lees: door 't meeste deel van die straten gaen Canalen, uyt die Reviere versch water aenbrengende...

groote commoditeyt ende gerieflijckheyt der Borgheren, moghen hier door alle hare bogaerden ende kruijthoven begieten, die zy schoon ende genoechlijck hebben. Oock so liggen in dese Reviere veel water molens op onse landts aert, daer zy haer Coren op malen, in somma hier woonen seer rijcke borgeren, die sommige 150. duysent ducaten hebben. Ende van dese stadt varen ten tyden schepen 800. duysent ducaten waerdich, ende noch sommighe van een milioen. Aen die oost zyde, boven in die stadt is een hooge bergh, waer op een Cruycefix staet. Aen een ander zyde buyten die stadt hebben die borgeren hare wooningen ende plaetsen daer zy die beesten houden, ende haer duijf huysen, hare Wijngaerden, doch geen goede druyven, om die aert des landts, schoone hoven, niet alleen vol van allerley vruchten van dat landt: maer ooc van die spaensche, als Vygen, Granaten, Limoenen, Citroenen, Oraengien, Meloenen, Boonen, Erwitten ende Suijcker rieden, alle seer smakelijck, jae beter dan in spaengien, ende voorwaer om het menschelijcke leven met vreuchde te passeren, als die schandale oneenicheden ende oorlogen daer niet en waren [1]), is voorseker dese plaetse een van die schoonste van die geheele werelt: want die landtschap daer ontrent so getempert, dat het geheele jaer over gheen excessive hitte ofte schadelijcke koude daer is, oock heeft men noyt gesien dat daer honger ofte pest, ofte eenige regen ofte donderslagen, ofte blicxem vanden Hemel geslagen: maer ter contrarie altoos een helder, klare ende schoone Hemel, is gesticht van den Admirael Don Francisco Pizarro, int jaer 1535. is genaemt der Coningen stadt, om dat het volck op drie Coningen dagh, daer in gebracht zijn, aenlangende lijftocht, behalven die visch, die zy uyt die Zee ende Reviere in grooter overvloet hebben, als oock vleijsch ende vruchten der boomen ende der aerde, gelijck geseyt is, niet minder isser ooc overvloedich Terwe ende greijn, ende die vier maenden alst in spaengien somer is, so ist aldaer winter, ende een weynich kouder als op ander tijt. In dese 4. winters maenden valt alle daghen voor den middagh een kleyne dow ofte mist ghelijck nevel, doch niet als by ons ongesont: want die welcke pyne int hooft hebben, haer hier mede wasschende, krygen verlichtinghe. Tis seer apparent, dat dese stadt Lima dagelijcks meer toe nemen sal van volck ende rijckdom, hoe wel daer voor veel jaren over die 500. huysen gheweest hebben, ende die stadt is seer wijt ghebout, datter wel 2000 staen mogen,

Vele Watermolens, waer mede zy haer Coren malen.

Beschryvinge der vruchtbaerheyt deses landts.

Waer door der Coningen stadt harennaem verkreghen heeft, ende is ghebout int jaer 1535.

[1]) In de Engelsche uitgaaf van Cieza: „if all commotions and wars were at an end”.

De breede ende lenghte der huysen van Lima.

want die straten breedt zijn, ende dat merckt velt groot, elck huijs heeft 80. voeten erfs, ende 160. voeten lengten. Ende om datter geen bequaem hout en is om solders af te maken: want wort binnen 2. ofte 3. jaren van die wormen vernielt, so worden die huysen niet dan van eene verdiepinge gebout, nochtans seer kostelijck ende magnifijck met vele cameren, salen ende saletten, bequaem om te woonen, ende vreemde gasten te herbergen; Die wanden zijn gemaect van eenige materialen die zy aen malkanderen backen seer dick, ende vullen die met aerde. Zy decken hare huysen met gheschilderde matten, oft geschildert lijnwaet, ende rondts omme ende boven op die wanden maken zy prieelkens van meyen, [66 b] daer zy in schuylen voor die Sonne. Voor den regen dorven zy niet sorgen: want ten regent daer niet. Dese stadt heeft onder haer alle dese steden daer Bisschoppen woonen, Quito, Cusco, Guamanga, Arequipa, Pax, Plata, Trugillo, Guanuco, Chachapoia, Portus vetus, Guaiaquil, Popaian, Carchi, S. Michael, S. Francisco. Hier bevorens is geseyt dat Peru afgedeelt wordt in drierley landtschappen. In plat landt aen die Zee, in bergen ofte berghachtich landt midden door Peru loopende, ende in landt over die gheberchten. Van het platte landt, aen die oever des Meyrs hebben wy tot noch gehandelt, beginnende van die Linea ende die C. Passao tot hier toe, so is noch te weten [1]), dat van Tumbez af niet alleen tot Lima: maer noch veel verder die Zee Cust zuyden op seer drooch ende vol groote woeste sandt plaetsen is, daer't op 10. mylen weeghs noch dondert, blixemt noch regent: maer over die 10. mylen wel, ofte so veel min ofte meer alst gheberchte van die Zee leyt; Daer zijn oock in dit platte landt geen fonteynen ofte putten: maer wel 4. ofte 5. staende wateren die brack zijn, om dat zy nae by die Zee ligghen. Die Inwoonders onderhouden haer met het water uyt die Revieren, die van die geberchten comen, die door de sneeu ende regen die in de bergen vallen oorspronck nemen, niet uyt fonteynen die weynich int gheberchte zijn. Die distantie deser Revieren zijn eensdeels hier te bevorens beschreven, liggen 7. 8. 10. 12. 15. ende 20. mylen vanden anderen, doch meest 7. ofte 8. waer na die reysende luyden haer reguleren, om dat zy geen ander water elders vinden. Ten beyden zyden van dese revieren, een mijl weeghs breet, ofte ooc wyder, somtijts meer, somtijts min, nae die geleentheyt vant landt, zijn differente vruchtbare boomen ende coren landen die vant volck gevochtet ende besaeyt werden, 'twelck zy

Ghedaente vande huysen.

In Peru ten platte lande gheen reghen ofte seer weynich.

1. Quito.
2. Cusco.
3. Guamanga.
4. Arequipa.
5. Pax.
6. Plata.
7. Trugillo.
8. Guanuco.
9. Chachapo.
10. Portus vetus.
12. Popaian.
13. Carchi.
14. S. Michael.
15. S. Francisco.

Men mach altijt saeyen sonder aensien van tijt.

[1]) De volgende beschrijving naar cap. VI van Zarate.

het gheheele jaer over doen moghen; Oock wassen ontrent dese revieren veellerley wilde boomen, Cottoen, Riet, Distelen, Biesen ende Lis, etc. Ende nae dat die Spaengiaerden het landt inghenomen hebben, saeyen ooc Terwe, die landen vocht makende door eenighe Canalen die zy uyt dese Revieren leyden, welcke om dat zy van hooghe bergen snel afloopen, datmen qualijck sonder hulpe over varen mach, ende veel daer inne verdroncken. Die langs het platte land hare reyse doen, houden gemeenlijck so dichte aen die Zee kant, dat zy die altoos int gesichte hebben. Alst winter int geberchte is ende veel regent, so ist periculoos daer te reysen, om't aenloopen der revieren die men passeren moet, ofte met seeckere vloten die zy daer toe hebben, ofte met een net dat zy met Cauwoerden dichte vullen, daer op die reysende man uytgestreckt moet liggen, ende eender van die Indianen swemt voren, dat net ofte die vlote met een coorde voorts treckende, ende een ander van afteren stuerende. Het volck vant platte landt woonen onder hutten van meyen gemaeckt. Die mans dragen hemden ende doecken op die knien ende daer over streckende, een opperste kleet gelijck een mantel. Die vrouwen een Cours van Cottoen nae die lengte des lijfs, ende hoe wel tfatsoen van die cleedinge vast over al eenderley is, so isser nochtans eenich onderscheyt int pareelsel des hoofts: want sommige enckele coordekens, sommige gevlochten, eenige van eenderley, andere van verscheyden coleuren die dragen, ende niemant isser ofte hy draecht yet opt hooft, ende alle onderscheyden, na gewoonheyt des landts.

De vruchtbaerheyt deses landts ontrent de Reviere.

Huysen van't volck des platten lants.

[67 a] Dese Peruanen van't platte landt zijn noch afghedeelt in drieerley volckeren [1]) alle verscheyden namen hebbende, waeraf zy die eerste Yungas noemen, dat zijn die in warm landt woonen; d'andere Tallanes, ende die derde Mochicas, ende een yegelijck heeft zijn eygen sprake, uyt besondert dat die Heeren ten meesten deel die sprake van Cusco konden, ghelijck onse hovelinghen fransoys, d'oorsake is dattet die Coninghen voor onweert hielden met yemant van hare vasallen te spreken door Tolcken, waeromme Guaynacapa, die vader van Atabaleba gheboot, dat alle Heeren van't landt hare kinderen moesten aen zijn Hof seynden om te dienen onder het pretext van die sprake te leeren, hoe wel zijn principaelste voornemen dit niet en was: maer veel meer om zijn rijck ende staet te versekeren voor die ghenige die in zijn landt teghens hem mochten opstaen, als hebbende by hen hare kinderen

1. Jungas.
2. Tallanes
3. Mochicas.

Onder pretex van die sprake te leeren moesten alle kinderen int hof van den Koninck Guaynacapa dienen.

[1]) Zarate fol. 7, slot van cap. VI.

in Gyselinge, ende daeromme soo konnen alle die Edelen die gemeene sprake diemen int Hof gebruyckte, waer mede men 'tgheheele landt mocht door reysen.

Van die wint die in Peru ten platte lande waeyt, oock van die oorsaken der droochten, ende van die andere steden ende plaetsen die noch int vervolgh van die Zee custen zijn [1]).

Lima. Arequipa.

Waeromme het in Peru ten plattelandt niet en reghent.

Beschryvinge van den Somer ende Winter.

ALeer ick wederomme keere tot het vervolch der Zee custen van Lima nae Arequipa dunckt my niet onraetsaem alhier eerst te verclaren, waeromme het int platte landt van Peru die Zee cust langhes niet en regent, daer nochtans soo groote occasien tot regen zijn, gemerct dat die Zee ghemeenlijcken vochticheyt by brengt op d'eene zyde daer aen stoot, ende over d'ander zyde 'tgeberchte daer altoos veel waters ende sneeus is. Soo is voor eerst te weten dat int geberchte die Somer begint inden April, ende duert Mey, Iunius, Iulius, Augustus, September. In October begint die winter, ende gheduert die ander maenden tot die Meerte toe, niet seer verscheyden van onse lants aert ofte van Spaengien. In desen tijt planten ende bouwen zy, vergaderen die vruchten ende het saet. Dach ende nacht zijn oock vast even lanck, alleen dat zy in November een weynich toe nemen. Ter contrarie ist int platte landt, want Somer int geberchte wesende, ist daer winter, om dat die Somer int platte landt in October begint, ende gheduert tot inden April, waer nae als dan die winter begint, ende voorwaer soo is dit eene van die vreemste saken te bedencken, hoe dat so grooten onderscheyt in een landtschap gheschieden mach: want men mach op eenen dach des morghens uyt trecken van't gheberchte daer het veel regent, voor den avondt comen int platte landt daer't sulcks nimmer doet, ofte ymmer seer selden: want van't beghin van October af en regent het gantselijcken niet die gheheele somer over in't platte landt, dan alleen eenighe seer kleyne douw vallende, die op vele plaetsen nauwelijck het stuyven van't sant beletten mach, waeromme die inwoonders van't platte landt ghestadelijcken hare ackeren moeten begieten, ende bebouwen niet meer landts, dan daer zy't water van die Revieren leyden mogen, op andere plaetse om der onvruchtbaerheydt willen en isser gheen gras: want het gheheel drooghe sanden ende steenen

Waeromme de inwoonders van het plattelandt gestadelijcken hare ackeren begieten.

---

[1]) Zarate cap. VII (fol. 7).

zijn, ende die boomen die aldaer groeyen zijn onvruchtbaer, ende hebben gants weynich bladeren; Oock so wassen aldaer eenighe
[67 b] distelen ende doornen, ende op sommige plaetsen geheel niet; Alst dan winter is int platte landt, soo sietmen eenighe dichte ofte dicke wolcken, niet anders dan ofte die locht vol regens hinge, daer doch niet meer na volcht dan een seer gheringe stofregen, die nauwlijck het stuyven van't sandt beletten mach, 'twelck nochtans wel vreemde ende wonderbare saken zijn, die locht soo betrocken wesende met dicke wolcken, datter niet meer dan dusdanighen mist ofte stofreghen nae volcht, al hoe wel die Sonne oock in vele daghen door die wolcken niet mach gesien worden, ende gelijck die bergen seer hooch, die platte landen ende die Custe ter contrarien seer leech, so schijnt het dat die bergen die wolcken aen haer trecken, niet toelatende dat zy in die platte velden neder vallen, alsoo dat als die wateren naetuerlijckheyt houden, reghent het veel int gheberchte, ende gants niet in't platte veldt: maer maeckt aldaer oock groote hitte. Ende op die tijt als die daw valt, so ist boven het geberchte klare lucht, ende regent oock aldaer dan niet. Van ghelijcken soo is noch alhier een seer vreemde sake aen te mercken, ende is dat ten meesten deele van't gheheele jaer in dese platte landen maer eenderhande wint waeyt, te weten die Zuydt westen, die welcke, al hoe wel zy in alle andere landtschappen vochtich zijn, ende moeders van reghen ,so doen zy nochtans hier gants contrarie; Ick achte om dat zy bedwonghen zijn van die hooghe gheberchten, langhs die welcke zy waeyen, dat zy geen vochticheden noch dompen uyt die Zee ofte van't landt laten optrecken tot in't middelste ghedeelte des luchts, waer door eenige groote regen mochte volgen. Door dese selfde wint geschiet het oock dat het water in die Zuydt Zee altoos nae het noorden loopt, ende soo sware navigatie maeckt van Panama na Peru, tegens wint ende stroom, also datmen die niet voldoen en can sonder laveren ende teghens wint te arbeyden. Noch soo staet hier een ander sake wel te mercken, ende is dat onder die Linea op sommige plaetsen heet ende vocht is, op andere kout ende vocht, ende dese platte landen van Peru heet ende droogh, ende daer uyt comende ter eender ofte te ander zyden, salmen altoes reghen hebben.

Beschryvinge des reghens ende dauws op dese custe ende ten platte lande.

Eenderhande wint ten meesten in Peru waeyende.

Zuydt weste winden oorsake van droochte in Peru.

Waeromme die zuydt zee nae't noorden loopt.

Vervolch der Custen van't platte landt van Peru, waer in verhaelt worden die Havens ende Revieren die daer zijn, tusschen die stadt Lima ende die province Dechia, oock die graden waer op zy ligghen, ende die maniere van't seylen [1]).

DIe schepen varende van die stadt Lima ofte der Coningen, nemen haren coers na Middagh toe, dat zy comen aen die haven Sangalla, die seer goet is, waer omme men ooc int beginsel die meeninge heeft ghehadt alhier die stadt der Coninghen te bouwen, light van Lima 26. spaensche mylen ruym ofte 105. Italiaensche, waer af 5. een duytsche maken, comen 21. onser mylen, light schaers op 14. gra. aen die zuydt zyde van die Linea. Dichte by die haven Sangalla light een Eylandt, zynen name hebbende van die Zee wolven; Die geheele Custe voortaen van hier af te rekenen is leech, hoe wel dat in sommige plaetse kleyne berghskens zijn van kale steen, ende eenighe sandtduynen, in welcke het noyt niet, noch nu, noch in vorighe tyden ghereghent heeft, daer oock niet anders valt dan dese seer kleyne douw, daer af hiervoren oock verhaelt is. Ontrent dit Eylandt der Zee-wolven, zijn [68 a] noch 7. oft 8. andere kleyne Eylandekens, die in een dryhoeck ofte Triangel van den anderen liggen, waer af die sommige hooch, die sommige leech zijn, ende onbewoont, daer op oock gheen water noch barnhout, noch boomen noch gras ofte kruijt, ofte eenich dinck, dan alleen Zee-wolven ende veel sandts. Het plachten die Peruanen van't vaste landt, ghelijck zy selven vertellen, op dese Eylanden te trecken, ende alhier hare offerhanden te doen, al waer men oock vermoedet datter noch veel schatten begraven liggen, ende dese Eylandekens zijn van't vaste landt ontrent 3 mylen. Noch wat voorder op die selfde streeck op 14½. gr. ligt een ander Eylandt van die selfde name, ende van hier af die seylagie continuerende ende die custe vervolgende z.w. ende z.w. ten z. ende gecomen wesende 9. mylen van't Eylandt, comt men tot een hoeck die men noemt Nasca, liggende op 15. gr. min een quart, waer onder men schepen bergen mach, doch niet om met bercken te lande te comen, ofte die Bocken uyt te werpen [2]). Op die selfde streeck aen varende, op 15⅓. gr. is een ander hooft ofte

P. S. Galla 26. mylen van Lima.

I. Lobos.

Seven oft acht kleyne Eylandekens in een triangel ligghende, ende hier plechten die van't vaste landt haer offerhanden te doen, daerom men hier nocb schatten vermoeyt.

Nasca.

[1]) Cieza cap. V.

[2]) *bercken* (barken) en *Bocken*, d.w.z. schuiten en booten. Booten kunnen in deze haven niet landen; Cieza blz. 28. Een noot in de Engelsche uitgaaf zegt dat men deze haven alleen moet kennen om haar te mijden.

punt S. Nicolao geheeten, ende van desen hoeck draeyt die custe z.w. ende alsmen also ghevaren heeft 9. mylen, comt men tot die haven Hacari, al waer die schepen proviande nemen ende halen water ende barn-hout uyt een valleye, schaers 4. mylen van die haven; Ende dese haven van Hacari light op 16. graden. Van dese voorder die custe vervolgende, comt men tot die reviere Diocouna. Ende op dese zyde is die custe gheheel woest; Een weynich voorder is een ander Reviere, gheheeten Camana, ende noch wyder Quilca, ooc een reviere, al waer een halve myle voorder een schoone, goede ende sekere vlackte is, daer die schepen haer moghen bergen ende onthouden, ende dese haven wort oock Quilca geheeten, gelijck die reviere, ende van die waren die men hier uyt set, wort versorght die stadt Arequipa, welcke is 12½. myle van dese haven, ende die haven ende die stadt liggen op 17½. gr. Die custe langhs seylende van dese haven, sietmen op 3. mylen voren uyt eenige Eylandekens, op die welcke Indiaensche visschers vant vaste landt haer houden om te visschen. Van dese noch 2. mylen voorder is een ander Eyland dichte by't vaste land, al waer aen die luefzyde die schepen haer bergen mogen, wort genoemt Chulli, van waer men ooc goederen ende waren schickt na Arequipa, is van Quilca 9. mylen, light op die hoochte van 17½. graden.

C. di S. Nicolao.

P. Hacari.

R. Diocouna.

R. Camana

R. Quilca.

Quilca een haven ende Reviere.

Arequipa.

Chulli.

Reyse van Lima ofte Cidado de los Reies nae Arequipa over landt.

TReckende van Lima ende die Custe vervolgende tot 3. mylen, ofte 12. Italiaensche, comt men aen die valleye Pachacama [1]), in onse Caerte Pachamma, een seer genoechlijcke plaetse, ende wel bekent onder de Peruanen, om die seer costelijcke Tempel die daer gheweest is, alle andere van't gheheele landt in rijckdom te boven gaende, welcke gebout was op een kleijn berghsken, ghemaeckt van viercante steenen ende van aerde, waer boven op die tempel hebbende vele verschilderde poorten, mueren, ende van wilde beesten. Int middel des tempels daer den Afgodt gestelt was, stonden die Priesters, die haer gantsch heyligh veijnsden te wesen, ende als zy hare sacrificien voor die geheele mennichte des volcks deden, soo keerden zy haer aengesichten nae die poorten des tempels, ende die rugghe nae den Af-

Pachacama beteeckent een schepper [2]) ende een valeye, seer vermaert om dien costelijcken ende rijcken Tempel.

Maniere om Pachacama te offeren.

[1]) Cieza c. LXXII, Daarbij in de Eng. uitg. (blz. 252) een interessante noot over de vondsten ter plaatse.

[2]) Zie Zarate f. 12.

godt, die oogen nederwaert slaende, ende vol van schrickelijcke [68 b] beangstunge ende bevinge, ende met sulcken groote stooringe, (gelijck dat selvige eenige oude Indianen vertellen) datment vergelijcken mochte het ghenighe dat gelesen wordt van Apollo zyne Priesters in tyden als die Heydenen verwachteden op hare ydele waerségginghen. Dese verhalen noch hier by, datmen voor dit duyvelsche beelt offerde een groot getal van beesten, ende ooc eenige levende menschen, ende op die voornaemste feesten die zy hielden, gaf dit beelt antwoort, ende tgene dat zy daer af verstonden, geloofden sulcx. In desen Tempel was een groote schat verborgen van Gout ende Silver, ende die Papen daer af waren in grooten aensien, ende die Heeren waren haer geboden seer onderdanich, ende rondtsomme den tempel waren vele gemeene huysen getimmert voor die Pelgrims, ende men achtede niemant waerdich ghenoech daer ontrent begraven te werden, dan alleen die Heeren ofte Coningen ende de Priesters die daer quamen als Pelgrims, ende eenige offerhanden brachten. Als zy hare grootste feeste vant jaer hielden, vergaderde daer veel volcks, spelende op instrumenten na haer ghewoonheyt. Naderhant als die Coninghen van Cusco dese valleye veroverden, dewijl zy voor een ghewoonheyt hadden over al te gebieden tempelen der Sonnen op te richten, ende siende die grootheyt ende den ouderdom deses tempels, ende die persuasie van heylicheyt die dese plaetse by die gemeene man hadde, ende oock die seer groote devotie die zy hier pleechden, duchtet hen niet raedsaem dese kercke te vernielen, heeft daerom goet gevonden datmen neffens dese noch een ander voor die Sonne soude timmeren, ende voor die grootste houden, 'twelc alst voleyndet was nae't gebot des Conincks, heeft hy tselve rijckelijcken begiftet, ende aldaer gesonden eenige Joufferen [1]), met welck accoort de duyvel van Pachacama wel is te vreden gheweest, als sulcks blijckt uyt zijn antwoorden, die hy naderhant gaf, wesende so wel inden eenen als inden anderen tempel gedient, ende houde also die arme sielen der eenvoudige in zijn macht ende stricken, ende nu vernielt zijnde dese tempelen, laet nochtans niet af int heymelijck met eenige te spreken, haer wijs makende, dat dien God, welcke die Spaengiaerden predickten ende hy eenderley zy, om die menschen also in zijn dienst te behouden, ende haer van den doop af te leyden. In plaetsen van desen Afgod zijn opgericht

Desen Afgodt gaf antwoort ende sprack. In desen Tempel waren groote schatten.

Den Coninck dese valleye veroverende, timmert noch een Kercke, ende den Duyvel spreeckt in beyde plaetsen.

[1]) Over deze „religieuzen" zie Zarate fol. 13. Cieza blz. 25, 136, 149 en elders. Ook in het eerst veel later gedrukte 2e deel, zie het register i.v. *mama-cunas*.

cruycen, den duyvel te trots, als zy meenen; den name des duyvels was schepper des werelts: want Camac is schepper, ende Pacha werelt. Ende God toelatende dat Fr. Pizarrus den Coninck Attabalibam gevangen creech, heeft hy zynen broeder Hernandum Pizarrum gesonden om dese tempelen te ruyneren, ende den schat daer uyt te halen, hoe wel die Papen al te voren het meeste deel van't selfde gelicht ende verborgen hadden, daerment noch niet en weet waert verborgen mach wesen, doch bequam een groote menichte. Dese valleye is seer vruchtbaer, rijck ende vol van geboomte, overvloedich van Koeyen ende ander beesten, oock goede Peerden [1]). Van die valley Pachacama comtmen tot Cilca, al waer een notabel sake te aenmercken is, om der vreemdicheyt willen, want het reghent daer gantsch niet, noch en heeft oock gheen Reviere daer uyt zy eenich water mochte afleyden die ackeren te begieten, ende noch even wel is het meeste deel van die valeye vol Maiz ende andere eetbare wortelen ende vruchtbare boomen, ende het is waerdich om aen te teeckenen, de maniere die in dese valey
[69 a] onderhouden wordt: want om nootwendighe vochticheyt te becomen, maken die Indianen seeckere diepe putten ofte kuylen, in die welcke zy saeyen haer Mayz ende andere wortelen ende fruyten, ende door die schoonheyt ende klaerheyt des luchts, als oock door die cleyne dauw ende vochticheyt, gheeft den grooten Godt aldaer overvloedich Maiz ende andere dinghen, doch gheen ander greynen, ooc souden dese daer niet wassen, ten ware dat zy by een yegelijck greijn wierpen een ofte twee Sardijns hoofden, die zy met hare netten uyt die Zee vanghen, werpen die int saeyen mede in die selfde putkens met het saet, ende aldus groeyt het abundantelijcken voort, dat het volck hem wel daer op erneren mach. Het water dat zy drincken, scheppen zy uyt seer groote ende diepe putten, ende tot voorsorghe vanghen uyt die Zee soo veel Sardynen als zy van noode hebben te eeten ende haer Coren te saeyen. Oock hebben in dese valeye gheweest veel proviande ende ammonitie huysen der Coningen van Peru, om daer in te overnachten ende te logieren, als zy hare provincien doortrocken. Twee mylen ende een vierendeel ofte een quart van Cilca is die valeye Mala [2]), al waer een schoone reviere passeert, wiens custen vol van boomen zijn, ende schaers vier mylen voorder light Goarco, een andere wel bekent in

Camac schepper, Pacha werelt, alsoo heeten zy haren Afgodt.

Cilca een valleye daert niet en regent, noch gheen Reviere en is, nochtans wast hier soo overvloedich Mays.

Hoe vreemt zy haer Maiz saeyen met visch-hoofden by't saet.

Valleye Cilca.

Valleye Mala.

Goarco.

---

[1]) Tot hier c. LXXII van Cieza; aansluitend c. LXXIII.

[2]) Hier is een verhaal van Cieza (blz. 256) over den oorlog tusschen Pizarro en Almagro overgeslagen. Linschoten laat de landbeschrijving doorloopen.

dat landt, groot ende breet, ende vol vruchtbare boomen, insonderheyt is daer groote overvloet van Guuyas, dat zijn Indische vruchten, seer lieflijck van reuck ende smaeck, ende noch meerder Guavas. Maiz vergadert men aldaer in seer groote quantiteyt, ende alle andere saken, gesaeyt so van Indische, als van Spaensche saden. Boven desen soo isser groote abundantie van Duyven, Tortelduyven ende andere aert van voghelen, ende die boscayen ende wildernissen, die in dese valeye een goede schaduwe gheven, onder die welcke passeren ende loopen stroomkens van soet water. Die inwoonders deser plaetsen vertellen dat in vorighe tyden vele volcks hier woonachtich was, ende dat zy mede regierden over sommighe vant gheberchte ende van't platte landt, ende als die Ingen, dat zijn Coninghen van Peru ofte Cusco quamen haer te onderbrenghen, hebben wel 4. jaren dapper teghens ghehouden, niet willende die vryheyt die zy van hare voorouderen ontfanghen hadden, overgheven, in welcke tijt vele vreemde dinghen voorgevallen zijn niet noodich hier te verhalen, om dat wy geen Historie, maer alleen het vervolgh der Custen beschryven. Ende ofte wel die Ingen des Somers om de groote hitten wille vertrocken nae Cusco, so onderhielden zy nochtans door haer volck den oorloch, ende om dat die beter voorganck ende uytcomste mochte hebben, so heeft die Inga in dit dal een nieu Cusco laten bouwen, comende met zijn edeldom vant oude Cusco, die straten ende hoochten die selvighe name ghevende die zy hadden int oude Cusco, ende naederhandt dit volck onderbrengende, is dese vergaderinge ende stadt vergaen, doch heeft in plaetse van dien een seer schoone stercte, tot een triumph teecken zijnder victorien op een berghsken aen een lustige valeye gelegen, gebout, ende sulcks op een fondament van groote viercante steenen, soo aerdich tsamen gevoecht datmen niet sien mach waer die conjunctueren zijn. Wt dit Coninckliјcke Paleijs ginck een trappe tot aen die Zee, alsoo dat die baren ofte golven daer tegens sloeghen met sulcken cracht, dat te verwonderen is, hoe dat werck ghemaeckt mocht wesen, welcke [69 b] sterckte met vele schilderyen verciert was, waer op oock een groot schat der Ingen ofte Coninghen. Die Ruynen van dit Cusco, ende van dese sterckte behooren tot eewich lof der Peruanen niet voorder vernielt te wesen: want zijn wercken van sodanich volck gedaen, by ons ongelooflijck, ten ware datmen die sage [1]). Anderhalf

Guuyas zijn fruyten. Guavas andere fruyten.

Ingen zijn Coningen van Peru, comen dese dwingen, houden vier jaren teghen om haer vryheyt te behouden.

Een nieu Cusco bout den Coninck van Peru om den crijch tegen dit volck te onderhouden.

Beschryvinge van hare costelijcke ghebouselen.

[1]) Merkwaardige uiting van bezorgdheid voor den ondergang van die oude monumenten. De auteur Cieza de Leon staat moreel wel zeer hoog boven 't gros van

myle voorder opwaert van die sterckte van Guarco [1]), is een ander Reviere, gheheeten Lunaguana, in onse Caerte Laguna, welcke valeye is in alle manieren gelijck die vorige. Noch 4½. myle voorder is die groote valeye Chincha, seer vermaert in Peru, insonderheyt by den ouden. In dese valeye is een Clooster van S. Dominicus oorden: Tot der Spaengiaerden aencomst waren over die 25000. menschen, daer nu nauwelick 5000. van over ghebleuen zijn, overwonnen van Inga Yupangue, ende van Topaynga, Iupangue, die aldaer hebben haer bevelhebbers gehouden, vele rust huysen, ende een tempel der Sonnen opghericht, hoe wel dese volckeren, daeromme niet nae gelaten hebben haren ouden Afgodt Cynciaycama aen te roepen. Die Coningen hielden ooc in dese valeye veel vervoerde volckeren, ende geboden dat sommighe maenden die heeren ten houe moeste comen, ende met hen ten oorloch trecken. Dese valeye Cincia is een van die aldergrootste van't geheele lant van Peru, ende een seer schoone sake om te sien die groenheyt der boomen ende die loopende waterkens daer onder, ende die seer lieflick ende welrieckende Cidronen, niet van aert gelijck die spaensche, hoe wel zy in die gedaente eenige gelijckenisse hebben: want dese gheschelt wesende, zijn geel ende goet van smaeck, datmen niet genoech daer af eeten mach. In die Boscayen hoortmen veellerley gevogelte, beesten zijnder weynich om die gestadige oorloch. Het waren ooc in vorige tyden vele begraeffenissen hier, op eenige verheuen plaetsen, waer uyt die Spaengiaerden veel gout genomen hebben. Van dese schoone province van Cincia, reysende voorder over't platte landt [2]), comt men tot die lieflijcke valeye Yca; die niet kleijnder bewoont is dan die vorige, door die welcke ooc een reviere loopt, die in sommige maenden soo kleijn wordt, dat zy gebreck van water souden hebben, ten ware dat zy hadden door een Canael, water uyt die hooge bergen geleydet; veel fruyten groeyen hier, ende men teelt daer ooc veel jonge Peerden, Koyen, Geyten, Duyven, Tortelduyven. Vervolgende die reyse van Yca, comt men wyder aen die valeye ende Reviere Nasca, anders Caxa malca geheeten, oock in vorige tyden volcrijck, al waer men die ackeren bout ende vochtich maect, als boven verhaelt is, ende dese volckeren zijn ten meesten deele gherui-

Guarco.

Lunaguana.

Chincha te rechte Cincia.

Dese contreye bewoont met 25000. menschen in der Spaengiaerts aencomst nu gemindert op 5000.

Cinciaycama een Afgodt.

Cincia een van die grootste valleye van gheheel Peru, seer lieflijck ende welrieckende. Beschryvinge der vruchtbaerheyt deses landts.

Valleye Ica, men teelt hier oock Peerden.

Verwoes-

---

zijne tijdgenooten. Bij de passage (blz. 259) een uitvoerige noot van Clem. R. Markham over de merkwaardige overblijfselen hier beschreven.

[1]) Cieza c. LXXIV.

[2]) Cieza c. LXXV.

tinghe deser landouwe door de Spaengiaerden.

neert door die oneenicheyt der spaengiaerden. Alhier waren veel groote paleysen ende ammonitie huysen der Coninghen van Peru, ende veel begraeffenissen, die alle van die Spaengiaerden berooft ende geplundert zijn, die valleyen van Nasca zijnder veel int ghetal, waer onder eene is daer veel Suyker rieden wassen, waer af zy seer veel Suykers maken, hebben oock veel fruyten die zy te coope brenghen in die naeste steden. Door alle dese valleyen passeert die schoone ende groote Conincklijcke Strate, ende in sommighe sandtplaetsen heeft men als noch eenighe teeckenen, om niet te dwalen inden wegh. Van dese Strate ofte wegh sal volghen, als wy handelen sullen van die Ingen ofte Coninghen van Peru.

Vele valleyen van Nasca.

Van dese valeye in't ghemeen Nasca genoemt, comt men tot [70a Hacary, ende noch voorder tot Ocuna, Ycamanna, Yquilca, al waer groote Revieren zijn, ende ofter wel in teghenwoordighe tijdt weynich inwoonders zijn, soo hebben daer doch in vorighe tyden niet minder gheweest dan in die andere; Zijn vruchtbaer ende overvloedich om Beesten voorts te teelen. In die valeye Quilca is die haven van Arequipa [1]) ende die stadt, alsoo dat van Lima ofte die Coninghen stadt tot Arequipa zijn 90. spaensche mylen, ofte 360. Italiaensche mijlkens. Die stadt light in die valeye van Quilca ontrent 11. mylen van die Zee, op die beste ende bequaemste plaetse van die valeye, daer men bouwen mochte, al waer een seer goede ende ghetemperde lucht is, datmen die prijst voor eene van die ghesontste plaetsen van Peru, ende alder ghenoechlijckste om te woonen, oock een Bisschoplijcke stadt onder Lima ghehoorende, ontrent 300. wooninghen van Spaengiaerden hebbende. Die landouwe daer ontrent is seer overvloedigh, ende gheeft costelijck greijn, daer men seer goet ende smakelijck broodt af maeckt. Die limiten deser stadt strecken van die valleye Hacari tot Tarapaca, ende in die Province oft landtschap van Condesuyo, hebben zy oock eenighe plaetsen onderworpen, waer over die Spaengiaerden ghebieden.

Valley Hacary. Ocuna. Ycamanna Yquilca.

Quilca, een valeye. Arequypa. een stadt ende bisdom.

Die Limiten van Arequipa, van Hacary tot Taracapa. Condesuyo een Province.

Die van Hubinas ende Ciqui Guanitta, ende Quimistaca ende die Colagnas zijn alle volckeren onder het ghebiedt deser stadt, in vorighe tyden in groote mennichte gheweest, ende nu ten meesten door die Spaengiaerden vernielt. Aenbidden die Sonne ghelijck die andere, ende draghen hemden ende Mantelkens daer over. Hier wordt ghebracht het meeste Silver ende schat van Charcas, ende

Hubinas. Ciqui. Guanitta. Quimistaca. Colagnas. Charcas een landt-

---

[1]) Cieza c. LXXVI.

die Mynen van Potoisi ende Porco, van waer het vervoert wert nae Lima, ende voort nae Panama ende Spaengien. schap. Potosi silver mynen, als oock Porco.

Ontrent dese Stadt is een Swevel-bergh die altoos brandt, alsoo datmen bevreest is, dat die selfde eens mochte uytbersten, ende doen groote schade aen't landt ende die stadt. Tot sommighe tyden heeftmen hier eenighe schuddinghe ende aerdtbevinghe, oock om die selfde oorsake. Die stadt is ghebout van Francisco Pizarro, uyt die name van zijn Majesteyt, in't jaer 1536[1]). Hier worden veelerley Spaensche waren, als Wynen, Oly, Olyven, Meel, Coren ofte Terwe ,etc. ghebracht, om dit landt Charcas ende die Mynen van Potoisi ende Porco daer mede te versorghen. Een Swevel bergh. Tot Arequipa worden vele spaensche waren ghebracht.

Oock soo handelen hier vele volckeren van het platte landt, om die voorghenoemde Mynen, uyt welcke groote schatten van Silver in dese stadt ghebracht werden, omme voort nae andere plaetsen te vervoeren, langhs die Zeestrandt houden een sekere aert van groote Gieren, die haer vluegelen 15. oft 16. palmen uytspreyden; gheneeren haer met Zee-wolven die zy vanghen, die ooghen uyt picken, ende haer aes daer af nemen [2]). Noch soo zijnder groote mennichte van Meeuwen, die de Spaengiaerden Alcatraces heeten, die haer oock gheneeren met Zee visch ende Zee Crabben, ende dierghelijcke, ende deser Voghelen vleijsch is stinckent ende onghesondt, datter veel af ghestorven zijn, die door noot sulcks ghegheten hebben, ende dus vele voor het eerste van het platte landt GrooteGieren langhs de Zee-custe. Alcatraces Meeuwen ofte Zeehanen.
[70 b] van Peru, 'twelck aen die Zee light, sullen al eer wy voort gaen een weynich handelen van die Peruanen die op het gheberghte woonen, ende van hare steden, niet verghetende daer by die Coningen, die sulcken volck ende Goudtrijcken landt geregiert ende onder ghehadt hebben.

[Van die Peruanen die op het ghebergte wonen] [3]).

Peru heeft in die lenghte 525. spaensche mylen, ofte 420. duytsche, ofte 2100. Italiaensche, in die breede op sommighe plaetsen 75. spaensche, ofte 60. duytsche mylen, op sommighe ghedeelten breeder, op andere smaller, rekenende die lenghte van Quito af tot die Villa della Plata, ende in dit Peru zijn driederley hoochten van berghen, daer in gheenderley manieren menschen moghen woo- Die lengte van Peru. Quito. Villa della plata. In Peru driederley

[1]) 1540 volgens Cieza (blz. 268).
[2]) Zarate fol. 9 verso. Ook wat volgt over de Alcatraces is daar te vinden.
[3]) Cieza c. XXXVI

hoochten van berghen. 1. Andes. nen, die eerste streckinghe ende hoochte der berghen noemen wy Andes, welcke vol groote Boscayen zijn, ende het landt onbequaem ende ongesont te bewoonen, 'twelcke oock noyt bewoont zijn gheweest, dan wel over't gheberchte. De andere streckinghe 2. Sneeberghen. ende hoochte der berghen heeft haren coers langhs die Andes heen, die seer kout, waer af die toppen groote snee berghen zijn, alsoo dat oock in gheenderley manieren hier eenich volck woonen mach, om die groote koude ende overvloet des sneeus, die alles versenght 3. Sandtduynen. datter niet mach wassen, die derde hooghte zijn die sandt Duynen, die door het platte landt van Peru hare streckinghen hebben van Tumbez af tot Tarapaca toe, daer op groote hitte, gheen water, gheen boomen, gheen gras, noch eenich levendigh creatuer dan ghevoghelte die daer over vlieghen. Wesende dan Peru soo lanck In Peru vele woeste ende onbewoonde plaetsen. ende aldus ghestelt, so zijnder oock vele woeste ende onbewoonde plaetsen om oorsaken verhaelt, ende die so bewoont werden; 'tgheschiet dat tusschen die gheberchten groote valleyen ende kluften vallen, die bevrydet zijn om die berghen wille van die winden ende van't sneeu, waeromme dese valleyen ende groote velden gantsch vruchtbaer zijn, dat alles watter ghesaeyt wert, overvloedelijcken weder wert ghewonnen, die boscayen daer by veellerley Voghelen ende ghedierten voorts teelende.

De Peruanen van die berghen kloecker dan die van't platte landt. Die Peruanen die tusschen dese geberchten woonen [1]), zijn veel kloecker, stercker ende verstandigher dan die van het platte landt aen die Zee cant, ende zijn veel gheschickter in regieringhe ende Politie; woonen in huysen van steen ghemaeckt, waer af die sommighe uyt aerde, d'andere met stroo ghedeckt zijn om des reghens wille, daer af die andere die int platte landt neffens die Zee woonen gheen noot hebben, decken hare huysen om van die Sonne beschermt te wesen, met gheschilderde matten ofte met tacken van boomen. Wt dese valeyen die tusschen tgheberchte ligghen, loopen vele stroomen van goet water; nae die Zuydt zee toe, ende bevochten dat platte landt van Peru, doende daer groeyen vele vruchtbare boomen, greynen ende andere dinghen, noodich tot onderhout des menschelijcken levens, gelijck wy sulcks op breedtste verklaert hebben.

[1]) Zarate cap. VIII.

Van die volckeren ende landen die daer zijn van Pasto tot Quito [1]).

DIe plecke Pasto is gheleghen in die valleye Atris, welcke leyt in't landt Quillacinga, volckeren sonder schaemte ende [71 a] sonder manieren, als oock die van Pasto, weynich gheacht van haer ghebueren. Reysende van Pasto comt tot Funez, ende 2½. voorder tot Iles, van hier tot Gualnatan 2½. ende voorder 2½. Ipiules. In alle dese plecken wordt seer weynich Maiz voort gheteelt om die koude willen, hoe wel zy so nae by die linea woonen: maer veel Papas ende andere eetbare wortelen. Van Ipiules reijst men nae de Guaca, doch al eer men daer comt, siet men die Strate der Coningen van Peru, die niet minder te verwonderen is, als den pas door die Alpes van Hannibal ghemaeckt, dan hier af sal volghen; ooc passeert men eerst een reviere, op welcken oever die Coningen van Peru, een stercke fortresse hadden, daer zy den oorloch uyt voerden teghens die van Pasto, ende over dese reviere gaet een Brugghe van die natuere so propies ghewrocht, dat die kunst sulcke niet verbeteren mochte, is van een levendige hooge, ende dicke Rootse, int midden een ooghe hebbende, al waer die stroom met groote furie ende snellicheyt doorloopt, daer men over passeren mach. Dese Brugghe noemen zy op hare tale Lumichaca, dat is steenen Brugghe. Hier ontrent is een warme fonteyne, daermen in geenderley manieren die handen langhe in houden mach, hoe wel het landt daer by, als oock het water van die Reviere seer kout zijn, datmen met moeyelicheyt daer passeert, so hebben oock die Coninghen van Peru by dese Brugghe een ander sterckte willen bouwen om daer wacht te houden, dan is belettet door der Spaengiaerden aencomste. In dese contreyen wast een seker fruijt kleijn als Pruymen, ende swart, die zy Mortunnos heeten: waer af eenige eetende, die menschen droncken werden ende uytsinnigh, vast 24. uren lanck. Van dese kleyne landtschap Guaca comt men tot Tusa, al waer die Province van Pasto endicht; Een weynigh van hier comt men tot een kleijn berchsken, waer op die Ingen oock een sterckte hadden van grooten aensien by die Peruanen, ende noch voorder reysende, arriveert men tot die Reviere Mira, waer ontrent groote warmte ende vele fruyten ende sonderlinghe schoone Meloenen ende goede Conynen, Tortel-

Pasto in die valleye Atris.
Quillacinga.
Funes.
Iles.
Gualnatan.
Ipiules.
Papas zijn wortelen.
De Guaca.
Een Brugghe van die natuere constich ghemaeckt.
Lumichaca is een steenen brugghe.
Een warme fonteyne.
Mortunni vruchten als Pruymen.
Guaca.
Tusa.
R. Mira.

[1]) Cieza c. XXXVII. Over Pasto had de auteur gehandeld in c. XXXIV. Bij Linschoten is van „Pastoa" even sprake in de inleiding (blz. 176), maar in de beschrijving (blz. 211 onderaan) gold Quito als noordelijkst gewest van Peru.

duyven, Patrysen, oock groote overvloet van greynen, Garste ende Maiz. Van dese reviere reijst men nederwaert tot die groote

Carangue. Aguarcocia die bloet Zee.

ende kostelijcke huysinghen van Carangue, ende al eer men hier by comt, passeert men eerst voor over een Lack, op Indisch Aguarcocia gheheeten, op onse tale die bloet Zee, om oorsake dat Guaynacapa, die Coninck van Peru int aencomen der Spaengiaerden, aldaer over die 20000. menschen van die omliggende contreyen hadde doen ombrenghen, om eenigh despect hem aenghedaen, die alle in dese Lack ghesmeten waren, ende dat water met

Carangue een plecke.

haer bloet root maeckten [1]). Die huysinghen van Carangue zijn op een kleyne plaetse, in die welcke een schoone Cisterne in fyne steen ghewrocht, ende in die selfde contreye zijn oock eenighe palleysen der Ingen van groote schoone steenen opghericht als oock een tempel der Sonnen, daer in over die 200. maechden ghehouden wierden tot dienste des tempels, ende scherpelijcken ofte sorchvuldelijcken bewaert om reynicheyt te houden, werden anders wreedelijcken ghestraft ende ghehanghen, oft levendich begraven; hier by woonden oock eenighe Priesters, sacrificien ende offerhanden doende nae haer religions ghewoonte. Desen [71 b]

Den Tempel der Sonnen wert bewaert door dien daer veel juweelen ende rijcdommen in waren.

Tempel der Sonnen was in tijdt der Ingen in grooter weerdyen, dien zy sorchvuldichlijcken deden bewaren, ende met groote reverentie eerden, al waer veel gouden ende silvere vaten, juweelen ende rijckdommen: want die Mueren waren bedeckt met Gouden ende Silvere platen, ende ofte wel alles vernielt is, so sietmen nochtans uyt die Revieren die groote magnificence van dien. In oude tyden hielden die Ingen hare ordinaris garnisoenen in dese huysinghe de Carangue, met hare Capiteynen, die in tijdt van vrede ende van oorloch daer bleven, om die moetwillighe te straffen. Verreysende van die logementen van Carangue, comt men aen

Ottaballo. Cocesqui.

andere van Otaballo [2]), oock machtich ende rijck, ende van dese tot Cocesqui, ende al eer men hier comt, passeertmen eenighe sneeberghen, al waer het soo kout is, dat men met moeyte daer over

Gualla-bamba.

treckt. Van Cocesqui comt men tot Guallabamba, welck van Quito drie mylen is, ende om dat het landt hier ontrent nederigh ende vast onder die Linie is, so ister oock seer heet, nochtans niet also dat die hitte belette die menschen aldaer te woonen, ofte die

---

[1]) Op blz. 133 in de Eng. uitg. v. Cieza geeft eene noot nadere uiteenzetting van deze gebeurtenis.

[2]) Cieza c. XXXIX.

vruchtbaerheyt van alle nootsakelijckheyt te verminderen. Wt dit relaes machmen verstaen dat die oude ghedwaelt hebben, stellende dat onder die Linea om der hitten willen niemandt woonen mochte, ter contrarie blijckt dat zy oock op hare maniere somer ende winter, ende op sommighe plaetse koude, op sommighe hitte hebben, ende datter oock veel volcks woont, ende vele saden ende vruchten groeyen. Op dese wech passeert men vele Revieren over brugghen, waer ontrent groote huysen ligghen ende vreemdicheden te sien, in sommighe van dese houden die Spaengiaerden nu hare beesten.

Onder de Linea oock Winter ende Somer.

Beschryvinghe van Quito [en van Quito tot Cusco] [1]).

ONder die Steden die in't gheberchte van Peru die Christenen bewoonen, is Quito een van die voornaemsten, light in die valleye Anaquito, ontrent 5. mylen over die Zuydtzyde van den Æquinoctiael, placht een schoone seer heerlijcke ende lustighe stadt te wesen, insonderheyt in die jaren 44. ende 45. doen zy floreerde, als die goutrijcke Mynen, die alleman aenlocken daer ontrent eerst ghevonden waren, dan is door den oorloch van Pizarro meest verwoest, dat aertrijck dat hier ontrent schijnt onvruchtbaer te wesen, daer't nochtans seer vruchtbaer is; want daer worden vele beesten voortgheteelt, als oock allerley andere provisie van greijn, koren, vruchten, voghelen, die gheleghentheyt des landts is seer ghesont ende lieflijck, niet seer onghelijck Spaengien in kruyden ende den tijt: want die Somer begint aldaer inden April ende Meerte, ende duert tot half November, ende ofter wel coudt is, soo vergaren zy nochtans niet minder saet dan in Spaengien, daer worden oock vele Spaensche fruyten voortgheteelt. Dit volck is int ghemeen deugentsamer ende vriendelijcker dan die van Pasto ende van middelbare statuere, ghekleedet, nu ter tijdt op maniere als andere Peruanen. Ontrent Quito placht een groote mennichte te wesen van Schapen [2]), die eenighe ghelijckheyt hadden naer die Cameel, niet in groote, maer in ghedaente, bequaem om last ende menschen te draghen, doch niet over een myle
[72 a] drie ofte viere des daechs, moede zijnde gaen neder ligghen, alsoo

Quito gheleghen in die valleye Anaquito.

Het aertrijck ontrent Quito seer vruchtbaer.

[1]) Cieza c. XL. Zarate cap. IX beschrijft veel korter hetgeen hier uitvoerig volgt: Quito, het land van Quito tot Cusco, de hoofdstad Cusco, enz.

[2]) Hierover nader in de beschrijving van Chile. Cieza handelt over deze dieren uitvoerig in c. CXI. Acosta (vert. d. Linschoten) in boek IV c. 40 en 41.

datmen die met geen force voorts kryghen en can, oock soo zijn alhier vele Verckens ende Hoenderen, van onse aert voort ghecomen, ende overvloedich Conynen van lieflicke smaeck; Geyten, Patrysen, Duyven, Tortelduyven, ende dierghelijcke wilt niet minder; Onder andere provision die de Peruanen op doen beneffens het Maiz, zijn die wortelen Papas, ront als Rapen, die ghesoden ofte ghebraden wesende, niet anders smaken als Castaengien[1]). Noch hebben zy een ander Quinua gheheeten, bladeren hebbende als wilde Beete, die Tronck een Mans lenghte hoogh, waer aen kleyne saeykens groeyen, eenighe wit, eenighe root, daer af zy haer dranck maken, ende eeten die oock ghelijck wy Rijs. Dit volck alhier is seer kloeck om die ackeren te bouwen, nochtans niet op onse maniere: want sulcks by den vrouwen aldaer ghedaen wordt; Die mannen ter contrarie spinnende, wevende ende kleederen makende; oock hare wapenen onder houdende. Van Quito comt men tot een ander stadt S. Francisco del Quito gheheeten, light aen die noordt zyde in die benedenste province van Peru. Die stadt is kouder dan warmer, ende heeft weynich uytsichts van velden: want light in een kleyne valleye, als in een grafte, rondtsomme met eenighe berghkens beset. Van S. Francisco reijst men tot die palleysen van Tomebamba[2]), die daer ontrent 30. mylen af zijn, ende van hier treckende, quam men terstont aen een plaetse Panzaleo gheheeten. Die inwoonders van dese contreye zijn een weynich onderscheyden van haer ghebeuren in't binden des hoofdes, daer door men alle Indianen onderkennen mach; hadden oock een andere tale die zy ghebruijckten, different van haer ghebueren, hoe wel alle die ghemeene sprake van Cusco leeren moesten, op groote straffe als die ouderen hare kinderen daer niet toe hielden; Die Mans draghen lanck hayr met een lindt op ghebonden, gaen ghekleedet met haer hemden sonder kraghen ende mouwen, niet meer open aen die zyden, dan daer zy haer armen ende dat hooft moghen steecken, daer over zy langhe mantelen hadden van Wolle, ende sommighe van Cottoen. Die Heeren droeghen dese seer fijn, ende met vele coleuren afgheschildert; Hare schoenen waren ghevlochten van kruijt; Die vrouwen gaen met langhe rocken, die haer gheheel lichaem bedecken, int midden omgordet, met een breede wollen bandt, dickmaels rondtsom het

Papas, ronde wortelen ghelijck Rapen, smaken als Castaengien.

De mans spinnen alhier, ende de vrouwen die ackeren ende bouwen het landt.

S. Francisco del Quito.

Tomebamba.

Pansaleo haer volc zijn seer different in sprake met haer naebueren maer moesten als gedwonghen oock de sprake van Cusco leeren.

Hare kleedinghe is

[1]) Hiermee moet de aardappel bedoeld zijn; Clem. R. Markham vertaalt: potatoe. Over de quinua geeft hij in eene noot (blz. 143) uitvoerige inlichting.

[2]) Cieza c. XLI.

lijf ghewonden, makende daer mede een lanck lijf, waer over zy noch een fyne wollen rock draghen, die om den hals ghespeldet zijn, met eenighe gouden ofte silveren spelde, die zy Topos noemen in hare sprake, hebbende groote platte hoofden, ende seer scherpe punten; Om't hooft winden zy oock een schoone bant, gheheeten Nincia, in summa die maniere van kleeden deser volckeren, als ooc die van Cusco, is die schoonste ende beste van geheel America, doen groote neersticheyt om het hayr te kemmen, 'twelck zy lanck draghen, zijn wit van aenghesicht, van goede seden ende manieren, waer in zy seer verschillen van die vrouwen van't platte landt. Twee mylen van Pancalco [1]) light Mulahallo, oock in vorige tyden volckrijck, doch nu meest uytgeroeyt; Aen die rechte zyde van dit pleck light een Swevel bergh, die in 't uytbersten groote steenen uytwerpt, ende schricklijck gheluyt ende [72 b] ghesichten by bracht; Een weynich voorder light Tacunga [2]), in oude tyden niet minder als Quito, so in huysen als andere dinghen, ghelijck men noch uyt die Ruynen sien mach. Van Tacunga comt men op Muliambato. Van hier tot die Reviere Ambato. Noch twee mylen voorder tot Mocia, ende van daer tot Riobamba, ligghende in die Province Puruaes, al waer schoone velden zijn, in ghetempertheyt cruyden ende bloemen Spaengien gheheel ghelijck. Van Riobamba comt men tot Cajambi, ende voorder tot Tambos ofte Teocallas ende Ticiquiambi, ende van daer tot Thomebamba, in die Province van Canares, ende hier waren oock groote Coninclijcke ammonitie huysen, ghelijck door het gantsche landt, ten elcken 8. 10. oft 12. mylen, daer alles wat tot den oorloch diende, bewaert werde, daer oock bevel-hebberen des Conincks resideerden, die landen in vrede te houden, ende die moetwillighen ende rebellen te straffen, al warent oock haer eyghen Soons. Thomebamba lach ontrent daer twee revierkens tsamen liepen in een valeye, 9. mylen int ronde hebbende, aen een koude plaetse, daer nochtans veel wildt ghedierte hielt, als Geyten, Conynen, etc. Hier was oock een Tempel der Sonnen uyt groote, swarte ende groene steenen, ghelijck Jaspiden ghebout, die Poorte van des Conincks palleys, schoon ende seer gheschildert, waer in eenighe Amerauden gheset waren, ende gheplastert met gouden platen; Van Thomebamba comt men aen't landt Bracamoros [3]) in onse

een breede bant daer zy haer lijf mede bewinden.

Topos zijn spelden.

Nincia zijn hooft banden.

Dese zijn de schoonste luyden van heel America.

Mulahallo.

Tacunga.

Muliambato.

R. Ambato

Mocia.

R. Bamba.

Purvaes een Province.

Caiambi.

Tambos.

Teocallas.

Ticiquiambi.

Thomebamba.

Canares een Province.

Thomebamba.

Een Tempel der Sonnen uyt steen van Iaspos ghebout.

Bracamo-

---

[1]) Lees: Panzaleo. Zie hiervóór, en Cieza blz. 147.

[2]) Korte uittreksels uit Cieza c. XLII—XLIV.

[3]) Cieza c. LVII.

ros een landtschap.

Caerte Barcamoros ghestelt, ghevonden ende ontdect van Iohan Porzel ende Capiteijn Vergara, die aldaer twee ofte drie plaetsen ghetimmert hadden omme daer door die naestligghende landen t'onder te brenghen. Ende dese landtschap Bracamoros is ontrent 60. mylen van Quito, het geberchte langhs reysende. Noch 45. mylen voorder light het landtschap Chychapoyas ofte Cachapoyas [1]). daer in die Spaengiaerden oock een stadt hebben, Frontiera ghe-

Levanto daer op de stadt Frontiera.

heeten, ghebout op Levanto, waer ontrent die landtschap vruchtbaer is van eetbare spysen, ende van rijcke goutmynen. Levanto is van wegen die ghelegentheyt des oorts seer sterck ende wel versorcht: want is bykans rondtsom becinghelt met een diepe valleye, waer door ten meesten deel een Reviere loopt, also dat die stadt Frontiera geheeten, die op Levanto ghebout was, niet wel te winnen is als die brugghen af ghebroken zijn. Dese Province is bebout, ende met Spaengiaerden besettet van Alonzo de Alvarado int jaer 1536. Alhier woont schoon ende blanck vrouwen volck, dat nauwelijck in geheel Peru schoonder, oock seer gratieus ende courtoys, daer by wel ghekleedet. Van hier treckt men in een ander Pro-

Guancas een Province. Cachapoya. Cascayunga seer rijck van Goude, zijn wercklieden om de costelijcke kleederen van Coningen te maken, gelijck zy die huyden daechs noch fraey wercken.

vince Guancas gheheeten, een seer ghesont landt, ende beyde dese volckeren van Cachapoya ende Guanca, dienen die Spaengiaerden van Frontiera, als oock doen die van Cascayunga, volck van een ander province. In alle dese landtschappen hebben oock gheweest die ammonitie huyser der Coninghen van Cusco, ende in sommighe zijn rijcke mynen van Gout, beyde die Mannen ende die Vrouwen in dese landen gaen ghekleedet. In oude tyden hadden hare tempelen, ende offerden hare Afgoden, waren gheheel rijck van Vee, ende maeckten veellerley kostelijcke kleederen voor die Coninghen, als zy oock noch huydighes daeghs die seer fijn maken, gelijck oock Tapeten, dattet te verwonderen is. In dese Provincie zijn [73 a]
veel vruchtbare boomen, die landen zijn oock vruchtbaer van Greynen ende van Garste. In manieren, ceremonien, begraeffenissen ende offerhanden, zijn zy ghelijck alle die andere; begraven met haer dooden veel Goudts ende Silvers, ende eenighe levende vrouwen; offeren die Sonne, etc. ghelijck volghen sal in die beschryvinghe der Ingen ofte Coninghen van Peru. Over die Andes

Moyobamba.

ofte 'tgheberchte ghepasseert zijnde, comt men aen Mayobamba ofte Moyobamba, ende ander groote Revieren, ende eenige bewoonde plaetsen. Van Mayobamba reijst men naer Guanuco[2]), oock

[1]) Cieza c. LXXVIII.

[2]) Cieza c. LXXIX en LXXX.

een stadt van Spaengiaerden bewoont, leyt ontrent 40. mylen van Cachapoya, wordt anders gheheeten Leon de Guanuco, die name van een spaensche stadt hebbende, door't bevel van Vacca di Castro, gheboren van Leon, die gheleghentheyt van dese stadt is seer goet ende ghesont, om dat die nachten ende die morghen stonden gheheel ghetempert zijn, al waer die menschen oock om die goede ghetempertheyt willen ghesont leven. Men samlet hier veel Maiz ende granen Que-appelen, Vyghen, Cederen, Limoenen uyt Spaengien over gheplantet, als oock vele van haer eyghen landts vruchten. Boven desen soo zijnder vele Platain, also datter een seer goede landouwe is, ende goede hope van verbeteringe der stadt: want in die velden worden vele Koeyen, Geyten, Paerden, ende andere beesten gehouden; Daer zijn oock vele Patrysen, Duyven ende andere voghelen, wilde Valcken ende tamme, om andere vogelen daer mede te vanghen. In't gheberchte zijn oock eenighe Leeuwen ende groote Beyren ende andere ghedierten; Ende ten meesten deele van alle die plaetsen die dese stadt onderworpen zijn, passeert die Conincklijcke wech, ende staen vele ammonitie huysen. Onder dese volckeren waren eenighe Waersegghers ende teecken beduyders, die op die steernen acht namen. In oude tyden waren hier soo veel Schapen van haer aert, dat het ongheooflijck is, die door den oorloch der Spaengiaerden ten meesten deele vernielt zijn. Hare huysen zijn van steen ende met stroo bedeckt; Met die doode Mannen werden die levende vrouwen begraven, zijn anders niet soo onkuysch als sommighe andere. In haer land zijn goede Mynen van Silver. Noch 40. mylen van Guanuco di Leone light een ander stadt [1]), oock van Spaengiaerden bewoont, ende ghetimmert aen't gheberchte van Francisco Pizarro, uyt die name van zijn Majesteyt, int jaer 1539. gheheeten S. Iohan di la vitoria di Guamanga. Die oorsake waeromme dese getimmert is, is ten meesten deele om die pas tusschen Cusco ende Lima te bevryden voor den aenloop der Peruanen, al eert landt gheheel t'onder ghebracht was. By dese stadt passeert een Reviere van goet drinckbaer water, ende alhier zijn seer schoone steene huysen, ende sommige torenkens, het merckt velt is geheel plat ende groot, ende aldaer is een gesonde locht: want noch de Sonne noch die locht, noch eenige andere elementen schade doen, niet te vocht noch te warm wesende, dan seer ghetempert, rontsomme die stadt hebben die Spaengiaerden hare Vee huysen, in die valleykens, op

Guanuco een Bisschoplijcke stadt, Leon di Guanuco.

Zijn ooc veel Valcken ende andere voghelen ende beesten.

S. Iohan de la victoria di Guamanga van Pizarro ghetimmert voor den aenloop der Peruanen.

[1]) Cieza c. LXXXVII.

Vinaque een reviere, worden vele Ruynen ghesien van groote ghestichten, hier wast Terwe soo goet als in Spaengien.

die Revieren. Die grootste Reviere die welcke hier passeert, heet Vinaque, al waer ontrent ruynen ghesien werden, van groote vierkante palleysen, gantsch op een ander maniere ghetimmert dan [73 b] andere Peruanen, die lanck ende smal bouwen. Zy willen segghen dat soodane huysen getimmert zijn gheweest in oude tyden van vreemde volckeren, hoe sulcks zy, can daer niet af oordeelen; Men vergadert oock alhier seer schoone Terwe, daer men soo fynen broot af maeckt, als in gheheel Spaengien mach ghedaen worden, ende allerley fruyten zijnder ooc in overvloet.

Guamanga. Velden Chiupas.

Van Guamanga tot Cusco zijn 45. mylen, een weynich min ofte meer. Op dese strate passeert men die velden van Chiupas, al waer die wreede slach ghedaen is tusschen Vacca di Castro ende Don Diego di Almagro [1]), ende 8. mylen van Guamanga ghecomen zijnde, light

Vilcas int midden aller landen der Coningen van Peru.

Vilcas [2]), 'twelck men seyt int midden te wesen van alle die landen die de Ingen regierden: want Vilcas licht tusschen beyden, is even verre van Quito als van Chilo, al waer oock Conincklijcke seer costelijcke palleysen, ende een Tempel der Sonnen is. Van hier 5. mylen voorder vervolcht men die Conincklijcke strate tot Vra-

R. Vramarca.

marca, waer ontrent een Brugghe over een reviere met twee bogen seer constich gewrocht, groot 166. treden. Die Reviere Vilcas comt

Soras een Province.

uyt die province van Soras, seer vruchtbaer ende overvloedich van vivres, Goudt ende Silver Mynen, ende van strijdtbaer volck, ghekleedet met wollen kleederen, ende wel ghesien by die Ingen.

Andaguayla. R. Abamcay. R. Apurima.

Van hier tot Andaguayla, op de reviere Abamcay seven mylen, ende van hier noch 6. mylen verder reysende, comt men aen een ander groote Reviere Apurima ghenoemt, die weghen zijn hier seer quaet, rouw ende scherp, over berghen ende steenrootsen, periculoos om te dalen, dat vele Peerden Goudt draghende, afghestort zijn in die revieren ende verloren. Van Apurima comt men

Matambo. Vilcaconga gheberchten. Valleye Xaquiraguana.

tot Matambo, ende passerende die geberchten van Vilcaconga, comt men aen die valleye Xaqui Xaguana, die seer even is, doch niet seer lanck ofte breedt. In dese valleye waren eenighe costelijcke lust- huysen ende palleysen der Coninghen van Cusco, die aldaer trocken om haer te vermaken, zijn schaers 4. mylen van Cusco, ende hier door passeert oock die Conincklijcke strate, anders souden men qualijcken door reysen moghen: want daer eenige morassen, daer over die wech met hare mueren passeert, ende

Cusco, die

van hier comt men tot Cusco, hooft stadt, in vorighe tyden van

[1]) Zarate 4e boek cap. XIX Cieza blz. 306, met uitvoerige noot.

[2]) Cieza c. LXXXIX—XCII.

gheheel Peru [1]), ende des gantsen rijcks der Ingaren, ghebout van Mango Capo, die eerste Coninck deses stams, in een rouwe seer scherpe plaetse rondtsomme beset met gheberchte, tusschen twee kleyne revierkens, waer af die eene midden door die stadt loopt, is bewoont ten beyden zyden, heeft een valleye aen die oost zyde ende die stroom die door de stadt passeert, neemt haren cours nae den nederganck, in dese valleye, om dat zy kout is, zijn weynich vruchtbare boomen, dan alleen eenighe Molles, daer van wy seghen sullen hier naemaels, om dat zy hier haren dranck af maken [2]); Aen die noortzyde hadde dese stadt op een bergh dichte by een sterckte, die om der grootheyt ende vasticheyt willen seer kostelijck ghehouden wert, doch nu meest vernielt, hoe wel die fundamenten ende sommighe toornen noch daer af staen. So heeft oock dese stadt aen die oost ende noordt zyde die Province van Andesuyo ende Cinciasuyo nae't zuyden die landtschap Callao ende [74 a] Condesuyo, onder welcken Callao light, tusschen oosten ende zuyen, Condesuyo tusschen zuyen ende westen. Een gedeelte van dese stadt wordt gheheeten Havan Cusco, ende d'ander Oren Cusco, plaetsen daer die eedelen woonden ende voornaemsten der stadt, aen een ander zyde was die bergh Carmenga, al waer eenighe kleyne toornkens stonden, daer op zy den loop der Sonnen teeckenden; Int midden daer't meeste volck woonde, was een groote plaetse, van welcke vier Conincklijcke straten ginghen, nae de vier ghedeelten des Rijcks, ende dese stadt was alleen ordentlick ende fray ghebout met steenen huysen, boven alle andere steden van gheheel Peru, rijck ende machtich want daer mocht gheen Gout (op des levens verbeurte) uyt ghevoert worden. Hier was die alderrijckste tempel der Sonnen van die gheheele werelt, genoemt Curicanche, ende daer in die hooghe Priester, die zy noemden Villaona, een deel van die stadt was van Mitimaes, dat zijn vreemde vervoerde volckeren bewoont, die alle onder goede politique wetten ende ceremonien der Afgoden ghehouden werden, dat het een wonder om te hooren is. Het Casteel was van so groote viercante steenen ghebout, dat 10. paer Ossen nauwelijcken eene soude voort trecken, alsoo dat men niet bedencken mach, hoe die door menschen arbeyt daer ghebracht zijn, de wijl zy gheen Ossen

hooftstadt in vorighe tyden van gheheel Peru.

Molles boomen daer zy haren dranck af maken.

Andesuyo een province.

Cinciasuyo een ander.

Callao.

Condesuyo.

Hauan Cusco.

OrenCusco.

Carmenga.

Curicanche.

Villaona, hooghe Priester.

Mitimaes.

---

1) Cieza c. XCII.

2) Cieza c. CXII. Zie Carolus Clusius, noot op Nic. Monardes, Simplicium medic. hist. (Arom. et simpl. hist. 3, p. 359—361.). Hij had een molle gezien in een tuin in Mechelen en geeft er eene afbeelding van.

ofte Peerden, ofte ander creatueren hadden, om daer door te arbeyden. Die huysen die de Spaengiaerden nu bewoonen, zijn meest van't volck des landts ghetimmert, doch zijn wat gherepareert ende grooter gemaeckt.

Cusco in vier wijcken af gedeelt, nae die vier winden der Werelt.

By der Ingen tyden wort dese stadt in vier wijcken afgedeelt, ghelijck geseyt nae die vier deelen des werelts, namen hebbende van die vierderley landtschappen, die op elcke hoeck van de stadt lagen, ende ten tyden als die Ingen noch in hare regieringhe waren, mocht niemant met der woon in een ander wijck trecken op groote peene, ende ofte wel dese stadt aen een koude plaetse zy, is nochtans ghesont ende beter versorcht van allerley victualie, oock grooter dan eenighe andere van gheheel Peru; Rondtsom plachten kostelijcke Mynen te wesen van Goudt, dan vergaen, ende worden oock verlaten door die Silver Mynen van Potosi, om dat die winninghe grooter is nu ter tijt op't Silver, ende die periculen weynigher. In dese stadt was groote toeloop van allerley volckeren den Ingen onderworpen: want alle die Heeren moesten alhier hare kinderen seynden onder 't dexel van die sprake te leeren ende den Coninck te dienen; doch waren meer daer als gyselaers dat hare ouderen niet mochten opstaen tegens die Ingen, andere omligghende volckeren moesten daer comen om huysen te bouwen, die straten te suyveren, ende dierghelijcke wercken te doen die men haer gheboot.

Guanacaure een groote bergh by Cusco. Chile. Pasto. Cagnares. Bracamoros. Chacapoyas. Guancas. Charcassa. Collao. Mocia die Sonne ende die hooghste Godt.

Ontrent die stadt lach een groote bergh Guanacaure gheheeten, in grooter waerdye by die Ingen, al waer zy offerhanden deden van menschen ende beesten, ende ofte wel in dese stadt allerley Natien van volckeren waren, als van Chile, Pasto, Cagnares, Bracamoros, Chacapoyas, Guancas, Charcas, Collao, &c. soo woonden nochtans alle die selvighe die uyt eenderley landtschap waren by een in een plaetse haer ghedestineert; onderhielden hare oude Vaderlijcke ceremonien in allen, alleen dat zy die Sonne moesten aenbidden ende eeren, als den hoochsten Godt dien zy Mocia heeten. Het waren oock in dese stadt veellerley groote ghebouten onder die aerde, [74 b]
ende hier in hielden sommige Toovenaers ende Waerseghers ofte teecken bedieders, die als noch niet al uytgheroeyt zijn, ende in dese speloncken worden noch daghelijcks groote schatten ghevonden;

Ghetemperde valleyen.

Ontrent die stadt zijn veel ghetemperde valleyen, alwaer eenighe vruchtbare boomen ende granen zijn, doch alles worde daer in vorighe tyden in seer groote overvloet toe ghevoert; In die reviere die door die stadt loopt, hebben zy hare Coren muelens. Nu worden alhier vele Spaensche Cappoenen ende Hoenderen vet

ghemaeckt, soo goet alsmen die in Spaengien hebben mach, als ooc Koyen, Geyten ende andere ghedierten, ende ofter wel weynich geboomten zijn, so groeyen nochtans aldaer overvloedich veel Legumina, dat zijn Erwitten, Boonen, Ciceren, Phaseolen, etc. Ende om dat in dese stadt gheweest is die seer rijcke Tempel der Sonnen, ende die Hooghepriester, oock die Conincklijcke residentie der Ingen, bedunckt my niet ongheraedtsaem een weynich van hare Religie ende afcomste der Coninghen van Peru te verhalen, ende daer nae te vervolghen op't cortste die pas der bergh steden van Peru tot Arequipa, als oock die Custe tot die Strate van Maglianes.

De vruchtbaerheyt deses Landts.

Religion der Peruanen [1]).

VVat aenlanghet hare Religion, alsoo zy wisten ende vereerden op hare maniere eenen Schepper des Hemels ende der aerden, dien zy noemden Pachacama, 'twelck Schepper te segghen is, ende een Sone van Sonne ende Mane, ghelijck zy dien in die valleye van Pachacama, eenen grooten tempel ghebout hadden, so hielden zy nochtans voor den grootsten ende hoochsten Godt die Sonne, als een Schepper van alle gheschapen wercken, die zy op die tale van Cusco noemden Ticebiracoce, ende ofte zy wel dese erkentenisse hadden, baden nochtans van outs aen, niet alleen die Sonne ende Mane: maer oock boomen ende steenen ende andere saken, die Duyvel haer hier door antwoordt ghevende, ende om dat zy gheen sekere kennisse uyt eenighe schriftueren ofte boecken van Godt, ende die scheppinghe der Werelt, noch van die deluvie hebben, soo houden zy alleen ghedachtenisse van't ghenighe dat zy van haer ouderen ghehoort hadden, namentlijcken datter een voortreffelijck man, (dien zy Con heeten) van't noorden in vorighe tyden in die landen met seer groote snellicheyt zy ghecomen, die zijn lichaem op gheen ghebeente stonde, noch met gheenderley banden te samen gebonden was, die de berghen conste slechten met een ghedachte ende wenckent, ende die diepe valleye vullen, hem eenen wegh door onwegen makende. Ende dat de selfde die ouden van dat landt gheschapen hadde, haer kruyden ende wilde vruchten tot onderhout des levens ghevende. Die oock gheoffenseert wesende van die Peruanen die in't platte landt woonden, hare vruchtbare landen in dorre sanden verkeert heeft, ende

Pachacama Schepper des Hemels ende der aerden, geloofden zy te woonen in den Hemel.

Valleye van Pachacama.

Ticebiracoce.

Con gheeert voor Godt ende als een Sone van de Sonne ende Mane.

[1]) Zarate cap. X.

die regenen daer over doen ophouden, doch door bermherticheyt beweecht om die beesten in die dorre velden te onderhouden, fonteynen ende revieren gheopent, daer door die volckeren hare landen mochten begieten. Desen Con, als wesende een Soone van die Sonne ende Mane, hebben zy in oude tyden voor den hooghsten Godt gheeert, ter tijdt toe dat van't Zuyden een ander [75 a] ghecomen is, met namen Pachacama, ('twelck Schepper beteeckent) oock voort gheteelt van die Sonne ende Mane, ende veel machtigher dan Con, tot welckes aencomste Con verdwenen is, ende dese heeft die menschen van Con gheschapen verkeert, sommighe in Meer-katten, Beyren, Leeuwen, Papegayen ende andere voghelen, ende weder gheschapen die voorouderen van die Peruanen nu levende, ende haer gheleert die plantagie ende aerdtbouwinghe, dien zy naderhandt voor haren God ghehouden hebben, hem Kercken opghericht, ende Godlijcke eere bewesen, ende oock een province nae zynen name ghenoemt Pachacama, ligghende vier mylen van Lima, ghelijck wy daer verhaelt hebben, al waer in vorighe tyden die Coninghen ende Oversten des landts stervende wilden begraven wesen. Ende deser Pachacama is vele jaren van haer gheeert worden tot aencomste der Spaengiaerden in Peru, is naderhandt niet meer ghesien. Het staet te ghelooven dat sulcks een Duyvel gheweest is, die met dusdanigh bedroch, om het arme volck te bedrieghen, hem ten tyden verthoont heeft in menschelijcke ghedaente, het welck oock blijckt om dat hy voor der Spaengiaerden aencomst in dese costelijcke Tempel hem opghericht in menschelijcke ghedaente den Priesteren antwoordt gaf, ende die Priesteren sulcks woort den volcke relateerden. Int ghemeen ghelooven ende vertellen zy oock datter in oude tyden een groote Diluvie zy gheweest, waer door alle menschen zijn verdroncken, uyt besondert weynighe, die haer in holen van hooghe berghen verborghen hadden, ende met proviande versorcht, ende die inganghen verstopt, also het ghemeene onghelijck ontcomen. Ende als dese menschen nu vermoedende dat die reghenen ende wateren verloopen waren, hebben zy twee honden uyt ghesonden, de welcke als zy nat weder quamen, gisten daer uyt, dat noch die wateren niet verloopen moesten wesen, ende daeromme noch niet raetsaem uyt te comen. Naderhandt wederomme twee Honden uytsendende, ende siende dat die slijckich weder quamen, gisten die wateren verloopen te wesen, ende zijn uyt ghegaen, hebben ghevonden groote mennichte van Slan-

Pachacama ooc een Soone van de Sonne ende Mane.

Pachacama oock een province vier mylen van Lima.

Opinie van een Diluvie by de Peruanen.

ghen, die de slijckighe aerde voort gheteelt hadden, met welcke zy genoech te doen hadden om die te vernielen. Oock soo vertellen zy dat die Werelt vergaen sal, doch niet eer, ten zy dat eerst een seer groote droochte, ende ghelijck een verberninghe des luchts come, daer door die Sonne ende Mane oock wech ghenomen werden, waeromme zy ten tyden als daer eenighe Eclipsis ofte verduysterheden zijn, insonderheyt van die Sonne, droevighe lieden singhen, ende groot gheschrey maken, meenende dat die Werelt vergae, ende dat eynde ghenake; Wat, zijn dit noch niet voncken van oprechte Religie? die de Duyvel in soo groote duysterheyt ende barbarischeyt niet heeft uyt deser arme Heydenen herten nemen moghen; dat die van Brasilien ghelooven die onsterflijckheyt der Sielen, is hier voren verhaelt. Dese Peruanen gheloofden niet alleen der Sielen onsterflijckheyt: maer oock die verrijssenisse der lichamen, gelijck sulcks blijckt, niet alleen uyt die maniere van haer begraeffenissen: maer oock uyt die bede, daer mede zy
[75 b] die Spaengiaerden (haerder voorouderen ende Coninghen graven openende, om die schatten daer uyt te nemen) baden, dattet haer gelieven wilde, doch dat ghebeente der verstorvenen niet te verwerpen ofte verstroyen, daer met haer sulckes niet mochte beletten in die verrijssenisse [1]).

Ondergang der Werelt gheloofft van die Peruanen.

Peruanen gheloofden onsterffelijckheyt der Sielen, ende verrijssenisse des lichaems.

[Die maniere der begraeffenisse].

Wat aenlanght die maniere der begraeffenisse [2]), hare Coninghen ende Heeren begraven zy heerlijck ende magnifijck, die in setels inde graven settende, bekleedet ende ghewonden in de beste kleederen, begraven oock met hem een ofte twee van zijn vrouwen, die alder schoonste, ende die hy levende liefst ghehadt heeft, waer op onder die vrouwen ten tyden groote questie ende gheschil valt, (welcke weet by den Coninck, noch int leven wesende, ghedetermineert ende neder gheleyt) begraven inghelijcken met hem drie ofte twee van zijn knechten, ende veel ghewrocht Gout ende Silver, jae het beste service dat zy hadden, oock fruyten, Broot, Maiz ende dierghelijcke dinghen, ende dat meer is, die uytvaerden die de vrienden doen, zijn dat zy gieten door een riet ofte pype

Maniere vande begraeffenisse.

[1]) De schrijver verwees reeds naar dit verhaal in het hoofdstuk over de religie der Brasilianen (naar Lery cap. XVI) met deze woorden: „ghelijck wij in die Historie van Peru verhaelt hebben." Zie blz. 157.

[2]) Zarate cap. XII.

Cicha der Peruanen dranck.

mennichmael van haren dranck (welcken zy Cicha noemen) eenighe maten tot des verstorvenen mont, alleen om deser oorsaken willen, op dat hem niet mochte ghebreken tot zijn aencomste in die ander werelt, ondertusschen sulcke spysen ghebruyckende, met zyn vrouwen ende dienaeren; Ende dese maniere wert vast gheheel Peru ende Mexico door, by allen onderhouden, alleen dat een yeghelijck min ofte meer doet nae zijn qualiteyt, doch ten meesten in Peru, die vrouwen levendigh mede begravende: welck misbruijck, oorspronck genomen hadde uyt des Duyvels verblendinge, die tot eenighe tyden sommighe levendighe menschen verschenen was, in ghedaente van verstorvene, wandelende ende Vrouwen by sich hebbende, dusdanigh is die verblintheyt ende macht des Duyvels in den kinderen der ongheloovighen. Merckt in oost Indien haddet die duyvel daer toe gebracht, dat die vrouwen haer levendich met die doode Mans verbranden [1]), ende hier, dat zy haer levende by den dooden begraven. Zy beschreyen hare dooden veel daghen, ende op die graven stellen zy des verstorvenen figuere ende beeldt van hout ghemaeckt. Het ghemeene volck ende die handtwercks lieden, stelden oock yet van hare hanteringhe op die graven, als oock die Soldaten eenighe wapenen die men inden oorloch ghebruijckte, daer aen men sien mach wie daer begraven lach.

Waer om die vrouwen levendigh mede begraven worden.

Beschryvinge harer dooden ende hoe zy die begraven.

Soo aenbidden dan ende bekennen die Peruanen voor den hooghsten Godt Sonne ende Mane, ende sweeren daer by als oock by die aerde, die zy houden voor haer Moeder, ende ofte zy wel eenighe tsamen spreeckinghen met den boosen gheesten hielden, met haer raedtslaechden, ende antwoort van haer verwachteden, soo deden zy sulcks meer door vreese om niet beschadicht te wesen, dan om die te eeren, dat zy die Sonne voor den voornaemsten ende hooghsten Godt hielden, blijckt ten eersten uyt die veelvoudighe seer kostelijcke tempelen, die zy door 't gheheele rijck ghebout hadden. Item oock uyt die antwoorde des Conincks Atabaliba teghens den Dominicaner Moninck, Broeder Vincentius de Valle viridi, naederhandt eerste Bisschop van Peru, dien hem verkondichde, die scheppinghe van die Werelt door Godt, ende die verlossinghe door Christi doot, daer op hy antwoorde dat nie- [76
mandt yet ghemaeckt hadde, dan zijn God die Sonne, die niet storve als Christus ghedaen heeft, dat wy ghelooven mochten

Zy bekennen ende aenbidden de Sonne ende Mane als haren hooghsten Godt.

[1]) Zie Itinerario I blz. 166.

inden ghekruysten ende ghestorvenen Christum, hy wilde blyven by zijn Godt ende zijn Guacas, die niet en sterven, 'twelcke sekere steenen waren, die zy met weenen eerden ende aenbaden. Guacas goden van Peru neffens die Sonne.

Maniere van aenbiddinghe der Sonnen [1]).

ALsoo verhaelt is, hadden die Peruanen seer groote ende costelijcke Kercken der Sonnen over al 'tlandt ghebout, die wanden ende mueren met Gouden ende Silvere platen bedeckt, costelijcke stoelen ende setels daer in. Als die Vorsten ofte Heeren des landts ofte die Priesters eenighe weldaet van die Sonne sullen bidden, soo klimmen zy des morghens vroech in't oprysen der Sonnen op een hooghe steenen schavot daer toe gemaect, al waer zy met neder ghebuyghden hoofden, ende met ghevouwen ende tsamen ghewreven handen die terstont opheffende in die hooghte ende uyt spreydende, niet anders dan ofte zy die Sonne wilden omgrypen, ende in haer armen ontfanghen, ende murmelen alsoo eenighe ghebeden, waer in zy hare begeerten voortbrenghen, op de selfde maniere als zy die Sonne plachten te aenbidden, dien zy nu die Spaengiaerden ghequelt wesende van haer biddende dat zy bermhertichlijcken met haer willen handelen ende haer niet schaden. Op sommige plaetsen, insonderheyt onder die Linie ende daer ontrent, maecten zy die poorten der tempelen nae't oosten, behinghen die met seeckere Cottoene lijnwaet. In alle hare Kercken stonden twee uytghehouwen Afgoden, ghedaente hebbende van swarte Bocken, voor welcke altoos vuer brande, van welrieckende houdt, 'twelck ick achte Cederen te wesen, om dat die bast afghedaen zijnde, daer uyt vloeyt eenighe stercke welrieckende Gomme, die doode lichamen voor putrefactie ofte vervuijltheyt bewarende, ende die levende corrumperende. Insghelijcken soo zijn in dese Kercken beelden van groote Serpenten die zy aenbidden, etc. doch dit ontrent die Linea in Peru ofte Cusco, niet daer zy die Guacas, dat zijn steenen hebben, waer ontrent niemant comen mach dan alleen die Priesters, die in witte kleederen ghekleedet gaen, ende daer nevens comende, nemen in die handen wit laken ende vallen neder ter aerden, spreken met den Afgoden in een vreemde tale, op dat die ghemeene luyden sulcks niet mochten verstaen, ende dese Papen ontfanghen alle

Maniere van aenbiddinghe der Sonnen.

Hoogh steenen schavot.

Poorten der Tempelen onder die Linea nae't oosten.

Swarte Bocken Afgoden.

Cederen ofte welrieckent hout ghebrant voor die Afgoden.

Beelden van groote Serpenten.

Guacas zijn steenen ende Peruaensche Afgoden.

Kleederen der Priesteren.

[1]) Zarate cap. XI.

die offerhanden die den Afgoden gheoffert werden, ende begraven die ten deele in die Kercken, die reste voor haer behouwende. Soo is oock te weten dat alle die offerhanden, die men doen sal, moeten wesen ghewrocht van Gout ofte Silver, ende van sulcken ghedaente, als het ghenighe is dat men van den Guaca biddet, doen offerhanden van levende menschen ende allerley beesten, acht nemende op eenighe teeckenen aen't herte, ende aen die lichtighe [1]) vande menschen ofte die beesten die zy offeren, ende soo langhe zy dese teeckenen niet en vonden aen die voorghenoemde partyen, so langhe hielden zy aen, tot dat zy die vonden: want sochten [2]) so langhe hem soodane teeckenen niet openbaerden, dat die Afgoden met sulcken offerhanden niet voldaen waren. Dese Priesters, als [76 b]

Maniere ende voorbereydinge om die offerhanden te doen.

zy offerhanden sullen doen, so onthouden zy haer van hare Vrouwen, ende laten niet af van roepen den gheheelen nacht, ende den Duyvel aen te bidden int velt loopende, ende op die plaetsen daer die Guacas staen: want sodanighe aldaer seer vele waren, alsoo dat voor een yeghelijck huijs een stont, ende als zy met den Duyvel spreken souden, soo vasteden zy eerst, sommighe verbonden hare ooghen, sommighe staken die uyt, ghelijck men ghesien heeft,

De Heeren beghinnen niet sonder advys van de Papen.

Offeren hare goden, menschen, beesten, voghelen, bestrijcken de monden met dat bloet.

dat eenighe van haer uyt devotie ghedaen hebben. Die Vorsten ende Heeren beghinnen gheen saken voor ende aleer zy haer met die Priesteren beraetslaecht hebben, ende die Papen met die Afgoden; tot sacrifitie nemen zy niet alleen beesten: maer oock menschen ende kinderen, nochtans het vleijsch der menschen niet eetende, als die Cannibalen: want die Spaengiaerden die tempelen der Sonnen vernielende, hebben ghevonden veel kruijcken met ghedroochde kinderkens die gheoffert waren. Zy offeren oock voghelen ende ander ghedierten, ende met het bloet deser offerhanden bestrijcken zy die monden haerder Afgoden, ende die poorten der Kercken; Men heeft oock onder het Goudt dat by hare Afgoden lach, ghevonden, staven ende myters van Bisschoppen, als onse Bisschoppen in hare pontificael gaende, draghen, ofte als men een S. Niclaes af schildert. Soodane figueren heeft men oock onder haer Afgoden ofte Guacas ghevonden, doch haer vraghende, wisten niet wat sulcke mochten beduyden, ofte waer zy van daen quamen.

Vele Cloosteren van ionge maechden,

Behalven dese groote Tempelen der Sonnen ende der Guacas zijn noch gheheel Peru door veel ander Kercken ofte Cloosteren voor jonghe maechden, waer van in die sommige 100. in andere

[1]) die lichtighe, d.i. de longen.

[2]) waarschijnlijk te lezen: dochten

200. ende meer zijn, alle reynicheyt houdende, ofte ten minsten belovende, ende die Sonne gheheylicht, ghelijck by die Romeynen die Virgines Vestales, ende nu by ons die Clooster Jofferen ofte Nonnen. Dese noemden zy Mamacomas, moesten haer leven lanck in een Clooster blyven, ende van daer niet wijcken, oock gheen ander wercken doen dan spinnen, weven ende naeyen, seer fijn laken van Cottoen ende wolle accoutrementen ende verciersels voor hare Afgoden, ofte als andere segghen, dat sulcke doecken van haer gemaect zijnde, daer nae verbrant werden met gebeente van witte Schapen, welcke assche zy als een teecken van Godtlijcke eere ende reverentie tegens die Sonne wierpen ende uyt saeyden. Ende dese dochters werden heel scherp bewaert van sekere luyden ende Priesteren daer toe gheordineert, waer af die sommighe oock ghecastrijnt waren om haer niet te buyten te gaen, werden anders ghedoodet ofte levendigh begraven, ten ware dat die bevruchtede wilde met eede bevestighen, sulcks van die Sonne ghedaen te wesen, so wast 'tKindt vry van die doot. Ende alle jaer inden Oogst, als men het Maiz ofte Koorn inghevoert hadden, hielden die Peruanen van't gheberchte een groote feest. Zy richteden op in't midden van hare merckten twee hooghe Mast-boomen, (als wy Mey-boomen) ende op den top van dien seeckere beelden nae menschen ghemaeckt, in't midden van eenen rinck vol bloemen, ende aldaer hoop wyse, doch in goede ordre comende, slaende haerluyder Trommelen, wierpen ende schoten gelijckelijck,
[77 a] elcke schare met haer roeden ende schichten, nae die figuren, seer groot misbaer ende gheluijdt met roepen makende, ende alle gheschoten ende gheworpen hebbende, brengen die Priesters een ander beelt, 'twelck beneden aen die mast gheset werdt, waer over zy offerhande doen, ofte van een mensche ofte schaep, bestrijckende met dat bloet het beelt, ende na dat zy aent herte ende aen die lichtighe de teeckenen bemerckten, vercondichden zy die den volcke, ende nae dat die teeckenen vervolchden, werdt het feest oock, ofte met blyschap ofte met droefheyt voleyndet, meest drinckende daer toe zy seer gheneghen zijn, ende door malcanderen loopende ende dansen met bylen, strijdt-colven ende andere wapenen in die handen hebbende, die meer van hare ceremonien ende valsche Afgoden diensten begheert te weten, mach daer af lesen die spaensche historie schryvers.

daer in een Clooster somtijts 100. oock wel 200. in zijn.

Mamacome, zijn Nonnen van Peru, weven seer fijn doeck van Catoene garen.

Dese Dochters worden seer nauwe bewaert.

Feest der Loverhutten by den Peruanen ghehouden hoe vreemt dit toe gaet, leest hier.

[Vanden Ingis, dat zijn Coningen van Peru].

Ingen Coningen ende regierders van Peru. Lack Titicara ofte Titicaca. heeftgheen gront, loopt onder die aerde door.

Het landt Peru is eerst gheregiert van Ingis, dat zijn Coningen ofte Oversten, die ghecomen zijn van't groote Lack Titicara, ofte als sommige schryven Titicaca [1]), liggende in Charcas, groot 80. mylen int ronde, welck eenen uytloop heeft west aen, door een groote Reviere, die op sommighe plaetsen een halve myle breedt is, ende loopt daer na in een ander kleyne Lack, 40. mylen daer van gheleghen, ende het is te verwonderen, hoe dat al dit overvloedighe water des grooten Lacks verdwijnt in so kleynen, datmen niet sien en mach dat sulckes wasset, dewijl die spacie kleijn is, ende het water seer veel, doch seggen sommighe dat in dese kleyne Lack gheen gront zy, ende dat het water onder die aerde door loopt in een ander Zee ofte Reviere, ghelijck men vertelt van de Reviere Alpheus, die uyt Peloponees ofte Morea, tot in Sicilien onder die aerde door soude comen, ende van dit Lack ofte hier ontrent, seyt men dat die Ingen ofte Coninghen van Peru ghesproten zijn. Die afcomste deser Coningen wort van Iacobo Ferdinando, Spaengiaert aldus vertelt [2]).

Vertellinghe vande afcomste der Coningen van Peru. Mango Capa, eerste Coninck van dese stam. Mama Guaco zijn vrouwe. 2. Sicheroca, een dapper krijghsman.

Mango Capa is die eerste, welcke nae't segghen der Indianen niet gheboren is van een vrouwe: maer uyt een steen ghesproten welcke noch huyden ten daghe ontrent Cusco van haer ghewesen wort. Dese heeft by zijn vrouwe Mama Guaco, een sone ghehadt, met namen Sicheroca, die nae hem regierde, ende die tweede Inga ofte Coninck is. Hier is te mercken dat die regieringhe blijft by die soons in die rechte Linie, ende dat tusschen die ingeboornen die kinderen niet en succederen, dan eerst die broeder die nae den aflyvighe die oudtste is, dien oock stervende, comt die regieringhe wederom op des oudtsten broeders soon, ende na hem op zynen broeder, ende daer nae weder op des oudtsten broeders soon, sonder veranderinghe. Desen Sicheroca was dapperder in den oorloch als zijn vader, heeft vele van die naestliggende volckeren over-

[1]) Zarate fol. 14 (c. XIII) De spelling Titicara op de kaart van Ortelius.

[2]) Dit verhaal, met aanhaling van Jacobo Ferdinando (Diego Fernandes), naar Ortelius *Theatrum*. Diego Fernandes was in 1545 naar America gegaan, en in 1555 historiograaf geworden van den Onderkoning van Peru. Na zijn terugkomst schreef hij eene Historia del Peru, waarvan dl. I en II in 1571 te Sevilla verschenen. Afwijkende Yngas-verhalen bij Zarate cap. XIII en Cieza c. XXXVIII. De uitvoerige behandeling van de regeering der Yncas, in het tweede deel van Cieza's historiewerk is niet in de 16e eeuw gedrukt; de Engelsche uitgaaf (Hakl.-Soc. 1883) deelt nog meer afwijkende overleveringen mede (noot blz. 12). Acosta behandelt de Ingas in het zesde boek van zijn Historie, cap. 19 en v.

wonnen, ende onder sich ghebracht, ende heeft uyt Mama Cura een erfghenaem verkreghen. Locuco Pangue, die derde Inga ofte Coninck, die meer getrachtet heeft zijn aengeerfde landen te beschermen, dan andere daer toe te winnen, heeft in zijn ouderdom een vrouwe genomen, Mama Anauerque, die hem een sone ende erve gheteelt heeft, Mayta Capa ghenoemt, die welcke zijn rijck vermeerdert heeft, ende die province van Cusco ghewonnen, ende by zijnder vrouwen Mama Yacchi dela, een sone verkreghen, gheheeten Capa Cyupangu, die oock niet weer-[77 b] dichs ofte memorabels heeft aenghericht, dan een sone nae ghelaten by zijn vrouwe Mama Cagna, met namen Inga Ruca, die oock niet besonders in zijn leven heeft bedreven, alleen dat hy by zijn vrouwe Mama Micay veel soons ghehadt heeft, onder welcke eene is geweest, met namen Yaguar Guacinga Iupangue; daer af een seer vreemde historie vertelt wort, dat hy een kint wesende van drie maenden, ghenomen zy geweest van eenighe Caciquen, 'twelck oock Heeren ofte Coninghen zijn, die hem meenden te dooden, ende onder tusschen dat zy raet hielden ofte zy het kindeken dooden souden ofte niet, ghebuerde dat het kindeken greyende, bloedige traenkens, droppels wyse van zijn ooghskens liepen: waer door zy verschrickt zijnde, ende dit voor een wonder beduydende, spaerdent kindeken ende leydent wech, 'twelck naederhant van een ander opghenomen wesende, is weder tot zynen vader ghebracht, ende is opghewassen tot een manlick ende dapper krijghsman, alsoo dat hy veel van die naest omligghende landen heeft overwonnen, ende onder zijn regieringe ende gehoorsaemheyt gebracht, ende tot eender vrouwen hebbende Mama Chiquia, is zijn eerste gheboorene sone gheweest Vira Cocham, die hem in regieringhe volchde, ende zijn rijck seer verbreyde. Nae desen heeft gheregiert Pachacoti, zijn sone, gheboren van Mama Yunto Cayan, ende dese is kloecker gheweest inden oorloch, als alle zijn voorvaders, also dat hy veel volckeren overwonnen heeft, ende door hem zijn ooc die eerste fundamenten van't Casteel Cusco geleyt, ende stervende voor erfgenaem ende successeur int rijck ghelaten Topa Inga Yupangue, een sone hem gheboren uyt Mama Anaberque, die een naevolgher is gheweest zynes vaders, veel volckeren bekryghende ende overwinnende, ende dat Casteel tot Cusco van zynen vader begonnen tot volcomenheyt opbouwende, die landen die hy inghenomen heeft zijn Chile ende Quito, Ende dese heeft die Coninclijcke strate, daer af die gheheele werelt haer

- Mama Cura
- 3. Locuco Pangue.
- Mama Anauerque.
- 4. Mayta Capa.
- Mama Yacci dela.
- 5. Capa Cyupangu.
- Mama Cagna.
- 6. Ingoa Ruca.
- Mama Micay.
- 7. Yaguar. Guacinga Iupangue.
- Caciquen, zijn Heeren.
- Mama Chiquia.
- 8. Vira Cocham.
- 9. Pachacoti.
- Mama Yunto Cayan.
- 10. Topa Inga Yupangue.
- Mama Anaberque.
- Chile ende Quito.
- Coninck-

lijcke Strate van Cusco tot Chile.

verwondert, van Cusco door die landtschap Charcas tot in Chile eerst doen maken ende oprichten, op die welcke hy ghestelt hadde

Posten van Peru door menschen ghedaen.

posten die zy Chasquis noemen, van halve myle tot halve myle, die de Indianen selver liepen veel snelder dan by ons die postpeerden, tot groot voordeel ende contentement der reysende luyden: want door dit middel mochten haren wegh corten, ende in 3.

Menschen in die plaetse van Peerden ghebruijckt.

daghen reysen 120. leuken, dat 240. mylen zijn, ende dat door het snel voort loopen deser menschen, die den anderen droeghen in poste, op die Aphricanische maniere van Congo, als wy daer verhaelt hebben [1]: want voor der Spaengiaerden aencomste waren gantsch geen Peerden, Esels ofte Muylen in dat landt, daer op die menschen ryden, ofte over wech comen mochten. Dese Coninck stervende, heeft naeghelaten over die 150. soons, onder welcke

11. Guaynacapa. Mama Oclo zijn vrouwe.

eender met namen Guaynacapa, dien hy uyt Mama Oclo zijn vrouwe vercreghen heeft. In die regieringhe succedeerde hy zynen Vader in manlickheyt, cloeckheyt ende raet, die in tijt van vrede als inden oorloch verre te boven gegaen, die limiten van zijn landt boven allen anderen grootelijcken vermeerderende, goede gherechticheyt ende oordre in alle saken houdende die bedieninghe van 't recht, ende die administratie van landt ende luyden, in betere forme stelde. Veel oude Wetten die onbequaem waren, zijn van hem wech ghenomen, ende nieuwe betere in die plaetse ghe- [78 a]

Coyam Pilico Vaco.

stelt. Hy troude een vrouwe Coyam Pilico Vaco, by die welcke als hy geen kinderen kreech, heeft hy vele andere neffens haer ghenomen, alsoo dat hier door het ghetal zijnder kinderen groot ende meerder wert dan zynes vaders, die nochtans 150. soons achter

Guascar Inga. Rava Oclo.

liet. Onder dese kinderen was die eerst gheborene Guascar Inga, wiens moeder ghenoemt was Rava Oclo, ende als verhaelt is, heeft Guaynacapa zijn landt dapper verbetert, ende vele volckeren overwonnen, ende sulcken goeden ordere ende gheregeltheyt daer onder ghehouden, datmen achten soude sulcks onmoghelijcken te wesen, insonderheyt onder sulcken groven ende slechten volck, die noch lesen noch schryven consten. Een seer mercklijck exempel van dese zijn vasallen groote onderdanicheyt ende liefde tegens hare natuerlijcken heeren, blijckt hier uyt, dat zy tot zijnder eeren

Twee Coninckljcke straten door Peru 500. mylen

ende dienst ghemaect hebben die twee heerlijcke ende costelijcke Coninckljcke straten [2], die by alle die Werelt voor miraculoos ghehouden werden, ende wel getelt mogen wesen onder die 7. wonder-

[1]) Zie hiervóór blz. 28 en 29.

[2]) Zarate c. XIII. Cieza c. XLII en LX.

heden der Ouden: Want doen desen Guaynacapa met zijn legher ghetrocken was van Cusco, om den oorloch te voeren teghens tlandtschap ende die stadt Quito by die 500. mylen vanden anderen gheleghen, moeste hy hooghe gheberchte passeren, waer in hy met zijn volck groote moyte ende armoede hadde, om dat den wech met rauwe ende scherpe steenrotse besettet was. Als nu Guaynacapa victorioselijcken vechtende die stadt ende lantschap Quito overwan, hebben zijn ondersaten hem tot een welghevallen ende tot eere ende dienst, om die swaricheyt ende moylickheyt die hy ghehadt hadde int reysen te verlichten, die gheheele berghwech gheslechtet, die hooghe steen Clippen neder geworpen, ende al dat oneffen slechtende ende ghelijck makende, soo dat op sommighe plaetsen eenighe valleyen 15. ende 20. mans lenghten hoogh uytghevult waren, ende dit gheduerende vijf hondert mylen, altoos so slecht ende even, datter eenen waghen wel op varen mochte, welcke wech nae der Spaengiaerden aencomste op vele plaetsen is gheruineert, om haer die passagie te beletten. Ende dese noch niet ghenoech wesende, als de selfde Guaynacapa noch eens wilde reysen nae Quito, zijn aengewonnen landt te besoecken, ende zynen wech nam over tplatte landt, hebben hem aldaer eenen anderen nieuwen wech ghemaeckt, waer in zy niet min arbeyts ende moyten gehadt hebben, als in d'ander over tgheberchte, om alle valleyen ende morassen die hier waren te slechten ende uyt te vullen, ende desen wech was ontrent 40. voeten breedt, op beyde zyden met hooge wanden, ende in die sandt velden groote baken met coorden daer aen, om den wech niet te verliesen noch te dwalen, die oock 500. mylen streckte, die wanden staen noch op sommige plaetsen int gheheel: maer die bakens zijn door den oorloch meest uytghetrocken ende verbrant [1]). Ende dit noch niet ghenoech wesende, heeft selfs vele costelijcke tempelen der Sonnen ende den Afgoden, ende ontallijcke vele Tambos, dat zijn ammonitie ende rust huysen (tot behoef zijnder nacomelingen in de tijt des oorlochs) opghericht, soo wel op die gheberchten als int platte landt aen die oeveren van die Revieren op alle weghen ende straten, [78 b] ghelijck men hier af noch vele ruynen huydiges daechs het gheheele landt door sien mach, daer uyt men lichtelijcken afmeten mach die grootheyt ende rijckdom deser Coninghen, ende die goede versorghe die zy deden tot bescherminghe haerder landen:

lanck wel mach voor een wonder der werelt gherekent worden.

Quito een landtschap ende stadt.

Een ander wech ouer tplatte landt van 40. voeten breedt, ende 500. mylen lanck.

Bakens op den wech gestelt om niet te dwalen.

Tambos zijn ammonitie huysen, dienende om legers te logeren als oock wapenen, kleederen, victualie daer in bewaert worde.

[1]) Hier sluit het 14e cap. van Zarate aan: „Vanden principaelsten ende notabelsten dinghen die Guaynacaua in Peru ghedaen heeft.”

want boven dien dat zy door't landt reysende, met al haer volck in dese huysen mochten logieren, so waren die selvige noch also versien (van die rondtsom woonende volkeren) niet alleen met proviande, als voor een gheheel legher van noode: maer ooc met kleederen ende allerley wapenen die men inden oorloch ghebruijckte, om het volck stracks te kleeden ende weeraftich te maken, als Bogen, Pylen, Pyken, Hellebaerden, Strijt-colven, Bylen, etc. om 20000. ofte 30000. menschen inder yl daer mede te wapenen, alsoo datter niet aen en ghebrack, ende dusdanighe huysen stonden op 8. ofte 10. ofte ten hoochsten 20. mylen van een, doch ten meesten op een daghreysens.

Ciraet der Coninghen van Peru. Een Quispel in plaetse van de Croone op zijn hooft.

Ende aenlanghende het ciraet der Coninghen van Peru [1]), 'twelck zy in die plaetse der Croonen ende des Conincklijcken Schepters ghebruijckten hare macht ende Majesteyt daer mede te bewysen, waren Quispels van roode wolle die om't hooft ghewonden waren, van die eene slaep tot die ander afhanghende, ende by nae haer die ooghen bedeckende, waer aen noch eenen anderen draet afhinck dien zy ghebruijckten als zy yet wilde ghebieden ofte ghedaen hebben, den selfden draet ghevende aen eene van die Heeren die haer dienden, ende uyt haer bevel die landen regierden, gheboden by dit teecken al wat haer gheliefde, 'twelck met sulcken ghehoorsaemheyt vanden onderdanen volbracht wert, datmen in gheen deel van die gheheele werelt dierghelijcke vant, jae al ghebuerdet dat hy gheboot een geheel landtschap te bederven ende uyt te roeden van menschen ende creatueren, wie die mochten wesen, jonck ende out, schickende eenen alleen van dese zijn dienaers, al hadden die geen ander macht van volck, ofte ander commissie by hem, dan alleenlick dusdanigen draet van desen Quispel was ghenoech, ende gaven haer ghewillichlicken den selven siende, in alle periculen ende tot de doot. Dese Coninghen worden ghedraghen in Rosbaren [2]) van gouden platen ghemaeckt, daer toe dan meer dan 1000. Heeren ende Conseliers waren, die hem op hare schouderen droeghen, waer af soo yemandt onversiens struyckelde, ghedoodet wert, ende niemant quam den Coninck spreken tot eenigher tijt sonder presenten ofte schenckagien te brenghen, ende al ghebuerdet dat hy tien mael op eenen dagh quam, bracht altoos verscheyden gaven, ooc wordet voor een groote onbeleeftheyt ghehouden den Coninck int aenghesicht te sien. Inden oorloch

Vertelt hier vande wonderlicke groote ghehoorsaemheyt der onderdanen teghen den Coninck.

Maniere hoemen die Coninghen droech, ende wort in een Rosbare van gout ghedraghen van zijn heeren, ende eenen struyckelende, moet sterven, ende

[1]) Dit weer uit cap. XIII van Zarate.

[2]) Weer Zarate cap. XIIII.

wesende, ende eenighe landen overwinnende, onderhielden die oude Roomsche maniere, om die volckeren te vervoeren[1]), daer met zy niet weder teghens haer mochten rebelleren ende opstaen, doch met meerder bescheydenheyt als die Romeynen: want een landt in nemende, na dat het volckrijck was, namen daer weynich ofte veel uyt, ende inghevalle dat die overwonnen volckeren een warm landt bewoont hadden, worden zy weder in een ander warm landt vervoert, als ooc so haer landt kout is, in een kout, al waer haer landen uytghedeelt worden, daer zy haer mochten op erneren, ende so verre dat ingheboren volck tegens den Coninck wilden op-
[79 a] staen, ghebruijckten die Capiteynen ende Stadt-houders des Conincks, die Mitimaes, dat zijn die vervoerde volckeren daer toe om die anderen te bedwinghen, wilden die Mitimaes niet wel, hielden zy die door die inwoonders in ghehoorsaemheyt, ende met dusdanighe kloeckheyt hielden zy hare landen in groote gherustheyt. Benevens dit ghebruijckten een ander list om niet ghehatet te worden van haer onderdanen: want zy namen nimmermeer het ghebiet van die overwonnen Caciquen ofte Heeren dat ghebooren Heeren waren, ende ofte al yemandt van desen hem vergreep, soo straffen zy den selvighen, doch ghevende zijn officie, ofte aen zijn kinderen ofte aen zijn broeders, ende gheboden haer onderdanich te wesen. Een iacht uyt lust aenstellende, welck zy Chico noemen[2]), beriepen seer veel te samen, nae die gheleghentheyt des landts, ten tyden tot 4. oft 5. duysent toe, min ofte meer, deden die alle in eenen rinck stellen, beslaende een myle 2. ofte 3. ende daer nae op sekere ghesanck te samen treckende voet voor voet, tot dat zy so nae aen een comen, dat zy den anderen die handen moghen reijcken, ende noch dichter, dat zy die armen over malcanderen slaen, hoe naerder den anderen comende, hoe dichter ende vaster die rinck sluytende, alsoo alle het ghedierte inden rinck besettende, daer zy van vangen ende dooden wat haer ghelieft, met sulcken gheroep ende misbaer, dat het vreeselijck is om aen te hooren, niet seer verscheyden is der duytschen Vorsten maniere int grof Wilt, ende sonderlinghe op die Wolven jacht, uytbesondert dat zy soo vele volcks niet en hebben noch niet singhen: maer wel vele remoers maken. Die ghedierten die zy vangen, zijn wilde Schapen, Rheen, Vossen, Leeuwen, swarte Beeren, Catten, veelderley Sim-

is een groote onbeleeftheyt den Coninck int aensicht te sien, comt niemant tot hem, dan altoos met gheschencken.

Mitimaes zijn vervoerde volckeren, op dese maniere leven zy gherust.

Chico een lust iacht, om wilt te iaghen, op dese maniere van jaghen can haer niet ontgaen.

[1]) Cieza blz. 149/150.

[2]) Zarate fol. 9 (cap. VIII). Cieza p. 288 en v., en noot; later in dl. II cap. XVI.

men, ende ander beesten. Van vogelen, Turtelduyven, Quackelen, Spechten, Papegayen, Nachtuylen, etc.

Tribuyten ende schatten zijn Crocodilen ende ander ghewormten. Caymans, Crocodilen.

Die Trybuyten ende schattinghen die de Coninghen van hare onderdanen ontfanghen waren van haer eyghen ghewassen; uyt onvruchtbare landen brachten zy hem hoopwerck van Crocodilen, die zy Caymans noemen, ende veelerley ander ghewormten.

Guascar de 12. Koninck ofte Inga van Peru, krijcht een sone alhier gheheeten Atabalipam, die hy hier Heere maecte in Quito.

Guayna capa [1]) heeft oock den tempel der Sonnen binnen Cusco vernieut, die mueren ende daken bedeckende met gouden ende silvere platen, ende als voren verhaelt, is door hem die landtschap ende die stadt Quito ghewonnen, welcke landtschappen hem so wel behaechden, dat hy daer een tijt lanck ghebleven is, onder tusschen zijn oudt sone Guascar, Inga Mango ende andere Kinderen tot Cusco, in die regieringhe latende, ende troude tot Quito een andere vrouwe, een dochter van die Heere der selfden provincien, ende by dese ghewan hy Atabalipam, een sone dien hy seer beminde, hem latende onder mombers tot Quito, doen hy wederom nae Cusco verreysde, doch is noch eens voor zijn doot nae Quito ghetrocken, eensdeels om dat hem die provincie wel aenstondt, ende voort oock om zynen soon Atabalipam, te besoecken, heeft aldaer voor zijn doot gheordineert, dat die landtschap ende die stadt Quito succederen ende erven soude op desen Atabalipam, als wesende zyne voorouderen afghenomen, 'twelck Guascar nae het overleden zijns vaders niet wilde toestaen, ende daeromme een wreede oorloch teghens zynen broeder aenghenomen, oorsake wesende van die onderganck ende distructie van Peru, dan hier af [79 b]
int leven van Guascar, die na zijn vader volghde in regieringhe aller landen tot Quito toe [2]). Guascar is te segghen Coorde ofte Cabel: want ten tyden dat dese soon gheboren is, dede die Coninc een Cabel van Gout maken, soo groot dat die niet wel 200. Indianen draghen mochten, ghebruijckte oock een gouden plate daer hy op sat, wel 25000. ducaten weerdich, die naederhant Don Francisco Pizarro, eerste Gouverneur van Peru tot deele gevallen is. Zijn gheheele service was ooc van Gout, daer uyt men bekennen mach dat het Gout oock by haer in weerden was. Die Coninghen hadden tot Cusco veel Goudt-smeden winckels, om allerley gouden vaten, juweelen, figuren van menschen, beesten, voghelen ende kruyden,

Den Koninc doet een Kabel van Gout maken, dat 200. Indianen daer genoech aen te dragen hadden. Een plate van Gout was zijn stoel, weert

[1]) Het hier volgende verhaal van de oorlogen tusschen de Inga's die tot den ondergang van het rijk voerden, geeft Zarate in cap. XV, waarmee het eerste boek van zijn Historie eindigt.

[2]) Het verhaal sluit hier bijna onmiddellijk aan. Over den gouden kabel en de goudsmeedkunst van de Peruanen Zarate c. XIV f. 16; Benzo p. 398/399.

van Gout nae't leven te arbeyden. Ende oft dese Goudt-smeden gants geen ysere instrumenten ghebruijckten, maeckten nochtans wonderlijcke ende constighe wercken, hoe wel die een weynich grover ende plomper waren dan die onsere. Die maniere die zy ghebruijckten in haer wercken, was dese: Ten eersten deden zy het Silver ofte Goudt dat zy smelten wilden in een ronde ofte lange smeltdeegel, welcke zy maeckten uyt doec, met aerde betrocken ende ghestoote kolen. Dese ghedroocht wesende, stelden die int vier met soo veel Goudts ende Silvers als zy wilden smelten, ofte als daer in mochte terstont met 5. oft 6. rietkens daerom so langhe blasende, tot dat het metael gesmolten ende glinserent wert, ende alle het schuijm daer af, daer na uyt die deegelen ghedaen, wert een jeghelijck zijn deel daer van ghegheven, 'twelck zy op der aerden sittende met swerte keselinck steenen (die daer toe aerdich ghemaeckt waren ghelijck hameren) wisten te kloppen ende daer uyt te maken statuen ofte beelden van hare Afgoden, Gouden vaten ende juweelen, als banden, ghelijckenissen van allerley ghedierten van voghelen ende van kruyden, ende wat haer gheliefde.

25000. ducaten.

Maniere van Gout te wercken in Peru.

Konden allerley beelden van gout maken.

Om weder te comen tot onsen propooste, so zijn die kinderen van Guayna capa, namentlijcken Guascar ende Atabalipa oorsaken geweest van die desolaetheyt, ruine ende vernielinghe van Peru, om den oorlogh die zy van weghen die regieringhe tegens malcanderen voerden, welcke so heet ende bitter was, dat zy eens 3. daghen aen een sonder ophouden ghevochten hebben, aldaer veel volcks ghebleven, ende Atabalipa inden slach ghevanghen in dit landtschap Tomebamba, ende op een Casteel des Conincks wel scherpelijcken bewaert, doch met list een vrouwe bepratende, die hem een Coperen handtboom gelanght heeft, daer mede hy die mueren van't palleys Tomebamba brack, uytghecomen, op die tijdt als zijns broeders Guascar, Capiteynen ende Soldaten haer victorie feesten (met droncken drincken in haer Cicha, daer zy seer toe gheneghen zijn, ende dansen) hielden. Los ende vry wesende, is ghevluchtet nae Quito, zijn volck wijs makende, dat hy van zynen vader verkeert was in een slanghe, ende also door een kleijn gat was uytgheraeckt, die vader hem toesegghende victorie, so zy wederomme met hem wilden optrecken ten oorloch, door welcke reden zijn volc sulcken corragie genomen heeft, dat zy met hem te velde ghecomen zijn, ende het gheluck hem dienende ende victorie bevechtende, heeft zynen broeder Guascar, (diens ghevan-
[80 a] ghen hy cortelijck gheweest was) ghenomen, ende met hem over-

In eenen slach die drie daghen gheduerde, worde Atabalipa ghevanghen, geraeckt los, comt wederom te velde.

Guascar ghevanghen
13. Atabalipa Coninck van Peru.
Die Spaengiaerden comen in Peru, onder het beleyt van Francisco Pizarro.
Atabalipa van den Spaengiaerden ghevanghen.
Atabalipa gerantsoent.
Guascar ghedoodet.

wonnen het gheheele landt,hem meester daer af makende, zynen broeder in Cusco ghevangen houdende. Ontrent dese tijt arriveerde in Peru Franciscus Pizarrus, die Oyvaer [1]) gheweest is deser twee machtighe Coningen, ende die door haer oneenicheyt hem meester ghemaeckt heeft van so grooten ende goutrijcken landt, die breeder aenwysinge hier af begeeren, moghen lesen die spaensche autheuren, die de nieuwe werelt beschreven hebben [2]). Pizarrus int landt ghecomen wesende, heeft den oorloch teghens Atabalipam aengeveerdet, hem overwinnende ende gevancklijck een tijt lanc houdende, ondertusschen is Atabalipa over een ghecomen van zijn rantzoen met Pizarro, ende in die tijdt dat sulcks by een ghebracht worde, heeft zynen ghevanghenen broeder Guascar uyt Cusco doen halen, ende met list eer hy by hem quam, op den wegh doen omme brengen, om vreese die niet sonder oorsaken was, dat so Guascar by den Spaengiaerden mochte comen ende ghehoort werden, dat hy meerder rantsoen soude beloven (als hy oock ghedaen hadde,) ende dat hy daer door mochte blyuen in ghevanckenisse, als hebbende alle zijns voorouderen ende vaders thresoor ende schatten.

Atabalipa brenght tot zijn rantsoen op 88. mael duysent, duysent 2. hondert duysent 35. gul.
Verschijnt

Atabalipa zijn beloofde rantsoen opghebracht hebbende, beloopende 3. milioenen, 88. duysent twee hondert ende 35. Carolus guldens, is daer na door wreedtheyt der Spaengiaerden, sonder reden, bouen beloofte ende eedt schandelijcken van sekere Swarten op de merckt, door't bevel Pizarri verworght, ende als sommige schryven, naderhandt verbrant. Aldusdanigen miserabelen eynde heeft ghehadt die machtighe Coninck Atabalipa,

---

[1]) Ongewone uitdrukking door Linschoten toegevoegd. Misschien denkt hij aan de fabel van de kikvorschen die om een koning vragen, Jupijn zendt hun dan

een lang gebeenden oyevaer
die, gaende met zijn wijde schreen
door veld, door sloot, door modder heen,
doorsnuffelde tot in den grond
al wat hij in zijn wegen vond;
en was er daer by ongeval
tzy in de sloot, tzy op de wal
een welgevoede en vette vent,
al was het schoon een nieuw regent,
die slokte hy door hals en nek
en klaagde nog al van gebrek;
want Heeren van soo groot een staet
en vindt men nimmermeer versaed.

Zoo in een pamflet van 1673, maar de fabel was hier een eeuw vroeger ook al bekend; zie *Het Boek* 1918 en 1919.

[2]) Wat hier volgt, is uitvoerig verteld in cap. V, VI en VII van het tweede boek van Zarate's Historie.

een man van middelbare stature, wijs, kloeck ende onvertsaeght van ghemoet, ende gheneecht tot regieren, voor wiens doot 20. daghen te bevorens een Comeet verschenen is, welcke als zy selven ghesien hadde, daer af propheteerde, datter op een corten tijt, een groot meester in dat landt sterven soude, niet ghedenckende dat hy selven die was. Guascar ende Atabalipa beyde doot zijnde, is naederhant die regieringe gecomen op Mango Inga [1]), die derde broeder, ende dese overlydende, heeft die regieringe gelaten zynen soon Xaires Topa Inga, die ghetrout heeft tot een vrouwe Coya, die dochter Cuxi Varcay Guascaris. Dese aleer hy die Croone bequam, heeft zynen name verandert, hem noemende Mango Capa Pachuti Yupan, daer toe hem den Coninck van Hispanien Philippo, als Vasal onderwerpende, 'twelck gheschiet is anno 1557. den 6. Januarij, op drie Coninghen dagh, ende dus vele van die Coninghen van Peru.

voor Atabalipa doot een Comeet.

14. Mango Inga.

15. Xaires Topa Inga.

Coya dochter.

Cuxi Varcay Guascaris.

Mango Capa.

Pachuti Yupan.

Relaes van die plaetsen die in't gheberchte ligghen [2]).

DRie mylen van Cusco is die valeye Iucay, seer schoon tusschen hooge bergen, ghesont van locht ende fris: want het daer noch te heet, noch te kout is, ende 2. mylen hier af leyt Tambo, een ander, in welcke beyde groote ruynen ghesien werden, van ammonitie huysen der Coninghen, ende verder reysende, comt men in Condesuyo, een province waer in sommighe strijtbare mannen geweest zijn, hare steden hebbende tusschen hooghe bergen, daer veel wilde ende tamme beesten; hare huysinge zijn van steen ende die dacken van stroo; Oock waren alhier veel Heeren woo-
[80 b] ningen ende logementen, hebben eenderley maniere gelijck die anderen, ende offeren lammeren ende ander dieren in hare kercken, in welcke hem die Satan ten tyden laet sien. Die revieren zijn goudtrijck, ende men maeckt aldaer fyne Tapeten van schoone wolle gewrocht, ende wel met colueren onderscheyden. Dese streckinge der hooge bergen, so wy Andes hier voren genoemt hebben, gaet seer verre: want loopt geheel Peru door, tot die Strate van Magaglianes toe: waer in vele provincien ende steden liggen, ende vele hooge berghen, sommige met snee bedect, andere met Swevel vlammen, dat het qualijck daer over te reysen is, insonderheyt die wijl het die meeste tijt oock aldaer regent. Noch veel mylen verder

Valley Iucay.

Tambo.

Condesuyo een province.

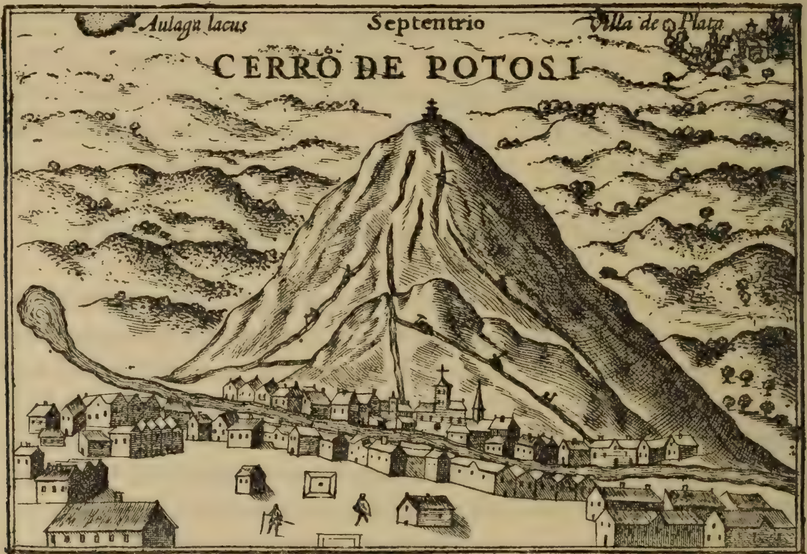
Maken hier van wollen garen van allen coleuren, fraye tapessery kleeden.

[1]) Dit weer naar Ortelius' *Theatrum*.

[2]) Voortzetting van de landbeschrijving van Cusco zuidwaarts. Cieza c. XCIV.

Collao. ghetrocken zijnde[1]), comt men aen't landt Collao, in't welck is die Lac Titicaca, waer in een Eylandt, daer op oock een tempel der Sonnen, ende alhier sayden zy haer Maiz, ende bewaerden haer schatten; rondtsomme dese Lack zijn veel plecken, ende hier in werden goede smakelijcke visschen gevangen. Noch voorder comt men aen die stadt Plata[2]), welck light 150. mylen van Cusco, in die landtschap Charcas, aen een koude plaetse, meer dan eenige andere steden van't gheberchte; daer zijn weynich inwoonders: maer seer rijck, ende dese zijn het meeste deel van die tijt by die Mynen

Plata een stat seer rijck, 150. mylen van Cusco.

Mynen van Potosi. Titelprent van Zarate, 6e boek.

Potosi 18. mylen van Plata gelegen, seer Siluerrijck.

van Porco ende Potosi, want Potosi niet meer dan 18. mylen van die stadt Plata gheleghen is, ontdeckt onder 'tbeleyt van Capiteijn Caruaial[3]), als sommige Indianen met eenen Ian de Villa Roel, borger van Plata gingen langhs 'tlandt, hebben ghevonden een hoogen bergh, ligghende in een vlacke ende effene landouwe, aen die welcke als zy merckten eenige teeckenen van Siluer, hebben een weynich van die Myne gesmolten, ende bevonden die soo rijck, dat een quintal tot 80. merck Silvers quam, desghelijcken men noyt

[1]) Cieza c. CIII.

[2]) Cieza c. CVII—CIX.

[3]) Zarate in het vierde cap. van het zesde boek. Korter in het Caertthresoor II 166 met eene afbeelding, ook op den titel van het 6e boek van de Nederlandsche uitgaaf van Zarate geplaatst; hier in facs. Zie *Het Boek* 1929, blz. 322 sub 2.

gesien ofte gehoort heeft. Dese tydinge brengende in Plata, is terstont die overheyt daer heen getrocken, die welcke uytgedeelt ende afghemeten hebben, een jeghelijck so veel als zy bearbeyden consten, waer door sulcken toeloop alhier ghecomen is, dat in corte tijt dese plaetse van meer dan 7000. menschen is bewoont worden. Die Indianen werckende, ende met der Spaengiaerden hare meesters uytcoop makende wat zy ter weken op brengen moesten. Dese Myne was van wonderbaerlijcke aert: want wilden met geen blaesbalcken ghesmolten wesen, noch in forneysen als andere Mynen, dan alleen in sommige kleyne forneyskens, die zy Guairas noemden, welcke zy op't hooghste der bergen maecten, met den mondt zuydwaerts, van waer die wint altijt wayt, ende doende hier in die Myne met colen ende Schapen mist, so werdt door die wint het vier so gloyende, dat door geen blaesbalcken oft ander instrumenten sulcks bequamer ende beter geschieden mochte. Die Peruanen aldus werckende, trocken door dit slechte middel met vele kleijnder moyten so grooten ghewin, dat zy boven haer ordinaris pacht, die zy haer heeren ter weken op brachten, sommighe over die 4000. Pezos rijck waren: maer om die groote toeloop die daer quam, wert daer oock groote dierte: want andere Mynen van silver, als Porco, ende die reviere Carabaya, daermen Gout vant, door dese verlaten werde, om dat zy hier meer profijts vonden. In dese bergen het geheele landt door, zijn ooc vele Aderen, van allerley colueren, daermen schoone verwen af maken
[81 a] mach. Het Silver die in dese Mynen ghevonden, ende den Coninck krijcht voor zijn deel, wert over landt nae Arequipa ghevoert, ende van daer nae Lima, Panama, Nombre de Dios ende Spaengien.

Guairas seltsame forneyskens.

Dese materie wordt breeder verclaert int boeck Iosephi a costa dat op een caerte [1]) uytcomen sal in duytsch.

Porco Carabaya.

Aderen in de berghen van alle colueren, dat allesoorten van verwe gheeft.

Comen weder tot het vervolch der zeecusten van Arequipa langhs Chile, tot die Strate van Magliana [2]).

CHulli een Haven van Arequipa, light op 17½. gr. ende van hier af is 1½. myle, die groote reviere Tambopalla, ende noch 7½. myle voorder streckt in die Zee een punt ofte hoec, schaers een myle voor alle het ander landt, ende het zijn op desen hoeck 3. Clippen. Ontrent dese hoeck schaers een myle daer bo-

Chulli.

R. Tambopalla.

[1]) Te lezen: op een corte, d.w.z. binnen cort. Bedoeld is: Iosephus de Acosta, Historie Naturael ende Morael van de Westersche Indien, Overgheset door Jan Huyghen van Linschoten 1598. Zie 4e boek, cap. 6—9.

[2]) De schrijver neemt hier, na behandeling van tal van andere onderwerpen de kustbeschrijving (Cieza c. V) weer op, waar hij die vroeger (blz. 211) had gelaten.

Yllo ofte R. de Vllo. ven, is een sekere haven, ghenaemt Yllo, in onse Caerte R. de Vllo ghestelt, ende alhier loopt een Reviere in die Zee die goet water heeft, wort oock ghenoemt Yllo, met die selfde name die de haven heeft, ligghende op 18¼ gr. Van hier strect die Custe z.o. ende z.o. ten o. Ende 5¼. myle voorder, is een hooft, 'twelc die Zee-luyden

Morro del diabolo. noemen Morro del diauolo, dat is een ronde huevel van die Duyvelen. Dese geheele Custe, als wy gheseyt hebben, is woest, ende van groote Balzen, schaers 4. mylen voorder van dit hooft, is een ander Reviere, niet seer groot: maer van goet water; ende van dese Reviere z.o. ende z.o. ten oosten varende 7. mylen ende een halve, streckt een ander ronde huevel uyt, seer hooch, ende maeckt sekere duynen; Boven dit hooft is een Eylandt, ende daer ontrent is

Arica. die Hauen Arica, die welcke light op 19¼ gr. Van dese Haven di Arica, die Custe z.w. aen, schaers 7. mylen, loopt in die Zee een

R. Pizagua. P. Tarapaca. Reviere Pizagua genoemt, ende op de selvighe maniere den cours int seylen langhs die Custe houdende, tot die Haven Taracapa zijn 19. mylen een quart. Dichte by Taracapa licht een Eylandt, heeft int ronde een weynich meer dan een myle, ende is van't vaste landt ontrent 1½. myle, ende maect aldaer een strant ofte sandt-baye by die hauen op 21. gr. Van Tarapaca vervolcht men die Custe noch al z. ten w. ontrent 4. mylen schaers, als dan comt

Decacanna. P. Moxilloni. men tot den hoeck oftet hooft Decacanna. Gepasseert zijnde 12. mylen van desen hoeck, so comt men tot die Haven Moxilloni, welcke light op 22½. graden.

Van dese haven noch opwaert varende zuydt zuydt west, tot ontrent 67½. mylen, strect die Custe op eenderley maniere heel gherecht, ende het comen aen die Custe eenighe hoeken ende inwijcken, oock sandtbayen, ende ten eynde van dese is een groote

P. Copayapo. inwijck, alwaer een goede haven is, ghenoemt Copayo, welck leyt op 27. graden. Boven desen Inwijck light een kleijn Eylandeken, een halue myle van't vaste landt, ende van hier af beghint tlandt-

Chile. schap Chile, met volck bewoont te werden. Ghepasseert zijnde dese hauen van Copayapo, so streckt een weynich van daer een hooft ofte punt uyt, ende maeckt eenen anderen Inwijck, op welcke staen twee kleyne Clippen, ende ten eynde van desen is een

El Glasco. Reviere die goet water heeft, wiens name is El Glasco, ende dien hoeck light op 28. gr. een quart. Wyder noch die Custe vervolgende zuydt west op, ontrent 8½. mylen, strect een ander hoeck hier voren, makende een goede hauen voor die schepen, doch heeft noch water noch hout. Dichte by desen hoeck is die Haven Co-

[81 b] quinbo, ende tusschen desen ende den hoeck passerende 7. Eylandekens, is een Haven op 29½. gr. Noch 7½. myle voorder, die selfde cours achtervolghende, streckt noch hier voren een ander hoeck, ontrent welcke is een groote Inwijck ofte Bay, ghenoemt Antogayo, ende in die Caerte B. de Tage. Vier mylen schaers voorder light die Reviere Limara, in die Caerte Lemare ghestelt. Van dese Reviere hout men die selfde cours, tot een ander Inwijck ofte Baye, die 7. mylen schaers daer van daen is, die welcke een Clippe heeft ende gheen water, ende light op 31. graden, is gheheeten Choapa, in onse Caerte Cupa. Noch verder op die selfde streckinghe ende cours ontrent 15. mylen, is een seer goede Haven, gheheeten De Quintero, in onse Caerte Cutero al Quintero, light op 32. graden, ende noch 7½. mylen voorder, is die Haven Val Paraize, ende van die stadt S. Iacomo, welcke die is die wy Chile heeten, name hebbende van't landt. Ende aenlanghende dese landtschap Chile, is seer groot langhs die zuydt Zee, streckende boven Charcas ende Peru, een koude province, doch nae gheleghentheyt des landts: want light by den Polo Antarctico, waer omme dit landt ooc Chile, dat is, het coude landt geheeten is, eensdeels om die groote coude, die men passeert int optrecken over die Andes, nae dese landtschap toe, ende oock om die coude die in't landt is, hoe wel het vele Spaengien verghelijcken, soo veel die ghetempertheyt des lochts aengaet.

P. Coquinbo. B. Antogayo.

R. Limara.

Choapa.

De Quintero leyt op 32. gr. by zuyden.

Val Paraize. S. Iacomo, oock Chile geheeten nae't landt is gheseyt coude landt.

Dit landtschap is eerst ontdeckt van Petro di Valdivia, in't jaer 1539. ende is vast over al bewoont [1]) aen sommighe plaetsen berghachtich, aen andere even velt, hoeckachtich ende seer crom loopende, door die inflectien ofte buyginghen van die Zee. Aenlanghende andere gheleghentheyt, ghelijck verhaelt is, wel ghetempert hebbende Winter ende Somer, ghelijck in Spaengien, doch op contrarie tyden: want haren Somer is der Spaengiaerden Winter, ende der Spaengiaerden Winter haren Somer. Die Zuydtsterre die met onse Noordt sterre over een comen moet, can men daer te lande niet sien, dan alleen by een kleijn wit wolcxken, makende tusschen dagh ende nacht een kleyne omloopende draeyinghe ontrent sekere plaetsen des Poli Antarctici. Insghelijcken sietmen aldaer vier Sterren, nae die figuere van een cruyce, met drie andere Sterren daer aen volghende, die welcke een seven Sterren maken, gelijck die onse, sonder eenigh onderscheyt, dat men mercken mach, dan alleen dat die viere die op het Zuyden een

Dit landt is eerst ontdeckt anno 1539. van Petro de Valdivia, is ghetempert als in spaengien.

[1]) Zarate 3e boek, cap. II.

cruyce maken, dichter aen malcanderen staen, dan die van onsen Polo Arctico. Wat aengaet die daghen ende nachten, die zijn in

Onse cortste daghen zijn in Chile de lanckste.

Chile nae gheleghentheyt der tijdt cort ende lanck, ghelijck by ons, hoe wel contrarie, te weten, dat die cortste daghen by ons aldaer die langhste zijn, etc.

Hare kleedinghe ende spysen zijn eenderley met die van Peru, zijn van goede seden ende manieren, beyde Mans ende Vrouwen.

Revieren die des daechs loopen, ende des snachts drooch zijn, vertelt hier de oorsake.

Op die Custen van dit landt zijn diversche Revieren, die des daechs loopen, daer des nachts gheen water en is, om oorsake dat die Snee des daechs van die hitte der Sonnen smeltet, ende van het gheberchte loopt, die des nachts door die coude weder verstijft ende niet en loopt.

Schapen in Chili, die een mensche 5. mylen op een dach connen draghen.

Dese schapen connen met weynich spyse onderhouden worden.

In Chile ende Charcas hebben zy vele Schapen, die van ghe- [82 a]
daente zijn ghelijck Camelen, alleen dat zy gheen bulten hebben als die Camelen. Die Spaengiaerden ghebruijcken dese om daer op te ryden: want mogen een mensche 4. ofte 5. mylen op een dach dragen, ende moede beginnende te werden, gaen teghens die aerde liggen, willen oock niet opstaen watmen daer toe doet, al sloechmense noch so veel. Iemandt daer op rydende, ende dat beest moede wesende, nochtans daerenbouen gheporret zijnde verder te gaen, salt zijn hooft opwaert keeren nae den ghenen die daer op sit, ende hem eenen vuylen stanck toe blasen, om alsoo verlaten te worden. Dese beesten zijn seer nutlijck ende profytelick, niet minder als in Egypten ende Aphrica die Camelen: want mogen oock met weynich Maiz ende spyse onderhouden werden, insonderheyt die men ghebruijckten om te arbeyden, te ryden

Dese Schapen connen 4. oft 5. daghen sonder drincken gaen, ghelijck die Kamelen.

ende te draghen; Connen ghelijck Camelen 4. ofte 5. dagen gaen sonder drincken, met sober eeten. Sommighe van dese die zy Pachos noemen, hebben seer fyne wolle, ende langhe vlocken, seer goet ghesont ende smakelijck vleesch, niet slimmer als ons Hamelen. Die haven Chile ofte van S. Iacomo light op 32. graden ende twee tertien.

P. Kalma.

Vervolghende noch wyder die Custe op de selfde maniere, arriveert men aen die Haven Calma, ghelegen van die voorghenoemde 18. mylen. Soo is hier oock te mercken, dat dese gheheele Custe van Tumbez af tot hier toe, seer goet varen is, ende een stille Zee, sonder eenighe tempeesten ofte onweder, dat die schepen aen een ancker moghen blyven ligghen waer dat zy willen.

R. Manque

Van Calma 9. mylen, sietmen den hoeck van die Reviere, ghehee- [82 b]
ten Manque ofte Maule, in onse Caerte R. de Maole, Noch 10½. my-

len voorder is een ander Reviere, ghenaemt Ytata, in onse Caerte R. Tatuta, ende vervolghende zuyen ende zuyen ten westen 18. mylen, is noch een ander, gheheeten Biobio, op die hoochte van 38. graden schaers, op die selfde streckinghe ende coers. Die Custe langs houdende, elf mylen ruijm, is een groot Eylandt, 'twelck men seyt dat bewoont is, light van't vaste landt schaers 4. mylen, is gheheeten I. Luchengo. Noch wat voorder van dit Eylandt is een inwijck die groot ende breedt is, gheheeten Valdiuia, in onse Caerte La Baldibia, alwaer een groote Reviere in loopt, genoemt Aynilendo, in onse Caerte R. Ainilendos, ende dese Baye ofte Inwijck light op die hoochte van 39. graden ende twee tertien. Noch die Custe ende streckinghe van hier af hooger vervolgende, nae't zuydt zuyd westen, comt men aen die C. di S. Maria, welck light op 42. graden ende een tertie nae't zuyen, ende van hier nae het seggen der stuerluyden, streckt die Custe zuydt oost tot die Strate van Magaglianes, ende tusschen beyden ligghen vele havens ende plaetsen, hier onnoodich te verhalen, de wijl die in die Caerte wel aengeteeckent staen[1]). tLandtwaert in vintmen het landschap der Patagonen, alwaer Giganten zijn van 9. ende 10. voeten lanck[2]), die haer aenghesichten schilderen met veellerley verwen van kruyden, het sop uytpersende ende hier mede endigende, aenwyse den Leser tot die Caerte.

ofte Maule. R. Ytata.

R. Biobio.

I. Luchengo.

Valdivia.

R. Aynilendo.

C di S. Maria.

Int landtschap der Patagonen woonen grooter volcken als Ruesen.

FINIS.

[1]) De kust van Chili tot de Straat van Magellaan, was nog zeer onnauwkeurig bekend. Cieza vertelt in c. V dat een Spaansch schip, door de Straat gevaren, er eene goede beschrijving van had meegebracht, maar de annotatie die hij er over had gekregen, was verloren of gestolen. (cap. V, begin en slot).

[2]) Hier komt de auteur op zijn vorige beschrijving terug (zie blz. 174), en besluit met verwijzing naar de kaart, die èn de straat, èn de reuzen afbeeldt.

BIJLAGEN

BERNARDUS PALUDANUS
(GESCHILDERD PORTRET DOOR H. GERRITSZ. POT, FRANS HALS-MUSEUM, HAARLEM)

BERNARDUS PALUDANUS

(BERENT TEN BROECKE) 1550—1633

ZIJN VERZAMELINGEN EN ZIJN WERK

„Per angusta ad augusta" [1])

Berent ten Broecke, wiens naam in zijn verlatijnschten vorm als Bernardus Paludanus meer algemeen bekend is, heeft in Steenwijk het levenslicht aanschouwd. Zijn groote vermaardheid verwierf hij echter in de stad van zijn latere inwoning — Enkhuizen —, wier trots hij eenmaal was, vandaar dat Hegenitius [2]) hem „ocellum urbis" noemt [3]), d. w. z. de oogappel van de stad.

De familienaam ten Broecke schijnt te Steenwijk reeds van oudsher bekend te zijn geweest en zijn ouders waren daar welgestelde ingezetenen [4]). Over den werkkring van zijn vader, die ook Berent moet hebben geheeten, is mij niets bekend; zijn moeder heette Femme. Later moet het een groot huisgezin zijn geweest van minstens tien kinderen.

Zijn moeder stierf een gewelddadigen dood, want in een acte van 24 Mei 1569 lezen wij: „De Schepenen hebben den krankzinnigen Johan Cost, die Femme, de huisvrouw van Berent ten Broecke had doodgestoken, overgeleverd aan den schout Johan van

---

[1]) Dit was de lijfspreuk van Bernardus Paludanus.

[2]) Gotfr. Hegenitii Itinerarium Frisio-Hollandicum, blz. 58, Lugd. Bat. 1630.

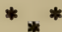
[3]) Deze uitspraak is niet van Abrah. Ortelius, zooals meestal, doch ten onrechte beweerd wordt. Genoemde vergissing is te wijten aan de omstandigheid, dat het Itinerarium van Hegenitius in 1630 bij de gebroeders Elzevier te Leiden in een gezamelijke 12° uitgave is verschenen met Abr. Ortelii Itinerarium Gallo-Brabanticum. Van dit gecombineerde werkje kwam bij denzelfden uitgever in 1661 en 1667 resp. een tweede en een derde druk in het licht, eveneens in 12° formaat.

[4]) Dit blijkt wel hieruit, dat Schepenen en Raden bij acte van 7 November 1564 besloten, om het huis met stede dat destijds het raadhuis van Steenwijk was, met een bolwerk gelegen bij de Heilige Geestpoort, onderhands aan de familie *ten Broecke* te verkoopen, omdat het van zijn voorouders afkomstig was. P. Berends, Het oud-archief der Stad Steenwijk, p. 215 en 254 (1918).

Tongeren, om hem door de Hooge Overheid te laten veroordeelen" [1]).

Drie jaren later was zijn vader echter hertrouwd met een zekere huisvrouw Claes, zooals blijkt uit een acte van 13 Februari 1572.

Tot zoover wat betreft zijn ouderlijk tehuis.

Volgens zijn epitaphium moet Bernardus Paludanus den 28sten October 1550 geboren zijn. Er bestaan evenwel een aantal notarieele acten, waarbij hij persoonlijk compareerde en telkens zelf zijn leeftijd opgaf, en die in het geheel niet kloppen met het zooeven genoemde geboortejaar. Daar deze opgaven ook onderling verschillen, zal aan het officieele geboortejaar van het epitaphium voorloopig nog worden vast gehouden.

Over zijn jeugd- en jongelingsjaren zijn totdusver geen bijzonderheden bekend. Het ligt echter voor de hand, dat hij zijn eerste onderwijs genoten zal hebben aan de zeer goed bekend staande kapittelschool in zijn geboortestad. En er is een groote kans, dat hij later de vermaarde Latijnsche school te Zwolle bezocht heeft, die vóór de stichting der Leidsche Universiteit (1575) een middelpunt van het humanisme in ons land was. Verder mag het waarschijnlijk geacht worden, dat hij daarna aan een Duitsche hoogeschool zijn academische studie begonnen is, want zijn vriend Christoph. Schillingus uit Silezië schreef den 11den Juli 1579 te Rome in het Album amicorum van Paludanus de volgende inscriptie: „ob amicitiam antea in Germania contractam, et postea in Italia confirmatam" [2]).

Door recente onderzoekingen is de levensloop van Bernardus Paludanus, van omstreeks zijn 27ste jaar af, thans als een vrijwel aaneengesloten geheel komen vast te staan en dan blijkt o.a. dat hij zich vooral in zijn jonge jaren, buitengewoon aangetrokken moet gevoeld hebben tot het bezoeken van allerlei landen, waarvan ook enkele buiten Europa.

Zoo weten wij, om te beginnen, dat hij in 1577 in Litauen en in Polen moet gereisd hebben, want volgens Carolus Clusius [3]), dien

---

[1]) P. Berends, l. c. p. 263/'64.

[2]) Album amicorum, fol. 256 verso.

[3]) Car. Clusius, Rariorum aliquot Stirpium; per Pannoniam, Austriam, & vicinas quasdam Provincias observatarum historia (1583).

hij in den loop van dit zelfde jaar te Weenen opzocht, was hij toen op zijn doorreis van Polen naar Italië. Hij moet toen reeds een man met wetenschappelijke eruditie geweest zijn, want Clusius duidt hem als „doctissimus vir Bernardus Paludanus Frisius" aan, die hem mededeeling verschafte omtrent het overvloedig voorkomen van kalmoes (*Acorus calamus* L.) in de moerassen o.a. boven Wilna en omtrent den inheemschen naam — *Tartarsky* — waaronder deze plant in die streken bekend stond [1]).

Het doel van Paludanus' reis was toen Padua, een zeer geliefd centrum van wetenschap in die dagen, waar hij zijn medische studiën hoopte voort te zetten.

Den 30sten April 1578 volgde zijn immatriculatie bij de „Nazione Germanica" van de Universiteit te Padua, zooals uit de volgende inschrijving blijkt: „Bernhardus Ten Broecke, Steenwijckensis, ex Transisulania, nomen dedit ultimo Aprilis anno 1578" Door latere hand is hier bijgeschreven: „medicum agit Enchuziae" [2]).

Dan weten wij uit een brief van Andr. Dudith van 7 Juni 1578 dat hij te Padua den beroemden medicus Hier. Mercurialis als leermeester.had gekozen.

Doch veel rust zat er in onzen jongen landsman nog niet, want spoedig zien wij hem te Venetië zich inschepen voor een reis naar den Levant, om de kusten van Syrië en Egypte te bezoeken. Einde Juli was hij reeds te Tripoli en in Augustus bereisde hij het Heilige Land, waar hij zich te Jerusalem en te Bethlehem ophield. Wegens dit bezoek was hij „ridder van Jerusalem" of „palmiet", welken titel men ook aantreft op brieven in 1579 aan hem geschreven.

Vervolgens ging hij naar Egypte, waar hij zich o.a. te Damiette en te Alexandrië ophield, om verder door te gaan naar Caïro. Van hieruit maakte hij tochten in de woestijn en bezocht nog talrijke plaatsen in het binnenland.

Lang kan deze geheele reis echter niet geduurd hebben, hoogstens 7 à 8 maanden, want in de eerste maanden van 1579 was hij weer in Italië terug. Zeer begrijpelijk had deze tocht zijn aanzien

[1]) „Sed retulit mihi doctissimus vir Bernardus Paludanus Frisius cum anno 1577 ex Polonia in Italiam hac iter faceret, copiose admodum etiam inveniri supra Vilnam urbem, in paludibus, extrema Lithuania Moscoviam spectante, et ab incolis Tartarsky appellari, quod a Tartaris eius usus primum illis sit demonstratus". (l. c. p. 260/'61.)

[2]) Deze gegevens zijn mij welwillend verstrekt geworden door het Nederl. Historisch Instituut te Rome, waarvoor ik Dr. J. G. Hoogewerff gaarne mijn dank betuig.

bij zijn mede-studeerenden aanmerkelijk verhoogd, hetgeen blijkt doordat hij den 9den April 1579 tot een der „consiliarii" der Nazione Germanica werd verkozen. Voor deze waardigheid bedankte hij echter reeds na twee maanden, nl. den 14den Juni 1579, en de reden voor deze abdicatie stond in verband met een aanstaande reis naar Rome [1]).

Dit plan moet hij spoedig daarop hebben uitgevoerd en behalve naar Rome, ging hij toen door naar Napels; doch in den herfst van 1579 was hij te Padua wedergekeerd. Zijn verblijf daar ter plaatse was nu ook van korten duur, want in het einde van December 1579 ondernam hij opnieuw een reis via Rome naar Napels, vanwaar hij zich naar het eiland Malta inscheepte.

In de laatste helft van April 1580 was deze tocht ook weer achter den rug en deed hij op zijn terugweg Sicilië aan, waar hij te Catania vertoefde en van daaruit den Etna beklom. Begin Mei was hij te Rome en toen moet hij waarschijnlijk door den Paus tot apostolisch notaris (Protonotarius) zijn benoemd.

Vervolgens ging hij naar Padua terug, waar hij omstreeks het begin van Juli tot Doctor in de Philosophie en de Medicijnen werd gepromoveerd. De datum van zijn promotie is ons niet bekend, doch in de naamlijst van hen, die gedurende den cursus 1579/'80 te Padua promoveerden, komt op één na de laatste van tien namen, die van „Bernhardus Paludanus Frisius" voor. Het onderwerp der verdedigde theses wordt evenwel in de bewaard gebleven bescheiden niet vermeld.

Spoedig nadat hij den doctorshoed verworven had verliet hij Padua, met het plan naar het vaderland terug te keeren. Maar doordat hij nog zóóvele plaatsen onderweg aandeed, waar hij korteren of langeren tijd verbleef, heeft deze thuisreis bijna anderhalf jaar geduurd.

Van Padua ging hij eerst naar Innsbruck waar hij in het begin van Augustus aankwam. Vervolgens was hij medio Augustus te Augsburg, waar hij Leonhart Rauwolf opzocht [2]), die in 1573-'76 den Levant bereisd had. In het midden van September vertoefde hij te Neurenberg en een maand later was hij te Leipzig. Daarop ging hij naar Waldenburg en verbond zich voor eenige maanden

---

[1]) „Ad XIIII Junii [1579]. Natione al Santo congregata Bernhardus Paludanus collega meus Romam iturus officio suo abdicavit." (Ant. Favaro, Atti della Nazione Germanica Artista nello studio di Padova, Venezia 1911, Vol. I, p. 157.)

[2]) Album amicorum, fol. 219 verso.

als lijfarts van de vorstelijke familie von Schönburg. Van hieruit bezocht hij Dresden en nog vele andere plaatsen in de buurt.

In dezen tijd moet Paludanus er over gedacht hebben een reis naar Amerika te maken en wel met een schip, dat op e.k. Halfvastendag (Letare) — dat was in 1581 den 5den Maart — van Antwerpen uit naar het eiland San Domingo zou vertrekken. Van deze reis is echter niets gekomen.

Den 9den Februari 1581 verliet hij het hof te Waldenburg, nadat hij de vorstin von Schönburg had bijgestaan in haar bevalling van een zoon.

Thans toog hij op weg naar Frankfort, om daar op tijd aan te komen voor de voorjaarsmarkt tijdens het Quadragesimale. Na afloop van deze jaarbeurs vertrok Paludanus naar Straatsburg en bezocht van daaruit Stuttgart en Baden, alsmede nog verscheiden andere plaatsen in die streek.

Den 10den Juli reisde hij van Straatsburg via Heidelberg naar Keulen. Bij aankomst aldaar trof hem een zware slag, want toen ontving hij het bericht dat zijn vader en stiefmoeder, alsmede zeven broeders (daar zullen misschien ook wel zwagers onder begrepen zijn geweest) in het vaderland aan de pest overleden waren. Zeer onder den indruk van dit verlies, wenschte hij nu zoo spoedig mogelijk thuis te zijn, doch de reis van Keulen uit direct naar Steenwijk had vele bezwaren door de vijandige Spaansche troepen, die de Oostelijke provincies van ons land destijds bezet hadden, vandaar dat hij besloot een andere reisroute te nemen.

Hij ging toen van Keulen via Cassel naar Brunswijk, waar hij eenigen tijd vertoefde en nog talrijke plaatsen in den omtrek bezocht. Den 4den October vertrok hij van Wolfenbüttel naar Hamburg en vanhier reisde hij, waarschijnlijk per scheepsgelegenheid, naar Amsterdam, om vervolgens naar Steenwijk over te steken.

Paludanus toont zich in zijn brieven uit dezen tijd zeer ontroerd, zoowel door den vreeselijken staat waarin hij zijn geboortestad had aangetroffen, die door het beleg van 1580 een geheel ander aanzien had gekregen, als door de talrijke slachtoffers onder zijn familieleden en zijn vroegeren vriendenkring, die door de pest ten grave gesleept waren [1]).

---

[1]) „Gravius fero meorum ex hac vita discessum, quos si semel tamen conpellare potuissem omnino non dolerem. Ita saeviit haec Pestis, ut omnes amicos pene mihi ademerit, cum ex amplissima nostra familia tantum septem viduae cum totidem liberis sospites remanserint ad hoc usque tempus" (Epist. inedit. Bern. Paludanus ad Joach. Camerarium, dd. 3 Idus Febr. 1582).

Nauwelijks in het vaderland teruggekeerd, werd hij door Burgemeesteren en Schepenen van de stad Zwolle den 20sten December 1581 voor den tijd van twee jaren tot stadsdokter benoemd, op een jaarlijksch salaris van 100 goudguldens. Bovendien schijnt hij vrije woning genoten te hebben, want in zijn aanstelling lezen wij: „Ende hem innedoen dess gewesenen paters van Bethlehem beide camers in den convente Betlehem voerss. met die twie haeffkens daer tegenss liggende, soe wijt dieselve affgerijcket sinnen, offte in platze van dien een ander hoff toe bestellen gelike guet wesende" [1]).

Den 24sten November 1583 trouwde hij met juffer Mechtelt van Twenhuisen [2]) en uit de inschrijving van dit huwelijk blijkt, dat Paludanus van het Katholieke geloof tot de Hervormde kerk was overgegaan.

Na afloop van zijn aanstelling werd hij opnieuw voor twee volgende jaren in zijn ambt benoemd.

Zijn vrouw schijnt spoedig gestorven te zijn, want reeds in December 1585 gaat hij een tweede echtverbintenis aan met juffer Cathrina Roberts, „nhagelatene weduwe van wylant Capitein Steven van Zuilen", welk huwelijk te Edam werd gesloten [2]).

Na afloop van zijn tweede aanstelling neemt Paludanus aan het einde van 1585 ontslag als stadsdokter te Zwolle en verplaatst zijn domicilie naar de andere zijde der Zuiderzee, namelijk naar Enkhuizen.

In de vergadering van 5 Februari 1586 der Vroedschap van Enkhuizen wordt Paludanus voor den tijd van één jaar tot dokter van deze stad benoemd, op een jaarwedde van *f* 150.— zonder huishuur. Den 28sten December van dit zelfde jaar wordt besloten „dat men den doctor noch voor een jaer in dienst continueeren sal op al sulcke wedde als hij nu heeft" [3]).

Ofschoon in de stadsresoluties der volgende jaren nimmer van een nieuwe benoeming melding wordt gemaakt, is het buiten elken twijfel, dat Paludanus sindsdien het ambt van stadsdokter daar voortdurend is blijven vervullen.

In 1591 is er een oogenblik sprake van geweest, dat hij Enkhuizen zou verlaten, toen de Curatoren der Leidsche Universiteit hem den 12den Augustus het voorstel deden, „de opsicht of pre-

[1]) Register van „anneminge der stadt dieneren", fol. 178, berustende in het oud archief der gemeente Zwolle.

[2]) Register van huwelijksinschrijvingen der Gereformeerden te Zwolle.

[3]) Resolutieboek van de Vroedschap van Enkhuizen 1584—1589.

fecture te hebben vande cruythof der medicynen" daar ter stede, op een jaarlijksch salaris van *f* 400.— [1]).

Bovendien werd bepaald,

„dat hij jaarlycx beginn. metten eersten Meye ende eyndende mit den „laetsten Julij den voors. der medicynen hof openen ende zonderlinge „twee uyren sdaechs, die daertoe bequaemst gevonden, geraemt ende ge- „ordonneert zullen werden, niet alleen de studenten in de medicynen, mer „ooc alle beminders ende liefhebbers van dezelve conste ende wetenschap „alle cruyderen, die elc een hem gelieven sal voer te brengen, zal uytleggen „ende verclaren, niet alleen hoe deselve by de oude Scribenten elc in de „zijne genoemt werden, mer ooc ende zonderlinge heure crachten ende wer- „ckinge, mitsgaders hoe dezelve tot 's menschen nut gebruyct ende int „werc gestelt behoren te werden; dat hy buyten de voors. tijt ende zonder- „linge des winters de voors. studenten, beminders ende liefhebbers 'tzijnen „huyse ter plaetse, die daartoe zal werden toegerust ende bequaem ge- „maect, ouffenen ende onderwijsen zal in de cracht, 't gebruyc ende wer- „ckingen van zodanige mineralen, als hy alreets heeft ende vorder mitten „tijt vercrijgen ende versamelen zal, mitsgaders van zijne andere zelsaem- „heyden, alles gelijc hy 't selve te goeder conscientie tot nut, oorbaer ende „vordernisse van de geleertheyt ende studien, ooc d'eere van de universi- „teyt, bevinden sal te behoren."

De vroedschap van Enkhuizen reageerde hier onmiddelijk aldus op: 16 Augustus 1591 „Is gheresolveert, dat men het tractement van docter Paludanus met vijftich gulden sal verhoogen."

Paludanus schijnt zelf wel zin in deze betrekking te hebben gehad en een voorloopige toezegging ook te hebben gedaan, doch verklaart

„dat alsoo hy jegenwoordelycken verbonden is aen de stadt van Enchuy- „sen ende belooft heeft van de zelve niet te scheyden dan malcanderen zes „maenden te vorens waerschuwende de heeren curateurs ende burgemees- „teren hiervan gelieven te scrijven aen de voors. van Enchuysen ten eynde „dezelve van 't gunt voors. es verwitticht zijnde, hy van hun een eerlicke af- „scheyt nemen ende haer E. te beter een behoorlic vergenougen geven mach."

Op een desbetreffend verzoek van Curatoren werd echter den 29sten Augustus 1591 van het stadsbestuur van Enkhuizen bericht ontvangen, dat het bezwaar maakte Paludanus ontslag te verleenen.

Den 29sten September schrijft hij een brief aan den secretaris van Curatoren, met de mededeeling dat hij „zijn huisvrouw niet en kan inducyren om met hem naer Leiden te trecken" [2]).

---

[1]) P. C. Molhuysen, Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit, Dl. I, blz. 180* (1913). [2]) Molhuysen, l. c. blz. 66.

Nadat door Curatoren nog verdere pressie op hem was uitgeoefend, die echter vruchteloos bleef, berichtte hij den 9den November 1591, dat hij zelf wel had willen komen, maar dat zijn vrouw niet te overreden is, en bovendien de Burgemeesters van Enkhuizen het hem „nimmermeer ten besten conden affnemen, veel weynicher met faveur verloenen" zoo hij vertrok, weshalve hij voor het beroep als praefectus van den hortus definitief bedankte.

Zoodoende is Paludanus toen voor Enkhuizen behouden gebleven en heeft hij daar nog 42 jaren, tot aan zijn dood toe, gewoond.

In de tweede helft van 1592 moet hij een reis naar Engeland hebben ondernomen en van de personen die hij tijdens zijn verblijf aldaar ontmoet heeft, zouden o.a. de volgende genoemd kunnen worden: Richard Garth, John Gerard, Daniël Sellin, Raphaël Thorius, Emanuel van Meteren, Jacobus Garet, Guil. Camdenus, Abrah. Tryonius, e.a. wier namen in zijn Album amicorum aangetroffen worden. Hij zelf schreef den 16den Augustus 1592 te Londen zijn naam in het Album amicorum van Em. van Meteren (Em. Demetrius) [1]).

Nadat Jan Huygen van Linschoten den 3den September 1592 na een afwezigheid van bijna 13 jaren, in het ouderlijk huis te Enkhuizen was teruggekeerd, heeft zich spoedig tusschen hem en Paludanus een groote vriendschap ontwikkeld. Nog een ander bekend burger der stad nl. Lucas Janszoon Wagenaer behoorde daarbij en dit driemanschap moet veel met elkaar hebben verkeerd.

In het begin van 1597 heeft Paludanus met zijn echtgenoote een reis naar Duitschland gemaakt, om den hertog Heinrich Julius van Brunswijk en landgraaf Maurits van Hessen te bezoeken. In een brief aan Car. Clusius van 25 Juli 1597 beschrijft hij de gevaren waaraan zij tijdens dezen tocht blootgesteld waren en die veroorzaakt werden „zoowel door de vijanden die in groote massa in het land van Emden waren en den weg onveilig maakten, als door de epidemie, die bijna overal in Hessen heerschte" [2]). Hij toont

---

[1]) W. D. Verduyn, Emanuel van Meteren, Acad. proefschrift Leiden, p. 232 (1926).

[2]) „Horret animus dum recorder periculorum quibus cingebar cum ab hostibus qui frequentes in agro Embdano et iter infestum faciunt, tum a contagio, quod pene totam Hassiam invasit". (Epist. inedit. Bern. Paludanus ad Car. Clusium, dd. 25 Julii 1597).

zich dan ook hoogst dankbaar voor zijn behouden thuiskomst [1]).

Doch Paludanus moest ook eenmaal ondervinden hoe grillig de menschelijke waardeering is. Want een schril contrast met de moeite, die het stadsbestuur in 1591 in het werk had gesteld om hem voor Enkhuizen te behouden, vormt de volgende resolutie van de vroedschap daar ter stede op 19 December 1600, luidende:

„Is geresolveert dat men docter Paludanus sullen presenteren van nu voortaen tot gagie des jaers hondert gulden en soo hy daervoor nyet en begeert te dienen dat men hem op zijn vrije voeten sullen stellen [2]).

Vier jaren later was deze vermindering van salaris weer ingetrokken, want 16 Augustus 1604 „Is gheresolveert het salaris van docter Paludanus wederom te brengen op tweehondert gulden".

Uit het huwelijk met zijn tweede vrouw moeten minstens acht kinderen zijn gesproten, nl. drie zoons en vijf dochters. Vier zijner kinderen, nl. twee zoons en twee dochters zijn hem in den dood voorgegaan, evenals de moeder zelve. Want den 6den September 1618, toen hij reeds den leeftijd van bijna 67 jaren bereikt had, is Paludanus nog voor den derden maal in het huwelijk getreden, thans met een zekere Hilleken ten Loo, oud 45 jaar, geboortig van Deventer en wonende te Amsterdam [3]). Deze echtverbintenis moet van zeer korten duur geweest zijn, want spoedig was hij opnieuw weduwnaar.

Den 9den Juni 1628 maakte Paludanus ten overstaan van notaris Jan Codde Willemsz. te Enkhuizen zijn laatste wilsbeschikking. Uit dit testament, dat in extenso bewaard is gebleven, blijkt dat toen nog vier kinderen in leven waren, nl. één zoon genaamd Steven ten Broecke, gehuwd, doch alleen in Oost-Indië vertoevende en verder drie getrouwde dochters.

Omstreeks vijf jaren later — den 3den April 1633 — stierf Bernardus Paludanus te Enkhuizen, oud ruim 82 jaar. Hij werd den 11den April in de Zuiderkerk aldaar ter aarde gesteld, waar zijn graf in de noordkap onder no. 212—213 thans nog te vinden is. In

---

[1]) Certe Deo meo qui mihi praesto fuit et potenti sua manu ab hisce periculis vindicavit deducens me incolumem ad meos quosque salvos repperi vix condignas gratiarum actiones referre possum. (Ibidem.)

[2]) Resolutiën van de Vroedschap van Enkhuizen.

[3]) Register van huwelijksinschrijvingen der Gereformeerde kerk te Amsterdam.

1635 werd hem door zijn kinderen en erfgenamen in genoemde kerk een epitaphium opgericht, waarop zijn leven in de volgende woorden is beschreven [1]).

D. O. M. S.

AETERNAE MEMORIAE
D. BERNARDI PALUDANI
VIRI PIETATE ERUDITIONE ET MORUM
CANDORE SPECTATISS. DEO AC HOMINIB.
EXTERIS CIVIBUSQ. AEQUE CHARI
COM. PALATINI CAESAR. ANTIQUARI MEDICI
SUMMI AC REIPUBL. ENCHUSAN. PRIMARII
QUI
POST ASIAM. EUROPAM. AFRICAM
FERE UNIVERSAS LUSTRATAS
NATURAM TOTAM INDEFESSA CURA
CURIOSITATE ARCIS INCLUSAM
LXXXIII AN. CURSUM NEMINI GRAVEM
QUAMPLURIMIS UTILEM DEO DUCE
PERACTUM
AD BONA PATRIA VISU MAJORA ET
PERENNIORA VOCATUS SACROS CINERES
HIC DEPOSUIT
LIBERI AC HAEREDES MOESTI
MONUM. HOC POSUER.
ANNO M.DC. XXXV

Heu lubricas mortalium nimis vices !
Qui cuncta Ponti,qua vel Indicum quatit
Nereus, vel Afrum littus, aut Aegyptium,
Qui cuncta Terrae atq; Aetheris solus suis
Congesta thecis clauserat miracula,
Nunc ipse coeco saxeóq; huic carceri;
Non ultimum orbis clauditur miraculum.

Natus Stenovici Anno
MDL. Octob. XXVIII.
Denatus Enchusae Anno
MDCXXXIII. April. III.

* * *

[1]) De 378ste geboortedag van Bernardus Paludanus is, doordat deze dag juist op een Zondag viel, des Maandags — 29 October 1928 — te Enkhuizen feestelijk herdacht geworden. Bij deze gelegenheid werd in de pui van het Waaggebouw (Chirur-

In het voorgaande is zeer beknopt een overzicht van het leven van Bernardus Paludanus gegeven. Thans zal nog worden nagegaan door welke omstandigheden hij destijds een Europeesche vermaardheid had verworven.

Over de uitoefening van zijn medisch beroep is mij niets bijzonders bekend en daaraan heeft hij zijn roem dan ook zeker niet te danken. Daarentegen wèl aan het bezit van zeer waardevolle verzamelingen van naturalia, kunstvoorwerpen, ethnographica en rariteiten; die hij uit alle deelen der wereld in zijn woning te Enkhuizen had samengebracht.

Reeds in de 15de eeuw bestond in andere landen van Europa de liefhebberij van voorwerpen uit alle drie rijken der natuur te verzamelen, die in zg. „Naturaliën-kabinetten" werden ten toon gesteld en waarin al het merkwaardige was vereenigd dat uit ver afgelegen landen en zeeën werd aangevoerd. De uiteenloopendste natuurproducten uit Afrika en Azië afkomstig, die liefst in een of ander opzicht als artsenijmiddel konden worden gebruikt — en wat gold in dien tijd niet als zoodanig — waren in deze collecties steeds de aantrekkelijkste voorwerpen.

Na de ontdekking van Amerika in het laatst der 15de eeuw en de daarop volgende veroveringen in dat nieuwe werelddeel in het begin der 16de eeuw, begonnen natuurlijk de uit het verre Westen aangevoerde natuurproducten in niet mindere mate de aandacht te trekken.

Doch naast deze naturaliën-kabinetten of veelal ermede verbonden, had men toen ook nog de zg. „Kunst- en Rariteitenkamers", wier inhoud meer kostbaarheden bevatte. Zonder zich tot een of andere afdeeling te bepalen, vond men hier allerhande

---

gijnskamer) daar ter stede een fraaie gedenksteen onthuld, door den beeldhouwer H. J. Etienne vervaardigd. Verder was aan den gevel van het huis in de Westerstraat IV 8 op de plek waar Paludanus drie eeuwen geleden gewoond heeft, een geschilderde inscriptie aangebracht, luidende: „Piae Memoriae D. Bernardi Paludani Stenovicensis Antiquarii Medici Hic Denati A° MDC XXXIII".

Een copie, door den kunstschilder S. Henstra gemaakt naar Paludanus' oorspronkelijk portret van H. Gerritsz. Pot, dat zich in het FransHals-museum te Haarlem bevindt, werd het Gemeentebestuur aangeboden ter versiering van het stadhuis. Ook had nog een kranshechting plaats aan het epitaphium in de Zuiderkerk, waarbij Dr. J. G. de Lint een korte toespraak hield.

Door schrijver dezes werd dien dag in de Schepenenzaal van het Stadhuis een gedachtenisrede over het leven en werken van Bern. Paludanus uitgesproken, die in het Ned. Tijdschr, voor Geneesk., 72ste jaarg., II, no. 44 (1928) en in Janus, 32e année, no. 11 (1928) verschenen is (Zie voor de herdenking de Enkhuizer Courant van 30 October 1928, 2de blad).

verschillende zaken, o.a. voorwerpen zoowel van artistiek handwerk, als van bijzondere vorm- en sierkunst; verder wapens, goud en zilverwerk alsmede edelgesteenten, munten en penningen, orientalische dingen, vaatwerk, reliquien, curiositeiten, enz., enz.

Deze verzamelgeest, waarmede oorspronkelijk alleen voorname particulieren — meest vorsten — zich bezig hielden, werd later door speciaal voor dit doel opgerichte vereenigingen uitgebreid en heeft ten slotte tot onze hedendaagsche openbare musea geleid.

Het is nu de groote verdienste van Paludanus geweest, dat hij als de eerste moet beschouwd worden, die hier te lande zoo'n „Naturaliën-kabinet" op groote leest heeft tot stand gebracht. Maar ook zijn „Kunst- en Rariteitenkamer" moet een schat van vreemde en zeldzame voorwerpen hebben bevat, waarvan een zoodanige roep uitging, dat vele bekende en aanzienlijke personen, zelfs uit het buitenland, zich een tocht naar Enkhuizen getroost hebben, om al dat schoone en vreemde in oogenschouw te komen nemen.

Reeds in 1591, toen hij aangezocht werd naar Leiden te komen, moet zijn naturaliën-kabinet reeds een goeden naam hebben gehad, want Curatoren stipuleerden in zijn aanstelling uitdrukkelijk „omme met alle zijne 'tsamen vergaerde seltsaemheden, zo van cruyden, vruchten, spruytsels, gedierten, schepselen, mineralen, aerden, veninen, gesteenten, marmeren, coralen etc. ende andere, die hy heeft, zijne woonplaetse binnen dezer stede te comen nemen". De Curatoren waren blijkbaar zeer belust op deze collecties en hoopten door dit beroep ze binnen de muren hunner universiteitstad te krijgen, wat echter niet gelukt is.

In een oud en zeldzaam werkje, getiteld: „Historia .... der seer vermaerder Zee ende Coopstadt Enchuysen, etc." van P. P. K. [1]), dat in 1603 in het licht verscheen, rijmt de schrijver in vers 64 een ode op zijn beroemden stadgenoot. Dit is, zoover mij bekend, het eerste lofdicht op Paludanus en waarin tegelijk aanwijzingen voorkomen over den aard zijner verzamelingen.

Hieronder laat ik het betreffende couplet volgen.

De stadt leyt seer bequaem ter zee, dus vintmen daer
Ut alle hoecken claer, des werelts, eenich blijck,
Van cieraet of cleynoodt, ghesteenten, gelt, een paer,
En cleederen voorwaer; seer vreemt uyt t'Indisch rijck:

---

[1]) Deze, enkel door zijn initialen aangeduide, schrijver was Pieter Pietersz. Kok, zie Mr. J. I. van Doorninck, Vermomde en naamlooze schrijvers, Dl. I, blz. 497 (1883).

Ghedierten veelderley, oock t' ghewas desghelijck,
Op, in, aerd', steen, of zee, ghegroyt tot speculeringhe,
Van als machment daer sien, ja wercken vol practijck:
Dit den gheleerden man Palidaen met besweringhe
Heeft neerstelijck versaemt, hem tot eender lauderinge:
Sijn werck dat is ruchtbaer in menich vreemde lant,
Veel comen verd' ghereyst, hier met grooter begheringe
Om dees vreemtheyt te sien, t' is menich wel bekant.
Licht men hier comen can, met schepen abondant,
Of met den wagen mee; elck na dat hy gheneghen; is.
Gheluckich is een stee; ter goeder plaets gelegen; wis [1]).

Ook buitenlandsche reizigers, die ons land in de eerste helft der 17de eeuw bezochten [2]) en dan steeds naar Enkhuizen togen om Paludanus' kabinet te bezichtigen, spreken in hun gedrukte reisjournalen vol lof over de groote verscheidenheid en de curieuse zaken, die hun daar getoond werden.

Hegenitius geeft zelfs de volgende opsomming van enkele zaken, die hem blijkbaar het meeste belang hadden ingeboezemd:

Vestes et instrumenta militaria ferme omnia Amazonum.
Membra ceti seu balenae ferme omnia.
Patinae ex eius genitali affabre factae.
Mumia a tribus mille annis adservata.
Mumia 2400 annis adservata.
Cadaver viri quod per annos 300 non contabuit.
Vestes Pygmaeorum.
Navis qua Pygmaei utuntur.
Bitumen Sodomae et Gomorrhae.
Siclus Iudaicus, moneta veterum Hebraeorum.
Vasa plurima terrae Lemniae seu sigillatae.
Basiliscus.
Crocodilus.
Stellio piscis, lacertae non absimile.
Monachus marinus.

---

[1]) Historia, Dat is, Een verhael in rijm van den oorspronck ende fondeeringe der seer vermaerder Zee ende Coopstadt Enchuysen met sijn gheleghentheyt ende wat daer mede gepasseert is van den Jare 1353 doen sij eerst gheprevíligeert wert door Hert(och) Willem: tot desen tegenwoordigen Jare 1603. Beschreven door P. P. K. Enchusanum. Gedruckt t' Enchuysen bij Jasper Tournay, Anno 1603.

Van dit hoogst zeldzame werkje bezit Mr. J. de Vries van Doesburgh te Velp een exemplaar.

[2]) G. J. Hoogewerff, De Nederlanden in 1622 door een Italiaan bereisd, in: Onze Eeuw, 13de jaarg., blz. 32—33 (1913).

Gotfr. Hegenitius, l. c. blz. 58—62 (1630).

Iodoci Sinceri, Itinerarium Galliae, p. 237 (1649).

Chamaeleon animal, ex solo aëre vitam sustinens.
Salamandra ex igne } *vivens.*
Stincus ex aqua }
Remora piscis exiguus, sed admirandi roboris. (*Plinius, lib. 32, cap. 1.*)
Lagena vitae } *Herbae.*
Lagena mortis }

Wanneer de vraag gesteld werd, wat hij allemaal in zijn verzamelingen had, dan zou hierop een alleszins volledig antwoord gegeven kunnen worden. Deze kennis dateert eerst van 1926, toen ik door bemiddeling van Dr. C. P. Burger Jr. in een buitenlandsche bibliotheek een door Paludanus eigenhandig geschreven catalogus heb aangetroffen, waarin elk voorwerp van zijn verschillende collecties stuk voor stuk genoemd wordt.

Er kan natuurlijk niet aan gedacht worden thans hierover in bijzonderheden te treden, zoodat ik volstaan wil met een opsomming der voornaamste groepen van voorwerpen.

In de eerste plaats bezat hij velerlei soort van vruchten, zaden en houtsoorten afkomstig uit tropische landen; dan gepraepareerde vogelhuiden, w.o. van Paradijsvogels uit Nieuw-Guinea; verder geconserveerde visschen en reptiliën, alsmede horens van allerlei beesten. Laden vol met insecten, schelpen en koralen. Vele soorten van aarden, o.a. lijfkleurige aarde van Damascus, waaruit Adam gemaakt heette te zijn; ook massa's gesteenten, mineralen en vele marmersoorten. Voorts kostbare edelgesteenten en een groote verzameling van gouden, zilveren en koperen munten, alsmede medailles en penningen. Uitgebreide collecties van wapens, kleedingstukken en gebruiksvoorwerpen van wilde en vreemde volken. Kunstvoorwerpen van ivoor, van zeldzaam houtwerk en van edele metalen. Egyptische mummies en voorwerpen uit die graven, zooals goden- en lijkbeeldjes. Allerlei soort van kleinoodiën, sieraden en ringen. Verder nog een massa andere zaken, doch te veel om hier alles op te noemen.

Paludanus zelf beschouwde een fleschje met eenig vocht uit een der Drentsche hunnebedden opgedolven, als een zijner grootste curiositeiten.

Niettegenstaande deze bezittingen zijn roem en zijn trots waren, schijnt hij toch bij zijn leven reeds getracht te hebben, om ze in hun geheel of gedeeltelijk van de hand te doen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de volgende passage uit een onuitgegeven brief van Paludanus aan den landgraaf Maurits van Hessen van den 13den October 1615, die als volgt luidt:

„.... undt nachdem ich alt werde undt geheel abgehe siende im 63 „jaar [1]), undt nicht wisse wie lange myr Godt almachtig das leben sparen „wil, ware wol myn begeerent hier auff der eerden: dasz mein kunstkam- „mer indien esz mogelicken bey den ander mochte pleiben undt dasz die „ins geheel myt allen juweelen hoedanig die auch mochten sien: (allein „gnaden bilder von fürsten gnädiglicken verehrt ausz genhomen) mochten „ab gefordert werden tot gnädiges geliebent aines fürsten wil auff kain „tausent thaler tzween odder drey sehn: wan ein fürst ain liebhaber die „selbige alle tzue samen odder tzum theil nach des fürsten geliebent begee- „ren mochte .... wan dan E. f. G. lust hatten tzue diessen vreembden „sachen alle tzue samen odder in ain guedt thail wil wol in aller billickheyt „ja selbsten nae E. f. G. aigen geliebent die selbige uberthun."

Een jaar na zijn dood schijnt men moeite gedaan te hebben om van de verzamelingen af te komen, want Dr. Leonie van Nierop heeft kortgeleden eene advertentie uit de Amsterdamsche Courant van 8 April 1634 openbaar gemaakt, die als volgt luidt: „De erfghenamen van den heer Bernardus Paludanus sal. Medicus der stede Enckhuijsen willen desselfdes wijtvermaerde cabinet bij gedeelte in openbare opveijlinghe ofte uijt de handt vercoopen op den eersten Augustii" [2]). Dat de verkooping op 1 Augustus zou worden gehouden werd in dezelfde courant van 24 Juni herhaald en in die van 22 Juli 1634 nogmaals geannonceerd.

Deze bekendmakingen hebben echter geen gunstig resultaat geleverd en de verkooping moet op een mislukking zijn uitgeloopen. Want uit de voorrede van Adam Olearius, Gottorpische Kunstkammer (1666) weten wij, dat hertog Frederik III van Sleeswijk-Holstein eerst in 1651 van Paludanus' erfgenamen diens verzamelingen opkocht en in zijn eigen kunstkamer inlijfde, die in 1759 naar Kopenhagen werd overgebracht.

Behalve het zooeven genoemde handschrift van den catalogus is ook nog Paludanus' Album amicorum in goeden staat bewaard gebleven, waarin o.a. duizenden namen geschreven staan van personen, die hij op zijne veelvuldige reizen ontmoet heeft en van bezoekers, die zijn verzamelingen te Enkhuizen zijn komen bezichtigen.

Verder bestaat nog een vrij groot aantal brieven van zijn hand, geschreven aan geleerden en aanzienlijke personen, waarvan maar enkele reeds gepubliceerd zijn. Paludanus moet zelf een uitge-

[1]) Deze eigen opgave van zijn leeftijd klopt niet met het geboortejaar (1550), dat op zijn epitaphium vermeld staat.

[2]) Amstelodanum, 15e jaarg., p. 99 (1928).

breide collectie brieven bezeten hebben, afkomstig van allerlei vooraanstaande personen uit zijn tijd, die echter volgens Brandt[1]) „na sijn doodt ten grooten deele door onachtsaemheit en onkunde van eenige sijner magen sijn verscheurt en verloren.”

Ten slotte bezit de librye in de Westerkerk te Enkhuizen nog enkele boekwerken die, volgens inscriptie, aan Paludanus hebben toebehoord. De bewering dat hij ook als de stichter van deze bibliotheek zou moeten worden aangezien, blijkt volgens Theunisz niet juist te zijn [2]).

* * *

Gedrukte werken van eigen ondervindingen en waarnemingen heeft hij ons niet nagelaten, hetgeen te verwonderen is, omdat zijn vele reizen hem zeker de stof hadden kunnen verleenen daarover te schrijven.

Wèl heeft Paludanus een werkzaam aandeel gehad bij de totstandkoming van het groote werk van zijn vriend Jan Huygen van Linschoten, nl. diens Itinerario dat in 1596 verscheen. Daar Linschoten aan de beide Poolreizen van 4 Juni tot 26 September 1594 en van 2 Juli tot 18 October 1595 deelnam, en dus gedurende den druk van zijn werk afwezig was, neemt men aan, dat Paludanus zich met de zorg daarvoor heeft belast. Zeker heeft hij aan de samenstelling er van een werkzaam aandeel genomen. Hij heeft, zooals hiervóór reeds vermeld is, aan het eerste gedeelte, het eigenlijk gezegde Itinerario, bij een groot aantal hoofdstukken aanteekeningen toegevoegd., die telkens als „Annotatio D. Palud”, worden aangeduid; zij zijn in de vroegere Nederlandsche uitgaven met een romeinsche letter gedrukt en vallen zoodoende tusschen den met een gothische letter gedrukten hoofdtekst onmiddellijk op. Van de 99 capittelen waaruit het Itinerario bestaat, komen er bij 43 deze annotaties voor en hoofdzakelijk zijn het de capittelen 49 t/m. 83, welke over de natuurvoortbrengselen van Indië handelen.

Hasskarl heeft indertijd de wetenschappelijke waarde van deze annotaties nagegaan en komt dienaangaande tot de volgende slotsom: „dass Paludanus zu den Linschoten’ schen Darstellungen

---

[1]) G. Brandt, Historie der vermaerde zee- en koopstadt Enkhuisen, p. 315 (1747).

[2]) Joh. Theunisz, De stichting van de librye in de Westerkerk te Enkhuizen, in „Het Boek”, jaarg. XIV, p. 25—42 (1925).

nur das hinzugefügt hat, was jene älteren Botaniker und Vorgänger Linschoten's bereits veröffentlicht hatten, so dasz eine Blumenlese aus diesen Annotationes nichts liefern würde, was nicht bereits aus früheren botanischen Werken bekannt gewesen war"[1])

Uit deze beoordeeling van Hasskarl blijkt voldoende dat wij hier geen oorspronkelijk werk van Paludanus voor ons hebben, hetgeen niet te verwonderen is, omdat hij zelf nimmer Indië bezocht heeft, ofschoon niet te ontkennen valt dat hij een enkele maal ook zijn eigen ervaring uitspreekt, als het een plant of een product betreft, waarmede hij in den Levant persoonlijk kennis had gemaakt.

De bronnen die hij voor zijn annotaties hoofdzakelijk geraadpleegd heeft, zijn een Portugeesch en een Spaansch werk over Indische gewassen, respectievelijk dat van Garcia da Orta en van Cristobal Acosta, welke beide geschriften door Carolus Clusius [2]) in verkorte Latijnsche bewerkingen zijn uitgegeven. Herhaaldelijk blijkt dat Paludanus zich van deze laatstgenoemde bewerkingen bediend heeft [3]).

Het aandeel dat hij gehad heeft bij de totstandkoming van het tweede, hier in herdruk gegeven, gedeelte van Linschoten's Itinerario is van meer belang. Dit tweede gedeelte bestaat, zooals hiervòòr is uiteengezet, uit twee stukken, nl. een korte beschrijving van de Oostelijke- en Westelijke kusten van Afrika en een uitvoeriger beschrijving van Amerika. Het eerste stuk getiteld: „Beschryvinge van Guinea, Manicongo ende Angola, moet volledig door Paludanus zijn samengesteld; bij de beschrijving van vele voorwerpen vindt men de toevoeging: „als men by my sien mach" of „mach men by Paludanum sien."

Dcch ook hier kan van geen oorspronkelijk werk gesproken worden, want onze stadsmedecyn is zelfs nooit in die deelen van Afrika geweest, zoodat hij deze compilatie aan reeds bestaande bronnen moet hebben ontleend. Daarvoor hebben hem naar alle waarschijnlijkheid twee bronnen gediend.

---

[1]) Botanische Zeitung, 1886, p. 25—29.

[2]) Niet Cornelis Clusius zooals Robidé van der Aa abusievelijk schrijft.

[3]) Clusius' Latijnsche vertaling van da Orta's Coloquios dos simples, e drogas he cousas mediçinais da India, etc. (Goa, 1563) verscheen voor het eerst bij Christoph. Plantijn in 1567. Daarna is dit werkje nog vier malen herdrukt, nl. in 1574, 1579, 1593 en 1605. De oorspronkelijke Latijnsche vertaling van Acosta's Tractado delas Drogas, y medicinas de las Indias Orientales (Burgos, 1578) werd in 1582 door Plantijn in het licht gegeven en vervolgens nog twee malen, nl. in 1593 en 1605, herdrukt. [Zie Hunger, Charles de l'Escluse, p. 87, 97, 128, 142, 147, 208, 285 en 287 (1927)].

De eerste $7^1/_4$ kolom in de oorspronkelijke uitgave [1]), waarin de Kust van Guinee beschreven wordt, zou als een zelfstandige samenvatting van Paludanus moeten worden aangezien, doch die hij vermoedelijk uit den mond van Barent Ericksz. van Enkhuizen, den eersten Hollandschen schipper die de Goudkust bezocht, heeft opgeteekend.

Van diens reis in 1593 zijn ons geen nadere bijzonderheden bekend geworden en nu maakt L'Honoré Naber de veronderstelling, „dat de door Paludanus (1596) door den druk openbaar gemaakte „ervaringen van zeelieden die de Kust vóór dat jaar hadden be-„zocht, betrekking hebben op die onderneming waarvan Ericksz „in Maart 1594 gelukkig was teruggekeerd" [2]). Het komt mij voor dat Naber hier inderdaad de juiste bron ontdekt heeft.

Van de eerste alinea der 8ste kolom af in de oorspronkelijke uitgave [3]) is Paludanus' verdere beschrijving van Afrika met zekerheid ontleend aan een Italiaansch werk over de Congo, dat in 1591 te Rome was verschenen. Het hierbedoelde werk draagt den titel: „Relatione del Reame di Congo et delle circonvicine contrade, tratte dalli scritti & ragionamenti di Odoardo Lopez Portoghese per Filippo Pigafetta." Het moet als de oudste, in eenige taal bestaande, uitvoerige beschrijving van het toenmalige Rijk van Congo worden aangezien; het verscheen in 1591 [4]) „appresso Bartolemeo Grassi" te Rome.

De Italiaan Philippus Pigafetta die er de schrijver van is, heeft dit werk samengesteld uit nagelaten aanteekeningen van den Portugeeschen zeevaarder Edoart Lopez, die in 1578 op een schip genaamd S. Anthonis een reis naar de Congo maakte, daar langen tijd verbleef en er ook stierf, zonder zelf over dit land iets door den druk bekend te hebben gemaakt.

De oorspronkelijke uitgave heeft een gedrukt titelblad zonder versiering, verder zes bladzijden voorwerk (I—VI), waarvan de vier eerste (I—IV) een dedicatie en de twee laatste (V—VI) een index vormen. Het corpus van het werk bestaat uit 82 bladzijden druk (1—82), dat in twee libri ingedeeld is, waarvan het 1ste liber

---

[1]) Overeenkomende met blz. 1—13 eerste alinea in den hier gegeven herdruk.

[2]) Zie de inleiding van P. de Marees, Beschr. v/h. Gout Koninckryck van Gunea (1602), ed. L'Honoré Naber (1912), p. LV—LVII.

[3]) Dat komt overeen met de eerste alinea op blz. 13 van onzen herdruk.

[4]) Tiele heeft waarschijnlijk de oorspronkelijke uitgave van Pigafetta's boek niet gekend, want hij zegt in zijn Mém. p. 318 dat zij „sans date" is, wat niet juist is, want de dedicatie eindigt met: „Di Roma à 7 d'Agosto 1591."

dertien en het 2de liber tien capita bevat. Het heeft acht dubbele uitslaande platen en twee groote kaarten.

Van dit boek heeft Paludanus voor zijn verder verhaal over Afrika in Linschoten's groote werk een zeer verkorte Nederlandsche vertaling gemaakt, die daarin slechts 11½ fol. bladzijden (23 kolommen) inneemt [1]). Hoezeer deze vertaling besnoeid is, blijkt uit het volgende. Van het 1ste liber van Pigafetta's boek heeft Paludanus cap. I, III, V en VI geheel overgeslagen; van cap. VII geeft hij later op een andere plaats slechts een klein gedeelte en van cap. VIII alleen de inleiding. Van het 2de liber zijn de cap. II t/m. VII geheel overgeslagen [2]).

Tot zoover de tweede bron die door Paludanus voor zijn Afrikaansche beschrijving is geraadpleegd geworden.

Ook aan het tweede stuk van het tweede gedeelte van Linschoten's werk, dat over Amerika handelt, moet Paludanus op eenigerlei wijze hulp hebben verleend.

Dit is hetgeen er te vermelden valt over de medewerking van Bernardus Paludanus aan het werk van zijn bekenden stadgenoot. Uit erkentelijkheid hiervoor heeft Linschoten de plattegrond van het eiland Ascension in zijn boek aan zijn vriend opgedragen.

* * *

Bij zijn leven heeft Paludanus reeds overvloedig de bewijzen van waardeering zijner tijdgenooten ontvangen.

Talrijk zijn de lofdichten, die ter zijner eer gemaakt zijn en zelfs Hugo de Groot heeft hem op de volgende wijze bezongen: [3])

Ad Paludanum

de ejus Admirandis

Thesaurus Orbis, Totius compendium,
Arca universi, sacra Naturae penus,

[1]) In hetzelfde jaar (1596) verscheen bij Corn. Claesz., den uitgever van Linschoten's Itinerario, een volledige Nederlandsche vertaling van het werk van Pigafetta, getiteld: „De beschrijvinghe vant.... Coninckrijck van Congo ende de aenpalende .... Landen .... deur Martijn Everart B. Hiervan werden later nog twee herdrukken gegeven, nl. in 1650 door Joost Hartgers en in 1658 door Jan Jacobsz. Bouman, ook beiden boekverkoopers te Amsterdam.

[2]) In mijn bewerking van den herdruk dezer Afrikaansche beschrijving heb ik in voetnoten telkens precies aangegeven, waar gedeelten van Pigafetta's tekst zijn overgeslagen en met welk caput Paludanus dan zijn vertaling vervolgd heeft.

[3]) H. Grotius, Poemata, blz. 276, Lugd. Bat. 1639, 12°.

Templumque Mundi, Panos hic sacrarium est,
Coeli quod instar unico penetralium
Claudit recessu quicquid aër parturit,
Edaxque flamma nutrit, aut foecundior
Vis circulantis obstetricatur sali,
Puerperaeque fertilis Terrae labos.
Verum fatebor, o Paludane, Isidos
Magnae sacerdos, magne Myste, singulis
Mens victa hebescit; quod simul miracula
Sunt cuncta, cunctis majus hoc miraculum est.

Doctor Berent ten Broecke is ongetwijfeld bij zijn leven een sieraad van de stad zijner inwoning geweest. In een brief van J. Brosterhuisen aan Const. Huygens van 6 Februari 1648 komt de volgende zinsnede voor: „Duysenden van menschen souden haer leeven om Enchuisen niet ghedacht hebben, 't en waer dat Doct. Paludanus aldaer syn cabinet van vreemdicheden ghehadt hadde" [1]).

In zijn tijd dankte hij onbetwist zijn grootsten roem aan zijn rariteiten-kabinet; heden ten dage eeren wij nog in hem den medewerker aan een der beroemdste Nederlandsche boeken uit het begin onzer koloniale ontdekkingsreizen.

Met zijn bijeengebrachte verzamelingen was hij destijds een centrum, waarvan een heilzame invloed op de geestesontwikkeling van zijn stad- en landgenooten is uitgegaan.

Tegenwoordig mogen wij de juiste waardeering voor een dergelijk „Naturaliën- en Kunstkabinet"verloren hebben, dat neemt niet weg, dat in de 16e eeuw zulke verzamelingen een hoogst nuttig en zeer werkend element zijn geweest ter verspreiding van kennis en beschaving.

De verdiensten daarvan ook te erkennen vormt een piëteit tegenover onze voorgangers uit het verleden [2]).

Amsterdam, December 1928.

F. W. T. HUNGER.

---

[1]) Briefwisseling van Const. Huygens, in Rijks geschiedk. publ., no. 24, blz. 454.

[2]) Ik behoud mij voor later een uitvoerig werk over Bernardus Paludanus te schrijven, waarin dan de catalogus zijner verzamelingen in extenso zal worden opgenomen.

JAN HUYGHEN VAN LINSCHOTEN, CORNELIS CLAESZOON, EN DE BESCHRIJVING VAN AMERICA

Jan Huyghen van Linschoten is de wegbereider voor de groote zeevaart van onze voorouders. Zijn werk, het *Itinerario*, was eene handleiding die hun alles gaf wat noodig was voor wie zich op de vaart naar de overzeesche landen, op den handel, op de studie van de landen en volken van den aardbodem wilde toeleggen. Het voortreffelijke boek, boeiend en zakelijk tegelijk, kwam in het licht juist op het tijdstip toen er behoefte aan was, toen de Hollandsche zeevaart, tot dusver vooraan in de zeeën en havens van Europa, nieuwe wegen ging zoeken, zich ging uitstrekken over alle zeeën van de wereld.

Jan Huyghen was een jong man „in de eerste juecht", toen hij van zijn ouders „die toen ter tijt woonachtich waren tot Enchuysen" oorlof verkreeg om zich „te begeven in een vloot schepen, die ghereet lagen bij 't Eylandt Texel om naar Spaengien ende Portugal te varen."

Het was een onweerstaanbaar verlangen, dat hem dreef. „Gheneycht zijnde tot lesen vreemde dingen van landen ende gheschiedenissen, waerinne besundere wel behaghen ende vermaeckelickheyt hadde, met een grooter verweckinghe der begeerten om vreemde ende onbekende landen te besien, ofte eenighe avontueren te versoecken", had hij ondanks alle bezwaren besloten het „Vaderslandt" en vrienden en magen te verlaten. Den zesden December 1579 zeilde de vloot uit Texel, de reiziger was zestien jaar.

Welke lectuur kan het geweest zijn, die zoo sterk op de verbeelding van den jongen had gewerkt? Het is jammer dat hij daarvan niets naders heeft medegedeeld. De Hollandsche reisbeschrijvingen zijn van latere jaren; Jan Huyghen zelf is op dat gebied de voorganger geworden. Nederlandsche beschrijvingen van vreemde landen, en van de reizen uit den grooten tijd van de Spaansche en Portugeesche vaarten bestonden nauwelijks. Ja, in de eerste jaren

van de 16e eeuw zijn te Antwerpen wel enkele boekjes verschenen over reizen van Vasco da Gama, van Amerigo Vespucci, over de „wonderlicheden ende costelicheden van Pape Jans landen", over de reis van Lissabon „na het eylandt van Naguaria in groot Indien"; maar of deze, nu in een enkel exemplaar bewaarde boekjes een halve eeuw na hun verschijnen een Enkhuizer jongen nog in handen konden komen, mogen wij betwijfelen. Eer zullen wij mogen denken aan volksboekjes, waarin fantastische reizen en landbeschrijvingen voorkwamen, en die ook in het midden van de 16e eeuw geregeld herdrukt werden. En we kennen reizen naar het Heilige Land en andere landen van het oosten, die toen in het licht kwamen, als die van Ludovicus de Varthema en Joos van Ghistele, en boeken als de *Jerusalemsche reyse*, en *Den wech na Romen*, die voor een jongen die in vreemde landen belang stelt, al veel boden. Naar een verder afgelegen werelddeel bracht de Nederlandsche vertaling van de beschrijving van Hans Staden: „warachtige historie ende beschryvinge eens lants in America ghelegen, wiens inwoonders wilt, naeckt, seer godtloos, ende wreede menschen eeters zijn." Dit boek verscheen in 1558 bij Plantijn te Antwerpen, bijna onmiddellijk na de oorspronkelijke Duitsche uitgaaf; de jonge Jan Huyghen zal daarin zeker besundere wel behaghen ende vermaeckelickheydt gehad hebben. En allicht is hem ook de verzameling zendingsbrieven uit Indië in handen gekomen, die de ijverige geestelijke Martinus Duncanus in 1567 in het licht had gegeven: „Die vruchten van ecclesie Christi. Van wonderlicke wonderheyden, dwelcken gevonden ende gedaen worden in veel ende groote landen van Indien". En in 1576 kwam daar weer een boek van beteekenis met tal van fraaie prenten: „De schipvaert ende reysen gedaen in 't landt van Turckyen deur N. de Nicolay." De Nederlandsche bewerking was van de hand van den Antwerpschen schoolmeester Peter Heyns. Deze verdienstelijke schrijver had iets eerder aan de Nederlanders die van de wereld wat wilden weten, nog een veel belangrijker dienst bewezen door vertaling van den tekst van het *Theatrum* van Ortelius, dien eersten volledigen wereldatlas, in 1570 verschenen,en sedert tal van malen herdrukt, vermeerderd en verbeterd.

Voor een Enkhuizer jongen behoefde echter niet alles wat zijn weetgierigheid op geografisch gebied kon voldoen, uit boeken gehaald te worden. Enkhuizen was een stad van zeevaart en handel, midden in het verkeer gelegen; verscheidene burgers waren over

zee gereisd en hadden veel gezien; van andere die ver weg waren, kwamen nu en dan berichten.

Hoe lang heeft Jan Huyghen er gewoond? Dat weten wij niet nauwkeurig. Hij wordt op zijn portret Haerlemensis genoemd, waardoor Haarlem als zijn geboorteplaats wordt aangewezen; was dit niet het geval, dan zouden we naar den naam Jan Huyghen *van Linschoten*, dien geen ander in de familie schijnt te hebben gedragen, geneigd zijn het dorp Linschoten nabij Woerden voor zijn geboorteplaats te houden. Het eerste bericht dat we van zijne ouders, Huych Joosten en Maartgen Hendrics hebben, is van 1578; ze woonden toen te Enkhuizen. We krijgen dus geen antwoord op de vraag, die bij ons opkomt, waar de jonge Jan de groote gebeurtenissen van 1572 en daarna heeft beleefd. Daar we echter van het beleg van Haarlem bij hem geene enkele vermelding vinden, (zie *Reizen n. h. noorden* blz. XXI), mogen we misschien aannemen, dat het gezin toen reeds te Enkhuizen gevestigd was. Is dit zoo, dan heeft hij op negenjarigen leeftijd beleefd, dat de stad zich als een van de eerste bij den opstand aansloot, en de Spaanschgezinde magistraten tot aftreden dwong. De volgende jaren waren voor Enkhuizen een groote tijd. De oorlogstoestand bracht voor den handel en de zeevaart van havens als Antwerpen en Amsterdam stilstand, maar in Enkhuizen was alles leven en beweging. Daar verzamelden zich de uitgeweken Amsterdammers, daar vormde zich de geuzenvloot die Bossu op de Zuiderzee versloeg, daar ging, terwijl Amsterdam feitelijk ingesloten lag, de vaart naar Oost en West haren gang.

Te Enkhuizen was de man thuis, die onder onze zestiende-eeuwsche zeevaartkenners vooraan staat, Lucas Janszoon Waghenaer. De vaart, zoover de Hollanders die dreven, tot in de verst afgelegen havens van de Oostzee, en westelijk naar Vlaanderen en Frankrijk, Engeland, Spanje en Portugal, had voor hem geene geheimen. Hij kende die niet alleen practisch, maar had al wat daarop betrekking had, wat voor stuurlieden van belang kon zijn, sinds jaren opgeteekend. Wie havens en kusten moest bezoeken die hij niet kende, begaf zich tot hem om de noodige inlichtingen over koersen, afstanden, getijden, ondiepten en ankerplaatsen. En hij was bezig, den rijken schat van kennis op dat gebied voor uitgaaf klaar te maken. Wat Ortelius had gedaan voor de landen van de wereld, dat deed Waghenaer voor de zeeen van Europa, zijne geteekende kaarten werden door bekwame kunstenaars in

koper gegraveerd, alle geschreven inlichtingen daarbij zouden spoedig een gedrukten tekst vormen; en uit dat alles groeide een zeeatlas, de *Spiegel der zeevaart*, die tientallen van jaren voor de zeevarenden van alle landen de vertrouwde, de onmisbare gids zou zijn. Jan Huyghen heeft met het voltooide boek eerst na zijn reizen kunnen kennis maken; de oudste van de kaarten draagt het jaartal 1580; maar ongetwijfeld heeft hij den man en zijn werk al van te voren gekend.

Het is dus begrijpelijk dat de gedachte om niet „op sijn moeders keucken te blijven" bij een Enkhuizer jongen opkwam; Jan Huyghen stond hierin ook volstrekt niet alleen. Door hem zelven kennen we een ouderen stadgenoot die als wereldreiziger vermaardheid heeft gekregen, Dirck Gerritsz. Deze was al op elfjarigen leeftijd naar Lissabon gegaan; Jan Huyghen vond hem later in Indië, waar hij vriendschap met hem sloot; hij was nog veel verder geweest, tot in China — waarom hij vaak als Dirck Gerritsz China wordt aangeduid — en tot in Japan, van waar hij 't eerst nauwkeurige berichten naar Nederland heeft gebracht.

Ook in de familie van Huych Joosten zelf had die trek naar reizen zich al geopenbaard; twee oudere broeders van Jan, tweelingen, waren reeds eenige jaren vóór hem naar Spanje gegaan.

Spanje was ook het naaste doel van Jan Huyghen, toen hij den zesden December 1579 van Texel uitvoer. Zijn schip maakte deel uit van een groote vloot, van omstreeks tachtig zeilen; op Kerstdag landde hij te San Lucar de Barrameda, de haven van Sevilla.

Ondanks den opstand, en den oorlogstoestand in de Nederlanden, ging het handelsverkeer met Spanje zijn gang. Dit was een groot wederzijdsch belang, de wereldhandel, en ook de Spaansche financiën berustten op den geregelden loop van dit verkeer. Jaarlijksch brachten de West-Indische vloten de voortbrengselen van de nieuwe wereld naar de Spaansche havens, en de Nederlandsche schepen namen de waren voor West-en Noord-Europa over ter verdere verspreiding, in ruil voor die van de noordelijke landen. Voor den Oost-Indischen handel waren op dezelfde wijze de Portugeesche havens de wisselplaats.

Kort na Jan Huyghens aankomst gebeurden er groote dingen; Portugal en Spanje kwamen onder één beheer. Met koning Hendrik van Portugal was de rechte mannelijke lijn van het koningshuis uitgestorven; Filips II, zoon van een Portugeesche prinses, maakte aanspraak op de opvolging, wist de andere pretendenten

op zijde te schuiven of te overwinnen, en de Hertog van Alva nam uit zijn naam bezit van het Koninkrijk. Zware epidemische ziekten teisterden in dienzelfden tijd de landen; Jan Huyghen vermeldt den dood van de Koningin van Spanje, van den kroonprins, en van den Hertog van Alva.

Ook persoonlijk leed hij een verlies; een van zijn beide broeders stierf in die dagen. Zijn andere broeder, en ook hijzelf, die intusschen de taal al eenigszins geleerd had, begaven zich naar Portugal, waar de kans om verder te komen gunstiger scheen.

Zijn broeder had al spoedig een plaats als klerk gekregen op een van de schepen van de Indische vloot, die in April 1583 zou uitzeilen, en wist nu ook hem een post te bezorgen, en wel in dienst van den nieuwbenoemden Aartsbisschop van Goa, die met hetzelfde schip naar Indië ging.

Hij had het hiermede zeer goed getroffen. Zonder er opzettelijk woorden aan te besteden, doet hij duidelijk gevoelen, dat deze hoog geplaatste geestelijke een door en door goed en edel man was. Het blijkt ook, dat hij zelf een trouw en nauwgezet dienaar was, op wien de meester ten volle kon vertrouwen. Hij bleef te Goa in dienst van den prelaat, en toen deze in 1587 scheep ging naar Portugal om over de Indische zaken verslag te doen aan den koning, ontsloeg hij zijn geheele personeel, „latende alleen in zijn huis zijnen Hof-meester, ende mij, om zijn renten te ontfanghen." Diepen indruk maakte in het volgende jaar het bericht, dat de goede prelaat op de reis gestorven was; Jan Huyghen, die zich in Indië goed te huis gevoelde en er misschien zijn geheele leven zou gebleven zijn, werd nu afkeerig van dit denkbeeld, en greep al spoedig eene gelegenheid aan om het vaderland weer op te zoeken.

Voor zijn landgenooten, ja we mogen zeggen voor *ons* is dit een buitengewoon geluk geweest. Drie jaren had hij in Spanje en Portugal, zes jaren in Indië verkeerd; deze jaren hadden hem gerijpt tot een man van een wereldkennis, eene ervaring, zooals maar enkele buitengewoon begaafde en door de omstandigheden begunstigde menschen die kunnen opdoen. Zijn opmerkingsgaaf, zijn aanleg voor waarnemen, onderzoeken, opteekenen en vertellen zijn zoo buitengewoon, dat zijn werk een van de merkwaardigste en belangrijkste, en tegelijk een van de boeiendste boeken is, die ooit zijn geschreven. En de teekenstift werkte samen met de pen; het *Itinerario* met al wat er bij behoort, niet het minst de kaarten en de prenten, is een schat die nog steeds niet voldoende gekend

en niet naar waarde geacht wordt. Eerst in onzen tijd is de tekst door de Linschoten-vereeniging gedeeltelijk nieuw uitgegeven; zij gaat deze uitgaaf aanvullen en voortzetten: het geheel met de prenten en de kaarten moet in een goedverzorgde uitgaaf onder ieders bereik zijn.

Hoe vele menschen zijn in de gelegenheid, veel van de wereld en het wereldverkeer te zien, maar hoe slecht is dit alles aan een gewoon reiziger besteed! Wat weet de eerste de beste juist op te merken, en juist te vertellen? Aan Jan Huyghen ontgaat letterlijk niets. Een verblijf van een paar weken op Mozambique, de hoofdvestiging der Portugeezen in Oost-Afrika, en de gewone aanlegplaats op de vaart naar Indië, levert als vrucht niet alleen eene volledige beschrijving van die haven met een fraai geteekende kaart, maar daaraan knoopt zich, als resultaat van navraag en onderzoek, een uitvoerige schets van den geheelen toestand van Oost-Afrika, van de verschillende volken en rassen die er in verkeer en in wedijver, in vriendschap of in vijandschap naast elkander leven, van de geografie, de voortbrengselen en den handel. Het vervolg, de Arabische en Perzische landen, en de geheele Turksche wereld, die hij niet persoonlijk heeft bezocht, kent hij toch evenzeer door nauwkeurige inlichtingen van menschen van verschillenden landaard, die hij in Indië heeft ontmoet. Engelsche kooplieden, die over land naar Ormuz gereisd waren om handel te drijven, en daar door Italiaansche mededingers als spionnen aangegeven, en toen gevangen naar Goa gevoerd waren, waar hij hun door bemiddeling en voorspraak goeden dienst had kunnen bewijzen, hebben hem heel veel wetenswaardigs verteld. Van den reeds genoemden Dirck Gerritsz van Enkhuizen, constapel in Portugeeschen dienst, en uit ervaring bekend met de landen van het verre oosten, weet hij over China en Japan veel te vernemen. Een Antwerpenaar, Gerrit van Afhuysen, dien hij op de terugreis ontmoet, onderricht hem overMalakka en al wat daar belangrijks gebeurd is, en over de ligging van de eilanden van den Archipel, over den daar gedreven handel en de producten. Hij weet al de Portugeesche kustbeschrijvingen van de Oostersche havens en landen te verzamelen, en brengt zoo aan de Nederlandsche schippers voor de groote vaart de noodige aanwijzingen.

Veel levendiger wordt zijne beschrijving, waar hij vertelt wat hij zelf beleefd en waargenomen heeft. Die geheele oostersche maatschappij, de Portugeezen en mestiezen, de mohammedaansche

volken, de Indiërs zelven van verschillende rassen en godsdiensten, allen leven zij voor ons, als hij ze beschrijft. En we leven met hem mede op de terugreis; letterlijk voor onze oogen geschiedt de uitrusting van de vloot, met dat bijna ongelooflijke gebrek aan zorg, aan orde, aan verantwoordelijkheidsgevoel, waardoor de gevaren van de reis zoo ontzettend groot worden, en waardoor zoo vele schepen met millioenen schats, en honderden menschenlevens verloren gaan. We beleven dan weer, bijna als eene idylle, de rust op Sint Helena, waar de schepen, die de gevaren doorstaan hebben, elkaar terugvinden, waar versch water en levensmiddelen als in een aardsch paradijs voor de schepelingen klaar zijn. En eindelijk komen we in de Azoren, op Terceira, waar de omstandigheden den reiziger een paar jaren ophouden, een verblijf, waaraan wij weer een geheel nieuwen, rijken schat van indrukken, beschrijvingen, geografische en historische mededeelingen te danken hebben.

De wereld was in den tusschentijd veranderd. Het is alsof met den ondergang van de vermaarde Spaansche Armada in de Engelsche wateren, in 1588, de Spaansche macht en heerlijkheid zelve te niet is gegaan. Het zijn niet meer de Spanjaarden en de Portugeezen die ieder op hun terrein den oceaan beheerschen. De naam van Francis Drake is rondom de geheele wereld bekend geworden: andere Engelsche namen, Cavendish, Hawkins, Grenville, Cumberland zijn ook op ieders tong.

De Spaansche vloten zijn niet meer veilig in hun eigen zee; bij tientallen vallen de rijk beladen schepen den vijand in handen, andere nemen de wijk op onveilige reeden, en worden daar vaak door stormen geteisterd. Linschoten houdt hierover geene betoogen die we voor overdreven zouden kunnen houden; hij deelt eenvoudig mee, wat hij dagelijks ziet en waarneemt. En zoo wordt de nieuwe toestand, door een scherp opmerker, tevens begaafd verteller, bestudeerd en beschreven, in zijn werk aan landgenoot en vreemdeling voor oogen gesteld.

Den tweeden Januari 1592 kwam Jan Huyghen in Lissabon terug; zijn zaken namen hem daar nog eenigen tijd in beslag; den derden September kwam hij weer in het ouderlijk huis te Enkhuizen, waar hij zijne moeder en zuster en een jongeren broeder aantrof. Zijn vader was niet meer in leven, en zijn oudere broeder die met hem naar Indië was gegaan, was al vóór hem, in 1588, teruggegaan en op de reis naar het vaderland gestorven.

In de Nederlanden was in de twaalf jaren van zijn afwezigheid

veel veranderd. Hij zelf rept daarvan niet in zijn werken, het lag buiten zijn onderwerp. Alleen vermeldt hij, dat in de maand van Augustus 1585 in Indië het bericht kwam van de „moort ende doot van mijn Heere den Prince van Orangien, loffelijcker memorie". De twee woorden aan het slot staan niet in de Latijnsche uitgaaf, die voor verspreiding in alle landen bestemd was. Zijn deze woorden reeds in Indië, toen hij het bericht opteekende, door hem neergeschreven? We weten het niet, maar we kunnen met eenigen grond vermoeden, dat hij ze toegevoegd heeft na de reis toen hij het boek voor de uitgaaf klaar maakte.

Ook over de godsdienstige tegenstellingen spreekt hij niet. Zeker heeft hij in Indië, in dienst van den Aartsbisschop, in die Portugeesche maatschappij, als goed katholiek geleefd. Maar over hetgeen hij om zich ziet en waarneemt, uit hij zich vrij. Aan de Jezuïeten verwijt hij doorgaand de grofste hebzucht; deze opvatting zal hij wel bij de Portugeezen zelven hebben gevonden. Maar onverholen uit hij, als er aanleiding toe is, zijne minachting voor die lichtzinnige, zorgelooze en alleen op eigen belang bedachte Portugeezen, die zich hoog verheven wanen boven alle anderen, maar die, als er moeilijkheden komen, als het gevaar klimt, in den strijd of op zee, in plaats van flink aan te pakken, niets doen dan jammeren en de heiligen aanroepen.

In Holland vond de teruggekeerde zwerveling nu alles veranderd. Na den dood van den Prins, en na de overwinningen van Parma, die in 1585 een einde hadden gevonden, had zich een nieuwe toestand gevestigd. De zuidelijke gewesten waren voor goed afgescheiden, maar het noorden was vrij van de Spaansche overheersching. En alles was vol leven en beweging, en vol van plannen tot groote ondernemingen. Bij den Nederlandschen koopman — niet het minst bij de kooplieden die uit Antwerpen naar Zeeland en Holland waren uitgeweken — was durf en ondernemingsgeest; den Hollandschen zeeman ontbrak het niet aan ervaring en doorzettingsvermogen. Men zou zeer wel van deze landen uit, kunnen doen wat de Engelschen deden; zelfstandig den weg over den oceaan zoeken, zonder zich te storen aan de oude overmacht van de zuidelijke landen. Linschotens ondervinding in oost en west kwam hier bevestigen wat menigeen al voelde en bracht tevens voor hen die met groote plannen omgingen een voorlichting die geen ander landgenoot zoo volledig kon geven; hij kon den weg wijzen naar alle havens en kusten; hij kon den koop-

man leeren, wat voor volken deze zou ontmoeten, wat voor handel hij met uitzicht op voordeel kon beginnen.

In Enkhuizen zelf vonden zijne verhalen en mededeelingen zeker belangstelling in ruimen kring. Wij vermeldden reeds den vermaarden zeevaarder en zeekaartenmaker Lucas Janszoon Waghenaer. Sinds 1585 woonde te Enkhuizen de geleerde kenner van landen en volken, eenige jaren ouder dan Linschoten, maar die nu zijn vriend en medewerker werd, Bernard ten Broeke, meer bekend onder den Latijnschen naam Paludanus. Hij had gereisd naar het Oosten, naar Syrie en Egypte, en bezat eene beroemde verzâmeling van merkwaardige dingen uit vreemde landen, „wonderen der natuur", belangrijke voorwerpen voor studie. Jan Huyghen heeft later verscheidene merkwaardigheden en voortbrengselen die hij van zijn Indische reis had meegebracht, aan den verzamelaar geschonken ter verrijking van zijn schat. In het naburige Hoorn vinden we spoedig Petrus Hoogerbeets en Cornelis Taemszoon eng met hem verbonden. Allen zullen er op hebben aangedrongen dat hij de vergaarde kennis in een boek tot zijne medeburgers zou brengen. En het tijdstip voor zulk een uitgaaf was bijzonder gunstig. Het was slechts noodig, in verbinding te treden tot den uitgever die hiervoor was aangewezen, Cornelis Claeszoon te Amsterdam. Dezen man, over wien nog niet zoo heel lang eene eenigszins volledige kennis is verkregen, moeten we hier in zijne werkzaamheid wat uitvoeriger schetsen.

Cornelis Claeszoon

In de wereld van het Nederlandsche boek is Cornelis Claeszoon een van de groote mannen. Ouder dan Willem Janszoon Blaeu, ongeveer een tijdgenoot van den grondlegger van het huis Elzevier, maar minder bekend dan deze beiden, zeker voornamelijk doordat zijne groote werkzaamheid met zijn dood is geëindigd, verdient hij toch zeer zeker naast, ja vóór hen te worden genoemd en bestudeerd. Met hem komt in den boekhandel en het uitgeversbedrijf Amsterdam op den voorgrond.

Het jaar 1578 is het geboortejaar van het nieuwe Amsterdam. Jaren lang, sinds 1572, had de stad zoo goed als ingesloten gelegen tusschen de beide groote deelen van Holland die in handen van de geuzen waren; hare regeering hield vast aan de Kerk en aan den

Koning, maar haar bewind was niet populair, de beste, energiekste krachten van de burgerij waren in ballingschap. Alles stond stil. Op het gebied van het boek had het oude Amsterdam veel goeds geleverd: prenten en kaarten nog meer dan boeken. In de jaren van stilstand was er slechts één uitgever overgebleven, Harmen Janszoon Muller, zoon en opvolger van Jan Ewoutsz, graveur en tevens boekverkooper, maar zeer weinig kwam in het licht, een enkel schoolboek, de Latijnsche kerstzangen van de rectoren, en een paar officieele uitgaven, o.a. de tekst van de zoogenaamde Satisfactie, eene schikking tusschen de stad en het opstandige gewest, die spoedig gevolgd werd door den overgang van de stad, de uitdrijving der oude regeering, de terugkomst der ballingen, en eene herleving op elk gebied.

Harmen Janszoon geeft na den overgang geregeld zoowel roomsche als gereformeerde boeken in het licht. Al spoedig verschijnen ook doopsgezinde uitgaven; Nicolaes Biestkens de bekende Emdensche bijbel-uitgever verhuist naar Amsterdam en zet er zijn werk voort.

Van meer beteekenis werd de vestiging van Cornelis Claeszoon. Hij was een Zuid-Nederlander, waarschijnlijk een Brabander. Van zijn persoon weten we weinig, maar de reeks van zijn uitgaven is zeer welsprekend. Moes beschreef er, in De Amsterdamsche boekdrukkers, dl. II, van 1581 tot 1600, meer dan honderdvijftig; de geheele reeks tot zijn dood in 1609 heeft ongetwijfeld uit honderden uitgaven, boeken, kaarten, prenten, enz. bestaan.

Reeds in 1578 vinden we hem als boekverkooper genoemd. In 1580 als boekbinder; hij heeft bij de inrichting van de stedelijke bibliotheek de werken overgenomen, die van de Roomsche kerken en kloosters afkomstig, in een gereformeerde boekerij niet meer op hunne plaats geacht werden, en levert eenige daarvan, die men te haastig had verwijderd, weer aan de Stad terug. In 1581 verschijnt zijne eerste ons bekende uitgaaf, een psalmboek. Verschillende bijbeluitgaven kennen we ook later van hem, maar dit terrein van werkzaamheid heeft hij na enkele jaren overgelaten aan zijn leerling en vriend Laurens Jacobsz.

Van 1582 af kennen we nieuwsberichten door hem in het licht gegeven; eenige tientallen zijn er bewaard, waaruit we mogen besluiten dat hij er veel meer zal hebben gegeven. Deze literatuur nam in die jaren zeer sterk toe: nieuwsberichten, plakaten, strijdschriften, oorlogsbulletijns. Toch was hij op dit gebied niet de

voornaamste uitgever in Holland. Ook almanakken en prognosticaties en profetieën gaf hij geregeld in het licht.

Dan komt een belangrijke reeks handboeken voor school en studie, en ook voor de praktijk van handel, landbouw, oorlogsbedrijf. Op dit gebied van studie en wetenschap heeft Amsterdam, heeft Cornelis Claeszoon steeds alleen het oog op den gewonen burger, niet op den eigenlijken wetenschapsbeoefenaar; geen Latijnsche boeken verschijnen te Amsterdam, daarvoor is Leiden de plaats. Wat Cornelis Claeszoon in het licht zendt, is bijna zonder uitzondering Nederlandsch. We zullen hier geene titels noemen; men vindt die in groote volledigheid en verscheidenheid in „De Amsterdamsche boekdrukkers en uitgevers in de zestiende eeuw".

Maar iets uitvoeriger moeten we stilstaan bij de hoofdwerkzaamheid van Cornelis Claeszoon, zijn uitgaven op het gebied van zeevaart, geographie en reizen. In het onmiddellijk voorafgegane tijdvak was het Zuiden vooraan op het gebied der geografie; we behoeven slechts Ortelius, Mercator en Plantijn te noemen, en kunnen verder voor dit onderwerp naar het standaardwerk van Denucé verwijzen.

Er was echter één gebied, dat ook in dat tijdvak door en door Hollandsch was, de zeekaarten. In het midden van de 16e eeuw ligt de werkzaamheid van Cornelis Anthonisz, den zeeman-schilder die alle kusten en landen van het noorden beschreef en in kaart bracht, die van de Oostzee en omliggende landen de eerste werkelijk goede kaart maakte, een meesterwerk, eerst voor eenige jaren teruggevonden. Na hem hadden grooten naam als zeekaartmakers Adriaen Gerritsz van Haarlem, Govert Willemsz van Hollesloot, Aelbert Haeyen van Haarlem, Lucas Jansz Waghenaer van Enchuysen, Willem Barents van Terschelling. Voor stuurlieden die het in de praktijk gebracht hadden tot eene zoo groote vakkennis, dat anderen hun voorlichting zochten, was het teekenen van zeekaarten en het schrijven van de als „leeskaarten" bekende handleidingen een bron van inkomsten. Bij de toeneming van de vraag naar hun werk kwam men tot het drukken van de teksten en het graveeren van de kaarten; de makers waren zelf de uitgevers van hun werk. Maar al gauw moesten zij dit opgeven, en de uitgaaf aan beroepsuitgevers overdragen. Lucas Jansz Waghenaer, de vermaardste van alle zeekaartenmakers, en de eerste die zijn geheele werk liet graveeren, en als atlas onder den titel *Spieghel der*

Zeevaart uitgeven (1583) was zelf uitgever, met de Plantijnsche drukkerij te Leiden die voor den druk gezorgd had, als medeuitgever. Als derde ondernemer vinden we Cornelis Claeszoon, en als telkens nieuwe uitgaven, met tekst in verschillende talen noodig zijn, is hij de man die de onderneming geheel in handen heeft. Zoo worden ook Waghenaers tweede werk, het *Thresoor der Zeevaart*, en zijn *Enchuizer zeecaertboeck* uitgaven van Cornelis Claeszoon. Vele zeevaarders hielden zich aan oudere primitievere handleidingen, aan het werk van Govert Willemsz en Adriaan Gerritsz; ook deze boeken, bij het leven van de auteurs niet gedrukt, wist Cornelis Claeszoon in handen te krijgen en uit te geven, geïllustreerd met houtsneden naar de geteekende kaartschetsjes. Ook het nog oudere *Leeskaertboeck van Wisbuy*, dat nog zeer veel werd gebruikt, herdrukte hij tal van malen en daarmede het nog beknoptere oude *Graedboecxken*, en het *Waterrecht*. Zoo is letterlijk het geheele apparaat voor de zeevaart in zijne handen; ook de gangbare handleidingen voor Cosmographie en zeevaart: het werk van Apianus, *de Zeevaart* van Peter de Medina, de *Conste der Zeevaart* van Rodrigo Zamorano, de werken van Robert Hues, van William Bourne gaf hij in Nederlandsche vertaling, en later als 't noodig was, in herdruk. De fraaie Amsterdamsche zeekaarten van Aelbert Haeyen, de voortreffelijke atlas van de Middellandsche zee van Willem Barents, die hiermee Waghenaers werk voortzette waren eveneens uitgaven van Cornelis Claeszoon.

De laatstgenoemde atlas heeft naast Willem Barents op een van de kaarten een anderen auteursnaam, Petrus Plancius. De cartographie van de zeeën is niet meer uitsluitend het werk van de practische stuurlieden; er is eene wetenschappelijke studie van cosmographie en geographie. Ds. Petrus Plancius is de man die Amsterdam gemaakt heeft tot den hoofdzetel van deze studie. Sinds 1592 komen zijne geografische werken op den voorgrond; zij vernieuwen en verdringen in zekeren zin het werk der groote voorgangers in Brabant. Het is de samenwerking van Plancius met Cornelis Claeszoon die dit heeft tot stand gebracht; deze wist zich op zijne aanwijzing een stel Portugeesche zeekaarten te verschaffen en octrooi te verkrijgen voor de uitgaaf van een nieuwe bewerking daarvan. De eigenlijk Hollandsche cartographie had tot dusver de zeeën van Europa in kaart gebracht; Plancius en Cornelis Claeszoon gaven van 1592 af goede nieuwe kaarten van alle landen en zeeën van de wereld; hoofdwerk was een zeer groote wereld-

kaart in 1592 verschenen; daarna ging het werk rusteloos door. Ook van de Nederlanden verschenen nieuwe kaarten, en Cornelis Claeszoon liet door de knappe graveurs-cartografen Jodocus Hondius en Petrus Kaerius ook kleine kaartjes graveeren die al spoedig (1598) een compleet wereldatlasje vormden: het *Caert-thresoor*. De reeks groote kaarten groeide, en werd steeds, met de nieuwe ontdekkingen, vernieuwd en aangevuld, maar heeft niet, zooals stellig wel de bedoeling was, tot de vorming van een volledigen atlas geleid. Dit hangt samen met eene onderneming van het begin van de 17e eeuw, waarin Cornelis Claeszoon ook betrokken was, de overneming van het werk van Mercator door Jodocus Hondius. Van 1606 af verscheen de nieuwe uitgaaf, van den grooten en van den kleinen Atlas, ook een nieuwe groote wereldkaart, met portretten van Mercator en Hondius. Medeuitgevers van deze werken waren Cornelis Claeszoon, en Joannes Jansonius te Arnhem, later diens gelijknamige zoon te Amsterdam, die nog lang in de 17e eeuw de groote atlas-uitgever bleef, concurrent van de Blaeu's.

Er is een zakelijke samenhang tusschen deze reeks van kaartuitgaven, en de nieuwe groote zeereizen. Ook op dit gebied werd Cornelis Claeszoon de groote uitgever. In 1592 was, zooals we zagen, Jan Huyghen van Linschoten na een afwezigheid van ruim 12 jaren in Holland teruggekomen met een kennis van landen en zeeën, zeevaart en handel, zooals niemand vóór hem die hier had kunnen hebben, en tevens met een zeldzamen aanleg om dat alles te boek te stellen. Van zijn groote werk, het *Itinerario*, werd Cornelis Claeszoon de uitgever. Met het bijbehoorende *Reys-geschrift*, dat alle koersen ter zee naar Oost en West bevat, vormde het eene handleiding voor zeevaart en handel over de geheele wereld. De titels dragen, zooals in de Inleiding is uiteengezet, de jaartallen 1595 en 1596. Nog tal van malen daarna is het werk in verschillende talen uitgegeven en herdrukt. — Maar we moeten al weer iets teruggaan, daar een andere vraag zich opdringt.

WANNEER IS HET ITINERARIO GESCHREVEN?

Tiele schrijft (*Itin.* 1e dl. blz. XXI), dat Jan Huyghen het „begon samen te stellen na zijn terugkomst" op 2 Januari 1592. Wil dit zeggen, dat hij eerst na zijn thuiskomst zijne reisbeschrijving op schrift zou zijn gaan brengen, dan komt het mij bepaald onjuist voor.

Zijn verblijf in Enkhuizen na zijne thuiskomst is slechts kort geweest. Al heel spoedig rees het plan op, om langs het noorden van Europa en Azië een weg naar Indië te zoeken. Linschoten liet zich vinden voor deelneming aan dien tocht; reeds den 5den Juni 1594 voeren de schepen uit, en eerst op den 26sten September kwamen zij terug. En vóór deze reis was niet alleen het *Itinerario* gereed, maar er was al heel wat meer werk verricht. Ja, zoo veel, dat we stellig moeten aannemen, dat hij het reisverhaal bij thuiskomst in 1592 al nagenoeg gereed heeft meegebracht. Hij zal er nog de laatste hand aan hebben moeten leggen, denkelijk het slothoofdstuk hebben moeten schrijven, maar zeker heeft hij al heel spoedig het voltooide werk aan den uitgever Cornelis Claeszoon overgedragen.

En na kennisneming kwam deze, zooals hij ons zelf meedeelt, tot het inzicht, dat het „heerlijke werk" meer eischte dan correcten druk met goede reproductie van de teekeningen en de plattegronden. Hij zag, dat hier werkelijk de kern was gegeven voor eene volledige handleiding voor de wereldzeevaart, de geografie en den overzeeschen handel, dat er dus een stel „perfecte kaarten" bij noodig was. Welnu, hij had de beste graveurs tot zijn dienst, en ontwierp, misschien — maar wij weten dat niet — met raadpleging van Petrus Plancius, een stel van vijf kaarten die al de landen, waarheen de vaart zou kunnen loopen, schetsten, en voegde als zesde de kleine wereldkaart van Plancius zelf daarbij. En nu waren bij deze kaarten ook „beschrijvingen" noodig, niet voor Oost-Africa, Indië en Oost-Azië, waarvoor het *Itinerario* zelf de mooiste tekst was dien men kon wenschen, maar wel voor de vaart naar Indië langs de kust van Guinee en om de Kaap de Goede Hoop, en ook — wat misschien nog weer daarna door eene uitbreiding van het plan er bij kwam — voor de Nieuwe Wereld in het Westen. Wie moest die beschrijvingen opstellen? Er was maar één man die dat kon, Jan Huyghen zelf. Deze kon echter weer zijn vriend Paludanus, dien hij al voor nadere beschrijving van de Indische producten in het *Itinerario*, als helper bereid had gevonden, ook hiervoor om medewerking vragen. Paludanus nam, naast zijne reeks van annotaties bij het *Itinerario*, bereidwillig ook de *Beschrijvinghe van Guinea, Congo* enz., waarvoor immers zijn verzamelingen hem reeds een zoo rijk materiaal gaven, op zich; maar toen America ter sprake kwam, waarvan ook een fraaie kaart gegraveerd was, kwam de beschrijving toch van zelf weer op Linschoten te rusten.

Hoe hij zich van deze taak heeft gekweten, zullen we straks nader trachten te schetsen. Het was een groote en moeielijke taak, die zelfs voor een man met zijne groote kennis en zijn gaaf om met den werktijd te woekeren, eene volhardende voortgezette werkzaamheid eischte. En hij heeft dezen geheelen arbeid verricht, vóórdat hij in het begin van Juni 1594 naar straat Vaigats op reis ging! We weten dit van hem zelven. Toen zijne beschrijving van America gereed was, en zeker al in handen van den uitgever, kwam hem een Spaansch samenvattend werk over hetzelfde onderwerp in handen, de „Historie naturael ende morael vande Westersche Indien", van Josephus de Acosta. Het maakte op hem een machtigen indruk, en hij voelde hoe onvolmaakt zijn eigen werk was in vergelijking met dat van dezen grondigen kenner van de Nieuwe Wereld. Hij vond in het boek „altoos sulcke lust ende vernoeghen, dat (hij) nauwelijcks soude connen segghen, of (hem) voor het eerste heughelijcker zy gheweest het over ende weer over te lesen, dan namaels het over te setten in onse sprake". En hij looft God omdat hij voor dit werk den tijd vond „sonderlingh zijnde op de Reyse om t'ondersoecken de Engte van Nassau".

We zien hier duidelijk, dat vóór de reis van den zomer van 1594 niet alleen het *Itinerario*, maar ook de beschrijving van America geheel klaar is geweest — en toch liggen tusschen zijn thuiskomst uit Portugal (2 Jan. 1592) en die noordelijke reis slechts twee jaren en vijf maanden. Hoe dit mogelijk was toonen zijne woorden zelf; op de reis naar het noorden vond deze wonderlijk begaafde werker „wel tijdt" om niet alleen de reis zelf dag voor dag te boek te stellen met volledige afteekening van de geheele kust waar de vaart langs ging, maar ook om nog een omvangrijk boek uit het Spaansch te vertalen. Zoo heeft hij ook op zijn Indische reis en gedurende zijn verlijf in Goa, en weer op de terugreis, en op Terceira „wel tijdt" gehad om, naast zijn zaken en zijn omgang met menschen, en zijn studie van al wat hij waarnam en van anderen te weten kwam, alles op te teekenen, en wel meteen als een samenhangend verhaal, dat vanzelf een interessant en boeiend boek werd. Toen tot den druk besloten was, had hij er alleen nog het laatste stuk aan toe te voegen; niet zonder oorzaak neemt Robidé van der Aa waar, dat er „eensklaps door het laatste hoofdstuk van Linschotens werk een geest waait, dien men nergens elders in dit geschrift aantreft: de Calvinistische geest van onverzettelijk geloofsvertrouwen" (*Itinerario*, dl. I, blz. XXXV); dit slot-hoofd-

stuk is blijkbaar toegevoegd na zijn terugkeer in het gereformeerde Enkhuizen, toen hijzelf met de zijnen voor goed tot het nieuwe geloof was overgegaan.

Natuurlijk was er van het verblijf van ruim twee jaren te Enkhuizen al heel wat tijd verstreken, eer tot de uitgaaf besloten was, en het manuscript afgerond aan den uitgever was overgedragen, en het nieuwe plan om bij de kaarten uitvoerige beschrijvingen te geven, gerijpt was. Hoeveel tijd er overbleef tot het vertrek van de Yszee-expeditie is natuurlijk niet precies aan te geven, maar zeker zal Paludanus hard hebben moeten werken aan zijne annotaties bij het *Itinerario*, en zijne beschrijving van Guinee, en voor Linschoten was er nog heel wat meer te doen; hij moest zich in de kennis van de Nieuwe wereld geheel inwerken, en uit de uitgebreide literatuur eene niet al te lange beschrijving van het geheele werelddeel opstellen.

LINSCHOTEN'S BESCHRIJVING VAN AMERICA

Leiddraad voor de beschrijving moest de kaart zijn (onze kaart III) door den graveur Arnoldus Florentius van Langren ontworpen en geteekend naar de gegevens van de kaarten van Plancius. Deze kaarten zelve kon Linschoten natuurlijk ook raadplegen; Cornelis Claeszoon kon hem daaraan helpen. Ze gaven hem behalve de teekening ook een aantal geschreven meedeelingen, voor ons nu het gemakkelijkst te vinden in den door Blundeville gecopieerden, en nu door Wieder afgedrukten Engelschen tekst. En nog een derde kaartwerk stond ter beschikking, het *Theatrum* van Ortelius, dat in de jongste uitgaven ook goede kaarten van America gaf met een beknopten tekst. En ook het kleine *Caertthresoor*, nog niet in het licht verschenen, maar reeds in de maak, ook met eenige kaartjes van America en met een tekst door Linschotens vriend Cornelis Taemszoon geredigeerd, meest naar Ortelius, maar met eigen toevoegingen uit andere bronnen. Ik meen dat van al deze kaartwerken in Linschotens werk duidelijke sporen aan te wijzen zijn.

Dat alles kon den weg wijzen bij het opmaken van het plan voor de beschrijving, maar er was veel meer noodig. Vooreerst eene volledige kustbeschrijving met opgaaf van havens, breedtebepalingen en afstanden, en ten tweede eene, zij het niet al te uitvoerige, beschrijving van landen en volken. Voor het eerste, de kustbeschrij-

ving, waren er geene gedrukte bronnen, voor de landbeschrijving daarentegen een zoo groote overvloed, dat het een ontzettenden arbeid en tact van uitkiezen en ordenen vorderde om er iets leesbaars van te maken.

Hoe kwam Linschoten aan de kustbeschrijving? Vrij zeker wist ook hier Cornelis Claeszoon te helpen. Door zijne geregelde samenwerking met Petrus Plancius had hij een grooten schat van gegevens op dit gebied verzameld. Waren dit niet de „secreten van de zeevaart", waarvan in het ons bekende stuk over den aankoop van de kaarten van Bartholomeo de Lasso sprake is? Voor zoover de Portugeesche vaart ging had Linschoten zelf op zijn Indische reis zooveel verzameld als men maar kon verlangen; zijn *Reys-geschrift*, als tweede deel met het *Itinerario* uitgegeven, zou dit alles onder ieders bereik brengen. Voor America was zoo iets ook alleen in manuscript te vinden. De groote geschiedschrijver Gonzales de Oviedo had in zijn historiewerk eene volledige kustbeschrijving van America opgenomen, maar de uitgaaf van het groote werk was niet verder gekomen dan het eerste deel, en gaf geene kustbeschrijvingen; een complete uitgaaf heeft eerst de Koninklijke Academie te Madrid in de jaren 1851—1855 bezorgd. Eene vergelijking met de gegevens bij Linschoten toont wel een gelijksoortig werk, eene groote mate van overeenstemming, maar ook verschil; het is niet deze beschrijving die Linschoten in manuscript heeft gebruikt, maar aan iets dergelijks heeft Cornelis Claeszoon hem zeker weten te helpen.

We zien aan de beschrijving zelve, hoe hij te werk is gegaan. Hij volgt de kaart, maar deelt ter inleiding iets mee over het uiterste noordoosten, dat er niet op staat, en wordt uitvoerig over Florida, dat op de kaart is weergegeven, en waarvan hij bovendien eene rijke landbeschrijving vond, steekt dan over naar Cuba en beschrijft al de eilanden, om weer tot Florida terug te komen, zeer kort de Golf van Mexico rond te gaan die buiten de kaart ligt, en Mexico zelf ook kort af te doen, maar dan weer met de kaart uitvoerig de zuidwaarts liggende gewesten te behandelen en zoo de geheele oostkust van Zuid-America langs tot de Straat van Magalhães. Dan knoopt hij bij de landengte van Panama weer aan deze beschrijving aan, om de geheele westkust zuidwaarts te volgen.

Dat hij en ook de drukker de kustbeschrijving als iets aparts beschouwden blijkt uit den druk met romeinsche letter, in afwij-

king van den gothisch gedrukten verhalenden tekst — maar dit is iets verder, waar de kustbeschrijving bij te kleine partijtjes tusschen het verhaal in staat, vergeten.

En nu het doorloopende verhaal — hoe heeft Linschoten dat samengesteld? Hij had al dadelijk een zeer goed bronnewerk, de *Navigationi* van Ramusio; het eerste deel van het exemplaar dat hem heeft toebehoord, is bewaard, het is de tweede uitgaaf, van 1554. Het eerste deel bevat de reisverslagen van de vaart door de Straat van Magalhäes, en het derde deel handelt geheel over America, en in een toevoegsel over het noordoostelijke deel, Nova Francia. Daarnaast kwam hem een tweede, veel nieuwer boek te pas, de beschrijving van Florida door Jacques le Moyne, in 1591 (en 1592 Duitsch) door de Bry uitgegeven als tweede stuk van zijn *America* (de zoogenaamde „Grands Voyages"). Le Moyne gaf eene inleiding, die door Linschoten werd overgenomen, aangevuld uit Ramusio; daarna valt met andere letter de kustbeschrijving in, spoedig weer afgebroken door de beschrijving van Florida naar Le Moyne, waaruit het zuiver historische deel, de worsteling tusschen de Fransche kolonisten en de Spanjaarden zooveel mogelijk is weggelaten. Voor de beschrijving van de eilanden nam Linschoten weer Ramusio ter hand, die na het *Sommario* van Petrus Martyr eene vertaling laat volgen van het groote werk van Oviedo, zoover dit in druk verschenen was. Hier vond Linschoten het materiaal dat hij noodig had, maar niet zoo, dat hij het eenvoudig had te vertalen; hij moest voor elk eiland de stof hier en daar vinden en kiezen. Naast Oviedo schijnt hij ook het bekende werk van Sebastian Münster te hebben geraadpleegd, en al spoedig wordt de Geschiedenis van de Nieuwe Wereld door Hier. Benzo (Benzoni) mede een hoofdbron voor hem. Hij gebruikte dit in de Latijnsche uitgaaf van Eust. Vignon te Genève 1581, met de noten van Urbanus Calveto, die ook vaak door hem werden overgenomen. Na de eilanden volgt L. weer de kust tot Yucatan, dan weinig over Mexico, en veel meer over Guatemala, Honduras, Nicaragua. Bij een wonderlijk dier haalt hij Gesnerus, aan, bij boomen en kruiden verwijst hij herhaaldelijk naar de boeken van Carolus Clusius — hier zal Paludanus hem den weg hebben gewezen. Tamelijk uitvoerig worden dan Panama en Nombre de Dios, en de landengte behandeld, en de zuidoostwaarts aansluitende landen van Zuid-America; Benzo is hier de hoofdbron. De kustbeschrijving gaat tusschen de landbeschrijvingen geregeld door; ze stemt

doorgaans niet al te best overeen met de namen op de kaart van Arnold van Langren, maar Linschoten verliest deze toch nooit uit het oog, en voor een belangrijk stuk kust geeft hij de geheele rij van namen die er op te vinden zijn, weer, met Nederlandsche vertaling.

Meer dan de helft van het boek, blz. 39—82, is gewijd aan de twee groote landen van Zuid-America, Brazilië, en Peru. Voor deze beide uitvoerige beschrijvingen stonden weer geheel andere bronnen ten dienste. Voor Brazilië vinden we zoo goed als niets over de oude ontdekkingsvaarten, en geen spoor vanPortugeesche beschrijvingen; Linschotens keus viel hier geheel anders uit dan die van den Franschen wereldbeschrijver Francois de Belle-forest, die het werk van Sebastian Münster in het Fransch in nieuwe gedaante uitgaf, vermeerderd met eene beschrijving van de Nieuwe Wereld. Belle-forest keert zich met diepe minachting af van de colonisatie-poging van Villegagnon in Brazilië, waar onder de auspicien van den grooten Admiraal de Coligny een nieuw Frankrijk, een *France Antarctique* moest ontstaan, eene poging die geen bestand heeft gehad, maar ons heel aardige en kostbare beschrijvingen heeft gebracht van mannen die toen korter of langer tijd in het land verblijf hebben gehouden: Thevets *Cosmographie Universelle*, en Léry's *Voyage au Brésil.* Door zich te houden aan de oude ontdekkers als Amerigo Vespucci, meent Belle-forest eene veel secuurdere kennis van het werelddeel te bezitten; inderdaad ontgaat hem daarbij het resultaat van de onderzoekingen van een jonger geslacht, en van de gaaf van opmerken en vertellen van begaafde landgenooten.

Omgekeerd Linschoten. Hij vertaalt bijna volledig de beschrijving van Léry, en daarnevens maakt de doorloopende kustbeschrijving, dat de aandacht toch niet uitsluitend beperkt blijft tot die kleine plek, waar de Franschen zich een korten tijd hadden gevestigd. En naast Léry genieten we ook van wat Thevet vernam en meedeelde. Hoewel hij er nog korter is geweest, en naar zijne bestrijders beweren, eigenlijk niets zou hebben gezien, weet hij toch veel te vertellen dat het lezen waard is; hij moet dan het talent gehad hebben, om van de meedeelingen van anderen veel op te steken. En al bestrijdt Lery zelf hem nu en dan vinnig, hij heeft inderdaad heel wat aan hem ontleend. De beide boeken zijn aardig geïllustreerd; van de prentjes die dus geheel bij Linschotens tekst passen, hebben we er enkele daarin opgenomen. Lin-

schoten heeft waarschijnlijk het boek van Thevet kunnen raadplegen. Léry heeft hij gebruikt in de Latijnsche uitgaaf van De Bry. Spoedig na de verschijning van het *Itinerario*, gaf Cornelis Claeszoon dit boek in het Nederlandsch uit: „Historie van een Reyse ghedaen inden Lande van Bresilien, andersins ghenoemt America"... door Ian de Lery Bourgoignon, 1597. Het boek is versierd met eenige grove houtsneden, deels zichtbaar copieën naar de prenten van Thevet. Zie: *De Amsterdamsche boekdrukkers* II, blz. 145. Bij aanhalingen heb ik bij voorkeur dezen Nederlandschen tekst gevolgd.

Voor de beschrijving van Peru is het bronnenmateriaal van geheel anderen aard. De tevoren gebruikte bronnen lieten hier in den steek; alleen Benzo kon voor het begin nog dienen. Maar verder gold het, een juiste keus te doen uit de talrijke werken over de verovering en de geschiedenis van Peru. In de meeste hiervan leest men echter bijna uitsluitend over oorlogen en goud; hebzucht en wreedheid, woordbreuk, verraad en moord, uitmoording van geheele landen, van een geheel menschenras van hooge ontwikkeling; dat alles is er schering en inslag. Linschoten stond voor een moeielijke keus; bij welke schrijvers kon hij stof voor eene landbeschrijving vinden? Met grooten tact heeft hij er twee uitgekozen, Aug. de Zarate, en Pedro Cieza de Leon. Zarate was in 1543 met een financieele opdracht naar Peru gezonden, en heeft na terugkomst zijn historiewerk geschreven, dat in 1555 te Antwerpen gedrukt is, en daarna herhaaldelijk op nieuw in verschillende talen, in 1564 in het Nederlandsch. Cornelis Claeszoon gaf den Nederlandschen tekst in herdruk in 1596, en reeds na twee jaren op nieuw. Zie: *De Amsterdamsche boekdrukkers* II, blz. 133 en 162. Het is verdeeld in zeven boeken, waarvan het eerste grootendeels beschrijvend is, en bijna geheel door Linschoten kon worden gebruikt.

Cieza is een hoogst merkwaardige figuur, uitvoerig geschetst door den Engelschen geleerde Clements R. Markham, in de uitgaaf van zijne reizen door de Hakluyt-Society. Hij was als jongen van nauwelijks veertien jaren naar America gegaan (1532) en heeft daar vele jaren als soldaat gediend in die wereld van de ruwste en wreedste avonturiers die ooit in koloniale landen den beest hebben gespeeld. En te midden van dat alles, van harde krijgstochten en zware ontberingen heeft hij zich ontwikkeld tot een waarnemer van eersten rang, en een schrijver van grooten eenvoud maar on-

miskenbaar meesterschap, en heeft hij een idealisme weten te bewaren en aan te kweeken, in die omgeving bijna een onbegrijpelijk wonder. Van zijn zeer omvangrijk werk — hij moet als Linschoten de gaaf hebben gehad, onder de meest ongunstige omstandigheden te studeeren en te schrijven — is slechts een klein deel gedurende zijn leven gedrukt. De Hakluyt-Society gaf dit eerste deel in het Engelsch uit in 1864, en liet in latere jaren nog een viertal deelen volgen, naar latere hoofdstukken van zijn werk, die in handschrift bewaard waren. En nog is het er lang niet geheel. Linschoten kende alleen dat eerste deel, in 1553 te Sevilla verschenen, in het volgende jaar in twee verschillende drukken te Antwerpen, en spoedig ook in Italiaansche en Engelsche vertaling. Het gaf hem, samen met Zarate's werk, en denkelijk nog een kustbeschrijving van gelijksoortigen aard als die van de oostelijke kusten, voldoende stof voor zijne volledige beschrijving van het belangwekkende land. Voor de schets van de afstamming der Ingas verkoos Linschoten eene afwijkende overlevering die hij bij Ortelius vond.

Hiermede meen ik Linschoten's bronnen voor zijne Beschrijving van America in hoofdzaak volledig te hebben geschetst. Hij noemt zelf hier en daar nog andere namen, maar veelal bleken dit citaten te zijn die hij uit de hoofdbron had overgenomen.

Kan men de zoo samengestelde Beschrijving een werk van Linschoten noemen? Is het werkelijk een boek? Is het eene eenheid? een goed samenhangend geheel? De auteur zelf was er niet al te zeer mee ingenomen. Hij had het nauwelijks klaar, misschien nog niet eens geheel, toen hij een Spaansch boek over hetzelfde onderwerp in handen kreeg, dat hij met klimmende belangstelling las en herlas, en dat zoo groote bewondering bij hem vond, dat hij met zijn eigen werk eigenlijk geen vrede meer had. Wij noemden dit boek reeds, het is het werk van Josephus de Acosta, door Linschoten vertaald onder den titel *Historie Naturael ende Morael van de Westersche Indien.* Linschoten had in zijne *Beschryvinge* het zich „genoech laten zijn, alle de bijzonderheden die haer, soo in de lucht ende 't water als oock op der Aerden der voorschreven landen opdoen, aengemerckt ende achtervolghens ghestelt te hebben". Deze schrijver echter had „tot voorder verclaringhe ghetracht om uyt de natuerlijcke wetenschap van elcker dien, eyghentlijcke reden ende bescheyt te geven". Zou er nog sprake

van zijn geweest, in de plaats van de reeds opgestelde *Beschryvinghe* liever de vertaling van Acosta's werk achter het *Itinerario* te drukken, dan moeten we ons m.i. verheugen, dat dit niet is geschied. Immers als we nu na het *Itinerario* de *Beschryvinghe* herlezen, dan voelen we, dat deze den lezer iets anders gaf, iets waaraan hij meer had dan aan de *Historie Naturael ende Morael.* Ja, deze was „hoogher ghenomen, cierlijcker vervaet, ende scherpsinnigher uytghevoert", maar voor den Nederlander die voor 't eerst een beschrijving van de Nieuwe Wereld in de eigen taal te lezen kreeg was zeker zoo'n rondgaande beschrijving van de opeenvolgende landen, al bracht die dan ook herhalingen, toch aangenamer en leerzamer. Door de aaneenrijging van al die beschrijvingen is toch wel een geheel, een wezenlijk boek, eene samenhangende beschrijving gevormd.

Een volmaakt werk in literairen zin is de *Beschryvinge* zeker niet. Dit zou trouwens van het *Itinerario* zelf ook niet kunnen worden gezegd. In de uitgaaf van het *Itinerario* voor de Linschoten-Vereeniging wordt de auteur dikwijls op de vingers getikt wegens „slecht Nederlandsch", „wanvorm", gebrekkigen zinbouw, onjuistheid in geografische beschrijvingen en in breedteopgaven. Zoo'n critiek zou zeer zeker ook op de *Beschryvinghe* kunnen geoefend worden. Ik heb mij daarvan ten strengste onthouden. We mogen m.i. de taalregels voor de scholen opgesteld in de 19e eeuw, niet aan den 16e-eeuwschen schrijver voorhouden. Linschoten schrijft ongeveer zóó als hij zal hebben verteld, de zinnen knoopen zich aan elkaar, zooals dat toevallig komt; het onderwerp van een zin wisselt wel, en dan moet de lezer de bedoeling zelf maar voelen. Wie zich echter met taal en spelling van zestiendeeeuwsche Nederlandsche boeken eenigszins vertrouwd heeft gemaakt, volgt den schrijver zonder moeite en zonder critiek, en de lectuur zal hem zeker pakken en boeien. We kunnen met de noodige wijziging het oordeel herhalen, dat Naber gaf over de journalen van de reizen naar het noorden: „ze zijn niet bondig maar vrij van alle opsmukking en toch zoo goed van stijl dat men onder het lezen wel eens uit het oog verliest dat men slechts van dag tot dag gemaakte aanteekeningen voor zich heeft, waaraan men geen eischen mag stellen als aan een onderhoudend reisverhaal." En op den inhoud passen aanmerkingen ook slecht; van later opgedane preciesere geographische en ethnographische gegevens kon deze vroege voorlooper en wegbereider nog niet op de

hoogte zijn. Maar wat is hij inderdaad van zijn onderwerp wonderlijk goed op de hoogte!

Zoo kreeg dan de Nederlandsche lezer na het *Itinerario* van de Indische reis en het aanvullende werk van Paludanus, nog deze eerste beschrijving van de Nieuwe wereld, en ook deze heeft „niet alleen wel getrocken, maar is ook door de navolghende ervarentheyt, bevonden te zijn met de waerheyt over een te draghen".

DE DRUK EN DE UITGAAF VAN DE REISVERHALEN

Het komt mij waarschijnlijk voor, dat Linschoten bij zijn vertrek naar het noorden, in Juni 1594, behalve het *Itinerario* van de Indische reis ook de *Beschryvinghe* van America voor goed uit handen had gegeven, en er na dien tijd niets wezenlijks meer aan heeft kunnen doen. In de laatste dagen van September kwam hij terug, met heel wat nieuw werk, het journaal van de noordelijke reis zelve met den rijken schat van teekeningen, en bovendien de vertaling van Acosta's werk. Een rustigen werktijd heeft hij niet kunnen vinden. Al dadelijk kwamen de discussies over een volgenden tocht, en de voorbereidingen daartoe. Reeds 2 Juli 1595 zeilde de nu veel grootere expeditie uit, die op grond vooral van Linschoten's advies door Straat Vaigats den weg naar Cathay ende China moest vinden, maar die in de Kara-zee in ijs en mist bleef steken. In de acht maanden die tusschen de beide tochten verliepen (Oct. 1594—Juni 1595) ligt ook nog de intieme kennismaking van Jan Huyghen met Reynou Meynertsdochter Semeyns, en hun huwelijk op 2 April 1595. Intusschen had hij octrooy aangevraagd en verkregen voor den druk en de uitgaaf van het *Itinerario* en tevens van de *Historie naturael ende morael van West Indien* van Josephus de Acosta.

Den 18den October kwam Jan Huyghen van de tweede reis naar het noorden terug. Weer had hij trouw journael gehouden, maar deze journalen zijn eerst eenige jaren later in 't licht gegeven. We kunnen daarvoor verwijzen naar de uitnemend verzorgde uitgaaf door S. P. l'Honoré Naber voor de Linschoten-Vereeniging, waar ook alles wordt meegedeeld wat nog verder over de loopbaan van Linschoten te vinden was.

Naber stelt zich voor, dat hij, teruggekeerd van zijn tweede reis naar het noorden, zich „voornamelijk heeft bezig gehouden met de voltooiïng van zijn *Itinerario*, welk werk hij tijdelijk aan zijn

vriend Paludanus had toevertrouwd". Zou dit werkelijk zoo zijn? Zou niet Paludanus, die niet op reis geweest was, al lang ook met zijn aandeel van *Itinerario* en *Beschryvinghe* klaar zijn geweest, en alles al voor goed ter afdoening aan den uitgever ter hand hebben gesteld? Ik geloof niet dat we ons de 16e-eeuwsche auteurs hebben voor te stellen, zooals die van tegenwoordig, die geregeld proef en revisie en nog eens revisie van hun werk krijgen, en angstvallig waken, dat er geen enkel drukfoutje blijft, en nog bij de correctie stijl en zinbouw hier en daar verbeteren. Ik meen zeker door tal van uitingen te hebben waargenomen, dat de uitgevers al dezen arbeid beschouwen als geheel tot *hun* bevoegdheid behoorende, dat ze bij de uitvoering van den druk den auteur nauwelijks raadplegen. Vaak noemen ze hem niet eens, zooals in het *Caert-thresoor*, waarvan Cornelis Claeszoon den verdienstelijken schrijver later slechts aanduidde als „een jong mensch", die inmiddels gestorven was. Talloos zijn ook de klachten van auteurs, ook tegenover de zorgvuldigste uitgevers, dat in hun werk zooveel fouten ingeslopen zijn. Van Jan Huyghen is deze klacht niet tot ons gekomen, maar reden zou hij er wel voor hebben gehad. De druk is ver van correct. Bij onzen herdruk staan we telkens weer voor de vraag of we niet zelf den ouden tekst moeten gaan corrigeeren. Dit is werkelijk eene delicate vraag. Ze is hier zoo opgelost, dat volkomen zekere correcties zonder verdere rekenschap zijn aangebracht, maar waar maar eenige onzekerheid bleef, is de tekst met eigen spelling en interpunctie onaangeroerd gelaten, en waar dit onduidelijkheid meebracht, is wel eens in een noot de waarschijnlijke lezing aangegeven. Maar dit schijnt mij zeker: de man die zich van 1594 tot 1596 met den druk van het *Itinerario* bezig hield, was niet de auteur of zijn medewerker, maar de uitgever Cornelis Claeszoon. Of hij zelf het boek heeft gedrukt, of het door een ander heeft laten drukken, heb ik niet kunnen uitmaken. De reeks uitgaven van Cornelis Claesz. is zeer groot; in dezen tijd brengt elk volgend jaar weer meer boeken dan het vorige. Betrekkelijk zelden lezen we op titelblad of achterin: „Ghedruckt by Cornelis Claesz." Dikwijls vinden we den naam van een anderen drukker; en ook vaak, zooals hier op al de titelbladen, lezen we alleen: „By Cornelis Claesz." We moeten m.i. aannemen dat deze uitgever wel eene drukkerij had, maar dat hij bij de toeneming van zijne uitgaven zoo vaak het werk aan een ander moest opdragen, dat zijn eigen drukken in de verre minderheid zijn. Fraai drukwerk levert hij

over 't algemeen niet, en zooals reeds gezegd, laat de correctie ook vaak te wenschen over. Meer zorg besteedt hij aan de kaarten en prenten; het graveerwerk staat in hoedanigheid boven den druk.

Het *Itinerario* van Linschoten is, ook wat de uitgaaf betreft, een baanbrekend werk geworden. Met het Itinerario, in 1595 en 1596, begint Cornelis Claeszoon naast de reeks kaarten, atlassen en zeevaartboeken een reeks reisjournalen in 't licht te geven, die ons bij 't overzien verbaasd doet staan, eene boekenproductie, waarop eerst de standaardwerken van Tiele het verdiende licht hebben doen vallen, en die nu, dank zij het werk van de Linschoten-vereeniging eerst bij het hedendaagsche geslacht weer de waardeering kan vinden, die zij verdient.

Zie hier eenige titels van de gelijktijdig met het *Itinerario* of onmiddellijk daarna verschenen reizen en landbeschrijvingen. In 1595 twee drukken van Gonzales de Mendoza, d'Hist. v. h. groote Rijck van China, in 1596 Olaus de Groote, De wonderlijke Historie van de Noordersche landen, Zarate's Historie van Peru, hiervòòr reeds behandeld, Barth. de las Casas, Spieghel der Spaanscher tyrannye in West-Indien, in 1597 het boek van Jean de Lery over Brazilie, in 1598 Acosta's werk door Linschoten vertaald. En dan komen de Hollandsche reizen zelve, die van Barents en Heemskerk, van Houtman, van Olivier van Noort, van Van Neck ... Maar we kunnen het hierbij laten, de uitgaven, de vertalingen, de herdrukken volgen elkaar van jaar tot jaar. Cornelis Claesz. blijft van deze literatuur de groote uitgever, vaak met anderen in Holland en daarbuiten als mede-uitgevers. Naast hem komen ook anderen op hetzelfde terrein, maar hij behoudt den voorrang tot zijn dood in 1609; dan gaat deze groep van uitgaven op andere uitgevers over, die echter slechts weinig nieuws, meest herdrukken brengen.

Het *Itinerario* met de *Beschryvinghe* bracht er ons van zelf toe, naast den onvolprezen auteur, ook dezen verdienstelijken grooten uitgever in zijn werk te herdenken. Beiden zijn bezongen door een dichterlijk aangelegden vriend, Cornelis Taemszoon van Hoorn. In het *Caert-thresoor*, waarvan hij den tekst heeft geschreven, staat eene vloeiende Ode aan Cornelis Claeszoon gericht, tot „Loff der Geographyen", die als eene Goddinne gehuldigd wordt. Zie hier twee strophen uit dit aardige gedicht.

Vorsten, Princen en Heeren
Zijn haer veel toeghedaen.
Wat doet Spaengien floreren,
Ende den Lusitaen?
Oock d'Engelsche banieren
Rontsom de Werelt gieren,
Wat maeckt ons cleijn Hollandt
Soo groot en soo bekant?

Alleen dese Goddinne
Van wonderlijcker aert,
Die met haer soete Minne
Soetlijck 't verstant beswaert:
Oock u Claessoon bevanghen
Heeft met een groot verlanghen
Dat door u ghefesteert
Haer prijs worde vermeert.

Het gedicht is onderteekend „Vliet Trueren", eene spreuk die wij anders niet kennen, maar, als we hier van het gedicht op Linschoten ook iets laten volgen, zal het iederen lezer duidelijk zijn, dat we met denzelfden dichter hebben te doen. Bijna tragisch is het, dat de bezongene den dichter zoo slecht beloond heeft, door, zooals hiervòòr gezegd, zijn naam te verzwijgen. Opmerking verdient nog de toespraak „Claessoon", waar men in 't vaste gebruik „Cornelis Claeszoon" zegt; niet onnatuurlijk, immers de beide Cornelissen spraken elkaar allicht geregeld alleen aan met den vadernaam.

En nu Linschoten. Onder de lofdichten in het *Itinerario* is alweer een van de vloeiendste een Ode, onderteekend „In amor' perseverando C. T." Ze is voelbaar van dezelfde hand, en hier is de auteur zeer duidelijk aangewezen met zijn gewone spreuk en zijn naamletters. De dichter schildert de godin Venus op een rondvaart „om 't Bataviersch' gheslacht te toonen ionst en minne". Zij toont aan Jan Huyghen

Hoe de Ste'en zijn gheleyt,
Hoe des Molucks landouwen
Vol Caneels zijn te schouwen
Met Naghelen bespreyt.

Goa groot vol rijckdomen
    Siet hy cierlijck ghebout.
De ses-vaem-dicke bomen,
En de Peerl-rijcke stromen,
    Werden door hem beschout,
    't Onbederfelijck Gout
Siet hy aen 't water vinden:
Dieren die 't volck verslinden
    En Olyphanten stout.

Bandan vol van Muschaten,
    En 't Gout-rijck' Bisnagaer,
Calicut schier verlaten,
Ceylan diens innesaten
    Visschen de Peerlen claer,
    Sumatra seer vruchtbaer,
En door al d'ander rijcken
Laets' hem claerlijck bekijcken
    't Ghediert', Kruijt, schatten swaer.

. . . .

't Welck alles is ghedreuen
    In dit Const-rijcke Boeck
Door hem constigh gheschreuen.
O Jongman waert verheuen
    By de verstanden cloeck,
    Aen elcken kant en hoeck
Moet u lof eeuwich dueren;
Des nijts seer boose kueren
    Doen aen u gheen versoeck.

In amor' perseverando.
C. T.

De dichter begreep de waarde van het werk van zijn vriend volkomen. Naast de schildering van de Portugeesche hoofdplaatsen in Indië, het nu schier verlaten Calicut en het rijke Goa, noemt hij vooral de Molukken, Banda, Sumatra en Ceylon, de landen waarheen de Nederlandsche vaart zich met goede kans kon richten. Hij vermeldt niet alleen wat op de verbeelding werkt als goud en

paarlen, „ses-vaem-dicke bomen" en „olyphanten stout", maar ook het caneel, de naghelen, de muschaten, die den Hollandschen koopman trokken. Deze vond tot dat alles den weg door het „const-rijcke boeck" van Jan Huyghen.

C. P. Burger Jr.

LINSCHOTENS EXEMPLAAR VAN DE NAVIGATIONI VAN RAMUSIO

Bij de bespreking van de bronnen van Linschotens Beschrijving van America maakten we melding van een voornaam bronnewerk, door hem gebruikt, waarvan het exemplaar dat zijn naam draagt, bewaard is. Het is het eerste deel van de Navigationi van Ramusio, Venetia 1554; het berust in de rijke verzameling van den heer W. A. Engelbrecht te Rotterdam, die het ons bereidwillig toezond, met vergunning, van de inscriptie op den titel, wanneer dit gewenscht mocht voorkomen, eene afbeelding te doen maken. Hiervan maakten we dankbaar gebruik; bij een uitgaaf van het boek, waarvoor juist dit exemplaar een der hoofdbronnen is geweest, behoort zulk eene afbeelding.

Dit boek van Ramusio is een geheel eenige reliquie van Jan Huyghen. Het is denkelijk het eenige voorwerp, van hem afkomstig, dat tot ons is gekomen, en een inscriptie van zijne hand is al eene groote zeldzaamheid [1]).

Dat het zijn schrift is mogen we toch wel voor zeer waarschijnlijk houden. Eenigszins vreemd doet de inscriptie wel aan: geen handteekening, maar een naam in plechtig Latijn met de geboorteplaats er bij en dat in keurig schrift, bijna schoonschrift. Toevoeging van den leeftijd en de zinspreuk zou eene volkomen overeenstemming brengen met het omschrift van zijn portret; zie dl. I van onze uitgaaf, tegenover den titel. Schrijft wel iemand zóó zijn naam in een boek?

Maar bij nadere overweging moeten we den oprijzenden twijfel wel terugwijzen. Immers, als hij den naam niet zelf geschreven heeft, zou een ander het hebben moeten doen, en dat is veel min-

[1]) Naber vermeldt in Linschotens *Reizen naar het Noorden* (blz. 287/288) enkele akten, waarvan de copie bij Mr. J. de Vries van Doesburgh berust, onderteekend door Jan Huyghen: 12 Sept. 1592, „Joannes Hugonis a Linschoten als getuige; 23 Apr. 1596, getuigen die discreten Jan Huygensz. en Lucas Jansz. Wagenaer; 28 Jan. 1598, contract get. door Jan Huyghen van Linschoten en Pieter Jansz. Hardebol; 17 Maart 1598, Jan Huyghen van Linschoten thesorier; 29 Dec. 1598 weder als getuige; nog in 1601, 1602, 1603, 1605, 1607, 1608. Eindelijk nog een albumblad door Jan Huyghen met Bern. Paludanus geteekend in 1610. De gelegenheid ontbrak om de oorspronkelijke handschriften te vergelijken met onze inscriptie.

der aannemelijk. Een latere bezitter van het boek, die er prijs op stelt, den vermaarden vroegeren eigenaar te noemen, doet dat in andere woorden. Het boek zelf toont ons dit; op een der schutbladen achterin is met eene latere hand geschreven:

Tome 1er et 3e
Ex. du fameux Hugues de Linschot
dont le nom est sur les titres.

Deze latere bezitter twijfelde blijkbaar niet aan de echtheid van de inscriptie, en wij behoeven dat m.i. ook niet te doen. Met dit eerste deel bezat Linschoten ook het derde. Jammer dat de twee deelen niet bijeen zijn gebleven, vooral het derde is door Jan Huyghen bijna doorgaand gebruikt bij de samenstelling van zijne beschrijving van America. Het zou dus misschien niet zóó ongeschonden en onbevlekt tot ons gekomen zijn als dit eerste deel, in zijn voortreffelijk bewaarden perkamentband.

De band is ten overvloede nog in handen geweest van een restaurateur die den ouden geschreven rugtitel heeft weggewasschen, en op twee keurige roode schildjes in vergulde letters en cijfers titel, plaats en jaar heeft aangebracht. Den ouden rugtitel geheel bovenaan, kan men met inspanning nog gedeeltelijk lezen; of we hier met het schrift van Jan Huyghen te doen hebben, is niet uit te maken.

J: Joannes. Hugonis A. Linschoten, Haerlemensis. ,—

Primo volume, & Seconda editione

DELLE NAVIGATIONI ET VIAGGI

IN MOLTI LVOGHI CORRETTA, ET AMPLIATA, NELLA QVALE SI CONTENGONO

·LA DESCRITTIONE DELL'AFRICA,
& del paeſe del Prete Ianni, con varij viaggi, dalla Città di Lisbona, & dal Mar Roſſo à Calicut, & inſin'all'iſole Molucche, doue naſcono le Spetierie,
Et la Nauigatione attorno il Mondo.

Bovengedeelte van den titel vaa Ramusio, Navigationi, met naam-inscriptie van Jan Huyghen van Linschoten.

BIBLIOGRAPHIE

EN

LIJST VAN AANGEHAALDE WERKEN

BIBLIOGRAPHIE

De Bibliographie van de *Beschryvinghe* is gegeven door P. A. TIELE als onderdeel (Tome III) van het *Itinerario* in zijn „Mémoire bibliographique sur les journaux des navigateurs Néerlandais", blz. 83—103. Daarin zijn twee wijzigingen aan te brengen. 1°. De *Beschryvinghe* was in de oorspronkelijke uitgaaf niet tome III van het werk, maar eene toevoeging aan het eerste deel, het reisverhaal. 2°. De *Beschryvinghe* is slechts voor een deel (Guinea enz.) het werk van BERNARDUS PALUDANUS. De *Beschryvinghe van America* is samengesteld door JAN HUYGEN VAN LINSCHOTEN.

E. W. MOES heeft in *De Amsterdamsche Boekdrukkers en uitgevers in de 16e eeuw* (dl. II blz. 128 en v.) de titelbeschrijvingen gegeven van de uitgaven die tot de 16e eeuw behooren. Ook hij stelt op gezag van Tiele het geheele werk op den naam van BERNARDUS PALUDANUS.

In de uitgaaf van het *Itinerario*, het eigenlijke reisverhaal, in twee deelen, door de *Linschoten-Vereeniging* (*werken* n°. II) is alleen van dat reisverhaal eene bibliographie gegeven, door W. NIJHOFF. Wanneer door toevoeging van dit derde deel, en daarna van het Reysgeschrift deze uitgaaf zal zijn uitgebreid tot het geheele werk, dan zal daarbij eene nieuwe bibliographie van het geheel zeker niet mogen ontbreken. Zoolang deze er niet is, kunnen we voor de *Beschryvinghe* volstaan met de verwijzing naar de werken van Tiele en Moes.

In aansluiting aan de volledige bibliographie zal ook werk moeten worden gemaakt van eene volledige uitgaaf der prenten en kaarten, en eene beschrijving van al wat daarop betrekking heeft.

Bij de oude uitgaaf van het Itinerario geeft de „Inhout" een „Register van de Figueren ende Caerten", (34 platen en de zes kaarten), tevens „tot een memorie vande Boeck-binders". Daarna gaf de uitgever achter den tekst op een afzonderlijk blad nog een „Waerschouwinge voor de Boeckbinders", eene herhaling van dat „Register" met kleine verbeteringen en aanvulling, en eene dubbele aanwijzing voor plaatsing van de Caerten „in d'Itinerario", „ofte oock wel in 't tweede deel int Reysgheschrift by de navigatien, nae 't ghelieven vanden cooper" (35 platen en de zes kaarten"). Tiele en Nijhoff volgden deze opgaaf met eene correctie (36 platen).

Tiele vermeldt bovendien (bl. 103) eene afzonderlijke uitgaaf van een reeks van deze platen, 29 in getal, onder den titel „Icones et habitus Indorum ac Lusitanorum per Indiam viventium". Hij kende er slechts één exemplaar van. Elke plaat had een gedrukten tekst van 9—14 regels, aan het Itinerario ontleend.

In deze reeks waren, blijkens titel en aantal, niet opgenomen de afbeeldingen van Mossambique, Goa, S. Helena (2 st.), Ascencion en Angra. Deze vormen een eigen groep, en er zijn aanwijzingen, dat ook hiervan een afzonderlijke uitgaaf het licht heeft gezien. De afbeeldingen van Mossambique en Ascencion hebben, volgens de opgaaf van Tiele (Mémoire blz. 87, 88 sub *a* en *kk*) en Nijhoff (deze uitg. II blz. 255, 257), op de keerzijde een beschrijving in letterdruk, in hoofdzaak natuurlijk met die in het Itinerario overeenkomend, maar toch gedeeltelijk in andere woorden. Zoo wordt bij Ascencion verteld: „Die Bergen deses Eylands zijn root gelijck een Bolus." De beschrijvingen verwijzen ten slotte den lezer voor „meerdere onderrichting" naar „het boeck, fol. 6 int 4. Capittel", resp. (van Ascencion) „int boeck, fol. 141."

Hebben we hier te doen met prenten, voor invoeging in het boek op de aangegeven plaats bestemd? of met prenten voor afzonderlijke uitgaaf? Deze laatste veronderstelling wordt wel bevestigd door een nieuwe vondst. De heer W. A. Engelbrecht bezit een stel losse kaarten, waarvan er twee, namelijk de groote afbeeldingen van Goa en Angra, eveneens een gedrukten tekst op den rug hebben.

„Een cort relaes op de Stadt ende het Eylandt Goa" komt in hoofdzaak overeen met cap. 28 van het Itinerario, maar anders geredigeerd. Het beslaat 8 kolommen, kleiner dan die in het Itinerario, en in veel grootere letter. Het eindigt met deze verwijzing: „die meer van dit Eylandt ende Stadt, als oock het omligghende landt begheert te weten, lese myne Itinerario ofte Schipvaert van Oost Indien, als oock het boeck gheintituleert l'Asie de Ioan de Barros, Cronijck schryver ende Raets heer des Conincks van Portugael, in zijn 2. Deca. int 5. boeck, int eerste ende tweede Capittel, alwaert int besonder, en seer warachtelijcken gehandelt wert, salder goede satisfactie kryghen, etc. FINIS." De acht kolommen tekst staan op de rugzijde van de onderhelft van de prent, zoo dat ze, wanneer men deze omvouwt, rechtop voor den lezer komen te liggen, en als de prent verder met zorg van rechts en links wordt dicht gevouwen, vier bladzijden vormen van 2 kolommen elk, het geheel juist op het folio-formaat.

„Vande Vlaemsche Eylanden ende de Stadt Angra" is een tekst van gelijken omvang, ook in 8 kolommen, op te vouwen als 4 bladzijden folio. De inhoud komt weer — ook weer niet letterlijk — overeen met cap. 97 van het Itinerario. Eene verwijzing naar het boek of andere bronnen vind ik hier niet.

Deze twee groote prenten zijn bewaard met de beide kaarten van den Indischen Oceaan en de prent met landverkenningen van Sint Helena. Alle zijn slordig gevouwen geweest en op de vouwen slordig gerepareerd; blijkbaar hebben ze in een verwaarloosd boek gezeten. Maar groote waarde hebben ze voor ons als aanwijzing van een afzonderlijke uitgaaf, en als zelfstandige beschrijvingen, blijkens de woorden „myne Itinerario" door Linschoten zelf gesteld.

Bij zorgvuldig doorzien van een aantal exemplaren van Linschotens boek vind ik in het Amsterdamsche exemplaar van de uitgaaf van 1604/1605 de beide teksten terug, ten minste half. De beide groote prenten zijn op twee bladen gedrukt, en hier zijn ze beide samengesteld uit een linksch blad met, en een rechtsch zonder tekst.

Zouden we nu moeten besluiten dat deze groote prenten met tekst juist in die latere uitgaaf behooren, evenals Tiele aannam dat de beide hem bekende alleen in de uitgaaf van 1596 en niet in de latere behoorden?

Neen, in de meeste exemplaren, ook van de vroegere uitgaaf, staan al deze prenten met onbedrukte keerzijde. We mogen zeker besluiten tot een afzonderlijke uitgaaf van deze prenten met opgedrukte beschrijving. En zoo kunnen ook van de beide afbeeldingen van Sint Helena nog wel exemplaren met beschrijving voor den dag komen.

Over deze reeks van zes topographische prenten, op verschillende tijden geteekend, en voorzien met eigen opdrachten aan verschillende hooggeplaatste personen, mogen we ten slotte verwijzen naar Robidé van der Aa, Itinerario I blz. XXIX.

Met de beschrijving van de prenten en kaarten in het Itinerario, en in afzonderlijke uitgaaf, zal de taak van den bibliograaf-iconograaf nog niet zijn afgedaan. Hij zal ook hebben te letten op navolgingen in andere uitgaven van het Itinerario, die wellicht ook in teekeningen of meedeelingen van Linschoten hun oorsprong hebben, en ook op de afbeeldingen op de Plancius-kaarten en in het Caertthresoor, blijkbaar aan Linschoten ontleend. Enkele aanwijzingen die ik vond, gaf ik vroeger in *Het Boek* 1924 blz. 79.

C. P. B. Jr.

LIJST VAN AANGEHAALDE WERKEN

CALCOEN. Dit is die reyse .... mit LXX scepen wt die riuier van lisboen in poertegael na Calkoen in Indien .... int iaer 1501. [Antw. c. 1504]. 4°.
De tweede reis van Vasco da Gama naar Calicut. Nijhoff-Kronenberg. *Ned. Bibliogr.* 1500—1540, n°. 514.

WONDERLICHEDEN, Van die, ende costelicheden van Pape Ianslandendes. Antw. [c. 1506]. 4°.
Nijhoff-Kronenberg. *Ned. Bibliogr.* 1500—1540, n°. 1675.

WERELT, VAN DER NIEUWER, oft landtscap .... door den alder besten pyloet ofte zeekender der werelt [Amerigo Vespucci]. Thantw. [c. 1507]. 4°.
Nijhoff-Kronenberg. *Ned. Bibliogr.* 1500—1540. n°. 2154.

REYSE, Die, van Lissebone om te varen na dat eylandt Naguaria in groot Indien, voor bi Callicuten ende Gutschin dair dye stapel is vander specerien. Thantw. 1508. 4°.
Nijhoff-Kronenberg, *Ned. Bibliogr.* 1500—1540. n°. 1800.

MARTYR AB ANGLERIA, PETRUS, De Orbe Novo decades. Compluti 1530. f°.

OVIEDO Y VALDÉS, GONZALO FERNANDEZ DE, Historia general y natural de las Indias. Por José Amador de los Rios. Madrid, Real Academia de la historia 1851—1855. 4 vol. f°.
Dl. I is uitgeg. te Sevilla in 1537. In 't Italiaansch in Ramusio.

ANTHONISZ, CORNELIS, Caerte van Oostlant. [Amsterdam 1543]. Houtsnede in 9 bladen, plano.
Zie *Het Boek* 1913 blz. 273 en v.

VARTHEMA, LUD.DE, Die ridderlycke reyse .... bescrivende de reyse en ghesteltenissen vanden heyligen landen van beloften, Egipten, Syrien, Arabien enz. Ant. 1544. f°.
Tiele, *Ned. Bibliogr. v. land- en volkenk.* n°. 1127.

GESNERUS, CONRADUS, Historiae animalium lib. I: de quadrupedibus viviparis. Tiguri 1551. f°.

CIEZA DE LEON, PEDRO DE, Crónica del Peru. Pars I. Hispali 1553. f°.
And. uitg. Antw. 1554. 8°. Italiaansche vert. Roma 1555. 8°.
Eng. vert. by Clem. R. Markham (Hakluyt soc.) Lond. 1864. Later, naar hss.: 2d part 1883; the War ot Quito 1913; the War of Chupas 1918; the War of las Salinas 1923.

DODOENS, REMB., Cruijde-boeck. Antw. 1554. f°.

Zie: F. W. T. Hunger, Charles de l'Escluse (Carolus Clusius) blz. 42 en v. (facs. v. d. titel v. d. oorspr. Nederl. en v. d. Fr. uitg.).

RAMUSIO, GIOV. BATT., Delle navigationi et viaggi. Vol. I. 2*a* ed. Venetia 1554 f°.

——, —. Vol. I, III. Venetia 1563, 65. f°.

In vol. I: Discorso del Ramusio sopra la navigatione fatta dagli Spagnuoli attorno'l Mondo. — Epistola di MASSIMILIANO TRANSILVANO della detta navigatione. — La detta navigatione scritta per ANTONIO PIGAFETTA. etc.

In vol. III.: PIETRO MARTYRE. Sommario — GONZALO FERN. D'OVIEDO. Sommario. — Id. l'Historia generale e naturale dell Ind. occid. — FERD. CORTESE, Relationi. — FRANC. XEREZ, Rel. della conquista del Peru. — GONZ. FERN. D'OVIEDO, Rel. della navig per il fiume Maragnon etc.

Della Nova Francia: Discorso del Ramusio. — GIOV. DE VERRAZZANO, Relatione. — JACQUES CARTIER. Relationi. etc.

MATTHIOLUS, PETR. ANDR., Commentarii in libros sex Pedacii Dioscoridis Anazarbei de medica materia. Ven. 1554. f°.

Latere vermeerderde uitgaven in 1570 en 1583.

GHISTELE, JOOS VAN, Tvoyage .... Tracterende van veelderhande wonderlijcke ende vreemde dinghen, gheobserveert over d'Zee in den landen van Sclavonien Griecken Turckyen Candien Rhodes ende Cypers. Gent 1557. 4°.

Herdr. in 1563 en 1572. Tiele, *Ned. Bibl. v. land- en volkenk.*, n°. 382.

POSTELLUS, GUIL. De Universitate. Par. 1563. f°.

GARÇIA DORTA, Coloquios dos simples, e drogas he cousas medicinais da India. Goa 1563. 8°.

F. W. T. HUNGER, Charles de l'Escluse 1927, blz. 37.

VESALIUS, ANDR., Epistola rationem modumque propinandi radicis Chynae decocti, quo nuper invict. Carolus V Imp. usus est, pertractans. Basileae 1566. f°.

DUNCANUS, MART., Die vruchten der ecclesie Christi. Van wonderlicke wonderheyden, enz. Leyden 1567. 8°.

Tiele, *Bibl. land- en volk.* 343.

GIRAVA, J., La Cosmographia y geographia. Ven. 1570. 4°.

Brunet, *Manuel du libraire.*

ORTELIUS, ABR., Theatrum Orbis terrarum .Antw. 1570. gr. f°.

Tal van malen herdrukt met tekst in versch. talen, en met additamenta, waarbij een stel kaarten van America (1591 en 1595).

ORTELIUS, ABR., Theatre, oft toonneel des aerdt-bodems. Met corte verclaringe [door PETER HEYNS]. Antw. 1571. f°.

FERNANDEZ, DIEGO [JACOBO FERDINANDO], Historia del Peru. 1*a* y 2*a* p. Sevilla 1571. f°.

MUNSTERUS, SEB., Cosmographiae universalis lib. VI. Bas. 1572. f°.

THEVET. ANDRÉ, La Cosmographie universelle. Paris 1575. 2 vol. f°.

MÜNSTER, SEB., La Cosmographie universelle. Augmentée par FR. DE BELLE FOREST. Paris 1575. 2 t. f°.

NICOLAY, N. DE, De schipvaert ende reysen gedaen int landt van Turckyen. Vert. d. PETER HEYNS. Antw. 1576. 4°.

BENZO, HIERON., Novae Novi orbis historiae libri tres. URBANI CALVETONIS opera Latini facti et notis ill. Gen. 1581. 8°.

CLUSIUS, CAR., Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam, et vicinas quasdam provincias observatarum historia. Antw. 1583. 8°.

AMERICAE PARS I—IX. [Collectio peregrinationum in Indiam Occidentalem]. Evulg. et ill. studio THEOD. DE BRY. Francof. 1590—1600. 2 vol. f°.

II. JAC. LE MOYNE cui cogn. DE MORGUES. Narratio Floridae 1591.
III. *b*. JO. LERIUS. Profectio in Brasiliam. 1592.
IV—VI. HIER. BE[N]ZONUS, Historia de reperta primum Occid. India. 3 p. 1594—1596.

PROSPER ALPINUS. De plantis Aegypti. Venetiis 1592. 4°.

HORTO, GARÇIA AB, [CHRISTOPH A COSTA, en NIC MONARDIS], Aromatum et simplicium aliquot medicamentorum apud Indos nascentium historia. Lat serm. in Epitomen contr. et annot. ill. a CAROLO CLUSIO. 4*a* ed. Antv. 1593. 8°.

BLUNDEVIL. A plaine and full description of PETRUS PLANCIUS his universall map, serving both for sea and land, put forth in the yeare 1592. Written in our mother tongue by M. Blundevill a.d. 1594. 4°.

Opgenomen in den meermalen herdrukten bundel *Exercises*. (O.a. hier meermalen aangehaald, 7th ed. Lond. 1638). Herdrukt door F. C. Wieder in: *Monumenta Cartographica II.*

Uitgaven van Cornelis Claeszoon

WAGHENAER, LUCAS JANSZ, Spieghel der Zeevaerdt. 2 dln. Leyden by Chr. Plantijn voor Lucas Jansz. Waghenaer [en voor Cornelis Claesz.], 1584, 1585. f°.

Vele malen herdrukt met tekst in versch. talen. Tiele, Bibliogr. v. land- en volkenkunde blz. 262. Moes n°. 311, 317, 318, 323, 324, 330, 357 (p. 123), 378. De latere drukken zijn geheel uitgaven van Cornelis Claesz.; privil. v. 1590, zie Moes p. 76.

HAEYEN, AELBERT, Amstelredamsche Zeecaerten. Leyden 1585. f°.

Herhaaldelijk herdrukt, later door Cornelis Claesz te Amst. *De Amst. Boekdr.* III, blz. 37 e. v.

WILLEMSEN, GOEYVAERT, Die Caerte vander Oost ende West Zee Harlingen by Peeter Janszen: voor Cornelis Claesz te Amst. [1587]. 4°.

Het „Groote zeekaartboek van Govert Willemsz." Zie *Tijdschr. v. boek. en bibl.-wezen*, 1911.

CAERTE VAN DER ZEE, De, om oost ende west te seylen [door CORNELIS ANTHONISZ]. Opt nieus van GOVERT WILLEMSZ. vermeerdert. Amst. by Cornelis Claesz [1587]. 8°.

Het „kleine Zeekaartboek van Govert Willemsz."

CAERTE VAN DER SEE, Die, om oost ende west te seylen — Die Caerte van der Suyder See. — Dat hoochste ende dat outste Water recht .... ghemaect .... tot Wisbuy. [Amst. 1551.] 8°.

Het zoogen. Leeskaartboek van Wisbuy, toegeschr. aan CORNELIS ANTHONISZ. Tal van malen herdrukt, in latere jaren (1588) door Cornelis Claesz te Amst. (zie *Tijdschr. v. boek- en bibl.-wezen* 1909) en uitg. door Joh. Knudsen, Køb. 1920.

GRAETBOECXKEN nae den Nieuwen stijl. Amst. by Cornelis Claesz. [c. 1587]. 8°.

GERRITZ, ADR., De Zeevaert ende onderwijsinge der gantscher Oostersche ende Westersche Zee-vaarwater. Amst. ghedr. by Cornelis Claesz. 1588. f°.

Het Boek 1913 blz. 113.

MEDINA, PEETER DE, De Zee vaert oft Conste van ter Zee te varen. Overghes. d. MERTEN EVERAERT. Amst. by Cornelis Claesz 1589. 4°.

Herdr. van Antwerpsche uitg. van 1580. — Weer heruitgeg. door Cornelis Claesz. in 1592 en 1598. Zie *Amst. Boekdr.* II, blz. 69, 89, 158.

PLANCIUS, PETRUS, Nova et exacta terrarum orbis tabula geogr. et hydrogr. Geographische en hydrographische caerte der gantsche wereld. Antw., en Corn. Claesz. te Amst. 1592. 18 bl. en 2 stroken plano.

Hierbij aansluitend eene reeks kaarten van alle landen en zeeën. Zie *Amst. Boekdr.* IV, hoofdst. *Kaart-uitgaven* blz. 394—445. Wieder, *Monum. Cartogr.* II.

WAGHENAER, LUCAS JANSZOON, Thresoor der Zeevaert. Leiden 1592. f° obl.

Meermalen herdrukt, als uitg. v. Cornelis Claesz. Zie o.a. Moes *Amst. Boekdr.* II blz. 119 en 122.

APIANUS, PETRUS, Cosmographie oft Beschryvinghe der geheelder werelt. Antw. en Amst. by Cornelis Claesz 1592. 4°.

Lat. uitg. Antw. 1529. Nederl. Antw. 1553. Herdr. Amst. by Cornelis Claesz. 1598. Zie *Amst. Boekdr.* II blz. 88, 161.

BARENTZOEN, WILLEM, Nieuwe beschryvinghe ende Caertboeck vande Midlantsche zee. Amst. Ghedr. by Cornelis Claesz 1595. f°.

De kaart v. d. Midd. Zee heeft twee auteursnamen: PETRUS PLANCIUS en WILL. BARENTSZOEN. Meermalen berdrukt, ook met Franschen tekst. Moes, *Amst. Boekdr.* II, blz. 102. IV blz. 430.

STADEN, HANS, Warachtige Historie ende Beschryvinge eens lants in America ghelegen, wiens inwoonders wilt, naect, seer godtloos ende wreede menschen eters zijn. Antw. 1558. kl. 8°.

Herdr. in 1563, en weer in 1595 voor Cornelis Claesz. te Amsterdam. Ook later nog vele malen. Tiele, *Ned. Bibl. v. l.-en v.* 1036, 1037. Moes, *Amst-Boekdr.* II, blz. 110.

GONZALES VAN MENDOZA, JAN, De historie ofte beschrijvinghe van het groote rijck van China. Eerst in Spaensch beschr., nu uit het It. in Ned. tale gebr. [door CORNELIS TAEMSZ]. Amst. voor Cornelis Claesz 1595. 8°.

Een andere druk (zelfde jaar) door Cornelis Claesz. tot Hoorn. Oorspr. uitg. Madr. 1585. Zie *Het Boek* 1930 blz. 17.

PIGAFETTA, PHIL., De beschryvinghe vant groot ende vermaert Coninckrijck van Congo, enz. Ghenomen wt de schriften ende mondelike t'samen spraecken van ED. LOPEZ Portegijs. Overghes. deur MARTIJN EVERART B. Amst by Cornelis Claesz. 1596. 4°.

Oorspr. Ital. uitg. Roma 1591. Zie *De Amst. Boekdr.* II, blz. 131.

GROOTE, OLAUS DE [OLAUS MAGNUS]. De wonderlijcke historie vande Noordersche landen. Amst. by Cornelis Claesz [c. 1596]. 8°.

Het boek van Olaus Magnus verscheen in 1555. De Nederl. uitg. heeft een toevoegsel over de reizen van 1595—1598. Zie *Het Boek* 1929 blz. 345 en v.

ZARATE, AUG. DE. Conqueste van Indiën. De wonderlijcke ende warachtighe Historie vant Coninckrijck van Peru. Amst. by Cornelis Claesz. 1596. 4°.

Herdrukt in 1598. — Oorspr. Sp. uitg. Antw. 1555. Ital. Ven. 1563. Fransche uitg. Amst. 1700.

LAS CASAS, BARTH. DE, Spieghel der Spaenscher tyrannye in West-Indien. Amst. .... te coop by Cornelis Claesz. 1596. 4°.

Amst. Boekdr. II, blz. 134. Oorspr. uitg. Sevilla 1552.

HUES, ROB., Tractaet ofte Handelinge van het ghebruijck der Hemelscher ende Aertscher Globe. Gheacc. naar die bollen, door Jod. Hondium 1593. Amst. by Cornelis Claesz. 1597. 4°.

Lat. uitg. Lond. 1594. Zie: *Amst. Boekdr.* II, blz. 144.

LERY, IAN DE, Historie van een Reyse ghedaen inden Lande van Bresillien, Amst. by Cornelis Claesz. 1597. 4°.

De oorspronkel. Fransche uitg. 1578, vele malen herdrukt. De Lat tekst in de Bry, *Americae p. III* 1592. — *Amst. Boekdr.* II, blz. 145.

WAGHENAER, LUCAS JANSZ, Enchuyser Zeecaertboeck. Amst. Corn. Claesz. 1598. 8°.

Amst. Boekdr. II, blz. 147.

VEER, GERRIT DE, Waerachtighe beschryvinghe van drie seylagien, ter werelt noyt soo vreemt ghehoort. Amst. by Cornelis Claesz. 1598. 4° obl.

Tal van malen herdr. in versch. talen. Werken *Linsch.-Vereen.* XV.

PRETTIE, FR., Beschryvinge vande overtreffelijcke ende wijdtvermaerde Zee-vaerdt van .... THOMAS CANDISH. 21 Juli 1586 — 9 Sept. 1588. Hier noch by ghevoecht de voyagie van FR. DRAECK en IAN HAUKENS. [Vert. door Em. v. Meteren]. Amst. by Cornelis Claesz. 1598. 4° obl.

Tiele, *Mémoire* blz. 296—301. Moes *Amst. Boekdr.* n°. 387.

CAERT-THRESOOR, inhoudende de tafelen des gantsche Werelts landen, met beschryvingen [door CORNELIS TAEMSZ. van Hoorn]. Middelburch en by Cornelis Claesz te Amsterdam [1598]. 2 dln. (1 bd.) 8° obl.

Tal van malen herdrukt met tekst in versch. talen. Zie *Het Boek* 1929 blz. 289 en v.; 1930 blz. 301.

RALEGH, WALT., en LAUR. KEYMIS, Waerachtighe ende grondighe beschryvinge van het groot en goudt-rijck Coninckrijk van Guiana. Amst. by Cornelis Claesz. 1598. 4° obl.

Tiele, *Mémoire* blz. 302. Moes, *Amst. Boekdr.* II blz. 163, n°. 397.

ZAMORANO, RODR., Cort Onderwiis vande Conste der Seevaert, Overg. d. MARTIN EVERART. Amst. by Cornelis Claesz. 1598. 4°.

De Amst. Boekdr. II, blz. 159; *Reizen v. Willem Barents*, uitg. *Linschoten-Ver.* II, blz. 293.

BOECK, D'EERSTE. Historie van Indien, waer inne verhaelt is de avontueren die de Hollandtsche schepen bejeghent zijn. Door G. M. A. W[ILLEM] L[ODEWYCKSZ]. Amst. by Cornelis Claesz. 1598. 4° obl.

Werken *Linsch.-Vereen.* VII o. d. t.: De eerste Schipvaert der Nederlanders naar Oost-Indie ond. CORN. DE HOUTMAN.

ACOSTA, IOS. DE, Historie Naturael ende Morael van de Westersche Indien. Overgheset door IAN HUYGHEN VAN LINSCHOTEN. Enchuysen 1598. 8°.

Mede-uitgever, of hoofduitgever was Cornelis Claesz. te Amst.

BOURNE, WILL., De Const der Zee-vaerdt, ... midtgaders een bequaem Hydrographical discours om .... na Cathaia ende China te seylen. Amst. by Cornelis Claesz. 1599. 4°.

Herdr. by Corn. Claesz. 1609. — Vert. v.: A regiment of the sea, Lond. 1573. — Zie *De Amst. Boekdr.* II, blz. 179; *Reizen v. Willem Barents*, uitg. *Linsch.-Vereen.*, dl. II, blz. 294.

HISTORIE, Volmaeckte, off beschryvinge van het alghenesende Cruijdt Tabaco, andersins Petum off Nicotiaen ghenaemt, ons uyt verde landen overghebracht. Amst. by Cornelis Claesz. 1600. 8°.
De Amst. Boekdr. II, blz. 189.

BOECK, HET TWEEDE —, journael .... vande reyse gedaen door de acht schepen .... gheseylt Maart 1598 onder JAC. CORNELISZ NECK ende WYBR. VAN WARWIJCK. Amst. Corn. Claesz. 1601. 4° obl.

HOOD, THOM., T'ghebruijck vande Zeecaerte. Amst. by Cornelis Claesz. 1602. 4°.
Zie *Amst. Boekdr.* III, blz. 206.

BESCHRYVINGHE van de voyagie om den geheelen werelt cloot ghedaen door OLIVIER VAN NOORT. Rott. by Jan v. Waesberghen ende by Corn. Claesz. tot Amst. 1602. 4° obl.
Werken *Linsch.-Vereen.* XXVII en v.

MAREES, P. DE, Beschryvinghe ende historische Verhael van het gout koninckrijck van Gunea. Amst. by Cornelis Claesz. 1602. 4° obl.
Voor de *Linsch.-Vereen.* uitgeg. door S. P. L'HONORÉ NABER, 's-Grav. 1912. *Werken* n°. V.

OTTSEN, HENDR., Journael oft Daghelijcx-register van de voyagie na Rio de Plata ghedaen met het schip ghenaemt de Silveren Werelt .... onder Laur. Bicker, ende .... Corn. v. Heemskerck, Amst. by Cornelis Claesz. 1603. 4° obl.
Uitg. *Linsch.-Vereen.* door J. W. IJZERMAN, XVI, 1928.

LINSCHOTEN, JAN HUYGHEN VAN, Voyagie ofte schipvaert van by Noorden om .... door de Strate ofte Engte van Nassau tot voorby de Revier Oby. Ghedr. tot Franeker 1601. f°.
Voor de *Linsch.-Vereen.* uitgeg. d. S. P. L'HONORÉ NABER, *Werken* n°. VIII. 1914

HISTORIA, dat is Een Verhael in rijm van den oorspronck .... der .... Zee ende Coopstadt Enchuysen enz. van 1353 tot 1603. Door P[IETER] P[IETERSZ.] K[OK]. Ench. 1603. 4°.

CLUSIUS, CAROLUS, Exoticorum libri decem. Lugd. Bat. 1605. f°.
F. W. T. HUNGER, *Charles de l'Escluse* blz. 283.

BARTAS, WILLEM VAN SALUSTE Heere van, De Weke. Vert. door ZACH. HEYNS. Swol 1616. 8°.
Later herdrukt in 4° als 1e deel van de *Wercken*, 1621. Zie *De Amst. Boekdr.* IV, blz. 266, 268.

MERCATOR, GERARDUS, Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura. Denuo auctus. Ed. 4*a*. Amst. sumpt. et typ. JUD. HONDII 1619. 2 t. f°.

HEGENITIUS, GOTFR., Itinerarium Frisio-Hollandicum. Lugd. Bat. 1630. 12°.

GROTIUS, H., Poemata, Lugd. Bat. 1639. 12°.

BEVERWYCK, JOH. VAN, Schat der ongesontheyt. [1e dr.] Dordr. 1642. kl. 8°.

SINCERUS, JOD., Itinerarium Galliae. Amst. 1649. kl. 8°.

BRANDT, G., Historie der vermaerde zee- en koopstadt Enkhuisen. Hoorn 1747. 4°.

GRAMBERG, J. S. G., Schetsen van Afrika's Westkust. Amsterdam 1861. 8°.

TIELE, P. A., Mémoire bibliographique sur les journaux des navigateurs néerlandais, Amst. 1867. 8°.

PIGAFETTA, PHIL., Le Congo. Trad. par Leon Cahun. Paris 1883. 8°.

DOORNINCK, J. L. VAN, Vermomde en naamlooze schrijvers. I. Leiden, 1883. 8°.

TIELE, P. A., Nederlandsche Bibliographie van land- en volkenkunde. Amsterdam 1884. 8°.

BÜTTIKOFER, J., Reisebilder aus Liberia. Leiden 1890. 2 vol. 8°.

THEAL, G. MCCALL, History and ethnography of Africa south of the Zambesi. 3d ed. London 1910. 8°.

BOEKDRUKKERS, DE AMSTERDAMSCHE, en uitgevers in de zestiende eeuw. Door E. W. MOES; voortgez. d. C. P. BURGER Jr. 4 dln. Amst. 1900—1915. 4°.

Hierin: Cornelis Claeszoon d. E. W. MOES dl. II blz. 27—209; Kaartuitgaven d. C. P. BURGER Jr., dl. IV, blz. 304—445.

GARSTANG, JOHN, Meroe, the city of Ethiopians. Lond. 1911. 8°.

FAVARO, ANT., Atti della Nazione Germanica Artista nello studio di Padova. Venezia 1911. 8°.

HUYGENS, CONST., Briefwisseling. Uitgeg. d. J. A. WORP. 's Grav. 1911—17. 8°.

Rijks Geschiedkundige Publ.

BOEK, Het, Tijdschr. v. boek- en bibl.wezen. 2e reeks, j. I—XX 's-Grav. 1912—31. 8°.

DENUCÉ, JAN, Oud-Nederlandsche kaartmakers in betrekking met Plantijn, 2 dln., Antw. 's -Gravenh. 1912, 13. 8°.

BRONNEN tot de geschiedenis der Leidsche universiteit. Uitgeg. d. P. C. MOLHUYSEN. 's Grav. 1913. 8°.

Rijks Geschiedkundige Publ.

HOOGEWERFF. G. J., De Nederlanden in 1622 door een Italiaan bereisd (In: *Onze Eeuw* 13e jg.). 1913. 8°.

RUITERS, DIERICK, Toortse der zeevaert 1623. — SAMUEL BRUN'S Schiffarten 1624. Uitgeg. d. S. P. L'HONORÉ NABER, 's-Grav. 1914. 8°.
Werken *Linsch.-Vereen.* VI.

IJZERMAN, J. W., Dirck Gerritsz Pomp., alias Dirck Gerritsz China (1544—1609). 's Grav. 1915. 8°.
Werken *Linsch.-Vereen.* IX.

BERENDS, P., Het oud-archief der stad Steenwijk. 1918. 8°.

BABCOCK, WILL. H., Legendary islands of the Atlantic. 1922. 8°.

NIJHOFF, WOUTER, en M. E. KRONENBERG. Nederlandsche Bibliographie van 1500 tot 1540. 's -Grav. 1923. 8°.

THEUNISZ., JOH., De stichting van de librye in de Westerkerk te Enkhuizen. (In: *Het Boek* jg. XIV) 1925. 8°.

VERDUYN, W. D., Emanuel van Meteren. 's Grav. 1926. 8°.

MONUMENTA CARTOGRAPHICA. Reproductions of unique and rare maps etc. Ed. by F. C. WIEDER. Vol. II. The Hague 1927. gr. f°.
Pl. 26—38: PETRUS PLANCIUS Planisphere 1592. Met tekst, waarin volledige beschrijving van het werk van Plancius, en afdruk van den tekst van BLUNDEVILLE.

HUNGER, F. W. T., Charles de l'Escluse (Carolus Clusius), Nederlandsch kruidkundige 1526—1609. 's Grav. 1927. gr. 8°.

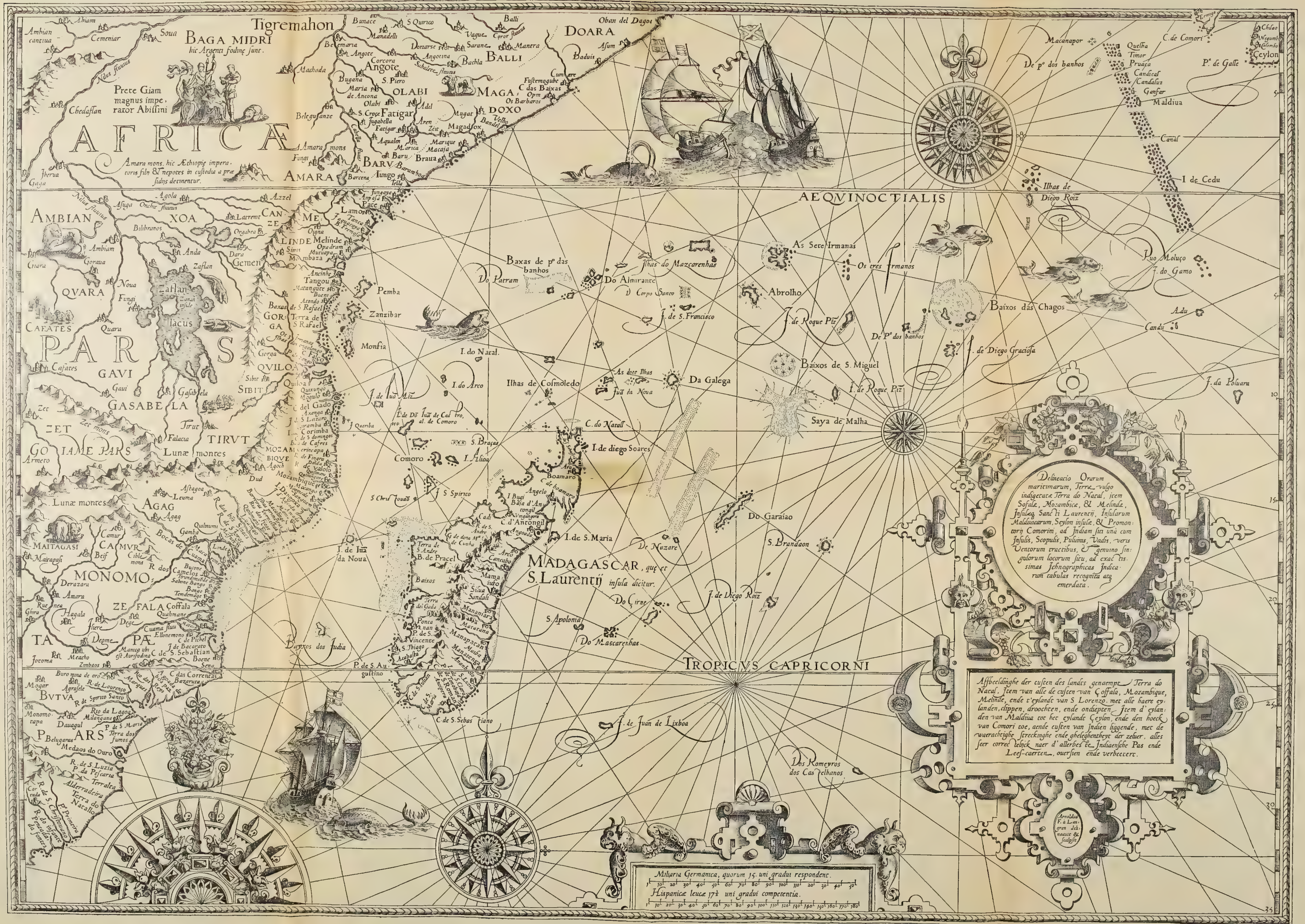
PALUDANUS, BERNARDUS. Feestelijke herdenking van zijn geboortedag, te Enkhuizen 1933. Toespraken van J. G. DE LINT en F. W. T. HUNGER.
Ned. Tijdschr. v. geneesk. 1928, II n°. 44. *Janus* XXXII n°. II. *Enkhuizer Cour.* 30 Oct. 2e bl.

REGISTERS

I. ONDERWERPEN

II. PERSONEN

III. LANDEN, PLAATSEN ENZ.

Delineacio Orarum maritimarum, Terræ vulgo indigetatæ Terra do Natal, item Sofalæ, Mozambicæ, & Melindæ, Insulæq Sancti Laurentij, Insularum Malduincarum, Seylon insulæ, & Promontorij Comorini, ad Indiam siti unà cum Insulis, Scopulis, Pulvinis, Vadis, veris Ventorum tractibus, & genuino singulorum locorum situ, ad exactissimas Ichnographicas Indicarum tabulas recognita atq emendata.
Affbeeldinghe der custen des landts genaempt Terra do Natal, Item van alle de custen van Çoffala, Mozambique, Melinde, ende t'eylandt van S Lorenzo. met alle haere eylanden, clippen, droochten, ende ondiepten. Item d'eylanden van Maldiua tot het eylandt Çeylon, ende den hoeck van Comori toe, aende custen van Indien liggende, met de waerachtighe streckinghe ende gheleghentheyt der zelver, alles seer correctelyck naer d'allerbeste Indiaensche Pas ende Lees-caerten, oversien ende verbetert.
Arnoldus F. à Langren delineavit & sculpsit
Miliaria Germanica, quorum 15 uni gradui respondent.
Hispanicæ leucæ 17½ uni gradui competentia.
AFRICA
PARS
Prete Giam magnus imperator Abissini
BAGA MIDRI hic Argenti fodine sunt.
Tigremahon
DOARA
AMARA
Amara mons, hic Æthiopie imperatoris filii & nepotes in custodia a præsidijs detinentur.
AEQVINOCTIALIS
TROPICVS CAPRICORNI
MADAGASCAR, quę et S.Laurentij insula dicitur.
Ceylon
Maldiua
As Sete Irmanas
Baixos das Chagos
Ilhas do Mazcarenhas
Do Almirante
Pemba
Zanzibar
Monfia
Comoro
Da Galega
Saya de Malha
Baixos de S. Miguel
Abrolho
Do Garaiao
S. Brandaon
Do Mascarenhas
Baixos dos Judia
Dos Romeyros dos Castelhanos
MONOMO
QVILOA
Melinde
Mozambique
Terra do Natal
Medaos do Ouro

Delineatio omnium orarum totius Australis partis Americæ, dictæ Peruvianæ, à R. de la Plata, Brasiliam, Pariam, & Castellam auream, unà cum omnibus Insulis Antillus dictis, Hispaniolam, item & Cubam comprehendentis, usq. ad promont: floridæ, vulgò, cabo de la florida; Item Isthmi inter Panamam & Nombre de dios, Terræ Peru auriferæ, cum ejus metropoli Cusco, & comodissimo portu Limæ: Orarum etiam Chilæ, freti inter terram Patagonum & terram del fuego, vulgò Estrecho de Fernando Magallanes. Et omnium portuum, Insularum, scopulorum, pulvinorum, & vadorum, tractusq. ventorum, ex optimis Lusitanicis cartis hydrographicis delineata atq. emendata.
Arnoldus Florentius à Langren Author & sculptor.
Afbeeldinghe van alle de Zee-custen des gheheelen Zuyderschen deels van America, genaempt Peruviana: beginnende van R. de la Plata langes de custen van Brasilien, Paria, ende t'gulden Castilia, met alle die eylanden Antillas ghenaempt. Hispaniola, ende Cuba, tot C. de la Florida toe, midts-gaders d'engte des landts tuschen Panama ende Nombre de Dios. alle de custen ende t'landt van t'gulden Peru, met zijn hooftstadt Cusco ende bequaem hauen Lima ghenaempt. Item de custen van Chile, ende t'Canael ofte engte tuschen t'landt der Patagonen, ende Terra del Fuego. midts-gaders alle de havenen, eylanden, clippē, sanden, diepten, ende ondiepten, met de waarachtighe streckinghe van dien, alles seer correctelijck ghetrocken, ēn na d'allerbeste Spaensche pas-caerten oversien ende verbetert.
Hanc bestiam, quæ a quibusdam Haute, & à Tououpinambaultijs Brasiliæ populo Hay vocatur, nemo ut scribunt, vel edentem vel bibentem nunquam vidit: hinc quidam opinantur eam neque cibum capere, neque potu ali, neque alio alimento, quam haustu aeris vivere.
Patagonum regio, ubi incolę sunt Gigantes 9. & ad summum 10. pedes longi, facies suas varijs coloribus ex diversis herbis expressis pingunt.
Miliaria Germanica, quorum 15 uni gradui respondent
20 40 60 80 100 120 140 160 180 200
Hispanicæ leucæ 17½ uni gradui competentia
20 40 60 80 100 120 140 160 180 200 220 240
PERVVIANA
CHILE
BRASILIA
Terra del Fuego
Tropicus Capricorni
Tropicus Cancri
Aequinoctialis
Antillas
MAR DEL NORT
Haiti nunc Hispaniola
LA FLORIDA
Cuba
Estrecho de Fernan do Magallanes
PARANA
ACUTIA
PAGVANA
PICORA
OMAGVA
Charcas
Cusco
Quito
Popaiana
BOGOTA
Castilia del Oro
NOVA CARIBANA
ANDALUSIA
PARIA
Moxos prouin:
Cuchos pr
Camechingane
Maragnon fluuius vel Oregliana
Rio de la Plata
Rio de los Tapajos
Rio Negro
Morpion
Tououpinambaultij
Oueta cates
Tabaiarres
Margaiares
Terra do Fogos
Terra Noua
Baja Fremosa
Ilha Queimada
C. do Norte
C. Frio
J. de S. Catharina
La Bermuda
Boriquen
Bahama
Rocas
60 55 50 45 40 35 30 25 20 15 10 5 10 15 20 25 30